

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΤΟΜΟΣ Ζ' ΑΡ. 4 (ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1965)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- ΕΜΜ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ . . . . . 'Η Πανάκεια τὸ ἀνεύρετο φάρμακο (Μελέτη)
Α. ΖΟΥΜΠΟΥ . . . . . Φιλοσοφικά ρεύματα κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ παρόντος αἰῶνος
(Μελέτη)
Α. ΠΑΡΟΔΙΤΗ . . . . . Στεγνὸ (Ποίημα)
Μ. ΠΑΣΤΗ - ΒΕΝΕΤΣΑΝΟΥ . . . . . 'Ο 'Αλέξανδρος Ραγκαβῆς καὶ ἡ δημοτικὴ μας ποίησις
(Μελέτη)
Β. ΠΑΠΑΔΑΚΗ . . . . . 'Η ἡμέρα τῶν 'Ηνωμένων 'Εθνῶν (Μελέτη)
Χ. ΠΑΣΙΑΡΑΗ . . . . . Στὸν ἥρωα ἀπαγχονισθέντα Μ. Καραολῆ (Ποίημα)
Γ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΗ . . . . . Δημήτριος Χατσόπουλος (Μελέτη)
Μ. ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ . . . . . Περί τῶν πρώτων στίχων τοῦ 'Ερωτοκρίτου (Μελέτη)
Ι. ΔΑΜΠΑΣΗ . . . . . Παλλάδιος ὁ 'Ιατροσοφιστής (Μελέτη)
Δ. ΖΕΥΓΩΛΗ - ΓΑΕΖΟΥ . . . . . Πολύγνωτος Βαγῆς (Ποίημα)
Ε. ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗ . . . . . Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος τοῦ 1911 πρὸς τὸν κλῆρον τῆς
Μ. 'Ασίας περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα (Μελέτη)
ΣΠ. ΚΑΒΒΑΔΙΑ . . . . . 'Αγνωστα Ζακυνθινὰ στιχογραφήματα (Μελέτη)
Κ. ΜΕΡΕΝΤΙΤΗ 'Ο ἔρωσ τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας παρὰ Πινδάρῳ (Μελέτη)
Κ. ΒΟΥΡΒΕΡΗ . . . . . Πλάτων καὶ 'Ιστορία (Μελέτη)
ΑΣΩΠΙΟΥ ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ . . . . . 'Αγκῶν (Ταξιδιωτικὰ κείμενα)
Δ. ΜΙΝΩΤΟΥ . . . . . Λόγος τοῦ Π. Σούτσου ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν ἀφιξίν
τῶν κληρονομιῶν τῆς 'Επιανῆσου (Μελέτη)

ΧΡΟΝΙΚΑ

- Γ. Θ. Ζ. . . . . Τῆς Συντάξεως
Κ. Β. . . . . 'Ανθρωπιστικὰ
ΣΠ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ . . . . . Εἰκαστικὰ Τέχνη
Γ. ΣΚΛΑΒΟΥ . . . . . Μουσικὴ Κίνησις
★ . . . . . 'Η κίνησις τοῦ Παρνασσοῦ - Νέα Βιβλία
★ . . . . . Πίναξ Περιεχομένων 1965

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

Γραφεῖα: Πλάτεια Ἀγ. Γεωργίου Καρύστη 8 — Ἀθήναι

ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΙΩ. ΚΑΛΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ: Πρόεδρος Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός
ΓΕΡ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ: Γεν. Γραμματεὺς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός
Γ. Θ. ΖΩΡΑΣ: Πρόεδρος Φιλολογικοῦ τμήματος Παρνασσός,
Ἐπιτεθὺνος περιοδικοῦ
Φ. Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ: Γραμματεὺς συντάξεως

ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ταχυδρομικῶν):

Ἐσωτερικοῦ Δρχ. 80 Ἐξωτερικοῦ Δολ. 6

Διὰ Συλλόγου, Σχολεῖα καὶ Ἐπιχειρήσεις Δρχ. 120

Δι' Ὄργανισμοῦ, Τραπεζῆς, Ἀνωνύμου Ἐταιρείας, Δήμου καὶ Κοινότητος Δρχ. 200
Τιμὴ ἐκάστου τεύχους Δρχ. 20

Ἐμβάσματα ἀποστέλλονται ἐπ' ὀνόματι Φιλολογικοῦ Συλλόγου < Παρνασσός >

Χειρόγραφα δημοσιεύμενα ἢ μὴ δὲν ἐπιστρέφονται.
Διευθύνσεις συμφώνως τῷ Νόμῳ 1092/1938 Ἄρθρ. 6 § 1:
Ἐπιτεθὺνος περιοδικοῦ, Γ. Θ. ΖΩΡΑΣ: Πολυτεχνεῖου 5^α Ἀθήναι.
Προισταμένου τυπογραφείου, Ι. Δ. ΜΥΡΤΙΔΗ: Σετζάνη 5 Ἀθήναι.

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΤΟΜΟΣ Ζ'

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1965

ΑΡΙΘ. 4

ΕΜΜ. Ι. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

¹Ακαδημαϊκῶς

²Ὀμοτίμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου

Η ΠΑΝΑΚΕΙΑ ΤΟ ΑΝΕΥΡΕΤΟ ΦΑΡΜΑΚΟ*

« Ἱάματα δὲν εἶναι μόνον αἱ φαρμακευτικαὶ οὐσίαι, ἀλλὰ καὶ τὰ ψυχικὰ μέσα καὶ ἡ ἀγκάλη ἢ μητρικὴ καὶ τὸ πάτριον ἔδαφος πρὸς τοὺς φθίνοντας ἐκ τῆς νοσταλγίας καὶ ἡ ψυχαγωγία πρὸς τοὺς μαραινομένους ὑπὸ τῶν θλίψεων καὶ ἡ μουσικὴ ὑπὲρ τῶν μελαγχολούντων καὶ ὁ ἀῆρ, αἱ τροφαὶ καὶ τὰ ὕδατα καὶ ἡ κίνησις καὶ ἡ λάμψις τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης ὁ φλοῖσβος καὶ τῶν ἀνθέων ἢ ὄψις καὶ τὸ ἀμβρόσιον ἄρωμα καὶ ἡ ὑπὸ παρθενικοῦ προσώπου ἐξαστραπτουσα αἴγλη καὶ τὰ τεμένη τὰ ἱερά, οἱ θεοὶ καὶ οἱ δαίμονες καὶ ἀνάριθμα ἄλλα ».

Ἦταν ἀνάγκη ν' ἀκουσθῆ ἄπ' τῆ δική μου ἢ φωνῆ τοῦ ποιητοῦ καὶ σοφοῦ καθηγητοῦ τῆς Φαρμακολογίας ἀξέχαστου Θ. Ἀφεντούλη. Θὰ συμπληρώσω κάτι πού δὲν διευκρίνισε ὀνομαστικὰ ὁ μεγάλος τῶν φαρμάκων δάσκαλος στὸ ἐναρκτήριο μάθημά του.

Ἡ λέξις Πανάκεια, μὲ κεφαλαῖον « Π », ἀποδίδεται στὴ μυθολογικὴ κόρη τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀδελφῆ τῶν Ἀσκληπιαδῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου, ὡς καὶ τῆς Ὑγιείας, Ἰασοῦς καὶ Αἴγλης. Ὑπῆρξε δευτερεύουσα θεότης καὶ ἐλατρεύετο σὲ πολλὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Μὲ μικρὸν « π » σημαίνει μυθολογικὸν φάρμακον πρὸς θεραπείαν κάθε ἀρρώστειας σωματικῆς ἢ ψυχικῆς. Ὁ Θεόφραστος ἀναφέρει 4 εἶδη τοῦ φυτοῦ πανάκεια, πού ὁ Sprenger νομίζει ὅτι εἶναι εἶδος τι κενταυρίου καὶ ὁ Διοσκουρίδης τὸ θεωρεῖ συνώνυμον τοῦ λυγιστικοῦ.

Ὁ τίτλος τῆς ὁμιλίας μου δὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς κόρης τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὔτε ὅτι ἀνεκάλυψα τὸ μυθικὸ τῆς ἀρχαιότητος καθολικὸν φάρμακον, πού ἐθεράπευε κάθε ἀρρώστεια, γιὰ πολλοὶ ἐπεχείρησαν νὰ τὸ βροῦνε καὶ ὅλοι ἔπεσαν ἔξω. Θὰ παρουσιάσω κάποιον σχετικὸν φάρμακον, πού ἂν καὶ

* Διάλεξις 30ῆς Νοεμβρίου 1964 εἰς τὸ ἀμφιθέατρον τοῦ Πανεπιστημίου, ὄργανωθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Φαρμακευτικῆς Ἑταιρείας.

δὲν τὸ ἀναγράφουν οἱ φαρμακολογίες οὔτε ὑπάρχει στὰ φαρμακεῖα, εἶναι ἀναμφισβήτητα πολύτιμο ἀνακουφιστικό, ἐλπιδοφόρο καὶ θεραπευτικὸ κάποτε γιὰ κάθε ἀσθένεια.

Πρὶν ὅμως φθάσω στὸ θέμα μου, θὰ παρακαλέσω τὸ ἀκροατήριόν μου νὰ μὴ μ' ἐρωτήσῃ πού νὰ τὸ ἀγοράσουν... γιὰτὶ δὲν ξέρω. Ἄν ἤξερα θὰ τὸ ἀγόραζα πρῶτος.

Ποιὸ εἶναι;

Τὸ ὀξυγόνο τῆς ζωῆς: τὸ γέλιο. Ἡ χαρὰ, ἡ εὐθυμία, ἡ αἰσιοδοξία, οἱ φαιδρὲς σκέψεις, οἱ εὐχάριστοι συντροφιές, τὰ εὐθυμα ἀναγνώσματα παρέχουν τὴν ψυχικὴ τόνωσι, ἀπαραίτητο προσὸν γιὰ κάθε ψυχικὴ ἢ σωματικὴ στενοχώρια καὶ γιὰ κάθε βιοτικὴ καλὴ ἢ κακὴ περίστασι.

Στὴν ἀρχαιότητα ὑπῆρχαν ἐπαγγελματίαι μίμοι καὶ γελωτοποιοί, πού ἦ φύσις τοὺς ἔπλασε καταλλήλους, ὥστε, μὲ κάθε ἀστείτυμό, κίνησι ἢ μορφασμό τους, προκαλοῦσαν τὴν εὐθυμία καὶ τὸ γέλιο τῶν ἀρχόντων στὴν ὥρα τῆς στενοχωρίας των.

Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ἀκριβοπλήρωναν τοὺς γελωτοποιοὺς των, πού σκόρπιζαν τὴν εὐθυμίαν.

Τὸν μεσαίωνα ἄσχημοι νάνοι καὶ καμπούρηδες, κωμικὰ ντυμένοι, ἀποτελοῦσαν τὸ συμπλήρωμα τῆς Αὐλῆς τῶν ἀρχόντων καὶ συνώδευον τοὺς βασιλεῖς σὲ ἐκστρατεῖες καὶ ἐγένοντο περίφημοι στὴν ἱστορία τοῦ 16^{ου} αἰῶνος. Ἐπίσης τέτοιοι ὑπῆρξαν καὶ στὴ Βυζαντινὴ καὶ στὴ Ρωσικὴ αὐτοκρατορία.

Χαθῆκανε ὅμως τὸν 18^{ον} αἰῶνα.

Ὁ Ξενοφῶν, ὁ Λουκιανός, ὁ Πλούταρχος (στὴν Περσία) καὶ ὁ Ἀθηναῖος, ἀναφέρουν ὀνόματα γελωτοποιῶν τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς. Καὶ οἱ νεώτεροι συγγραφεῖς τοὺς ἐχρησιμοποίησαν σὲ δράματα, μελοδράματα καὶ κωμωδίες των.

Τὸ γέλιο, παιδὶ τῆς χαρᾶς, ἄς τὸ γράψουν οἱ καταγινομένοι μὲ τὰ φάρμακα μεταξὺ τῶν ἡρωϊκῶν φαρμάκων, γιὰτὶ μόνον οἱ νεώτεροι ποιηταὶ τὸ ἀναφέρουν.

Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι πάντοτε ὅπως τὴ θέλουμε. Σκιαζεταὶ κάποτε ἀπὸ ψυχικὲς καὶ σωματικὲς ὀδύνας. Ἐξήντα χρόνια ἀσχολήθηκα μὲ τὰ φάρμακα, ὁμολογῶ ὅμως ὅτι, παρ' ὅλες τὶς προσπάθειές μου, τὴν Πανάκεια τῶν σωματικῶν πόνων, οὔτε ἐγὼ οὔτε ὁ πατέρας μου, πού εἶχε τίτλο τοῦ φαρμακείου του τὴν Πανάκεια (ἐπετρέπετο τὸ 1870), βρήκαμε. Ἀλλοίμονο! Ἐνα μόνον συστατικὸ τῆς χαρᾶς συνήντησα: τὸ γέλιο.

Ἡ χαρὰ εἶναι μέσον εὐφορίας. Ματαίως τὴν ἀναζητοῦν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ πεζογράφοι. Ὁ ποιητὴς Παράσχος σ' ἔνα ποίημά του ἀναζητεῖ τὴν χαρὰν σὲ παλάτια, σὲ καλύβες, σὲ μοναστήρια, σὲ ἀγορές, σὲ σχολεῖα, σὲ στρατῶνες καὶ ὅπου ἀλλοῦ ἠμπόρεσε, μὰ δὲν τὴν συνήντησε. Κάπου ὅμως ξαφνικὰ ἄκουσε τραγούδια σ' ἔνα καπηλειό. Πέντε ἕξι « μπεροκανάτες », μὲ τὸ πο-

τήρι στὸ χέρι, ἦσαν εὐθυμοὶ καὶ χαρωποί· τὸν κέρασαν γιὰ νὰ σβήσῃ τοὺς πόνους του καὶ πρόσκαιρα τοὺς ἔσβησεν, ὅπως νόμισε, γράφοντας :

*“Ὅποιος ποθεῖ μὲ τὴ χαρὰ στὸν κόσμον αὐτὸ νὰ ζήσῃ
σ’ ἓνα ποτήρι θὰ τὴ βρῇ. Τ’ εἴν’ ἡ χαρὰ ; Μεθύσι.*

Ἐπεσε ὅμως ἔξω, γιὰ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔζησε καὶ πέθανε μέσα στοὺς ψυχικοὺς καὶ σωματικοὺς πόνους. Ἀποκρούω τὸ φάρμακο τοῦ Παράσχου. Ἀλλοίμονο στὴν ἀνθρωπότητα, ἂν ζητᾷ νὰ βρῇ τὴ χαρὰ καὶ τὸ γέλιο στὸ οἰνόπνευμα ἢ στὰ ἡδονιστικὰ φάρμακα.

Στὴν ἀρχαιότητα οἱ κάτοικοι τῆς Τύρινθος ἐλέγοντο φιλογέλωτες καὶ δὲν ἐθεωροῦντο σοβαροὶ καὶ γι’ αὐτὸ ζητοῦσαν σὲ κάθε περίστασι τὴ συμβουλὴ τῆς Πυθίας.

Στις ψυχικὲς ἰδιοσυγκρασίες τοῦ ἀνθρώπου ἴσως ἔχουν ἐπίδρασι τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα. Ἡ φαρμακευτικὴ, κατὰ περίεργον τρόπο, δὲν παρέχει χαρὰν. Γάλλος φαρμακοποιὸς πρὸ ἐτῶν, σὲ κάποιο ἄρθρον του, ἐξωγράφησε τὸν ὄχι πτωχὸν φαρμακοποιὸν νὰ εἶναι πάντοτε κατσούφης καὶ γρουσουζής. Τὸ ἄρθρον του αὐτὸ μετέφρασα καὶ ἐδημοσίευσα στὰ « Ἀρχεῖα τῆς Φαρμακευτικῆς » τῆς πρώτης περιόδου. Τὴν φαρμακευτικὴν αὐτὴν ιδιότητα διεπίστωσα καὶ ἐγώ. Σπάνια εἶδα εὐθυμο καὶ χαρούμενο φαρμακοποιό, ἔστω καὶ ἂν οἱ δουλειές του πηγαιναν καλὰ ἢ ἦταν πλούσιος. Εἶναι ἡ φύσις τοῦ ἐπαγγέλματος ἢ ἄλλο τι ἄγνωστο αἶτιον, πὺ διαστρέφει τὸ ἠθικὸ τοῦ φαρμακοποιοῦ καὶ ὅταν δὲν εἶναι βιοπαλαιστής :

Στὴν μεγάλη αἴθουσα τοῦ Πανεπιστημίου, στὴν ἐορτὴ τῆς καθηγητικῆς 25ετηρίδος μου, στὴν ἀντιφώνησί μου θυμῆθηκα καὶ τὸ δάσκαλό μου φαρμακοποιὸ πατέρα μου καὶ εἶπα πὼς μαζὶ ἀδειάσαμε τὸ ἐπαγγελματικὸ ποτήρι τῆς κουρσισίας. Ἴσως ἡ κακοδαιμονία τὸν ἔκανε δύσθυμο ἢ μετέδιδε καὶ σὲ μένα τὴ στενοχώρια του.

Πιθανὸν νὰ δικαιολογοῦν τὴ σκυθρωπότητά τους στὸ ὅτι βρίσκονται δλημερῆς στὸν πόνο τοῦ πελάτου των. Ἀλλὰ τότε τί νὰ ποῦν οἱ γιατροί ; ἂν καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ εὐθυμοὶ. Μήπως συνήθισαν ;

Προσωπικῶς ἐγὼ πολλοὺς Εὐρωπαίους φαρμακοποιοὺς ἐγνώρισα, ἀλλὰ δὲν τοὺς βρῆκα εὐθύμους.

Σὲ νεώτερα χρόνια ἰδρῦθησαν σύλλογοι εὐθυμίας στὴ Γαλλία, ὁ Abrutis, ὁ ὅμιλος τοῦ Chat Noir καὶ τῶν Ἀσυναρτήτων (Coherants), μὲ σκοπὸν τὸ γέλιο καὶ τὴ χαρὰ, πὺ ἐπροκάλεσαν θόρυβο καὶ ἀναστάτῳσι τῆς κοινωνίας.

Ἀλλὰ καὶ ἡ πρωτεύουσά μας δὲν ὑστέρησεν. Ἀναζητῶντας καὶ ἐγὼ τὴν ἐπαγγελματικὴν χαρὰν στὰ διάφορα ἐπαγγέλματα, βρῆκα (κατὰ τὴ γνώμη μου) ὅτι οἱ πιὸ εὐθυμοὶ εἶναι οἱ ἡθοποιοὶ καὶ οἱ δημοσιογράφοι καὶ μάλιστα οἱ εὐθυμογράφοι. Οἱ πρῶτοι γιὰ τὸ ὑποκρίνονται διαφόρους τύπους καὶ κατα-

λήγουν στην εϋθυμη φιλοσοφική σκέψη, πού μπαλώνει ψεύτικα κάθε απογοήτευσί τους και γλυκαίνει κάθε τους πόνο.

Οί δεύτεροι — οί δημοσιογράφοι — ἀπὸ τὰ μαργαριτάρια καὶ τὶς ἀνοησίες πού συναντοῦν στὰ γραπτὰ γνωστῶν καὶ ἀγνωστῶν συνεργατῶν, πού τοὺς προκαλοῦν ἀβίαστο γέλιο.

Πρὸ 80 περίπου χρόνων δημοσιογράφοι τῆς ἐκδιδομένης τότε « Ἐφημερίδος » τοῦ Δ. Κορομηλά, με ἀρχισυντάκτην τὸν μακαρίτην εϋθυμογράφον Μπάμπην Ἄννινον, ἴδρυσαν περίεργον σύλλογον με ἐπωνυμίαν « Σύλλογος Εἰσαγγελέων », με σκοπὸν μόνον τὴν εϋθυμίαν. Κάποιος ἀγνωστος μαργαριτοφόρος εἰς τοὺς συντάκτας τῆς ἐφημερίδος μία μέρα παρουσίασε στὸ γραφεῖο δραματικὸ ἔργο του γιὰ κρίσι καὶ δημοσίευσι. Ἐδικάζετο ἕνας ἐγκληματίας καὶ ὁ εἰσαγγελεὺς τοῦ δικαστηρίου ἐξεστόμιζε τόσας ἀνοησίας, ὥστε ἀπέσπασε τὸ ἔντονο καὶ διαρκὲς τῶν δημοσιογράφων γέλιο, ὥστε ἀπεφάσισαν νὰ ὀνομάσουν ἔτσι τὸν σύλλογόν τους. Ἐδημιουργήθη τότε ὁ περίεργος σύλλογος, με τὸ ὄνομα « Σύλλογος Εἰσαγγελέων », με μόνον σκοπὸν τὴν φαιδρότητα καὶ τὸ γέλιο τῶν μελῶν του.

Εϋτυχεῖς εἶναι ὅσοι γελοῦν εἰς τὸν κόσμον αὐτό, γιὰ τὸ γέλιο εἶναι τὸ κελάδισμα τῆς ψυχῆς, ἐκδήλωσις ὑγείας καὶ εὐεργετικὸ καὶ σωτήριο σὲ κάθε περίστασι.

Ὁ Ὀλλανδὸς φιλόσοφος καὶ ἀνθρωπιστῆς Ἔρασμος (1467 - 1536), ὁ εἰσηγητῆς τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομά του « ἐρασμιακῆς προφορᾶς » τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐγκωμίου τῆς μωρίας, κάποτε ἐθεραπεύθη ἀπὸ ἀπόστημα, πού ἄνοιξε ἀπὸ ἀκράτητο γέλιο, πού τοῦ ἐπροξένησε ἕνα ἀνόητο βιβλίον πού ἐδιάβασε.

Θὰ περιορισθῶ καὶ σὲ ἕνα θρυλικὸ παραμῦθι ἀνατολίτικο, σχετικὸ με τὸ θεραπευτικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ γελίου. Κάποτε σ' ἕνα σουλτάνο ἀσιατικοῦ κράτους, στὸ γεῦμα του, ἐστάθηκε ἕνα ψαροκόκκαλο στὸ λαιμό του. Οἱ γιατροὶ του δὲν ἤμπόρεσαν νὰ τοῦ τὸ βγάλουν καὶ κατὰ σύστασιν ἄλλου ἐπρότειναν εἰδικὸν ἀλμπάνην. Ἦλθεν ὁ ἀλμπάνης καὶ εἶδε τοὺς παρόντας στὴν τραπεζαρία τοῦ σουλτάνου· τὸν πρῶτον ὑπασπιστὴ του πολὺ κοντὸν καὶ πολὺ χονδρόν. Διέταξε νὰ τὸν γδύσουν καὶ νὰ τοῦ κάμουν ἕνα κλῦσμα. Ἦσαν τέτοιες οἱ κινήσεις καὶ οἱ μορφασμοὶ τοῦ ὑπασπιστοῦ, ὥστε ἐπροξένησαν ἀκράτητο καὶ ἔντονο γέλιο στὸν ὑποφέροντα σουλτάνο, ὥστε ἀμέσως ἔπεσε τὸ ψαροκόκκαλο καὶ σώθηκε ὁ πνιγόμενος. Ἄς τὸ πιστέψωμε.

Οἱ δημοσιογράφοι, λοιπὸν, ἴδρυσαν τὸν ἰδιόρρυθμο σύλλογόν τους με μόνον σκοπὸν τὴν εϋθυμίαν, χωρὶς καταστατικά, σφραγίδες καὶ ἐμβλήματα. Τὰ μέλη του ἦσαν ἰσότιμα καὶ ἐπαιρναν ἀστείους τίτλους, ὡς τοῦ εἰσαγγελέως τῶν ἐπαιτῶν, τοῦ λιμενάρχου κλπ. Ὁ ὕμνος του ἦταν ἕνα ἀσυνάρτητο τραγούδι, πού ἐψάλλετο στὰς τελετὰς καὶ τὰ γλέντια των, ἐνῶ τὸ ταμεῖόν του ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἕνα κουμπάρῳ, πού δεχότανε λίγες εἰσφορὰς γιὰ τὶς ἐκδρομὰς,

στὶς ὁποῖες ἡ εὐθυμία καὶ τὸ γέλιο ἔφθανε στὰ ὕψη μὲ τὰ καλαμπούρια καὶ τὰ ἀκαταλαβίστικα τραγούδια τῶν μελῶν του.

Ὁ σύλλογος αὐτὸς ἀπέκτησε τόση κοινωνικὴ φήμη, ὥστε ἔγιναν πολλὰ μέλη, ἀφοῦ πρόεδρος του ἔγινεν ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἄ. Ἀναγνωστάκης, πού, μὲ ὅλη τὴ γεροντικὴ ἡλικία του, διατηροῦσε τὴν εὐθυμία του. Στὶς συνεδρίες τοῦ Συλλόγου ἔλεγε παλαιὰ ἢ νεώτερα στιχογραφήματά του, πού τὸ σπινθηροβόλο πνεῦμά του καὶ τὸ παιδικὸ γέλιο του προκαλοῦσε θορυβῶδεις καγχασμούς.

Τὰ καλαμπούρια καὶ τὰ ἀνόητα βιβλία τῶν ἐλαφρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποιητῶν Κορδορούμπα, Ἐξαρχοπούλου κλπ., ἔφθαναν στὴν κοινωνία καὶ σκορποῦσαν χαρὰ καὶ εὐθυμία.

Ἡ φήμη τοῦ περιέργου αὐτοῦ συλλόγου ἔφθασε στὰ αὐτιά τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Τρικούπη καὶ ἀπὸ περιέργεια διέταξε τὸν τότε διευθυντὴ τῆς Ἀστυνομίας Κοσονάκην νὰ πληροφορηθῇ τοὺς σκοποὺς τοῦ Συλλόγου. Ὁ Κοσονάκης ἐγύρισε καὶ ἐπληροφόρησε τὸν Τρικούπη ὅτι ἔγινε ἐνεργὸν μέλος... τοῦ συλλόγου.

Ὁ πρωτότυπος αὐτὸς σύλλογος λίγο - λίγο μαραινότανε καὶ διελύθη. Ἡ βιοπάλη καὶ ὁ χαμὸς τῶν μελῶν του ἔξαφάνισε τὸ λουλούδι τῆς ζωῆς τὸ ἀνεύρετο, τὴν Πανάκεια, καὶ ἡ λήθη σκέπασε ὅ,τι μερικοὶ δημοσιογράφοι ἀπεφάσισαν νὰ διαδώσουν: τὸ γέλιο. Τί δὲν εἶναι πρόσκαιρο;

Καὶ τώρα ἀπευθύνομαι στοὺς νέους καὶ στοὺς φοιτητάς, πού μὲ ἀκοῦνε. Ὁχι νὰ ἰδρῦσουν σύλλογο εὐθυμίας, γιατί θὰ παραμελήσουν τὰ μαθήματά τους, ἀλλὰ θὰ συστήσω μαζί μὲ τὰ μαθήματά τους νὰ ἔχουν καὶ τὴν αἰσιοδοξία καὶ τὴν εὐθυμία, σὰν παρηγοριὰ σὲ κάθε πόνου ψυχικὸ ἢ σωματικὸ καὶ τὸ γέλιο σὰν ἀνακούφισι.

Τὴ συμβουλή αὐτὴ τὴ δίνει ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς τῆς Γαλλίας, ὁ Victor Hugo. Ἀκοῦστε τὴν, νέοι καὶ νέες, σὲ πρόχειρη παράφρασί μου ἐνὸς ἀριστουργήματος:

Ὡ! σεῖς πού τὰ νιάτα σας σᾶς βοηθοῦν, γελᾶτε σὲ κάθε τι πού σᾶς ἀρέσει. Γελᾶτε, τραγουδᾶτε, γιατί εἴσθε τὰ λουλούδια, γιατί εἴσθε ἡ αὐγή.

Τὴν εἰμαρμένη μὴ τὴν συλλογίζεσθε. Ὁ οὐρανὸς εἶναι σκοτεινός, ἡ ζωὴ εἶναι πικρὴ. Ἀλλοίμονον! Τί βρῖσκει ὁ ἄνθρωπος ἐδῶ κάτω; λίγη χαρὰ σὲ πολλὴ σκοτεινιά¹.

1.

*Oh! vous que votre âge defend
Riez! tous vous caresse encore.
Riez, chantez, soyez l'enfant,
soyez la fleur, soyez l'aurore.
Quand au destin n'y songez pas,
le ciel est noir, la vie est sombre
Helas! Que fait l'homme ici bas?
Un peu de bruit dans beaucoup d'ombre.*

Α. Ν. ΖΟΥΜΠΟΥ Δ.Φ.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΠΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΗΜΙΣΥ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΑΙΩΝΟΣ

Πλήθος φιλοσοφικῶν καὶ πνευματικῶν ρευμάτων ἐπλήρου ἤδη τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὅστις ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπόψεως ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως πλούσιος· τὰς ἀνωτέρω, οὕτως εἶπειν, πνευματικὰς κινήσεις, αἷτινες διεμόρφωσαν ἐν πολλοῖς τὴν ἀπὸ τοῦ 1900 ἕως τῶν ἡμερῶν ἡμῶν φιλοσοφικὴν σκέψιν, θέλομεν διὰ βραχέων ὑποτυπώσει, παρέχοντες οὕτω διάγραμμα τι περὶ τῶν ὡς ἄνω φιλοσοφικῶν ρευμάτων τῆς τελευταίας πεντηκονταετίας. Ἐν πρώτοις τὰ ρεύματα τοῦ ὕλισμοῦ (Materialismus), τὰ πάσης φύσεως συνεχίζουσιν ἤδη τὴν ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος ἐπίδρασιν αὐτῶν διὰ τῶν φιλοσόφων, ὡς τοῦ Ἰακώβου Moleschott¹ (1822-1893), τοῦ Λουδοβίκου Büchner² (1824-1899) καὶ τοῦ Καρόλου Vogt³ (1817-1895)· οἱ ἀνωτέρω συνθέτουσι τὸν θεωρητικὸν ὕλισμὸν (Theoretischer Materialismus), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν βιολογικὸν ὕλισμὸν (Biologischer Materialismus), ὅστις ἐπαναφέρει τὰς διδασκαλίας καὶ τὰς θεωρίας τοῦ Δαρβίνου (Neudarvinismus) καὶ τὸν ὁποῖον ἐκπροσωπεῖ ὁ Ἐρνέστος Haeckel⁴ (1834-1919), ὁ εἰσηγητὴς τοῦ φυσιοκρατικοῦ ἐνισμού· πάντα ταῦτα θὰ προκαλέσωσιν εὐλόγως τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὰς ἀνησυχίας τῶν φιλοσόφων καὶ θεολόγων, ὡς τοῦ Adickes (1866-1928), τοῦ Paulsen⁵ (1846-1908), τοῦ Chwolson, τοῦ Engert καὶ τοῦ Loofs.

Ἄλλὰ καὶ ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς (Der historische Materialismus) τοῦ Καρόλου Marx⁶ (1818-1883), τοῦ Φρειδερίκου Engels⁷ (1802-1895),

1. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: «Kontroverse mit Liebig über die Lebenskraft».

2. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: «Kraft und Stoff».

3. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: «Köhlerglaube und Wissenschaft», ὡς καὶ «Vorlesungen über den Menschen».

4. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: «Welträtsel».

5. Περὶ Paulsen πρβλ. Speck, Paulsen, 1926. — B i n d e, Paulsen, 1929.

6. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: «Das Kapital», 1867. Περὶ Marx ἰδὲ S e n s, M. s irreligiöse Entwicklung, 1934. — O. L o r e n z, M. und der Kapitalismus, 1937.

7. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: «Das Kapital» Β' καὶ Γ' τόμος (τὸ ἀνωτέρω βιβλίον ἐξεδόθη κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τοῦ Marx, ἐξηκολούθησεν εἰτα ἡ ἔκδοσις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ

ὅστις διδάσκει, ὅτι πᾶσα τυχὸν ἐκδήλωσις τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου θεμελιούται κυρίως ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῶν οικονομικῶν φαινομένων, θὰ ἀποτελέσῃ ἓν ἐκ τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐκληροδότησεν ὁ ἀπερχόμενος αἰὼν εἰς τὸν ἐπερχόμενον 20^{ὸν} αἰῶνα.

Θὰ ἔδει ἐνταῦθα νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ περίεργος τῆ ἀληθείᾳ φύσις τοῦ Nietzsche¹ (1844-1900), ὅστις διὰ τῶν ἀντιλήψεων αὐτοῦ περὶ κράτους, ἠθικῆς, θρησκείας, ὡς καὶ περὶ ὑπερανθρώπου (Übermensch) καὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὡς καὶ αἱ περὶ Ἄξιῶν ἐν γένει γνῶμαι αὐτοῦ ἐνέχουσι καὶ προβάλλουσι στοιχεῖα καὶ τάσεις ὑλιστικοῦ περιεχομένου. Ἐναντι τῶν ἀνωτέρω ὑλιστικῶν τάσεων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ μὴ ἐπαρκές τοῦ συστήματος τοῦ Ἐγέλου² (1770-1831), τοῦ Schelling³ (1775-1854) φιλοσοφοὶ τινες τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐζήτησαν νὰ ἐπιστρέψωσι, τρόπον τινά, εἰς τὰς τοῦ Kant⁴ (1724-1804) θεωρίας (Also muss auf Kant zurückgegangen werden) πειρώμενοι, ὅπως οὗτοι μετασχηματίσωσι τὰς ἀνωτέρω κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀντιλήψεις· οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κινήσεως ταύτης, τῆς τοῦ Νεοκαντιανισμοῦ (Die Neukantianer) δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς δύο, οὕτως εἰπεῖν, ὁμίλους· εἰς τὸν πρῶτον ἀνήκουσιν οἱ παλαιοὶ Νεοκαντιανοὶ (Der ältere Neukantianismus), ἐν οἷς οἱ Otto Liebmann⁵ (1840-1912), Alois Riehl⁶ (1844-1924) καὶ Friedrich Albert Lange⁷ (1828-1875)· εἰς δὲ τὸν δευτέρον ἀνήκουσιν οἱ νεώτεροι Νεοκαντιανοὶ⁸

συνεργάτου τούτου Fr. Engels)· περὶ τοῦ Engels πρβ. F. O. G. Schulz, *Jude und Arbeiter*, 1934. — Sombart, *Der prolet., Sozialismus*, 1924, τόμοι 2.

1. Πρβ. A. Riehl, *Fr. Nietzsche*, 5^η ἐκδοσις 1909. — H. Vaihinger, *Nietzsche als Philosoph*, 4^η ἐκδοσις 1908. — R. Richter, *Fr. Nietzsche*, 2^α ἐκδοσις 1909. Ἴδὲ καὶ ἐν «*Windelband, Lehrbuch d. Philosophie* (14^η ἐκδοσις ὑπὸ Heimsoeth) Tübingen 1950 (ἐνθα καὶ βιβλιογραφία)».

2. Πρβ. W. Dilthey, *Die Jugendgeschichte H.s*, 1905. — Schölz, *Die Bedeutung der Hegelschen Philosophie* 1921. — N. Hartmann, *Hegel*, 1929.

3. Πρβ. Kuno Fischer, *S.s Leben, Werke u. Lehre* (4^η ἐκδοσις 1923). — Fuhmanns, *Schellings letzte Philosophie*, 1940.

4. Πρβ. Külpe, *Kant* (5^η ἐκδ.) 1921. — Bauch, *Kant* (3^η ἐκδ.) 1923. — Paulsen, *Kant* (7^η ἐκδ.) 1924. — Fischer, *Kant* (6^η ἐκδ. τόμ. 2) 1928.

5. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: «*Kant und die Epigonen*» (1865).

6. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: «*Der philosophische Kritizismus*» (1908). Περὶ Riehl ἰδὲ ἐν *Festschrift* 1914. — Siegel, *Alois Riehl*, 1932.

7. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: «*Geschichte des Materialismus und kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*» (1866)· περὶ Lange πρβ. Braun, *Lange als Sozialökonom*, 1881. — Ellisen, *Lange* 1811. — Becher, *Deutsche Philosophen*, 1929.

8. Ἐνταῦθα θὰ ἔδει νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ παρουσία τοῦ Hans Vaihinger (1852-1933), ὅστις ἴδρυσεν μίαν φιλοσοφίαν τοῦ «ὡς ἔαν» (= «*Die Philosophie des Als-Ob*» (1911). Περὶ Vaihinger πρβ. ἐν *Selbstbiogr. in Philos. d. Gegenwart in Selbstdarst.* τόμοι 2 (2^α ἐκδ.) 1923.

(Der Jüngere Neukantianismus), εἰς οὓς οἱ Hermann Cohen¹ (1842-1918) καὶ Paul Natorp² (1854-1924), οἱ ἀποτελοῦντες τὴν Σχολὴν τοῦ Μαρβούργου (Die Marburger Schule), ὡς καὶ οἱ Γουλιέλμος Windelband³ (1848-1915) καὶ Ἑρρίκος Rickert⁴ (1863-1936) οἱ προϋστάμενοι τῆς Σχολῆς τῆς Βάδης (Die Badische Schule).

Οἱ τῆς Σχολῆς τοῦ Μαρβούργου ὁπαδοὶ καὶ θιασῶται ἐστράφησαν κυρίως πρὸς φυσικομαθηματικὰς κατευθύνσεις, ἀπορρίπτοντες μεταφυσικὰς θεωρίας καὶ περιορίζοντες τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν γνωσιολογίαν, ἠθικὴν καὶ αἰσθητικὴν· ἔπειτα ἡ Σχολὴ τῆς Βάδης ἀντιπροσωπεύει ἓνα ὑπερβατικὸν ἰδεαλισμὸν (einen transzendentalen Idealismus), χωρεῖ ἔτι εἰς τὴν διάκρισιν φυσικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν καὶ θεμελιοῖ ὡσαύτως μίαν φιλοσοφίαν τῶν ἀξιῶν⁵ (Wertphilosophie)· ἐπ' αὐτῆς ἰδρύει ὁ Rickert μίαν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας (Geschichtsphilosophie)· ἀντιπρόσωποι τῆς ὡς ἄνω σχολῆς ὑπῆρξαν πλεῖστοι ὅσοι, ἐν οἷς καὶ οἱ Münsterberg⁶ (1863-1916), Emil Lask († 1915), Richard Kroner, Bruno Bauch⁷ (1877-1942), G. Mehlis, J. Cohn⁸ (1869-1947), ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη οὐκ ὀλίγοι εἶναι οἱ κατέχοντες πανεπιστημιακὰς ἔδρας μαθηταὶ καὶ ὁπαδοὶ τῶν ἀνωτέρω.

Νέα ἐπίσης κινήσεις σημειοῦται διὰ τοῦ Γουλιέλμου Dilthey⁹ (1833-1911) καὶ τοῦ μαθητοῦ καὶ διαδόχου τοῦ ἀνωτέρω Ἑδουάρδου Spranger (1882-1963), ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς «πνευματικὰς ἐπιστήμας» (Geisteswissenschaften) καὶ τὴν ψυχολογίαν τῶν τύπων (Typenpsychologie)· ὁ Dilthey ὁπαδὸς τῆς ἰδανικῆς θετικῆς φιλοσοφίας ἐπιδιώκει, πλὴν ἄλλων, τὴν διάκρισιν τῶν ἐπιστημῶν εἰς φυσικὰς καὶ εἰς πνευματικὰς ἐπιστήμας, ὡς καὶ τὴν ἐρμηνεῖαν τῆς συστάσεως ἐκ ψυχολογικῆς ἐπόψεως τῶν ποικίλων

---

1. Περὶ Cohen πρβ. Cassirer, H. Cohen und die Erneuerung der kantischen Philosophie: Kantstudien 17, 1912. — Natorp, H. Cohens philosophische Leistung unter dem Gesichtspunkte des Systems. Philos. Vortr. d. Kant-Ges. Nr. 21, 1918.

2. Περὶ Natorp πρβ. C. G. Carus, Natorp und Idee, 1861. — Kriek, Leben als Prinzip der Weltanschauung u. Problem d. Wissenschaft, 1938.

3. Περὶ Windelband πρβ. H. Rickert, W. Windelband, 1915.

4. Περὶ Rickert πρβ. A. Faust, H. Rickert, 1927.

5. Πρβ. Α. Ν. Ζοῦμπον, Ἡ Μεταφυσικὴ ὡς θεωρία τῶν ἀξιῶν, Ν. Ἑστία, τεῦχος 831, 1962, σ. 258 κ. ἔξης (ἐνθα καὶ βιβλιογραφία).

6. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ «Philosophie der Werte» 1908.

7. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ «Wahrheit, Wert und Wirklichkeit», 1923.

8. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ «Wertwissenschaft», 1932.

9. Γεγονὸς εἶναι ὅτι οἱ Dilthey, Nietzsche, Bergson, Simmel κ.ἄ. ἐδημιούργησαν, πλὴν ἄλλων καὶ τὴν «φιλοσοφίαν τῆς ζωῆς» (Lebensphilosophie) σκοποῦσης τὴν ἔννοιαν τῆς ζωῆς ὡς θεμελίου τῆς περαιτέρω ἐρεύνης τοῦ Παντός.

περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ κόσμου θεωριῶν· πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω ἀποτελοῦσι τοὺς τρεῖς διαφόρους τύπους· τουτέστι τὸν φυσιοκρατικόν, τὸν ἰδεοκρατικὸν τὸν ἐξ ἀντικειμένου καὶ τὸν ἰδεοκρατικὸν τῆς ἐλευθερίας· οἱ ὡς ἄνω ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὴν νόησιν, εἰς τὸ συναίσθημα καὶ εἰς τὴν βούλησιν¹. Ὁ ἐσχάτως πάλιν ἀποθανὼν καθηγητῆς E. Spranger², πλὴν ἄλλων, ἐγένετο καὶ ὁ εἰσηγητῆς τῆς περὶ τῶν ἀνθρωπίνων τύπων θεωρίας³, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἀναλόγως τῆς ψυχικῆς αὐτοῦ συστάσεως δύναται νὰ ταχθῇ εἰς τοὺς ἐξῆς, οὕτως εἰπεῖν, τύπους· ἥτοι τὸν θεωρητικὸν (der theoretische), τὸν αἰσθητικὸν (der ästhetische), τὸν θρησκευτικὸν (der religiöse), τὸν οικονομικὸν (der wirtschaftliche), τὸν κοινωνικὸν (der soziale) καὶ τὸν πολιτικὸν (der politische).

Κράμα ἱστοριοκρατίας (Historismus) καὶ θετικῆς φιλοσοφίας (Positivismus) παρουσιάζει καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Γεωργίου Simmel⁴ (1858-1918), ὅστις θέτει τὸν κοινωνικὸν βίον ὑπὸ ἐπιστημονικὴν καὶ φιλοσοφικὴν παρατήρησιν (πρβλ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: Soziologie, 1908).

Ἔτερον ἐπίσης ρεῦμα προβάλλον τὴν ὑπερβατικὴν ἰδεοκρατίαν καὶ τὴν μεταφυσικὴν τοῦ ἀσυνειδήτου (Metaphysik des Unbewussten) εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐδουάρδου von Hartmann⁵ (1842-1906)· ἡ ἀνωτέρω φιλοσοφία φέρει μεθ' ἑαυτῆς στοιχεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀρθούρου Schopenhauer⁶ (1788-1860). Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Hartmann⁷ δεικνύεται ἡ ἔννοια τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, ὅστις παρουσιάζεται ἀλλοίως ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν, ὡς καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἀσυνειδήτου ἐπιχειροῦντος τὴν ἔνωσιν παραστάσεως καὶ βουλήσεως· ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὰ περὶ ἀπαισιοδοξίας κηρύγματα τοῦ Schopenhauer, ἅτινα ὀπωσδήποτε οὕτος ἀποδέχεται, πλὴν ὅμως ἡ πίστις, ἣν προβάλλει εἰς μίαν ἐξέλιξιν τοῦ κόσμου, σκοπούσης τὴν ἀπολύτρωσιν τούτου ἐκ τῶν δεινῶν φανεροῖ ἔχνη ἀϊσιοδοξίας⁸ (Optimismus).

Ἐτέρα κίνησις, κέντρον ἔχουσα τὴν Ρώμην καὶ βάσιν τὴν διδασκαλίαν

---

1. Περὶ Dilthey πρβ. E. Spranger, W. Dilthey. Gedächtnisrede, Berlin 1912 καὶ A. Stein, Der Begriff d. Geistes bei Dilthey, Bern 1914.

2. Περὶ Spranger πρβ. Κ. Μερκεντίτου, E. Spranger, 1962 (ἐνθα καὶ βιβλιογραφία).

3. Πρβ. τὸ ἔργον τοῦ Spranger: « Lebensformen », 1914.

4. Πρβ. Max Frischeisen Köhler, G. Simmel ἐν Kantstudien 24, 1919 κ. ἐξῆς.

5. Πρβ. O. Braun, Eduard von Hartmann 1909. — L. Ziegler, Das Weltbild Hartmann's, 1910.

6. Πρβλ. K. Fischer, Schopenhauer, Leben u. werke, 3η ἐκδοσις 1908. — J. Volkelt, A. Schopenhauer, 5η ἐκδοσις 1923. — L. v. Brockdorf, Schopenhauer 1941.

7. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: « Philosophie des Unbewussten », τόμοι 3, 1904.

8. Ἐνθ' ἀνωτ.

τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου¹ (1225-1274), ὑποβοηθουμένη δὲ τὰ μέγιστα ὑπὸ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπεχείρησε μίαν « Philosophiam perennem », ἣτις ἐσκόπει τὴν ἀναγέννησιν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας (Neuscholastik) καὶ τὴν ἐπιστροφὴν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θωμᾶ (Neuthomismus) τῆς κινήσεως ταύτης μετέσχον οἱ C. Gutberlet (1853-1924), Graf Hertling² (1843-1919), Clemens Bäumer³ (1853-1924), Joseph Geysler⁴ (1869), Martin Grabmann⁵ (1875) καὶ Alois Dempf⁶ (1891).

Ἄλλὰ καὶ ἡ θετικὴ φιλοσοφία (Positivismus), ἡ ἐξετάζουσα τὰ προϊόντα τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως καὶ τὸ ἀδύνατον πάσης μεταφυσικῆς ἀπὸσχόλησε τὰ μέγιστα τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν τοῦ παρόντος αἰῶνος· πᾶσαι αἱ θετικαί, οὕτως εἰπεῖν, ἐπιστῆμαι, ὡς εἶναι ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ Γεωμετρία, ἡ Φυσικὴ, ἡ Μηχανικὴ, ἡ Ἀστρονομία, ἡ Χημεία, ἡ Βιολογία ἐγένοντο ὑποκείμενον τῆς αἰρέσεως ταύτης καὶ πλεῖστοι ὅσοι, ὡς οἱ Αὔγουστος Comte⁷ (1798-1857), John Stuart Mill⁸ (1806-1873), Herbert Spencer⁹ (1820-1903), E. Dühring¹⁰ (1833-1901), Laas (1837-1885), Avenarius (1843-1896) ἐκ τῶν παλαιότερων, καὶ οἱ Ἑρνέστος Mach¹¹ (1838-1916) καὶ Ἑρρίκος Poincaré¹² (1853-1912), οἵτινες ἔδρασαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐγένοντο ἐνθερμοὶ ὁπαδοὶ τῆς κινήσεως ταύτης.

*Ἐπειτα ἡ φαινομενολογία (Phänomenologie) τοῦ Edmund Husserl¹³ (1851-1941), ἣτις ἀναλύει καὶ ἐκθέτει τὰ διάφορα φαινόμενα τῆς ἀμέσου

---

1. Πρβ. R. E u c k e n, Die Philosophie des Thomas von Aquin (2^α ἔκδοσις) 1910.

2. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ « Die Grenzen der mechan. Naturerklärung, 1876.

3. Πρβ. Beiträge zur Gesch. der Philosophie und Theologie des M. - A. (ἀπὸ τοῦ 1891).

4. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: « Allgem. Philosophie des Seins und der Natur, 1915.

5. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: « Die Geschichte der kath. Theologie, 1933.

6. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: « Sacrum Imperium », 1929.

7. Πρβ. W. Ostwald, Comte, 1914. — Schinz, Comte, 1927.

8. Πρβ. Bain, J. St. Mill, 1882, 2^α ἔκδ. 1887. — Ressler, Die beiden M., 1929. — Hippler, Staat u. Gesellsch., bei Mill, 1934.

9. Πρβ. Gaupp, Herbert Spencer, 5^η ἔκδοσις 1925. — Schwarze, H. Spencer, 1909.

10. Πρβ. G. Albrecht, E. Dühring, 1927.

11. Πρβ. Hennig, E. Mach, 1915. — Dingler, Die Grundgedanken der M. schen Philosophie, 1924.

12. Ὁ μαθηματικὸς Ἑρρίκος Poincaré, συγγενὴς τοῦ πάλαι ποτὲ Γάλλου πολιτικοῦ, πλὴν ἄλλων ἴδρουσε καὶ τὴν νέαν τοῦ « Konventionalismus » θεωρίαν τὴν ἐδραζομένην ἐπὶ μαθηματικῶν τύπων καὶ ὑπολογισμῶν. Πρβ. ἐπίσης Henk, Poincarés theorie der wissensch. Meth. 1910.

13. Πρβ. Weidauer, Kritik der Transzendental-Phänomenologie Husserls, 1933. — Grunsky, Der Einbruch des Judentums in die Philosophie, 1937.

ἐμπειρίας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας αὐτῶν· ἔτι δὲ ἐπιδιώκεται ὑπὸ τῆς ὡς ἄνω καὶ ἡ ἀνάλυσις αὐτῆς ταύτης τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου· διάδοχοι τοῦ ὡς ἄνω καὶ ὑπὸ διάφορον ἔποψιν ὑπῆρξαν πολλοί, ἐν οἷς καὶ οἱ Martin Heidegger¹ (1889), Max Scheler² (1874-1928), Alexander Pländer³ (1870-1941).

Γεγονὸς ἐπίσης ἀναμφισβήτητον εἶναι καὶ ἡ ἐκ νέου ἐμφάνισις τῆς κριτικῆς πραγματοκρατίας (kritischer Realismus), δι' ἧς προβάλλεται ἡ ἕπαρξις πραγμάτων, ἀγνώστων μέχρι τοῦδε, δι' ὧν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν γνῶσιν τούτων προϋόντος τοῦ χρόνου· βεβαίως ἡ κριτικὴ πραγματοκρατία, ὡς ἔκφρασις τοῦ πνεύματος, διήλθε διὰ πολλῶν φάσεων καὶ ποικίλων σταδίων· διάδοχοι τοῦ Γουσταύου Θεοδώρου Fechner⁴ (1801-1887), Ἐρμάννου Lotze⁵ (1817-1881) καὶ Ἐδουάρδου von Hartmann⁶ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν οἱ Oswald Külpe⁷ (1862-1915), Erich Becher⁸ (1882-1929) καὶ Hans Driesch⁹ (1867-1941). Ἡ ὡς ἄνω φιλοσοφία εἰσῆχθη ἔτι εἰς τὴν φυσικὴν ὑπὸ τοῦ Max Planck¹⁰ (1858-1947), ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς σχετικότητος (Relativitätstheorie) ὑπὸ τοῦ Ἀλβέρτου Einstein (1879), ἐν τῇ Βιολογίᾳ ὑπὸ τοῦ Hans Driesch (1867-1941) καὶ Spemann καὶ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ¹¹ ὑπὸ τοῦ Oswald Külpe (1862-1915).

---

1. Πρβ. Sternberger, Der Verstandene Tod (bei Heidegger), 1934 (ἔνθα καὶ βιβλιογραφία). — A. Fischer, Heideggers Existenzphilosophie, 1935. — Hoberg, Das Dasein des Menschen bei Heidegger, 1927.

2. Πρβ. M. Wittmann, Max Scheler als Ethiker, 1923. — Geysler, M. Schelers Phänomenologie der Religion, 1924. — Kreppeil, Die Religionsphilosophie M. Schelers, 1927. — Eklund, Evangelisches und Katholisches in Schelers Ethik, 1932. — Kraenzlin, M. Schelers phänomenolog. Systematik (ἔνθα καὶ βιβλιογραφία), 1934.

3. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: « Seele des Menschen ».

4. Πρβ. W. Wnndt, Fechner 1901. — W. Wentscher, Fechner und Lotze, 1925.

5. Πρβ. E. von Hartmann, Lotzes Philosophie, 1888. — W. Wentscher, H. Lotze, 1904. — H. Johannsen, H. Lotze, 1927.

6. Πρβ. A. von Hartmann, Chronolog. Bibliographie ἐν Kantstudien τόμ. 7. — Drews, E von Hartmanns philos. System, 2^α ἔκδ. 1906. — Schopenh, E. v. Hartmann, 1929.

7. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: « Die Realisierung », τόμοι 3, 1912-1922.

8. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: « Gehirn und Seele », 1911.

9. Πρβ. Festschrift zum 60 Geb. hrsg. von Herm. Schneider, und W. Schingnitz, τόμοι 2, 1927.

10. Πρβ. Dingler, M. Planck, 1940. — H. Hartmann, M. Planck, 2^α ἔκδ. 1942.

11. Ἦτοι ὡς « Denkpsychologie » ὑπὸ τοῦ O. Külpe, ὡς « Individualpsychologie », ὑπὸ τοῦ Alfred Adler (1870-1937), ὡς « analytische Psychologie » ὑπὸ τοῦ Καρόλου Jung (1875-1961) καὶ ὡς « Gestaltpsychologie » ὑπὸ τῶν Ehren-

Ἀξιομνημότευτον, οὕτως εἰπεῖν, γεγονός ἐστὶν καὶ ἡ θεωρία τοῦ Γερμανοῦ κριτικοῦ καὶ φιλοσόφου Oswald Spengler¹ (1887-1937) ἐπιχειροῦντος νὰ παρουσιάσῃ ἐν εἶδος φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ διακατεχομένου ὑπὸ τινος στοιχείου ἀπαισιοδοξίας (pessimistische Geschichtsphilosophie) ὁ προμνημονευθεὶς φιλόσοφος πρᾶσβείη, ὅτι οἱ διάφοροι τῶν ἔθνῶν πολιτισμοί, ὡς ἀκριβῶς οἱ ζῶντες πολιτισμοί, ἐνέχουσι τὸ φαινόμενον τῆς γεννήσεως, τῆς ἀκμῆς καὶ τοῦ θανάτου². πάντα ταῦτα ἀνεπύχθησαν ἐν τῷ πολυκρότῳ αὐτοῦ ἔργῳ « Ἡ κατάλυσις τῆς Δύσεως » (Der Untergang des Abendlandes, πρῶτος τόμος 1918, δεῦτερος τόμος 1922).

Ἀλλὰ καὶ ἡ Ῥωμαντική, τρόπον τινά, Σχολὴ τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος, ἡ προάγουσα τὸ συναίσθημα, τὴν φαντασίαν καὶ γενικῶς τὴν ἄλογον φύσιν, ἀντὶ τοῦ Ὁρθολογισμοῦ (Rationalismus), ἡ ῥέπουσα πρὸς τὴν ποίησιν καὶ εἰς θεωρίας φερομένης πρὸς τὸν μυστικισμόν³ (Philosophen der Romantik) διὰ τῶν Rousseau⁴ (1712-1778), Hamann⁵ (1730-1788), Herder⁶ (1744-1803), Fichte⁷ (1762-1814), Schlegel⁸ (1772-1829), Schelling⁹ (1775-1854), Schleiermacher¹⁰ (1768-1834), Schopenhauer¹¹

fels (1859-1932) καὶ Meinong (1853-1920). Περί Adler πρβ. B u m k e, Die Psychoanalyse und ihre Kinder κτλ. 2^α ἔκδοσις 1938. Περί Jung, Ehrenfels καὶ Meinong ἰδὲ ἐν τοῖς οἰκείοις Λεξικοῖς.

1. Πρβ. M a n f r e d S c h r ö t e r, Der Streit um Spengler, 1932. — R o s e n b e r g, Mythos.

2. Ἐνταῦθα ὁ Spengler ὑπὸ τὴν ἔννοιαν πολιτισμὸς (Kultur) νοεῖ τὴν ἀνωτάτην τοῦ ἀνθρώπου ἠθικὴν ἀνάπτυξιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἑτέραν τινὰ ἔννοιαν, ἣν πολιτισμὸν (civilisation) προσαγορεύει, κατωτέρας ὁμοῦς ἐξ ἐπόψεως βαθμίδος τῆς πρώτης· ἡ ἀνωτέρω ἔννοια τοῦ πολιτισμοῦ περιορίζεται εἰς τὸν λεγόμενον « ἑξωτερικὸν πολιτισμὸν ». Πρβ. περὶ τῶν ἀνωτέρω ἔννοιῶν A. N. Z o ὁ μ π ο ν, Πολιτισμὸς καὶ Παιδεία, Ἀκτίνες 25 (1962), σ. 306-307.

3. Ἐνταῦθα δέον νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ παρουσία τοῦ Λουδοβίκου Klages (1872-1934), εἰς ὃν ἤσκησαν ἐπίδρασιν οἱ Ῥωμαντικοὶ φιλόσοφοι Κάρολος Γουσταῦος Carus (1789-1869) καὶ Ἰωάννης Ἰάκωβος Bachofen (1815-1885). ὁ Klages ὑπῆρξε, πλὴν ἄλλων γραφολόγος, ψυχολόγος καὶ μεταφυσικὸς ἀνήκων εἰς τὸν κύκλον τοῦ « Stefan George »· ἔπειτα ὁ Klages ἐπέδρασε τὰ μέγιστα ἐπὶ τοῦ γνωσιολόγου καὶ μαθηματικοῦ, Οὐγγρου τὴν καταγωγὴν, Palagyi (1859-1924). Περί Klages πρβ. W a n d r e y, L. Klages, 1933. — H a e b e r l i n, Einf. in die Forschungsergebnisse von L. Klages, 1934. — D e u s s e n, K'. Kritik des Geistes, 1934 (ἐνθα καὶ βιβλιογραφία).

4. Πρβ. H ö f f d i n g, Rousseau und. seine Philosophie, 1923⁴.

5. Πρβ. R. U n g e r, Hamann und die Aufklärung, 2 τόμοι, 1925².

6. Πρβ. J. G. Herder, 1942.

7. Πρβ. K. F i s c h e r, Gesch. d. neueren Philos. VI, 3^η ἔκδ. 1900.

8. Πρβ. B. v o n W i e s e, Schlegel, 1927.

9. Πρβ. K. F i s c h e r, Gesch. d. neuer. Philos. VII, 3^η ἔκδ., 1902.

10. Πρβ. E. C r a m a n s s e l, La philos. - religieuse de F. Schl., 1904.

11. Πρβ. H. R i c k e r t, Schopenhauer, 3^η ἔκδοσις, 1917.

(1788-1860), εὔρεν ὀπωσδήποτε μιμητὰς τοὺς Maeterlinck, Chamberlain¹ (1855-1927), Keyserling² (1880-1946), Joël³ (1864-1934), Bergson⁴ (1859-1941) καὶ James⁵ (1842-1910). Τέλος σύγχρονον καὶ πολύμορφον ρεῦμα εἶναι καὶ τὸ τοῦ « Ὑπαρξισμοῦ » (Existentialphilosophie), τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ πρώτου κυρίως εὐρωπαϊκοῦ πολέμου μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν μεγίστην ἤσκησε καὶ ἀσκεῖ, ἐπὶ τὴν πνευματικὴν καθόλου τῶν ἐθνῶν ζωὴν, ἐπίδρασιν· ὁ Kierkegaard⁶ (1813-1855), ὁ τὸ πρῶτον ἰδρυτῆς τῆς ἀνωτέρω φιλοσοφικῆς κινήσεως, ὅστις ἐπεξήτησε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ὀρμηθεὶς ἐκ τοῦ Σωκράτους, θέτων τὸ πρακτικὸν ὑπεράνω τοῦ θεωρητικοῦ καὶ γενόμενος τοιουτοτρόπως ἐχθρὸς καὶ ξένος πάσης περὶ μεταφυσικῆς καὶ ἐν γένει ὑπερβατικῆς σκέψεως. Τῆς ὡς ἄνω κινήσεως ἐγένοντο πλείστοι ὅσοι μέτοχοι, ἐν οἷς μνημονεύομεν τοὺς κάτωθι: Martin Heidegger⁷, μαθητὴν τοῦ Edmund Husserl⁸, ὅστις ἐν τῇ ἀνωτέρω αἰρέσει καταλήγει καὶ εἰς μίαν ὀπωσδήποτε « ἀθειάν », Κάρολον Jaspers⁹ (1883), Πέτρον Wust¹⁰ (1884-1940), Ἰωάννην Παῦλον Satre¹¹, G. Marcel¹² (1889), Mounier¹³ (1905-1950).

Αὕτη ἦτο, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, σύνολος ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ παρόντος αἰῶνος¹⁴, ἣτις ἐξακολουθεῖ διὰ τῶν πλείστων

1. Πρβ. L. von Schroeder, H. St. Chamberlain, 1918.

2. Πρβ. Röhr, Graf. K.s magische Geschichtsphilosophie, 1939.

3. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: Nietzsche und die Romantik, 1905.

4. Πρβ. A. Steenbergen, H. Bergsons intuitive Philos., 1909. — R. Kroyer, H. Bergson ἐν « Logos », 1910.

5. Πρβ. Höffding, Moderne Philosophen, 1905.

6. Πρβ. Bense, Sören Kierkegaard, Leben im Geist, 1942.

7. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: Sein und Zeit, 1927.

8. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: « Logische Untersuchungen », 1900 καὶ « Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie », 1913.

9. Πρβ. J. Pfeiffer, Existenzphilosophie, 1933. — Bollnow ἐν Blätter für dt. Philosophie, 1938.

10. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: Einführung in die Existenzphilosophie, 1947.

11. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: L'être et le néant, 1943.

12. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: Être et avoir, 1935.

13. Πρβ. τὸ ἔργον αὐτοῦ: Introduction aux existentialismes, 1947.

14. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνοδος τοῦ Φασισμοῦ (Fascismo) ἐν Ἰταλίᾳ τῷ 1922, ὡς καὶ τοῦ Ἐθνικοσοσιαλισμοῦ (Nationalsozialismus) ἐν Γερμανίᾳ τῷ 1933 ἀμφοτέρων ἐδραζομένων ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ἀναγκαιότητος (Politische Notwendigkeit) ἐδημιούργησε μίαν « φιλοσοφίαν τοῦ σκοποῦ » (Tendenzphilosophie), ἐφ' ἧς οἱ Γερμανοὶ τοῦλάχιστον ἐπεξήτησαν νὰ στηρίξωσι τὴν περὶ τοῦ « τρίτου Κράτους » θεωρίαν (Das Dritte Reich). Ἡ ἀνωτέρω θεωρία βασιζέται ἐξ ὀλοκλήρου ἐπὶ τῆς « κοσμοθεωρίας » τοῦ Nietzsche, θέτουσα τὸν μῦθον ἔναντι τοῦ Λόγου καὶ τὴν « Διονυσιακὴν μέθην » ἔναντι τοῦ Λογικοῦ, ἐξαφανίζουσα δὲ οὕτω τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος καὶ προσβάλλουσα, ὡς εἰκός, τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου.

αὐτῆς ρευμάτων νὰ ἐπηρεάζη, ὡς δῆλον καθίσταται, καὶ τὴν πρώτην δεκάε-
τίας τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ἀνωτέρω¹.

ΑΦΙΛΟΥ ΠΑΡΟΔΙΤΗ

Στερνὸ

Σὰν θὰ πεθάνω,
στὸν τάφο μου ἀπάνω
τριαντάφυλλ' ἀπριλιάτικα θ' ἀνθίζουν
κι ἄρωμα θὰ σκορπίζουν.
Θᾶναι τὰ λόγια ποὺ δὲν μπόρεσα νὰ πῶ
σ' ἐκείνους π' ἀγαπῶ.

Σεπτέμβριος 1965

---

1. Πρβ. H e i m s o e t h, ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου τοῦ W. Windelband (= Lehr-
buch der Geschichte der Philosophie, Tübingen 1950¹⁴) ὡς παράρτημα (An-
hang): Die Philosophie im zwanzigsten Jahrhundert.

Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΡΑΓΚΑΒΗΣ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΜΑΣ ΠΟΙΗΣΙΣ

Είναι γνωστόν ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ρομαντικῆς σχολῆς τῶν Ἀθη-
νῶν, πρὸ πάντων ὅσοι προέρχονται ἀπὸ τὸ Φανάρι, περιφρονοῦν τὴν
Δημοτικὴν μας ποίησιν καὶ θεωροῦν τὰ τραγούδια τοῦ λαοῦ μας ὡς ἄτεχνα
καὶ ἀνούσια κατασκευάσματα, ὡς ἔκφρασιν μιᾶς ἐποχῆς, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς
μακροχρονίου δουλείας εἰς τὸν ἀγροῖκον Τοῦρκον κατακτητὴν εἶχε περιπέ-
σει εἰς πνευματικὴν καὶ λογοτεχνικὴν νάρκην. Πειπεισμένοι ὅτι ἡ μόνη ἀξία
λόγου ἔκφρασις τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς
Τουρκοκρατίας ἦτο ἡ ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ τῆς λογίας παραδόσεως, κατα-
κρίνουν, πολλάκις δριμύτατα, ὄχι μόνον τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια, ἀλλὰ
καὶ ἐκείνους τοὺς ποιητάς, οἱ ὁποῖοι ἐπηρεάσθησαν ἀπὸ τὴν Δημοτικὴν μας
ποίησιν καὶ ἐμιμήθησαν τὴν γλῶσσαν, τὸ μέτρον ἢ τὴν τεχνοτροπίαν αὐτῆς.

Ἄλλ' ἐνῷ θεωρητικῶς λαμβάνουν οἱ ρομαντικοὶ θέσιν σαφῶς ἐχθρικὴν
ἐναντι τῆς Δημοτικῆς ποιήσεως, εἰς τὴν πράξιν φαίνεται ὅτι δὲν ἠδυνήθη-
σαν ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ μείνουν ἀστηρῶς προσηλωμένοι εἰς τὰς ἀρχάς των.
Πράγματι, ὁ μελετητὴς τῆς Ρομαντικῆς σχολῆς τῶν Ἀθηναίων δύναται εὐκό-
λως νὰ διακρίνη καὶ νὰ ἐντοπίσῃ ἐπίδρασιν τῆς Δημοτικῆς μας ποιήσεως
εἰς τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν τῶν ἐκπροσώπων της. Ἡ ἐπίδρασις αὐτῆ,
ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τῆς χρήσεως τοῦ δημοτικοῦ δεκαπεντασυλλάβου καὶ
τῆς δημοτικῆς γλώσσης, προχωρεῖ εἰς τὴν μίμησιν τῆς δημώδους τεχνικῆς
καὶ φθάνει μέχρις ἀντιλήσεως θεμάτων ἀπὸ τὴν παραγωγὴν τοῦ ἀνωνύμου
λαϊκοῦ ποιητοῦ, εἶναι ἔμφανεστέρα εἰς τὴν ποιητικὴν παραγωγὴν τῆς πρώ-
της περιόδου τῆς Ρομαντικῆς σχολῆς, ὅταν δηλ. οἱ ἐκπρόσωποι αὐτῆς εὐρί-
σκοντο ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῶν ἀναζητήσεων καὶ τῆς προπαρασκευῆς.
Βαθμηδόν, μὲ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ρομαντισμοῦ καὶ μὲ τὴν στρο-
φὴν πρὸς τὸν ἀρχαϊσμόν, ἡ ἐπίδρασις τῆς Δημοτικῆς ποιήσεως ἐπὶ τοὺς
ρομαντικούς γίνεται σπανιωτέρα, περιορίζεται δὲ κυρίως εἰς μίμησιν τῆς
δημοτικῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν οἱ καθαρολόγοι ποιηταὶ χρησιμοποιοῦν τῶρα
σκοπίμως εἰς ὠρισμένα ποιήματα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πατριωτικοῦ ἢ κοι-
νωνικοῦ περιεχομένου, ἐλπίζοντες ὅτι ταῦτα μὲ τὸ γλωσσικὸν αὐτὸ ἔνδυμα

θὰ γίνουιν εὐρύτερον γνωστὰ ἢ θὰ συγκινήσουιν περισσότερον τὰς λαϊκὰς μάζας. Θὰ περάσῃ πολὺς καιρὸς, μέχρις ὅτου ἔλθῃ ἡ ἀντίδρασις εἰς τὰς ρομαντικὰς ὑπερβολὰς, μέχρις ὅτου συνειδητοποιηθῇ καὶ διακηρυχθῇ ἡ ἀνάγκη ἐπιστροφῆς εἰς τὰς ἔθνικὰς πηγὰς καὶ τὰς λαϊκὰς ἐν γένει παραδόσεις.

* * *

Ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς (1809-1892), πρωτοεργάτης εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς Ρομαντικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, εἶχε τὴν πρόθεσιν, ὅπως φαίνεται εἰς τὰ πρῶτα ἔργα του, νὰ καλλιεργήσῃ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὴν δημοτικὴν παράδοσιν. Δυστυχῶς, ἐνωρίτατα ἐξέφυγεν ἀπὸ τὸν μόνον δρόμον, ὃ ὁποῖος ἠδύνατο νὰ τὸν ὀδηγήσῃ εἰς τὴν πραγματικὴν νεοελληνικὴν ποίησιν, καὶ ἐπλανήθη εἰς ὀλισθηρὰ μονοπάτια, ἀναζητῶν σύμβολα καὶ πρότυπα, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τὰς συνθήκας τῆς τότε ἑλληνικῆς πραγματικότητος ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιβιώσουιν. Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν εὐρωπαϊκὸν ρομαντισμὸν, τὸν ὁποῖον ἐγνώρισε κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν σπουδῶν του εἰς τὴν Γερμανίαν, ἐνωρίτατα προσεχώρησεν εἰς τὰς τάξεις ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐκήρυσσον τὴν ἰδεολογικὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸ ὑπέροχον ἑλληνικὸν παρελθόν, καὶ ἔκοψεν ὀριστικῶς τοὺς δεσμοὺς του μετὰ τὴν δημοτικὴν παράδοσιν.

Τὴν θέσιν του ἔναντι τῆς Δημοτικῆς ποιήσεως καὶ γενικώτερον ἔναντι τῶν ποιητῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἤντησαν ἀπὸ τὰς πηγὰς τῆς λαϊκῆς παραδόσεως, καθορίζει σαφῶς ὁ Ραγκαβῆς εἰς τὸ ἔργον του *Histoire littéraire de la Grèce moderne*, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη γαλλιστὶ τὸ 1877. Τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ ἔργου τούτου ἀφιερώνει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν Δημοτικὴν ποίησιν, ἀκριβέστερον εἰς τὰ Κλέφτικα τραγούδια, τὰ μόνα, κατὰ τὴν γνώμην του, ἀξία λόγου δημιουργήματα τῆς λαϊκῆς Μούσης κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας¹. Ὁ Ραγκαβῆς ἀποδίδει ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὰ τραγούδια αὐτὰ ὄχι διὰ τὴν αἰσθητικὴν ἀξίαν των, ἀλλὰ διὰ τὸ περιεχόμενόν των, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν συγγραφέα, ἀποτελεῖ ὑψίστην ἔκφρασιν τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Τὰ Κλέφτικα τραγούδια εἶναι ἡ ποιητικὴ ἔκφρασις τῶν ἀγῶνων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τῶν Τούρκων κατακτητῶν, εἶναι ἡ ποιητικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας. Ἄλλ' ἂν ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου εἶναι ἀξιόλογα τὰ Κλέφτικα τραγούδια, ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς εἶναι « ἄτεχνα τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν διασκευὴν »². Δημιουργήματα ἀνωνύμων ἀγωνιστῶν, οἱ ὁποῖοι εἰς τὰς

1. Alex. Rangabé, *Histoire littéraire de la Grèce moderne*. Paris, Calmann Lévy, 1877, τόμ. Α', σελ. 1-14.

2. Ἀλεξ. Ρ. Ραγκαβῆ, *Περίληψις Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας*. Ἐν Ἀθήναις, Γουλ. Μπάρτ, ἄ.χ., σελ. 11.

ώρας τῆς ἀναπαύσεώς των, ἤρωες καὶ συγχρόνως ποιηταί, διηγοῦντο ἐμμέτρως τὰ κατορθώματά των, τοὺς ἀγῶνάς των κατὰ τῶν τυράννων καὶ τὴν ζωὴν των ἐπὶ τῶν ὀροσειρῶν τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Ὀλύμπου, δημιουργήματα δηλ. ἀνθρώπων γενναίων μὲν, ἀλλ' ἀμορφώτων, εἶναι φυσικὸν νὰ παρουσιάζουν πολλὰς ἀτελείας. Τοῦτο δύναται νὰ λεχθῆ κυρίως περὶ τῆς γλώσσης των, ἢ ὁποία, κατὰ τὸν Ραγκαβῆν, εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν κατωτέρων στρωμάτων τῆς κοινωνίας, γλῶσσα πτωχῆ ὡς μὴ καλλιεργηθεῖσα ὑπὸ τῆς φιλολογίας, μὲ πολλοὺς διαλεκτισμοὺς καὶ πρὸ πάντων μὲ πολλὰς ξένας, κυρίως τουρκικὰς, λέξεις, τὰς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἐδέχθησαν κατὰ τὴν μακρόχρονον ἐπαφὴν των μὲ τοὺς Τούρκους.

Ἴδου πῶς τοποθετεῖ ὁ Ραγκαβῆς τὰ Κλέφτικα τραγούδια καὶ γενικώτερον τὴν Δημοτικὴν ποίησιν μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας: « Ὅτε πολιτικαὶ συμφοραὶ ἐπέφερον παρὰ τοῖς Ἕλλησι τὴν κατάπτωσιν τῆς φιλολογίας, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐκλίπη πρὸ πάντων τὸ τρυφερώτερον αὐτῆς προῖόν, ἡ ποίησις. Καὶ οἱ μὲν ἐπιμελῆ καλλιέργειαν ἀπαιτοῦντες κλάδοι αὐτῆς ἐντελῶς ἠφανίσθησαν· ἀλλ' ἡ εὐγενὴς ρίζα, ἐν Ἑλλάδι ἀμάραντος, ἐξηκολούθησεν, εἰς τῶν ὀρέων τὰς κορυφὰς καὶ τὰς φαράγγας, τὰ τελευταῖα καταφύγια τῆς Ἐλευθερίας, ἀγρίους ἀλλ' εὐρώστους τινὰς βλαστοὺς ἀναδίδουσα. Οὗτοι ἦσαν τὰ Κλέφτικα λεγόμενα ἄσματα, ποιητὴν ἔχοντα τὸν λαόν, ὑπὸ γενναίων, πολλάκις καὶ τρυφερῶν, αἰσθημάτων ἐμπνεόμενα, ἄτεχνα μὲν τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν διασκευὴν, ἀλλ' ἐν ἀνεπιτηδεύτῳ φράσει, ὑπὸ χάριτος ἀφελοῦς πολλάκις διαπνεόμενα καὶ δεικνύοντα ὅτι ζῶσα ἡ Μοῦσα ἐδύνατο ὑπὸ εὐμενεῖς περιστάσεις ν' ἀναπτρωθῆ αὐτῆς εἰς ὕψος οὐχὶ ἀνάξιον τοῦ ἀρχαίου τῆς »¹.

Τοιαύτην θέσιν λαμβάνων ἔναντι τῆς Δημοτικῆς ποιήσεως, θὰ προσπαθῆσῃ ἐν συνεχείᾳ ὁ Ραγκαβῆς νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ μόνη ἀξία λόγου λογοτεχνικῆ δημιουργία κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι ἡ συνεχίζουσα τὴν λογίαν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν διειτήρησαν, ὡς αἱ Ἑστιάδες τὸ ἱερὸν φῶς, κυρίως οἱ Φαναριῶται, καὶ θὰ κατακρίνῃ ὅλους ὅσοι ἀνεζήτησαν νέους τρόπους καὶ νέας μορφὰς λογοτεχνικῆς ἐκφράσεως, πρὸ πάντων δὲ τοὺς χρησιμοποίησαντας τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, τοὺς ὁποίους περιφρονητικῶς ἀποκαλεῖ « χυδαῖστας »². Καὶ ὅμως ὁ Ραγκαβῆς ἐξεκίνησεν, ὡς εἴπομεν, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ χρησιμοποίησῃ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὴν δημοτικὴν παράδοσιν.

Εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως, ὅτι ὁ Ραγκαβῆς ἐγνώρισε τὴν Δημοτικὴν ποίησιν καὶ ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ὄχι

1. Ἄ λ ε ξ. Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ, Περίληψις Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἐνθ' ἀν., σελ. 10 - 11.

2. Ἄ λ ε ξ. Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ, Περίληψις Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἐνθ' ἀν., σελ. 58.

μόνον ἀπὸ τὰ πρῶτά του ἔργα, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων, κατὰ τὴν γλῶσσαν, τὸ μέτρον καὶ τὸ περιεχόμενον, εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν δημοτικὴν παράδοσιν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς συχνὰς παραπομπάς του εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Τοιουτοτρόπως εἰς τὴν *Histoire littéraire de la Grèce moderne* παραθέτει εἰς πεζὸν λόγον πολλὰ ἀποσπάσματα¹ Κλέφτικων τραγουδιῶν, παραπέμπων εἰς τὰς συλλογὰς δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Φωριέλ καὶ τοῦ Ζαμπελίου². Ἐπίσης, εἰς τὴν μελέτην του περὶ τῆς ὁμοιότητος τῆς νεοελληνικῆς προσοφθίας πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν πολλάκις, πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν θεωριῶν του, παραθέτει στίχους, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν εἰς τὰ παλαιότερα δημοτικά μας τραγούδια, γεγονός, τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ραγκαβῆς ὄχι μόνον ἐμελέτησε τὴν Δημοτικὴν μας ποίησιν, ἀλλὰ καὶ διέκρινεν εἰς αὐτὴν τὴν συνέχισιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ³.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς Δημοτικῆς ποιήσεως ἐπὶ τὸν Ραγκαβῆν εἶναι κυρίως γλωσσικὴ καὶ μετρικὴ, κάποτε ὅμως ἐπεκτείνεται εἰς τὸ περιεχόμενον καὶ εἰς τὴν τεχνικὴν τῶν ποιημάτων του.

Τὰ περισσότερα ἐκ τῶν πρώτων ἔργων τοῦ Ραγκαβῆ εἶναι γραμμένα εἰς γλῶσσαν, ἢ ὁποία πλησιάζει πολὺ τὴν δημοτικὴν, κάποτε μάλιστα εἶναι γνησίᾳ δημοτικὴ. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα ποιήματά του εἶναι γραμμένα εἰς «καθαρὰν γλῶσσαν», ἢ ὁποία δὲν εἶναι βεβαίως δημοτικὴ, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ ἀρχαῖζουσα καθαρεύουσα, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὰ σπουδαιότερα ἔργα του. Αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ δικαιολογηθῆ διὰ τὴν παρέκκλισίν του αὐτὴν, γράφει εἰς τὸν πρόλογον τοῦ πρώτου τόμου τῶν Ἀπάντων του, εἰς τὸν ὁποῖον περιλαμβάνονται τὰ λυρικά του ποιήματα, ὅτι, ὁσάκις ἐχρησιμοποίησε γλῶσσαν ἀπλῆν, ἔπραξε τοῦτο «χάριν τῶν αἰρουμένων τὰ συνηθέστερα μᾶλλον ἢ τὰ ἀκριβέστερα»⁴.

Ὁ κυριώτερος ὅμως λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ραγκαβῆς ἐχρησιμοποίησε τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ἦτο ἡ ἐπιθυμία του νὰ καταστήσῃ γνωστὰ ἀνὰ τὸ Πανελλήνιον ὠρισμένα ποιήματά του, πατριωτικοῦ κυρίως περιεχομένου. Ἐν Γερμανίᾳ ἀκόμη εὐρισκόμενος, ἔγραψε πολλὰ πατριωτικὰ ποιήματα, «στοχαζόμενος πάντοτε τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐλπίζων ὅτι θὰ ἐψάλλοντό ποτε ὑπὸ τῆς μαχίμου ἑλληνικῆς νεολαίας, ἐξάπτοντα αὐτὴν εἰς ἔργα ἀν-

1. Alex. Rangabé, *Histoire littéraire de la Grèce moderne*, ἐνθ' ἀν., τόμ. Α', σελ. 5 - 12.

2. Alex. Rangabé, *Histoire littéraire de la Grèce moderne*, ἐνθ' ἀν., σελ. 4.

3. Ἀλεξ. Ραγκαβῆ, *Περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς στιχουργίας*, Παρνασσός, τόμ. Β', 1878, σελ. 569 - 581.

4. Ἀλεξ. Ραγκαβῆ, Ἄπαντα τὰ φιλολογικά. Ἐν Ἀθήναις, τόμ. Α', 1874, σελ. ζ'.

δρείας»¹. Ἐκ τούτων διακρίνεται ὄχι μόνον διὰ τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ « Ὁ Κλέφτης », ποίημα, τὸ ὁποῖον, μελοποιηθέν, ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἐμβατήριον καὶ κατέστη σχεδὸν ὁ δεύτερος ἔθνικὸς μας ὕμνος :

*Μαύρ' εἴν' ἡ νύκτα στὰ βουνά,
στοὺς βράχους πέφτει χιόνι.
Στὰ ἄγρια, στὰ σκοτεινά,
στὲς τραχῆς πέτρες, στὰ στενά,
ὁ κλέφτης ξεσπαθώνει.*

Μεγαλύτερα εἶναι ἡ ἐπιτυχία τοῦ Ραγκαβῆ εἰς τὴν χορῆσιν τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ὅταν ἐκφράζεται μὲ αὐτὴν ὄχι σκοπίμως, ἀλλ' αὐθορμήτως. Εἰς τὸ διηγηματικὸν ποίημά του « Δῆμος καὶ Ἑλένη », τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ Ναύπλιον τὸ 1831, ὑπάρχουν στίχοι εἰς καθαρὰν δημοτικὴν :

*Διβάδι' ἀνθοπερέχυντα, χαριτοστολισμένα.
. . . . .
Βλέπεις τὴν ἄσπρη τὴ μορφὴ στοῦ κήπου τὰ λουλούδια ;
Πές, πές με, εἶναι σύννεφο σταλμένο ἀπὸ τὴ δύση
τοῦ παλατιοῦ τ' ἀμάραντα λουλούδια νὰ ποτίσῃ...
. . . . .
'Αγγέλων χαμογέλασμα στὰ χεῖλια τῆς πεθαίνει,
τὸ στῆθος τῆς ἐνθύμισις κροφῆ ἀνασηκώνει
καθὼς ἂν ἀπὸ θύελλα ἐχθεσινὴ δαρμένη
ἡ ζαφειρένια θάλασσα τὸν κόλπο τῆς φουσκώνει.*

Ἐπιτυχῆ χορῆσιν τῆς δημοτικῆς γλώσσης παρατηροῦμεν ἐπίσης εἰς τὴν φῶδὴν, τὴν ὁποίαν ἀφιέρωσεν ὁ Ραγκαβῆς εἰς τὸν Ἀθηνάσιον Χριστόπουλον, ὅταν ὁ τελευταῖος ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τὸ 1836. Ὁ Πολυλάς μαρτυρεῖ ὅτι « τὴν φῶδὴν αὐτὴν ἐπαινοῦσε καὶ ὁ Σολωμός ».

*'Επέρασ' ὁ χειμῶνας,
ἀνέλωσε τὸ χιόνι
καὶ στοὺς παλιούς ἀνθῶνας
ἐπέστρεψες ἀηδόνι,
πουλὶ τοῦ Παρνασσοῦ...*

Ἀλλὰ καὶ τὴν τραγωδίαν τοῦ « Φροσύνη » ἔγραψεν ἀρχικῶς εἰς δημώδη γλῶσσαν ὁ Ραγκαβῆς, « θελήσας νὰ ποιήσῃ ἔθνικόν τι ἀντικείμενον »².

1. Ἀ λ ε ξ. Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ, Ἀπομνημονεύματα. Ἐν Ἀθήναις, Γ. Κασδόνης, τόμ. Α', 1894, σελ. 174.
2. Ἀ λ ε ξ. Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ, Ἀπομνημονεύματα, ἐνθ' ἄν., τόμ. Α', 1894, σελ. 183.

Βαθμηδόν, με τὴν στροφὴν τοῦ πρὸς τὸν ἀρχαϊσμόν, ἔπαυσε νὰ χρησιμοποιῇ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ μάλιστα, ἐπεξεργαζόμενος τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ πρὸς ἔκδοσιν, μετέτρεψε πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἰς καθαρεύουσαν, ὡς τὴν « Φροσύνην », τὴν ὁποίαν συμπεριέλαβεν εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῶν ποιημάτων του, τὸν ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Ἄνδρ. Κορομηλά τὸ 1837, « μεταπλάσας αὐτὴν κατὰ τὴν καθαρωτέραν τὴν τότε κοινῶς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὀμιλουμένην »¹.

Τὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν στιχουργικὴν τοῦ Ραγκαβῆ. Εἰς τὰ πρῶτά του ποιήματα χρησιμοποιεῖ συχνὰ τὸν δημοτικὸν δεκαπεντασύλλαβον, ἀλλὰ πάντοτε μετὰ τὸ ἀνυπόφορον διὰ τὴν δημοτικὴν ποίησιν βάρος τῆς ὁμοιοκαταληξίας. Ἀρτιωτάτους ἀπὸ μετρικῆς ἀπόψεως στίχους εὐρίσκουμεν εἰς πολλὰ ποιήματα τοῦ Ραγκαβῆ, ἀλλ' ὅταν ὁ δεκαπεντασύλλαβος στίχος συνδυάζεται μετὰ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ὅπως εἰς τὸ ποίημα « Δῆμος καὶ Ἑλένη », τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀξιόλογον.

Δυστυχῶς, ὁ Ραγκαβῆς ἤρχισεν ἐνωρίτατα νὰ ἀρχαΐζῃ καὶ εἰς τὴν στιχουργικὴν. Ὅταν, μετὰ πολλὴν μελέτην τοῦ θέματος, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ νεοελληνικὴ προσοφθία εἶναι ἀκριβῶς ὁμοία πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, ἤρχισεν νὰ χρησιμοποιῇ τόσον εἰς τὰ πρῶτότυπα ἔργα του, ὅσον καὶ εἰς τὰς μεταφράσεις του, τὸ ἰαμβικὸν τρίμετρον, τὸ δακτυλικὸν ἐξάμετρον καὶ τὰ ἄλλα εἶδη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς στιχουργίας. Πρέπει ὁμως νὰ σημειωθῇ ὅτι, ἂν καὶ ἔκαμε κατάχρησιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μέτρων, οὐδέποτε ἐγκατέλειπεν ἐντελῶς τὸν δημοτικὸν δεκαπεντασύλλαβον.

* *

Μίμησιν τῆς δημώδους τεχνικῆς ἐπεχείρησεν ὁ Ραγκαβῆς εἰς τὸ ποίημά του « Ἡ Ταξιδεύτρα », τὸ ὁποῖον ἔγραψεν εἰς τὸ Ναύπλιον περὶ τὸ 1830. « Ἡ Ταξιδεύτρα — γράφει ὁ ποιητὴς — εἶναι ἡ μπαλλάντα μιᾶς νέας, ἡ ὁποία πεθαίνει ἐπὶ τοῦ μνήματος τοῦ μνηστῆρός της, ὁ ὁποῖος ἔπεσεν εἰς τὸν πόλεμον »². Ὁ νέος ἔσπευσε νὰ μετάσχῃ ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ὑποσχεθεὶς εἰς τὴν ἀγαπημένην του ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ μετὰ τριετίαν. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ διάστημα τοῦτο ἐπέρασε καὶ αὐτὸς δὲν ἐπέστρεψεν, ἡ μνηστὴ του ἀποφασίζει νὰ τὸν ἀναζητήσῃ. Περιπλανωμένη ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, πατῆ κάποτε κατὰ τύχην ἐπὶ μνήματος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀκούει φωνὴν διαμαρτυρομένην διὰ τὴν ἀσέβειαν καὶ τὴν περιφρόνησιν, τὴν

1. Ἀ λ ε ξ. Ρ α γ κ α β ῆ, Ἀπομνημονεύματα, ἔνθ' ἄν., τόμ. Β', 1895, σελ. 45.

2. A l e x. R a n g a b é, Histoire littéraire de la Grèce moderne, ἔνθ' ἄν., τόμ. Β', σελ. 69. « La Voyageuse est la ballade d'une jeune fille, qui meurt sur la tombe de son fiancé, tué a la guerre ».

ὅποιαν ἐπέδειξε πρὸς νεκρὸν ἥρωα, μετ' ὀλίγον δὲ βλέπει νὰ ἐξέρχεται ἀπὸ τὸν τάφον τὸ φάσμα τοῦ μνηστῆρός της. Μετὰ δραματικὸν διάλογον, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ μὲν νεκρὸς προσπαθεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν νέαν, ἐνῶ αὐτὴ ἱκετεύει νὰ μείνῃ κοντὰ του, ἡ Ταξιδεύτρα ἀποθνήσκει εἰς τὴν ἀγκάλην του.

Σημαντικώτερα τοῦ περιεχομένου, τὸ ὅποιον ἦτο θέμα κοινότατον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, εἶναι ὠρισμένα μορφικὰ στοιχεῖα τοῦ ποιήματος, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν καταφανῆ μίμησιν τῆς δημώδους τεχνικῆς. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε ὁ ποιητὴς χαρακτηρίζει τὴν « Ταξιδεύτραν » ὡς « πονημάτιον κατὰ ζῆλον τῶν δημοτικῶν ἄσματων γεγραμμένον »¹. Πράγματι, « εἶναι μία ἀντανάκλασις τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ἐργάφη εἰς τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὸ αὐτὸ μέτρον, ἀλλὰ μὲ ὁμοιοκαταληξίαν »². Πλὴν τοῦ δημοτικοῦ δεκαπεντασυλλάβου καὶ τῆς ἀπλῆς, σχεδὸν λαϊκῆς γλώσσης, εἰς τὸ ποίημα τοῦτο ὁ Ραγκαβῆς ἐμιμήθη μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα στοιχεῖα τῆς δημώδους τεχνικῆς, κυρίως τὴν ἐρώτησιν καὶ τὸν διάλογον, τὰ ὅποια εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια καθιστοῦν τὴν ἔκφρασιν ζωηροτέραν καὶ προσδίδουν εἰς αὐτὰ δραματικὸν χαρακτήρα, ἐπίσης δὲ τὴν ἐπανάληψιν καὶ τὸν παραλληλισμόν. Ἄλλ' ἡ μίμησις δὲν περιορίσθη εἰς τοῦτο. Ἀπὸ τὰς κυκλοφορούσας τότε συλλογὰς δημοτικῶν τραγουδιῶν παρέλαβε καὶ ἐνεσωμάτωσεν εἰς τὴν « Ταξιδεύτραν » ὄχι μόνον μεμονωμένους στίχους, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρα ἀποσπάσματα ἀπὸ δημοτικὰ τραγούδια. Βεβαίως ἡ ἐνσωμάτωσις τούτων εἰς τὸ ποίημα ἔγινεν, ἀφοῦ προηγήθη μία κάποια μεταβολή, ἡ ὅποια ὅμως εἶναι τόσον ἐπιφανειακὴ καὶ ἐπιπολαία, ὥστε εἶναι εὐκόλον εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ διαπιστώσῃ ἀπὸ ποῖα δημοτικὰ τραγούδια ἔχουν ληφθῆ οἱ στίχοι. Θὰ ἀναφέρω δύο μόνον, ἀλλὰ πολὺ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα.

Τὸ ἀπόσπασμα, εἰς τὸ ὅποιον ἡ Ταξιδεύτρα ἐρωτᾷ τοὺς διαβάτας περὶ τοῦ ἀγαπημένου της καὶ δίδει εἰς αὐτοὺς τὰ χαρακτηριστικὰ του, ἀπαντᾷ ἀναλόγως εἰς πολλὰ δημοτικὰ μας τραγούδια. Λέγει ὁ ἀνώνυμος δημοτικὸς ποιητὴς :

*Ν' ἀσπρίσων τὰ μαλλάκια σου, τηρῶντας εἰς τὲς στράτες
καὶ νὰ μαλλιᾶσ' ἡ γλῶσσά σου, ρωτῶντας τοὺς διαβάτες :*

- *Διαβάτες ποὺ διαβαίνετε, στρατιῶντες ποὺ περνᾶτε,
μὴν εἶδετε τὸν νιόκαν μου, τὸ μοναχὸν παιδίμ μου ;*
- *Κι ἀνίσως καὶ τὸν εἶδαμεν, μαύρ' ὄρφανὴ μανούλα,*

1. Ἄ λ ε ξ. Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ, Περίληψις Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἐνθ' ἀν., σελ. 73.

2. Α λ ε x. R a n g a b é, Histoire littéraire de la Grèce moderne, ἐνθ' ἀν., τόμ. Β', σελ. 69. « C'est un reflet des chants populaires. Elle est écrite dans la même langue et la même rythme de vers, mais rimé ».

πόθεν γὰ τὸν γνωρίζωμεν; Δεῖξέ μας τὰ σημάδια.
— *Ἦταν ψηλός, ἦταν λιγνός, ἦταν καὶ μανρομμάτης,*
εἶχε τὰ μάτια σὰν ἐλαιάν, τὰ φρύδια σὰν γαϊτάνι¹.

Καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ Ραγκαβῆς :

— *Διαβάται ποὺ διαβαίνετε, διαβάται ποὺ ρωτᾶτε,*
δὲν εἶδετε τὸν φίλο μου στὰ μέρη ποὺ περνᾶτε;
— *Κι ἂν εἶδαμε τὸν φίλο σου στὰ μέρη ποὺ περνοῦμε,*
γὰ τὸν γνωρίζουμ' ἀπὸ τί τὸν φίλο σου μποροῦμε;
— *Ἦταν λεπτός, ἦταν ψηλός, ἦταν κοντός καὶ νέος,*
σὰν ἥλιος τῆς ἀνολίξεως ἦταν χρυσός κι ὠραῖος...

Ὅπως ἀμέσως φαίνεται, αἱ ἀλλαγαί, τὰς ὁποίας ἐπέφερον εἰς τοὺς δημοτικούς στίχους ὁ Ραγκαβῆς, εἶναι ἐλάχιστα, κυρίως γλωσσικαί. Τόση δὲ εἶναι ἡ προχειρότης τῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἡ προσήλωσις τοῦ ποιητοῦ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν τοῦ στίχου, ὥστε καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ εἰκὼν θυσιάζεται εἰς τὴν μετρικὴν, ὡς λ.χ. εἰς τὸν στίχον

ἦταν λεπτός, ἦταν ψηλός, ἦταν κοντός καὶ νέος.

Ἄλλὰ καὶ τὸ ἀπόσπασμα ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ Ταξιδεύτρα πατᾶ κατὰ τύχην ἐπὶ τοῦ μνήματος καὶ διὰ τὴν ἀσεβῆ καὶ περιφρονητικὴν πράξιν τῆς προκαλεῖ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ νεκροῦ ἤρωος, ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἀντίστοιχόν του εἰς τὴν Δημοτικὴν μας ποίησιν. Λέγει ὁ δημοτικὸς ποιητής :

Τὸ μονοπάτι μ' ἔβγαλε σὲ μιὰ ψηλὴν ραχοῦλαν.
Ἦταν γεμάτη μνήματα, δλ' ἀπὸ παλληκάρια.
Ἐν μνήμα ἦταν μοναχόν, ξέχωρον ἀπὸ τ' ἄλλα.
Δὲν εἶδα καὶ τὸ πάτησα ἀπάνω στὸ κεφάλι.
Βοὴν ἀκούω καὶ βροντὴν ἀπὸ τὸν κάτω κόσμον.
— *Τί ἔχεις, μνήμα, καὶ βογγᾶς καὶ βαρναστενάζεις;*
Μήνα τὸ χῶμα σοῦ βαρεῖ, μήνα ἢ μαύρη πλάκα;
— *Οὐδὲ τὸ χῶμα μοῦ βαρεῖ, οὐδὲ ἢ μαύρη πλάκα.*
Μόν' τὸ 'χω μάραν κ' ἐντροπὴν κ' ἕναν καημὸν μεγάλον
τὸ πὼς μὲ καταφρόνεσες, μ' ἐπάτησες στὸ κεφάλι.
Τάχα δὲν ἤμουν κ' ἐγὼ νιός, δὲν ἤμουν παλληκάρι;
Δὲν ἐπερπάτησα κ' ἐγὼ τὴν νύχτα μὲ φεγγάρι;²

1. Claude Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne. Paris, τόμ. Α', 1824, σελ. 260 - 261 : « Ἡ κακὴ μάνα ».

2. Claude Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne, ἐνθ' ἀν., τόμ. Α', σελ. 327 : « Ἡ βοὴ τοῦ μνήματος ».

Καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ Ραγκαβῆς :

*Κ' εἰς ἓνα λόφο κάθεται, μοιρολογᾷ καὶ κλαίει.
Καὶ μιὰ φωνή, βαρεῖα φωνή, μέσ' ἀπ' τὸ λόφο βγαίνει :
— Ποιὸς τάραξε τὸν ὕπνο μου; φωνάζει θυμωμένη.
Διατί πατεῖς τὸ ὄροσερό, τὸ νέο μου χορτάρι;
Δὲν ἤμουν κ' ἐγὼ ἄξιο, ἀνδρεῖο παλληκάρι;*

Ὅχι μόνον τὴν γλῶσσαν, τὸ μέτρον καὶ τὴν τεχνικὴν τῆς Δημοτικῆς ποιήσεως ἐμιμήθη ὁ Ραγκαβῆς, ἀλλὰ καὶ θέματα δημοτικὰ ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴνποίησίν του. Ἐπηρεάσθη κυρίως ἀπὸ τὰ κλέφτικα τραγούδια, τὰ μόνα, ὡς εἶδομεν, ἀξιόλογα, κατὰ τὴν γνώμην του, δημιουργήματα τῆς λαϊκῆς μουσῆς. Ἡ ἐπίδρασις αὐτῆ εἶναι ἐμφανῆς εἰς τὰ περισσότερα πατριωτικὰ ποιήματά του, ἀλλὰ καὶ εἰς μερικὰς ἀπὸ τὰς ἐκτενεστέρας συνθέσεις του. Εἰς τὸν « Κλέφτην », εἰς τὸ « Δεῖπνον τῶν Κλεφτῶν », εἰς τὸν « Θάνατον τοῦ παλληκαριοῦ », εἰς τὴν « Ἐρωμένην τοῦ Κλέφτου », ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν « Δῆμον καὶ τὴν Ἑλένην », εἰς τὸν « Λαοπλάνον » καὶ εἰς τὴν « Ταξιδεύτραν », ὁ Ραγκαβῆς, ἄλλοτε εἰς δημοτικὴν καὶ ἄλλοτε εἰς καθαρεύουσαν γλῶσσαν, διηγεῖται, ὅπως καὶ ὁ ἀνώνυμος δημοτικὸς ποιητὴς, τοὺς διαρκεῖς ἀγῶνας τῶν Κλεφτῶν κατὰ τῶν Τούρκων, περιγράφει τὴν καθημερινὴν οἰκογενειακὴν ζωὴν των καὶ ἐξυμνεῖ τὴν ἥρωϊκὴν θυσίαν των εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ἐλευθερίας. Δυστυχῶς, ἡ ἐπίδρασις τοῦ ρομαντισμοῦ ἐπεσίασε πολὺ ἔνωρις τὴν δημοτικὴν παράδοσιν ἤδη τὸ 1837, προλογίζων τὴν « Φροσύνην », τάσεται σαφῶς ὑπὲρ τοῦ ρομαντισμοῦ, τὸν ὁποῖον μετ' ὀλίγον θὰ ἐνώσῃ μὲ τὴν ἀρχαιολατρείαν.

* *

Ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔργα του, φαίνεται ὅτι εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ ἀξιοποιήσῃ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν δημοτικὴν παράδοσιν. Δυστυχῶς, δὲν κατώρθωσε νὰ συνεχίσῃ τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον μὲ τόσον ἐνθουσιασμὸν ἠκολούθησεν, ὅταν ἀπεφάσισε νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν λογοτεχνίαν. Ἐνωρίτατα ἐπηρεάσθη ἀπὸ τὸ πνευματικὸν περιβάλλον τῆς ἐποχῆς του, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει ὁ ἐξωπραγματικὸς ρομαντισμὸς, καὶ ἀπέκοψε τοὺς δεσμούς του μὲ τὴν δημοτικὴν παράδοσιν. Ἀξίζει πάντως νὰ σημειώσωμεν τὸ γεγονός, ὅτι ἤδη εἰς τὰ πρῶτά του βήματα κατώρθωσε νὰ ἀπαλλαγῇ κάπως ἀπὸ τὴν καταθλιπτικὴν φαναριωτικὴν ἐπίδρασιν. Ὁ βαθμὸς ἐπιτυχίας, εἰς τὸν ὁποῖον ἔφθασε, μιμούμενος τὴν Δημοτικὴν ποίησιν, εἶναι κατὰ πολὺ σημαντικὸν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἡ μίμησις τῆς δημοτικῆς γλώσσης καὶ τοῦ δημοτικοῦ μέτρου ὑπῆρξεν εὐκολωτέρα καὶ ἐπιτυχέστερα. Ἀλλ' ὅταν ὁ Ραγκαβῆς προσεπάθησε νὰ μιμηθῇ τὴν δη-

μώδη τεχνικήν, ἀντιγράφων μόνον ὠρισμένα ἔξωτερικὰ στοιχεῖα, ἀπέτυχε. Ἡ « Ταξιδεύτρα » του ὡς παρωδία μᾶλλον παρὰ μίμησις τῆς Δημοτικῆς ποιήσεως δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ. Πάντως τοῦτο ἦτο φυσικὸν νὰ συμβῆ, διότι ὁ Ραγκαβῆς, καὶ ἂν ἀκόμη εἶχε τὴν πρόθεσιν, δὲν ἐπρόλαβε νὰ μελετήσῃ τὴν Δημοτικὴν ποίησιν, νὰ φθάσῃ εἰς τὸ βάθος της καὶ νὰ συλλάβῃ τὸ νόημά της. Παρεσύρθη ἀπὸ τὰ ξενότροπα ρεύματα καὶ ἀπεμακρύνθη ὀριστικῶς ἀπὸ αὐτήν.

Η ΗΜΕΡΑ ΤΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΕΘΝΩΝ¹

Πρὸ τριετίας, τὴν ἡμέραν τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς 17^{ης} τότε ἐπετείου τῶν γενεθλίων τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν, εἶχα τὴν τιμὴν, κληθεὶς, ὡς καὶ σήμερον, ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν Σύνδεσμον διὰ τὰ Ἑνωμένα Ἔθνη, νὰ ἐκθέσω ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου μερικὰς σκέψεις περὶ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν. Τὸ περιοδικὸν τοῦ ἀγαπητοῦ « Παρνασσοῦ » εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ τὰς δημοσιεύσῃ². Σημεῖα τινα τῶν σκέψεων ἐκείνων εἶχαν τὴν τύχην νὰ διατυπωθοῦν, ἐκ συμπτώσεως βεβαίως, καὶ ἀπὸ διακεκριμένην εὐρωπαϊκὴν προσωπικότητα.

Ἄλλ' ἢ ἀναθεώρησις, διὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους, δὲν ἐπροχώρησεν ἔκτοτε. Ἡ αὔξησις τῶν ἑδρῶν εἰς τὸ Συμβούλιον Ἀσφαλείας καὶ τὸ Οἰκονομικὸν καὶ Κοινωνικὸν Συμβούλιον εἶναι πρόχειροι βελτιώσεις, « κατ' οἰκονομίαν ».

Ἐἴκοσιν ἔτη μετὰ τὴν ἴδρυσίν των, τὰ Ἑνωμένα Ἔθνη στεροῦνται ἀκόμη τῆς ἀναγκαίας συνταγματικῆς προσαρμογῆς εἰς τὰς ταχεῖς ἐξελίξεις τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐν σχέσει μὲ τὸ σημειωτὸν τοῦτο βῆμα, ἃς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἀναγνώσω μίαν περικοπὴν ὁμιλίας μου τοῦ 1952 εἰς τὴν εἰς Θεσσαλονίκην τότε Σχολὴν Ἐθνικῆς Ἀμύνης :

«...Εἰς τὸ ἐρώτημα πῶς, ἐνῶ εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ ἀτόμων τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου τείνει νὰ ἐξαλειφθῇ ὀλοσχερῶς ἀντικατασταθὲν ἀπὸ τὸ δίκαιον ἀπλῶς, εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ ἔθνων δεσπόζει ἀκόμη τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου, ἢ ἀπάντησις ἔρχεται εὐχερῆς: ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία προὐπῆρξε τῆς διεθνοῦς τοιαύτης καὶ ἔσχεν ὡς ἐκ τούτου μεγαλύτερον χρονικὸν στάδιον ἐξελίξεως. Ἔσχε καὶ ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία τὴν ἡρωϊκὴν τῆς ἐποχῆν, ὅταν στοιχειώδεις καὶ ἀραιαὶ ἦσαν ἀκόμη αἱ σχέ-

1. Ὁμιλία γενομένη ἐν τῇ Μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παρνασσοῦ τὴν 25^{ην} Ὀκτωβρίου 1965.

2. Βασιλείου Παπαδάκη, Μερικαὶ σκέψεις περὶ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν, Παρνασσός, τόμ. Ε', 1963, σελ. 21 ἐπ.

σεις μεταξύ ατόμων, άόριστα, τὰ πλείστα τῶν δικαιωμάτων των, καὶ νηπιώδης ἢ συνειδήσις τῆς ἐπὶ τῷ γενικωτέρῳ καὶ σὺν αὐτῷ καὶ τῷ ἰδίῳ συμφέροντι αὐτοῦπαγωγῆς, εἰς τὴν ἠθικὴν ἐπιβολὴν τοῦ νομοθέτου καὶ τοῦ δικαστοῦ καὶ εἰς τὴν ὑλικὴν ἐπιβολὴν τοῦ ὄργανου τῆς ἐξουσίας. Διατρέχει δύνатаί τις εἰπεῖν καὶ σήμερον ἀκόμη τὴν ἡρωϊκὴν τῆς ἐποχῆς ἢ διεθνῆς κοινωνία, διότι ναὶ μὲν αἱ μεταξύ ἐθνῶν σχέσεις δὲν εἶναι πλέον ὅπως ἄλλοτε στοιχειώδεις καὶ ἀραιαὶ (ὑπῆρχαν ἄλλοτε καὶ κενὰ ἀκόμη διαστήματα μεταξύ τῶν κρατῶν, ἢ δὲ ὑποτυπώδης αὐτῶν οἰκονομία ἐπέτρεπε κατὰ κανόνα τὴν αὐτάρκειαν αὐτῶν, ἐνῶ σήμερον ἐφάπτονται ταῦτα στεγανῶς ἀλλήλων καὶ οἰκονομικῶς ἀλληλοεξαρτῶνται), ἀλλὰ τὰ δικαιώματά των εἶναι ἐν πολλοῖς ἀόριστα, καὶ εἶναι ἀνεπαρκῆ τὰ ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε διεθνοῦς ζωῆς στοιχεῖα (προϋπάρχουν δὲ αἱ καταστάσεις τῶν νόμων) πρὸς διαμόρφωσιν πλήρους νομοθεσίας, ἐφ' ἧς νὰ ὑπάρξῃ καὶ δικαστῆς καὶ ἐκτελεστῆς. Δύνатаί τις νὰ παρομοιάσῃ τὴν διεθνή κοινωνίαν μὲ σύνολον, ἔδαφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ ἐπαγιάθησαν γεωλογικῶς καὶ ἄλλα εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς ἡφαιστειώδη κατάστασιν. Εἰς τὰ ἡφαίστεια δὲν χωρεῖ νομοθεσία καὶ δικαιοσύνη. Εἰς δεύτερον ἐρώτημα, τοῦ ἂν θὰ φθάσῃ κάποτε τὸ διεθνὲς δίκαιον τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἰδιωτικοῦ, τοῦ ἂν θὰ κρυσταλλωθοῦν αἱ ἡφαιστειογενεῖς ζῶναι, τοῦ ἂν θὰ αὐτοῦποταγοῦν τὰ κράτη, ὅπως ὑπετάγησαν ἄλλοτε τὰ ἄτομα, εἰς μίαν ὑπεράνω αὐτῶν νομοθεσίαν καὶ δικαιοσύνην, τοῦ ἂν θὰ ἀντικατασταθοῦν, ἐν ἄλλαις λέξεσι, οἱ πόλεμοι δι' ἑνὸς παγίου συστήματος εἰρηρικῆς ἐπιλύσεως τῶν διεθνῶν διαφορῶν, ἀσφαλεστέρα ἀπάντησις εἶναι ἢ λαμβάνουσα ὑπ' ὄψει τόσον τὴν προσεγγίζουσαν πρὸς τὴν θεολογικὴν, βιολογικὴν ἄποψιν, καθ' ἣν ἢ διὰ τῆς ἀλληλοεξοντώσεως ἐπιλογὴ εἶναι νόμος τῆς φύσεως, περιλαμβάνων καὶ τὸν ἄνθρωπον, ὅσον καὶ τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐλπίδα, χωρὶς τὴν ὁποίαν δὲν ἀρμόζει νὰ ζῆ ὁ ἄνθρωπος, αἰσιοδοξότεραν τοιαύτην. Καὶ τὸ πόρισμα τοῦτο τὸ ἀσφαλὲς εἶναι τὸ ἐξῆς : εἴτε πέρωται ἢ ἀνθρωπότης νὰ ἐγγίση μίαν ἡμέραν τὸ ἰδεῶδες τῆς εἰρήνης, εἴτε πέρωται νὰ τὸ προσεγγίξῃ ὁσημέραν ἀπλῶς, ἔχει πάντως καθήκον νὰ τείνῃ πρὸς αὐτό, ὅπως ἔχει καθήκον νὰ τείνῃ πρὸς τὸ τέλειον ὁ ἄνθρωπος, καὶ γνωρίζων ἀκόμη ὅτι δὲν θὰ τὸ φθάσῃ. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπόκειται ἢ ἐπιδίωξις τοῦ ἰδεώδους, εἰς τὸν Θεὸν ἀπόκειται ἢ πραγμάτωσις ἢ μὴ αὐτοῦ ».

Αὐτὰ ἐσκεπτόμην πρὸ μακροῦ, μὲ τὴν ἰδικὴν μας στάθμην χρόνου, καὶ βέβαια ἢ διαρρεύασα ἐκτοτε περίοδος ὑπῆρξε, μὲ τὴν στάθμην τῆς Ἱστορίας, σταγῶν μέσα εἰς τὸν ὠκεανὸν τῶν ἐτῶν πού θὰ χρειασθοῦν διὰ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ εἰρηνιστικοῦ μας ὄραματος, ἂν προλάβῃ νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ ἢ ἀνθρωπότης πρὶν ἢ κάποτε, ὃ μὴ γένοιτο, παίξῃ ἐν οὐ παικτοῖς

μὲ τὰ ἐπικίνδυνα παιγνίδια μὲ τὰ ὁποῖα τὴν ἐφωδίασεν ὁ ἐπιστημονικός της νοῦς. Ἄς σκεφθῶμεν, καὶ πάλιν, τί ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ ἠμποροῦσε νὰ γίνῃ, πέρα τῶν πρὸ τριετίας σκέψεων.

Πρῶτα· πρῶτα, κατ' ἐμέ, ἡ καθολικοποίησις τῆς ὀργανώσεως. Σήμερον, διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἓνα κράτος εἰς αὐτὴν πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸν ἀπὸ τοὺς ἤδη ἐταίρους, νὰ ἐξέλθῃ ὁμως δύναται ὅταν τὸ ἐπιθυμήσῃ. Διότι ἐνθυμοῦμαι πῶς ἔφυγαν βαναύσως οἱ φασισταὶ καὶ οἱ ναζισταὶ ἀπὸ τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν, ἀφοῦ κατεπάτησαν καὶ τὰς στοιχειωδεδεστέρας τῶν διεθνῶν τῶν ὑποχρεώσεων.

Ἐφέτος, τὴν 1ην Ἰανουαρίου, ἔλαβε χώραν ἡ πρώτη ἀποχώρησις κρατῶν ἀπὸ τὰ Ἑνωμένα Ἐθνη. Δὲν θέλω νὰ ἐξετάσω τὰ αἷτια. Ἀλλὰ σημειῶ ὅτι εὐθύς κατόπιν ἤρχισε νὰ γίνεται λόγος περὶ ἐνδεχομένης ἰδρύσεως, ἀπὸ τὸ κράτος αὐτὸ καὶ ἄλλα μὴ μετέχοντα τῆς ὀργανώσεως τῆς Νέας Ὑόρκης, ἐτέρας ἀντιπάλου πρὸς αὐτὴν, διεθνοῦς ὀργανώσεως. Καὶ ἐρωτᾶται: ἂν τοῦτο ἐπραγματοποιεῖτο, ποῖον παγκόσμιον κῦρος θὰ εἶχαν ἐφεξῆς ὄχι μόνον ἡ δευτέρα, ἀλλὰ καὶ ἡ πρώτη ὀργάνωσις, ἔστω καὶ ἂν αὕτη εἶχε τὸ δίκαιον ὑπὲρ αὐτῆς; Διότι ποῖος ὁ ὑπὲρ πάντας δικαστῆς πού θὰ διεκρίνυτε τὸ δίκαιον τοῦτο;

Καὶ ἐπανέρχομαι εἰς τὴν ἔμμονον ἰδέαν μου, ποῖον φοβερὸν λάθος ὑπῆρξεν ἡ θανάτωσις τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς μνησικακίας τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως διὰ τῆς ἐξ αὐτῆς τὴν 14ην Δεκεμβρίου 1939, ἔξωσιν της λόγῳ τῆς ἐπιθέσεώς της κατὰ τῆς Φινλανδίας. Εἶναι γνωστὸν τὸ βᾶρος πού εἶχε κατὰ τὰς ἀπὸ 21ης Αὐγούστου μέχρις 28ης Σεπτεμβρίου 1944 συνομιλίας τοῦ Ντάμπαρτον Ὁακς, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐξεπήγασεν ὁ Χάρτης, ἡ ἐκ τῶν κυρίων νικητριῶν τοῦ πολέμου μεγάλη ἀνατολικὴ Δύναμις. Εἶναι γνωστὸν πῶς τῆς ἐδόθη τὸ καταπληκτικὸν καὶ ἀποκλειστικὸν προνόμιον νὰ ἔχῃ, μὲ τὴν Οὐκρανίαν καὶ τὴν Μπιελορωσίαν, ἀπλᾶ μέλη μιᾶς ὁμοσπονδίας ὅπως τόσαι ὁμοσπονδίαὶ μέλη τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν διαθέτουσαι μίαν μόνον ψήφον, νὰ ἔχῃ, λέγω, ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσις τρεῖς ψήφους. Καὶ ἐπιτέλους ἠμποροῦσε καὶ εἰς τὸ θέμα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν νὰ εὐρεθῇ κάποιος τρόπος νὰ ἱκανοποιηθῇ.

Ἀλλὰ μὲ τὴν θανάτωσιν τῆς πρώτης παγκοσμίου ὀργανώσεως ἐγεννήθη ἐπικίνδυνον προηγουμένον διὰ τὴν δευτέραν. Ἡ παγκόσμιος ὀργάνωσις πρέπει νὰ εἶναι ἀθάνατος καὶ πράγματι παγκόσμιος. Νὰ ἔχῃ δικαίωμα ἐλέγχου τῶν παρεκτρεπομένων μελῶν της, ἀλλὰ νὰ μὴ ἔχουν ταῦτα τὸ δικαίωμα νὰ τὴν ἐγκαταλείπουν κατὰ τὸ δοκοῦν.

Πῶς ὁμως νὰ ἰσχύουν τοιαῦτα ὅταν, σὺν τῇ εἰσδοχῇ τῆς Ἀλβανίας τὴν 14ην Δεκεμβρίου 1955, ἐπέτειον κατὰ περίεργον σύμπτωσιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως ἀπὸ τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν, ἐλησμονήθη ὁ πρὸ ὀκταετίας μόλις στιγματισμὸς τῆς κυβερνήσεως τῶν Τσιρῶν

διὰ διεθνῆς ἔγκλημα εἰς τὰ στενὰ τῆς Κερκύρας. Καὶ δὲν ἀναφέρω τὴν εἰσοδοχὴν, τὴν ἰδίαν ἡμέραν τῆς 14ης Δεκεμβρίου 1955, κρατῶν ποὺ εἶχαν καταδικασθῆ, τὴν 22^{αν} Ὀκτωβρίου 1949, διὰ καταπάτησιν τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου.

Μία ἄλλη ἀξίωσις τῆς σημερινῆς ἐξελίξεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων εἶναι ἡ πλήρης δημοκρατικοποίησις τῆς ὀργανώσεως. Ἠκούσθησαν, καὶ εἶναι θλιβερὸν τοῦτο, μεμπτιμοίραι διότι ἐγένοντο δεκταὶ εἰς αὐτὴν αἱ νῆσοι Μαλδίβαι, κράτος 90 μόλις χιλιάδων κατοίκων. Διατί αὐτὴ ἡ ἀκαταδεξία; Διὰ τὸ μὴ ἔχειν, εἶπαν, ἡ ψῆφος τοῦ κρατιδίου τούτου τὸ αὐτὸ βάρος μὲ τὴν ψῆφον μεγίστων κρατῶν. Ἀλλὰ τότε τὸ ἀποκλεισθῆ καὶ ἡ Ἰσλανδία, τὸ μικρὸν αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ μεγαλόφρον κράτος τῶν 170 χιλιάδων κατοίκων, ποὺ ἐστάθη σχεδὸν μόνον του εἰς τὸ πλευρὸν μας εἰς τὸ Κυπριακόν, τὸ ἀποκλεισθῶν τὰ ἡμίση τοῦλάχιστον ἀπὸ τὰ νέα ἀσιατοαφρικανικὰ κράτη, διὰ τὸ θεμελιωθῆ εἰς τὰς ὄχθας τῆς μεγαλοπόλεως τὴν ὁποίαν φωτίζει τὸ ἄγαλμα τῆς Ἐλευθερίας μία διεθνῆς, δὲν θὰ εἴπωμεν ἀριστοκρατία, ἀλλὰ δυναμοκρατία!

Ὅλαι αἱ ὁμοσπονδίαὶ ἔχουν μέλη μεγαλύτερα καὶ μέλη μικρότερα. Καὶ δι' αὐτὸ ὅλαι ἔχουν δύο συνελεύσεις: μίαν, ὅπου τὰ μέλη τῆς ὁμοσπονδίας ἐκπροσωποῦνται ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ των, καὶ μίαν, ὅπου ὅλα τὰ μέλη ἔχουν ἴσην ἐκπροσώπησιν. Κάτι παρόμοιον συμβαίνει καὶ εἰς τὰ Ἠνωμένα Ἔθνη, ὅπου οἱ ἰσχυροὶ ἔχουν ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὸ Συμβούλιον Ἀσφαλείας, ἐνῶ εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν ἰσχύει, καὶ πρέπει τὸ ἰσχυρὸν, ἢ ἀπόλυτος ἰσότης.

Ἐνα ἐπιζήμιον ἀποτέλεσμα τοῦ σνομπισμοῦ πρὸς τοὺς μικροὺς εἶναι ὅτι, κατὰ προηγουμένον ποὺ ἐδημιούργησεν ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, δὲν εἶναι μέλη τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν (ἐνῶ συνεισφέρουν καὶ ἠθικῶς καὶ χρηματικῶς εἰς τὰς ἐξαρτωμένας ὀργανώσεις) τρεῖς εὐρωπαϊκὰ, ἀνεξάρτητα ἐν τούτοις, κρατίδια, ὁ Ἅγιος Μαρίνος, τὸ Λίχτενσταϊν καὶ τὸ Μονακό. Στεροῦνται οὕτω ἡ Δύσις καὶ ὁ εὐρωποαμερικανικὸς πολιτισμὸς τριῶν ψήφων, καθ' ἣν στιγμήν ἐγίναν δεκτὰ, καὶ καλῶς ἐγίναν δεκτὰ, κράτη μικρὰ ἄλλων ἡπείρων, ὅπως ἡ Ρβάντα, τὸ Μπουρούντι, ἡ Γαμβία.

Ἡ κλεψύδρα δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐκταθῶ περισσότερον. Διὰ τὸ συνοψίσω ὅμως, φοβοῦμαι, καὶ συγχωρήσατέ μου τοῦτο, ὅτι δὲν θὰ εἶμαι ἀπολύτως αἰσιδόξος διὰ τὴν ἄμεσον τοῦλάχιστον καθολικὴν ἐπιβολὴν τῆς προσφιλοῦς μας ὀργανώσεως. Ἐζωντάνεψε, βεβαίως, αὕτη, χάριτι θεῖα, ἐφέτος μετὰ τὸ περυσινὸν ψυχορράγημα. Πλὴν τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς αὐτὴν αὐτήν, ἀλλ' εἰς τὴν σωπηρὰν συνεννόησιν δύο μεγίστων, ποὺ ἐπέτρεψε τὸν προσωρινὸν παραμερισμὸν τῆς περυσινῆς διαφορᾶς εἰς τὴν θέσιν εἰς ὕπνωσιν τοῦ ἄρθρου 19 τοῦ Χάρτου, περὶ στερησεως τοῦ δικαιώματος ψήφου εἰς τὰ καθυστεροῦντα τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν χρηματικῶν τῶν ὑποχρεώσεων μέλη.

Ἄλλ' ἂν εἶμαι διὰ τὸ μέλλον μᾶλλον σκεπτικός, ἢ ἐλπίς διὰ τὸ ἀπώτερον μέλλον δὲν μὲ ἀπολείπει. Ἀλλοίμονον εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, ἂν ἐχάναμεν τὴν ἐλπίδα, χωρὶς τὴν ὁποῖαν, ὅπως ἔλεγα τὸ 1952, δὲν ἀξίζει νὰ ζῶμεν. Καὶ δὲν ἔχει σημασίαν, ἂν δὲν ἴδωμεν πραγματοποιουμένην ἡμεῖς αὐτοί, ἢ ἰδική μας γενεά. Εἶπαμεν, τὰ ἔτη εἶναι σταγόνες εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ ἂν ἐπιζήση αὕτη τῶν παρατόλμων πειραματισμῶν τοῦ ἰδίου της νοῦ, ἴσως μίαν ἡμέραν, ὅσονδήποτε μακρυνήν, θὰ φθάσῃ καὶ ἡ διεθνῆς κοινωνία εἰς τὸ σημεῖον ποὺ ἔφθασεν ἡ ἰδιωτική, εἰς ὑποταγὴν δηλ. εἰς τὸν νόμον, τὸν δικαστὴν, τὸ ὄργανον τῆς τάξεως.

Τελειότης δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ὑπάρξῃ ποτὲ εἰς τὸν ἐπίγειον αὐτὸν κόσμον. Ἀλλὰ νὰ ὑπάρξῃ, τοῦλάχιστον, ἓνα μίνιμουμ διεθνοῦς δικαιοσύνης, διεθνοῦς πειθαρχίας, διεθνοῦς ἀνθρωπιᾶς.

X. Κ. ΠΑΣΙΑΡΔΗ

Στὸν ἥρωα ἀπαγχονισθέντα Μ. Καραολῆ

*Ὅντας μαθεύτηκε ὁ θάνατός σου,
ἢ ἀνθρωπότη ζητοῦσε σκόφυλλα
νὰ κρύψῃ τὴ γύμνια της.*

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΑΤΣΟΠΟΥΛΟΣ*

Ὁ Δημήτριος Χατσόπουλος ἦτο ὁ νεώτερος τὴν ἡλικίαν τῶν τριῶν διασήμων Εὐρυτάνων πολιτευτῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος — τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου, τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καὶ τοῦ Θεοδώρου Δηλιγιάννη — τῶν ὁποίων τὸν βίον καὶ τὴν πολιτικὴν σταδιοδρομίαν σκιαγραφοῦμεν, ἐπιτελοῦντες οὕτω ἓνα καθῆκον πρὸς τὴν γενέτειραν Εὐρυτανίαν καὶ συμβάλλοντες, ὡς πιστεύομεν, καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ. Ὁ Δ. Χατσόπουλος, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν Γεώργιον Ζηνόπουλον, περὶ τοῦ ὁποίου ἠσχολήθημεν ἤδη¹, καὶ τὸν Δημήτριον Βουλπιώτην, ἐτίμησεν ὄχι μόνον τὸ ὄνομα τῆς ἡμετέρας ἐπαρχίας, ἢ ὁποία ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν τὸν ἐξέλεγε βουλευτὴν της, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν γένει ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοβουλίου, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος διέπρεψεν ὡς λαμπρὸς ρήτωρ, περιώνυμος γενόμενος.

Μὲ τὸν Γ. Ζηνόπουλον ὁ Δ. Χατσόπουλος εἶχε κοινὴν τὴν πολιτικὴν μοῖραν, διότι καὶ οὗτος, ὅπως ἐκεῖνος, οὐδέποτε ἔγινεν ὑπουργός. Ἀλλ' ἐνῶ τὴν πολιτικὴν ἐξέλιξιν τοῦ πρώτου ἀνέκοψεν ὁ πρόωρος θάνατος, ἢ στασιμότης τοῦ Χατσοπούλου, διατελέσαντος βουλευτοῦ ἐπὶ ἑπτὰ βουλευτικὰς περιόδους, κατὰ τὰς ὁποίας οὗτος ἠγωνίσθη καὶ διεκρίθη πάντοτε εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν κοινοβουλευτικῶν ἀγορητῶν, ὀφείλεται εἰς αἷτια συμφυῆ οὕτως εἶπείν πρὸς τὴν πολιτικὴν του ἰδιοσυγκρασίαν. Ὁ Χατσόπουλος ἐν τούτοις κάθε ἄλλο ἦτο παρὰ πολιτικὸς μὲ ἐκκεντρικὰς ἰδέας. Ἐνεκα ὁμως τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ χαρακτῆρός του καὶ τῆς ἐμμόνου προσηλώσεώς του εἰς ὠρισμένας ἀρχάς, ἀσυμβιβάστους πρὸς τὴν κρατοῦσαν κομματικὴν νοσοτροπίαν, οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ συνεργασθῇ μὲ τοὺς ἀρχηγούς τῶν μεγάλων κομμάτων καὶ οὕτω εὐρέθη σχεδὸν συνεχῶς εἰς θέσιν μονήρους πολιτικοῦ παρατηρητοῦ καὶ κριτικοῦ τῶν συμβαινόντων, διὰ νὰ μὴ εἶπω συστηματικοῦ ἀντιπολιτευομένου. Οὕτως ὁμως πολιτευθεὶς ὁ Χατσόπουλος, ὑπῆρξε

---

* Διάλεξις γενομένη τὴν 12ην Ἰανουαρίου 1965 ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου « Παρνασσός ».

1. Ἴδε ἐν « Παρνασσῷ », τόμ. V', ἀριθ. 1, σελ. 67 καὶ ἐπ.

τουλάχιστον μέχρι τέλους συνεπής πρὸς τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας διεκήρυξεν ἐν τῇ Βουλῇ ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν αὐτῇ ἐμφανίσεώς του· διότι ἡ πρώτη κοινοβουλευτικὴ ἀγόρευσις τοῦ Χατσοπούλου, ὁ παρθενικὸς ἐν τῇ Βουλῇ λόγος του ἦτο ἓνα δριμύ κατηγορητήριον κατὰ τῆς κακοδιοικήσεως, τῆς φανλοκρατίας καὶ τῆς κομματικῆς ἀσυδοσίας τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀσυδοσίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλωστε κατὰ κύριον λόγον ὤφειλετο ἡ κακοδιοίκησις.

Ὁ Δημήτριος Χατσόπουλος ἐγεννήθη εἰς τὸ Καρπενῆσι κατὰ τὸ ἔτος 1844, ἦτο δὲ υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Ἀθ. Χατσοπούλου καὶ τῆς συζύγου του Ἀγγελικῆς, τὸ γένος Γουβέλη. Ἀδελφοὺς εἶχε (πλὴν ἄλλων ἀποθανόντων εἰς πολὺ νεαρὰν ἡλικίαν) τὸν Γεώργιον (1849 - 1909), ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε διακεκριμένος δικηγόρος ἐν Μεσολογγίῳ, διατελέσας καὶ βουλευτὴς Εὐρυτανίας κατὰ τὴν περίοδον 1899 - 1902, τὸν εἰς νέαν ἡλικίαν ἀποθανόντα Κωνσταντῖνον (γεννηθέντα τὸ 1853), ὁ ὁποῖος ἐσπούδασε φιλολογίαν καὶ ἦτο, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ γνωρίσαντος αὐτὸν εἰς τὸ Μεσολόγγι Κωστῆ Παλαμᾶ, προικισμένος μὲ ποιητικὸν τάλαντον, καὶ τὴν Κασσάνδραν, ἡ ὁποία ὑπανδρεύθη τὸν Δημήτριον Κιτσίκην, ἐφέτην.

Ἡ οἰκογένεια Χατσοπούλου ἦτο μία ἐκ τῶν ἀρχαιότερων καὶ ἐπιφανεστέρων τοῦ Καρπενησίου. Ὁ πρόπαππος τοῦ Δημητρίου Ἰωάννης Χατσόπουλος, ἀποθανὼν τὸ 1803, ἀναφέρεται εἰς παλαιὰ ἔγγραφα ὡς ἀρχηγὸς μιᾶς τῶν τριῶν μερίδων, αἱ ὁποῖαι ἐνηλλάσσοντο εἰς τὴν δημογεροντίαν Καρπενησίου κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα, σφοδρῶς πολλάκις ἐρίζουσαι διὰ τὴν κατοχὴν τῆς. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννου τούτου Ἀθανάσιος Χατσόπουλος, ἀποθανὼν τὸ 1862 εἰς βαθὺν γῆρας, μετέσχε τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 καὶ ὡς πολεμιστὴς ἐν ἀρχῇ, κυρίως ὅμως ὡς ἐπιμελητὴς τῶν ὀχυρῶν τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν, δαπανήσας καὶ ἐξ ἰδίων πρὸς συντήρησιν στρατιωτῶν, μετὰ δὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν διωρίσθη, ἐπὶ Καποδίστρια, εἰς διαφόρους δημοσίας θέσεις, μεταξὺ ἄλλων καὶ μέλος τοῦ κατὰ τὴν Πελοπόννησον «ἐκκλήτου» (ἐφετείου). Τέλος ὁ υἱὸς τούτου καὶ πατὴρ τοῦ Δημητρίου Ἰωάννης Χατσόπουλος (1804 - 1860) ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀθανασίου Ψαλλίδα εἰς τὰ Ἰωάννινα, ὑπηρέτησε κατὰ τὰ ἔτη 1823 - 1824 ὡς γραμματεὺς τοῦ «Φροντιστηρίου» (ἐπιμελητείας τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων) Μεσολογγίου, ἐφοίτησεν εἰς τὸ Ἴόνιον Πανεπιστήμιον ἐν Κερκύρᾳ καὶ διωρίσθη ἀκολούθως πρῶτος πάρεδρος τῆς ἐν ἔτει 1829 συσταθείσης Γερουσίας τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἰωάννης Χατσόπουλος διετέλεσεν ἐπαρχιακὸς σύμβουλος καὶ βουλευτὴς Εὐρυτανίας εἰς δύο βουλευτικὰς περιόδους τῆς Ὀθωνικῆς βασιλείας (1847 - 1850 καὶ 1859 - 1860).

Ἄς προσθέσωμεν ὅτι ἡ οἰκογένεια Χατσοπούλου ἦτο εὖπορος, κάτοχος, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας, σημαντικῆς κτηματικῆς περιουσίας ἐν Εὐρυτανίᾳ.

Ὁ Δημήτριος διήκουσε τὰ μαθήματα τοῦ δημοτικοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου ἐν Καρπενησίῳ, μεθ' ὃ, δεκατετραετῆς φουστανελλοφόρος, ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου διήνυσε τὰς γυμνασιακὰς του σπουδὰς, καὶ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1862 ἐνεγράφη εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. Τὸ 1866 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ καὶ κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1867 διωρίσθη δικηγόρος εἰς τὸ Μεσολόγγι.

Ἐκεῖ ὁ Χατσόπουλος συνειργάσθη ἐπ' ὀλίγον μετὰ τοῦ ἐκ μητρὸς θείου του δικηγόρου Εὐθυμίου Κ. Γουβέλη· ταχέως ὁμως διέλαμψαν τὰ ἔξοχα προσόντα τοῦ νέου ἐπιστήμονος, ὅστις, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν πλήρη νομικὴν κατάρτισιν καὶ τὴν εὐρεϊαν φιλολογικὴν μόρφωσιν, ἦτο εἰς ἄκρον πνευματώδης, εὐφυλόγος καὶ δεινὸς συζητητῆς καὶ συνάμα προικισμένος μὲ φαντασίαν φθάνουσαν μέχρι λυρισμοῦ, καὶ μὲ τὸ ἀνεκτίμητον δῶρον τῆς φυσικῆς εὐγλωττίας. Αἱ λαμπραὶ δὲ αὐταὶ ιδιότητες ἔφεραν τὸν Χατσόπουλον ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν δικηγόρων τῆς ἱστορικῆς πόλεως, ὅπου ἐν τούτοις ἤσκουν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν δικηγορίαν προσωπικότητες ὡς ὁ Ζηνόβιος Βάλβης, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε πρόεδρος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ 1863 καὶ δις πρωθυπουργός, ὁ Ἀναστάσιος Γιαννόπουλος (ὅστις κατὰ τὰ ἔτη 1859-1860 εἶχεν ἐπανεκδώσει εἰς τὸ Μεσολόγγι τὴν περίφημον ἔφημερίδα τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνος Ἰωάννου Μάγερ « Ἑλληνικὰ Χρονικά »), καὶ ὁ κατὰ ἐν περίπου ἔτος προηγηθεὶς τοῦ Χατσοπούλου Δημήτριος Βουλπιώτης, πάντες ἄρτιοι νομικοί, λόγιοι καὶ μεγάλοι ρήτορες τῶν παινικῶν δικαστηρίων. Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, γράφων εἰς τὴν ἔφημερίδα « Ἐμπρὸς » κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1915 περὶ τοῦ Ἀναστασίου Γιαννοπούλου ἀναμνήσεις ἐκ τῶν ἐφηβικῶν του χρόνων, ἦτοι τῆς ἐποχῆς περὶ τὸ 1870, ἀναφέρει ὅτι οἱ θαυμασταὶ τῆς ἐξαιρέτου ἐκείνης δικανικῆς πλειάδος προσέτρεχον εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ κακουργιοδικείου ὡς εἰς πνευματικὴν πανδαισίαν, ὡσάκις οἱ ἀνωτέρω μετεῖχον εἰς δίκας ὡς συνήγοροι, καὶ ὅτι « ὁ Ἀναστάσιος Γιαννόπουλος μετὰ τοῦ συγχρόνου του Ζηνοβίου Βάλβη καὶ τῶν μεταγενεστέρων αὐτοῦ Δημητρίου Βουλπιώτου καὶ Δημητρίου Χατσοπούλου παρέμειναν εἰς τὰ δικαστικὰ χρονικὰ ὡς πρωτοστάται καὶ διδάσκαλοι τρόπον τινὰ τῆς δικανικῆς ρητορείας, ἀποτελέσαντες σχολὴν ».

Ἡ ἐκ τῆς τόσον ἐπιτυχοῦς ἀσκήσεως τῆς δικηγορίας ἀκτινοβολία τοῦ ὀνόματός του, ἡ οἰκογενειακὴ παράδοσις, ἔτι δὲ καὶ τὸ ἐξυγιαντικὸν κήρυγμα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχε καὶ προσωπικῶς συνδεθῆ, ἤγαγον τὸν Χατσόπουλον ν' ἀποφασίσῃ μετὰ τὸ 1875, ὅπως ἀναμιχθῆ εἰς τὴν πολιτικὴν, πρὸς τοῦτο δέ, ἐπικειμένων τῶν ἐκλογῶν τῆς 23ης Σεπτεμβρίου 1879, συνεδυσάσθῃ οὗτος ἐν Εὐρυτανίᾳ μετὰ τοῦ Γ. Ζηνοπούλου· ἀλλ' ἡ συνεργασία των ἐματαιώθη ὀλίγον πρὸ τῶν ἐκλογῶν καὶ ὁ Χατσόπουλος, ἔχων νὰ ἀντιμετώπισῃ συνησπισμένους τοὺς Ζηνόπουλον καὶ Βουλ-

πιώτην, περιήλθε πρὸς στιγμήν εἰς δεινὴν θέσιν. Ἄλλ' ἦτο τόση ἡ δημοτικότης του καὶ τοιαύτη ἡ γοητεία τῶν ὁμιλιῶν του, ὥστε, ἐνῶ διεξήγαγε τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα σχεδὸν ὡς μεμονωμένος ὑποψήφιος, βοηθούμενος ὑπὸ ἐλαχίστων καὶ ἀσθενῶν τοπικῶν παραγόντων, ἐξέλεγε, χάρις εἰς τὸ σύστημα τοῦ σφαιριδίου, δεύτερος βουλευτὴς Εὐρυτανίας (ἦτις ἐξέλεγε τότε πέντε βουλευτάς), ὑπολειφθεὶς μὲν τοῦ Ζηνοπούλου, ὑπερτερήσας ὁμως τοῦ ἀπὸ τοῦ 1872 πολιτευομένου Βουλπιώτη, ὅστις εἶχεν ἤδη γίνει καὶ ὑπουργὸς εἰς μίαν ἐφήμερον κυβέρνησιν τοῦ Ἐπαμεινώνδα Δεληγεώργη. Οὕτως ἤρχισεν ἡ κοινοβουλευτικὴ σταδιοδρομία τοῦ Χατσοπούλου, ἦτις ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ περὶ τὰ εἴκοσιν ἐνεργὰ ἔτη, τερματισθεῖσα ὀριστικῶς μετὰ τὴν ἀποτυχίαν του κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου 1905.

Ἐπὶ τοιαύτας συνθήκας εἰσελθὼν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Βουλὴν, ὁ Χατσόπουλος ἦτο ἀδέσμευτος πρὸς τὰ ὑφιστάμενα κόμματα, ἀπέκλινεν ὁμως, ὡς εἶδομεν, πρὸς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην. Οὕτω κατὰ τὸν παρθενικὸν ἐν τῇ Βουλῇ λόγον του, τὸν ὁποῖον δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐκφωνήσῃ, ἐτάχθη ἐναντίον τοῦ Κουμουندούρου, ὅστις, ἐνεργήσας τὰς ἐκλογὰς τῆς Η' Περιόδου καὶ λαβὼν τὴν σχετικὴν πλειοψηφίαν, διετήρησε τὴν πρωθυπουργίαν κατὰ τὴν πρώτην Σύνοδον τῆς Βουλῆς ἐκείνης, ἐνῶ ὁ Τρικούπης ἠγεῖτο τῆς μείζονος, τῆς ἀξιωματικῆς, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἀντιπολιτεύσεως. Εἶναι δὲ ὁ παρθενικὸς λόγος τοῦ Χατσοπούλου διὰ τοῦτο κυρίως ἀξιοσημείωτος, καθόσον δι' αὐτοῦ ἐξέφρασεν οὗτος, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, βασικὰς πολιτικὰς του ἰδέας, περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν ἐν ἀρχῇ, ἰδέας, αἱ ὁποῖαι δυνατὸν βεβαίως νὰ ὑπῆρχον εἰς τὴν καρδίαν παντὸς Ἑλλήνος, θεωμένου τὰ ἀποτελέσματα τῆς παντοδυνάμου βουλευτοκρατίας καὶ τῆς κομματικῆς ἐν γένει διαφθορᾶς, τῆς «διωργανισμένης διαφθορᾶς», ὡς εἶπεν εἰς ριζοσπάστης βουλευτῆς τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ σπανίως ἐξεφράζοντο ἐν τῇ Βουλῇ, ἦτις δὲν ἤκουεν εὐχαρίστως τὸ ἴδιον αὐτῆς κατηγορητήριον. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὸν πρῶτον κοινοβουλευτικὸν λόγον τοῦ Χατσοπούλου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀποκτῶμεν καὶ μίαν ἐντύπωσιν περὶ τῆς διαλεκτικῆς καὶ ρητορικῆς μεθόδου τοῦ ἀνδρός.

Τὸν λόγον τοῦτον ἐξεφώνησεν ὁ Χατσόπουλος κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 14ης Δεκεμβρίου 1879, κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως τῆς Βουλῆς εἰς τὸν λόγον τοῦ Θρόνου. Τὸ προταθὲν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως σχέδιον ἀπαντήσεως εἶχε συντάξει ὁ Γ. Ζηνόπουλος, κυβερνητικὸς βουλευτῆς, ὡς εἰσηγητῆς τῆς πλειοψηφίας τῆς οἰκείας κοινοβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς· περιείχετο δὲ ἐν αὐτῷ καὶ παρὰ γράφος βεβαιούσα ὅτι «ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐξέλεξεν ἑλευθέρως καὶ ἀνεπηρεάστως τοὺς ἀντιπροσώπους του, ἀσκήσας ἐν τάξει καὶ νομιμότητι τὸ ὕψιστον τοῦτο δικαίωμά του, καὶ οὕτω ἐκραταίωσε τὰς ὁσημέραι γενικευομένας πεποιθήσεις περὶ τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ αὐτοῦ προορι-

σμοῦ ». Ἡ κυβέρνησις Κουμουνδούρου ἤθελεν οὕτω νὰ ἐξάρη τὸ ἀδιάβλητον τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐνεργηθειῶν ἐκλογῶν, καὶ διὰ ν' ἀντικρούση βεβαίως ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ὠμίλησαν περὶ διαπραχθειῶν νοθεῶν καὶ πιέσεων, κυρίως ὅμως διὰ νὰ τονίσῃ τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἰδικῆς τῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τὰς διαβοήτους ἐκλογικὰς ἐπεμβάσεις τῆς ἑπταετίας 1868·1874, τῶν ὁποίων ἦτο ἀκόμη ζωηρὰ ἢ δυσάρεστος ἀνάμνησις.

Ὁ νέος Εὐρυτὰν βουλευτῆς, ἐξάρας ἐν ἀρχῇ τὸν χαρακτῆρα τῆς συζητήσεως ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ λόγου ὡς εὐκαιρίας πρὸς ἔκθεσιν γενικῶν πολιτικῶν σκέψεων, ἐδικαιολογήθη καὶ ἐξήγησε, διατί, ἐνῶ ἦτο ἐκ τῶν ἀπειροτέρων περὶ τὰ δημόσια πράγματα, ἔλαβε καὶ αὐτὸς τὸν λόγον « μετὰ τὰς σπουδαίας ἀγορεύσεις παλαιῶν καὶ ἐμπείρων μελῶν τοῦ κοινοβουλίου ».

« Παρετήρησα », ἐξηκολούθησεν, ἀναφερόμενος εἰς τὸ κείμενον τοῦ σχεδίου τῆς ἀπαντήσεως, « ὅτι ἡμεῖς οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπευθύνομεν ἕνα ἔπαινον πρὸς αὐτόν, διότι ἐνήργησεν ἑλευθέρως καὶ ἀνεπηρέαστως τὰς ἐκλογάς, οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ ἐν τάξει καὶ νομιμότητι, καὶ οὕτως ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι ἄξιος τῆς ἐκπολιτιστικῆς ἀποστολῆς του. Καὶ ἠπόρησα εὐθὺς ἐν ἀρχῇ διότι διὰ τῶν φράσεων τούτων ἡ πλειοψηφία τείνει νὰ ἐπαινέσῃ ὅχι τὸν λαόν, ἀλλὰ τὴν κυβέρνησιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται καὶ ὁ βασιλικὸς λόγος, πράγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ταπεινὴν κολακίαν, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει δὲν εἶναι ἔπαινος, ἀλλ' εἰρωνεία καὶ ὕβρις πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὅστις κατέκτησεν ὁ ἴδιος τὰς συνταγματικὰς του ἐλευθερίας καὶ δὲν εἶναι παιδίον διὰ νὰ τὸν ἐπαινοῦν, οὔτε εἶχεν ἀνάγκην ν' ἀποδείξῃ διὰ τῶν τελευταίων ἐκλογῶν ὅτι εἶναι ἄξιος τῆς ἐκπολιτιστικῆς ἀποστολῆς του ».

Ἀνεφέρθη εἰς τὸ 1821, εἰς τὸ 1843 καὶ εἰς τὸ 1862 καὶ ἤλθεν εἰς τὴν ἑτέραν φράσιν τῆς ἀπαντήσεως, ὅτι « ἑλευθέρως καὶ ἀνεπηρέαστως ἐψήφισεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ».

« Ἀλλά, κύριοι », εἶπε, « ποίαν ἐλευθερίαν καὶ ποῖον ἀνεπηρέαστον ἐννοεῖτε, διὰ τὸ ὁποῖον ἐθεωρήσατε ὅτι εἶναι ἄξιος ὁ λαὸς τῆς ἐκπολιτιστικῆς του ἀποστολῆς καὶ ἐπομένως ἐπαινεῖτε αὐτόν διὰ τοῦτο; Ἐννοεῖτε τὸ ἀνεπηρέαστον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐδικάσαμεν εἰς τὸ ἄχαρι ἔργον τῆς ἐξελέξεως τῶν ἐκλογῶν; Αὐτὸ τὸ ἀνεπηρέαστον ἐννοεῖτε καὶ ἐπαινεῖτε; Ἐὰν περὶ τούτου πρόκειται, βεβαίως ὑπάρχει τι τὸ δεδικασμένον. Ἐὰν ὅμως ἐννοεῖτε νὰ ἐπαινεθῆτε διὰ κάτι ἀνώτερον ἀνεπηρέαστον τῶν ἐκλογῶν, αὐτὸ τὸ ἀνώτερον δὲν τὸ βλέπω! Τὸ κατ' ἐμέ, κύριοι, ἀπορῶ, ὅταν γίνεται σήμερον πλέον λόγος περὶ ἐπεμβάσεων εἰς τὰς ἐκλογάς. Ἐὰν βεβαιώνετε ὅτι δὲν ὑπῆρξε βία, τὸ ἐννοῶ· ἐὰν ὅμως θέλετε νὰ εἴπητε ὅτι αἱ ἐκλογαὶ ἔγιναν ἀνεπηρέαστως, δὲν τὸ ἐννοῶ, ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζομεν ὅτι διατελοῦμεν ὑπὸ σύστημα διοικήσεως τοιοῦτον, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ὑπάρξῃ τὸ ἀνεπηρέαστον τῶν ἐκλογῶν ».

Οὕτω, περιτέχνως, ἔφθασεν εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ὁμιλίας του, εἰς τὸ

λάιτ-μοτίφ του : εἰς τὸ κρατοῦν φαυλοκρατικὸν σύστημα διοικήσεως, ἕνεκα τοῦ ὁποίου δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ, ἐν τῇ οὐσίᾳ, ἀνεπηρέαστος ἐκλογή.

Προχωρῶν εἶπεν ὅτι « καὶ οἱ βουλευταὶ πρέπει νὰ ὁμολογοῦν καὶ νὰ στηλιτεύουν τὴν κατάστασιν ταύτην, τὸ σύστημα, περὶ τοῦ ὁποίου καὶ ὁ λαὸς ὁμιλεῖ εἰς τὰ καφενεῖα καὶ ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἔχομεν κάτι ἄλλο παρὰ συνταγματικὸν πολίτευμα. Εἶναι τοῦτο ὁ φατριασμὸς ἐν τῇ διοικήσει καὶ εἰς τὰς κυβερνητικὰς πράξεις. Αὐτὸ εἶναι τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον μᾶς διέπει· δὲν ὑπάρχει πλέον πράξις κυβερνητικὴ, τὴν ὁποίαν δὲν διέπει ὁ φατριασμός. Καὶ διατί, κύριοι, νὰ τὸ κρύψωμεν ; Μᾶς κατηγοροῦσιν οἱ πάντες ὅτι ἀνετρέψαμεν τοὺς ὄρους τοῦ Συντάγματος, ὅτι ἀντὶ νὰ διοικῶσιν οἱ ὑπουργοὶ καὶ νὰ νομοθετῇ ἡ Βουλὴ, συμβαίνει τὸ ἀντίστροφον· διοικοῦσιν οἱ βουλευταὶ καὶ νομοθετοῦσιν οἱ ὑπουργοί. Εἶναι τοῦτο Σύνταγμα πλέον ; Τί χρειάζεται πλέον, κύριοι, μετὰ τὴν τελειότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ἔφθασε τὸ σύστημα τοῦτο, τί χρειάζεται ἐπέμβασις εἰς τὰς ἐκλογάς, ἀφοῦ, ἀφ' ἧς ἡμέρας μία κυβέρνησις ἀναλάβῃ τὴν ἐξουσίαν, ἀρχίζει ἢ ἐπέμβασις διὰ τὰς μελλούσας ἐκλογάς ; Τί χρειάζεται πλέον ἐπέμβασις εἰς τὰς ἐκλογάς, ἀφοῦ ὁ ὑπάλληλος διορίζεται καὶ παύεται οὐχὶ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας ἐκάστου ὑπουργοῦ, ἀφοῦ κατήντησεν ὥστε ὅλη ἡ ὑπηρεσία νὰ κανονίζεται κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῶν φίλων τῆς κυβερνήσεως ;

»Τί χρειάζεται ἐπέμβασις εἰς τὰς ἐκλογάς, ἀφοῦ ἐγὼ ὁ φίλος τοῦ ὑπουργείου ἔχω εἰς χεῖράς μου ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους τῆς ἐπαρχίας μου, ἀφοῦ ὁ ἰσχυρὸς τῆς ἡμέρας κανονίζει τὰ πάντα κατὰ τὴν θέλησίν του ;

»Ἡ μήπως χρειάζεται, διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἐπέμβασις εἰς τὰς ἐκλογάς, τοιαύτη παρανομία, ἣτις νὰ φέρῃ τοὺς ὑπαλλήλους εἰς τὰς φυλακὰς ; Ὅταν παρουσιάζεται ὁ φίλος τοῦ κόμματος μὲ τὴν πλέον ἀθέμιτον ἀπαιτήσιν ἐνώπιον τοῦ ἐπάρχου, τοῦ ἐφόρου, τοῦ ταμίου, οὗτοι ἀμέσως ἐγείρονται ὄρθιοι· ὅταν ὁμως παρουσιασθῇ καὶ ὁ πλέον ἀξιότιμος πολίτης ἐνώπιόν των, ὑψώνουν τοὺς ὦμους καὶ τὸ πολὺ πολὺ ἠμπορεῖ νὰ εἴπουν : μὴ ἐπεμβαίνεις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, εἰζεύρομεν τὸ καθῆκόν μας !

»Δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο ἐφεῦρον οἱ νῦν κυβερνῶντες, οὔτοι ὁμως τὸ ὑπέθαλψαν, τὸ ἐτελειοποίησαν καὶ τὸ ἀνεκέρηξαν εἰς δόγμα. Καὶ δὲν ψέγω τὸν λαόν, μολοντί ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ τοῦ εἴπῃ κάποτε ὅτι εἶναι ἀνάξιος συνταγματικοῦ πολιτεύματος· ψέγω τοὺς ἰθύνοντας !

« Πρέπει, εἶπε περαιτέρω, νὰ σκεφθῶμεν κατὰ ποῖον τρόπον θ' ἀντιδράσωμεν. Βεβαίως χρειάζονται εἰδικὰ μέτρα οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας. Πρέπει νὰ σκεφθῶμεν περὶ τῆς μονιμότητος τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ἐκ τῆς ὁποίας πολλὰ κατὰ δύνανται νὰ προέλθουν. Ἄλλ' ἐκ τοῦ ὅτι ἀπαιτοῦνται νόμοι καὶ μέτρα βραδείας ἀποδόσεως, δὲν ἔπεται ὅτι πρέπει ν' ἀφίνωμεν ἀστιγματίστον τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον ἀπειλεῖ νὰ μᾶς παρασύρῃ.

Πρέπει νὰ ἐπέλθῃ ἡ καυτηρίασις καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου καὶ διὰ τοῦ τύπου ».

Τόνισας δὲ ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη προκαλεῖ καχεξίαν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, ἐκάλεσε τοὺς κυβερνῶντας ν' ἀποκηρύξουν τὸ καθεστὼς τῆς κομματικῆς διαφθορᾶς καὶ ἐπέσεισεν ἐν τέλει τὴν ἀπειλήν τῆς λαϊκῆς ἐξεγέρσεως.

« Ἄν οὕτω πράξητε, θέλετε λάβει, τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς κοινωνίας. Ἄν δὲν πράξητε τοῦτο, μὴ περιμένετε ἀπὸ τὸν λαὸν νὰ καταστῇ ἄξιος τῆς ἀποστολῆς του. Ἄλλὰ τί λέγω; Θὰ καταστῇ βεβαίως ἄξιος τῆς ἀποστολῆς του ὁ λαός, ὄχι ὅμως πλεόν διὰ τῆς τάξεως καὶ τῆς νομιμότητος, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀταξίας καὶ τῆς παρανομίας! Καὶ βεβαίως, πρὶν ὁ λαὸς αὐτὸς πέσῃ ὑπὸ τὴν διαφθοράν, τὴν ὁποίαν παρεσκεύασε σύστημα τόσων ἐτῶν, θὰ κάμῃ τοὺς τελευταίους σπαραγμούς του, θὰ διαμαρτυρηθῇ! Βεβαίως εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποθάνῃ καθ' ὃν τρόπον παρασκευάζομεν τὸν θάνατόν του' θὰ κάμῃ σπαραγμούς, καὶ ὑπὸ τοὺς σπαραγμούς αὐτοὺς θὰ σᾶς παρασύρῃ ὑπὸ μίαν φοβερὰν καταδίκην!... »

Ἡ ἀπειλητικὴ αὕτη προειδοποίησις τοῦ Δημητρίου Χατσοπούλου, ἡ ἐξενεχθεῖσα ἐν ἔτει 1879, ἐπέπρωτο νὰ ἐπαληθεύσῃ κατὰ γράμμα μετὰ τριάντα ἔτη. Διότι, τί ἄλλο ἦτο ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1909 παρὰ μία φοβερὰ καταδίκη τῆς φαυλοκρατίας ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὑπὸ τὴν ὁποίαν παρεσύρθησαν τὰ παλαιὰ κόμματα; Καὶ ὁ Χατσόπουλος ἐπέζησεν ἕως τότε διὰ νὰ τὴν ἴδῃ!

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα πλείονα ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης ἐν τῇ Βουλῇ ἀγορεύσεως τοῦ Χατσοπούλου, ἥτις καταλαμβάνει πέντε σελίδας τῆς Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς· ἀλλ' ἐκ τῆς πλοκῆς της καὶ τῶν παρατεθεισῶν περικοπῶν καταφαίνεται ἡ τέχνη τοῦ ἀγορητοῦ, ὅστις διὰ μέσου συναφῶν σκέψεων καὶ προεισαγωγικῶν παρατηρήσεων προσπελάζει τὸ κύριον θέμα του, εἰς τὸ ὁποῖον ἀκολούθως συγκεντρώνει τὴν ρητορικὴν του ὁρμήν. Θὰ παρακολουθήσωμεν τὸν Εὐρυτίανῃ ρήτορα εἰς μερικὰς ἐκ τῶν καλλιτέρων ἀγορεύσεών του, δυνάμεθα ὅμως νὰ εἴπωμεν ἀπὸ τοῦδε, ὅτι τοῦτον διέκρινον, κατὰ τὴν ὁμόφωνον γνώμην τῶν συγχρόνων του, διαλεκτικὴ τέχνη, εὐρύτης λόγου, ὡς προσήκει εἰς τὴν λαοφιλῆ ρητορείαν, πλησμονὴ ἰδεῶν καὶ πνεῦμα σπινθηροβόλον, ὄχι δὲ σπανίως καὶ ποιητικὴ ἔξαρσις ἀπὸ τοῦ βήματος.

Κατὰ τὴν αὐτὴν Ἀ' Σύνοδον τῆς Ἡ' Περιόδου συνεζητήθη πρότασις νόμου, ὑποβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ βουλευτοῦ Ἀττικοβιωτίας Τιμολέοντος Φιλήμονος, περὶ συστάσεως « Μετοχικοῦ Ταμείου » τῶν βουλευτῶν, δι' ἧς ἐπανεφέρετο, συγκεκαλυμμένως, νομοσχέδιον περὶ συνταξιοδοτήσεως τῶν βουλευτῶν, καὶ ἄλλοτε ἀπασχολῆσαν τὴν Βουλὴν. Κατὰ τὴν συζήτησιν οἱ βουλευταὶ διηρόθησαν, τῶν μὲν ὑπεραμυνθέντων τοῦ νομοσχεδίου, τῶν δὲ

ἀντιταχθέντων κατ' αὐτοῦ, ὡς ἐκθέτοντος τοὺς πολιτευομένους ἐνώπιον τοῦ φορολογουμένου λαοῦ καὶ ὑποθάλλοντος τὴν ἤδη ὑπέρμετρον « βουλευτομανίαν ». Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο καταπολέμησε σφοδρῶς καὶ ὁ Χατσόπουλος κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 8ης Φεβρουαρίου 1880, ἀναπτύξας διὰ μακρῶν τὰς δυσμενεῖς ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς συνεπείας τοῦ μέτρου καὶ ἐπιμείνας ἰδιαίτερος ἐπὶ τοῦ ὅτι ἡ συνταξιοδότησις θὰ ἐπηύξανε τελικῶς, κατὰ παράβασιν τοῦ Συντάγματος, τὴν βουλευτικὴν ἀποζημίωσιν καὶ θὰ συνετέλει εἰς τὴν ἀντιδημοκρατικὴν δημιουργίαν τάξεως ἐπαγγελματιῶν πολιτευομένων. Ὁ Χατσόπουλος, ἀναφερθεὶς καὶ εἰς τὰς δυσχερεῖς οἰκονομικῶς στιγμὰς, τὰς ὁποίας διήρχετο τὸ κράτος, καὶ ὑπενθυμίσας τὴν ἀπόρριψιν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως πιστώσεως 5000 δραχμῶν, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος εἶχε ζητήσει πρὸς περιθάλψιν λιμοκτονούντων, λόγῳ τοῦ βαρέος χειμῶνος, χωρικῶν τῆς Εὐρυτανίας, εἶπε : « Κύριοι, ποίαν ἰδέαν ἤθελε συλλάβει τις διὰ τοὺς πλοιάρχους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, ὅταν τὸ σκάφος των εὕρισκεται ἐν κινδύνῳ, ὅταν παρουσιάζονται γυναῖκες καὶ βρέφη ὀλοφυρόμενα ἕνεκα τῆς τρικυμίας, ἤθελον φροντίσει μόνον νὰ εὕρουν σανίδα, διὰ νὰ σωθοῦν αὐτοὶ πρῶτοι ; »

Τὸ νομοσχέδιον τοῦ Φιλλήμονος, ἀφοῦ ἐψηφίσθη κατ' ἀρχὴν καὶ κατ' ἄρθρον, ἀπερρίφθη ἐν τέλει κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ συνόλου ψηφοφορίαν.

Καὶ κατὰ τὴν Β' Σύνοδον τῆς Η' Περιόδου ἠγόρευσεν ὁ Χατσόπουλος ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον, καταπολεμήσας καὶ τὴν φορὰν αὐτὴν τὸ σχέδιον ἀπαντήσεως, τὸ ὁποῖον κατήρτισεν ἡ διαδεχθεῖσα τὸν Χαρ. Τρικυπὴν, γενόμενον πρωθυπουργὸν τὴν 10^{ην} Μαρτίου 1880 καὶ ἀμέσως κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Β' Συνόδου καταψηφισθέντα¹, κυβέρνησις Κουμουνοδούρου. Ἡ ἀπάντησις περιεῖχε μομφὰς κατὰ τῆς ἀπελθούσης κυβερνήσεως διὰ τὴν ἀπούσης τῆς Βουλῆς ἐνέργειαν, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1880, ἐπιστρατεύσεως καὶ τὴν ἀνάληψιν τῶν σχετικῶν δαπανῶν, εἰς ἃ μέτρα προέβη, κατὰ τὸ κείμενον τοῦ λόγου, ἡ κυβέρνησις ἐκείνη « πεποιθυῖα ἐπὶ τὴν μέλλουσαν τῶν πράξεών της κύρωσιν ὑπὸ τῆς Βουλῆς ». Προστίθετο δὲ εἰς τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ἡ Βουλὴ « θὰ ἔκριεν ἐπιεικῶς τὰς παραλείψεις ταύτας, ἐλπίζουσα ὅτι ἡ τέως κυβέρνησις ἤθελον ἀποδείξει ὅτι, οὕτω πράξασα, ἀπέβλεπεν εἰς οὐσιώδη συμφέροντα τοῦ κράτους ». Ὁ Χατσόπουλος, ὅστις ἦτο καὶ μέλος, ἐκ τῆς μειοψηφίας, τῆς ἐπὶ τοῦ σχεδίου ἀπαντήσεως ἐπιτροπῆς, ἐχαρκτήρισε τὴν φράσιν ταύτην ὡς ὑβριστικὴν. « Πῶς εἶναι δυνατόν », ἀνέκραξε, « νὰ εἴπητε καὶ εἰς τὸν τελευταῖον κατηγορούμενον : « ἐλπίζω ὅτι θ' ἀποδείξης τὴν ἀφώφότητά σου ; » Καὶ μάλιστα ὅταν προστίθεται περαιτέρω τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀποδείξεως, ὅτι δηλ. ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ἐνήργησεν ἀφορῶσα εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους ; Καὶ εἰς τί νομίζετε », εἶπεν,

1. 10 Ὀκτωβρίου 1880.

« ἀφορῶσα ἡ κυβέρνησις ἐκείνη εἰργάζετο εἰμὴ εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους ; » Ἀναφερόμενος δὲ εἰς τὰ λεχθέντα ὑπὸ τινος τῶν ρητόρων ὅτι ἡ κυβέρνησις ἠδύνατο μὲν νὰ ἐκδώσῃ τὸ διάταγμα, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ ἄνευ συγκαταθέσεως τῆς Βουλῆς, ἐχαρακτήρισε ταῦτα ὡς μαρτυροῦντα ἄγνοιαν τῆς συνταγματικῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν καὶ κατέληξε : « Πρὸς ποῖον σκοπὸν ; Διὰ νὰ πληροφορήσωμεν ἀπλῶς τοὺς ἐχθρούς μας περὶ τῶν προθέσεών μας, χωρὶς νὰ τὰς ἐκτελέσωμεν ; » Φιλοπαίγμων δὲ ὡς ἦτο, εἰρωνεύθη τὸν εἰσηγητὴν τῆς πλειοψηφίας Ροντήρην, ὅστις, ἐνῶ ἠπόρησεν ἐν ἀρχῇ, διατὶ ἐν σημείον τοῦ σχεδίου του ἐχαρακτήρισθη ὡς ἀκατάληπτον, παρεδέχθη ἔπειτα ὅτι ἔλειπεν ἐξ αὐτοῦ ὀλόκληρος φράσις. « Πράγματι », εἶπεν ὁ Χατσόπουλος, « μόνον ὁ κ. Ροντήρης ἠδύνατο νὰ εἶναι ὁ ἐκδότης τῶν σχολίων αὐτῶν εἰς τὸ κείμενόν του ἄνευ αὐτοῦ, θὰ εἴχομεν τὴν αὐτὴν ἐργασίαν, ἣν ἔχουσιν οἱ θέλοντες νὰ ἐρμηνεύσωσι τοὺς Φιλιππικούς τοῦ Δημοσθένους, καὶ ἰδίως ἓνα ἐξ αὐτῶν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξέλιπον φράσεις ὀλόκληροι ».

Κατ' Ἴουνιον τοῦ 1881, ἐπὶ κυβερνήσεως Κουμουνδούρου, συνετελέσθη, μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων, ἡ προσάρτησις τῆς Ἡπειροθεσσαλίας, μεθ' ἧ διελύθη ἡ Βουλὴ τῆς Ἡ' Περιόδου καὶ ἐνηργήθησαν αἱ ἐκλογαὶ τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου 1881, κατὰ τὰς ὁποίας, ὡς γνωστόν, ἠττήθη τὸ κουμουνδουρικὸν κόμμα καὶ ἐγένετο πρωθυπουργὸς ὁ Χαρίλαος Τρικούπης (3 Μαρτίου 1882), ὅστις παρέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1885. Εἰς τὴν νέαν Βουλὴν ὁ Χατσόπουλος, ὅστις ἐξελέγη πρῶτος βουλευτὴς Εὐρυτανίας, τοῦ κουμουνδουρικοῦ Ζηνοπούλου καταλαβόντος τὴν δευτέραν θέσιν, τοῦ δὲ τρικουπικοῦ Βουλπιώτη τὴν τετάρτην, ἐθεωρεῖτο καὶ ἦτο πράγματι τρικουπικός. Μὲ τὰς ἰδέας καὶ τὰ συνθήματα τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος διεξήγαγεν οὗτος τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα, παρ' αὐτοῦ δὲ ἀνέμενον οἱ Εὐρυτᾶνες νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ κυβερνητικοῦ ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τῆς Εὐρυτανίας, τῆς ὁποίας ὁ μέγας πόθος ἦτο τότε, μετὰ τὴν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος κατασκευὴν τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Λαμίας - Καρπενησίου, ἡ σύστασις πρωτοδικείου εἰς τὸ Καρπενῆσι. Πράγματι ὁ Χατσόπουλος, λαβὼν τὸν λόγον κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 11ῆς Ἰουνίου 1882, καθ' ἣν συνεζήτειτο ὁ εἰδικὸς προϋπολογισμὸς τοῦ ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης, διετύπωσε τὸ αἶτημα τοῦτο, περιγράφας διὰ ζωηρῶν χρωμάτων τὰ δεινά, πὺν ὑφίσταντο οἱ Εὐρυτᾶνες διὰ νὰ μεταβοῦν εἰς τὸ Μεσολόγγι, ὅπου τὸ πρωτοδικεῖον τοῦ νομοῦ, ἀναγκαζόμενοι νὰ διανύουν τεραστίας ἀποστάσεις, ἀναρριχώμενοι εἰς τὰ βουνά, βαδίζοντες διὰ χαραδρῶν καὶ χειμάρρων, ἄνευ βατῶν δρόμων, διερχόμενοι τὰ ἄνευ γεφυρῶν ποτάμια διὰ « σχοινίων » ἢ καὶ βυθιζόμενοι εἰς τὰ ὕδατα μέχρι στήθους, ἐνίοτε δὲ καὶ παρασυρόμενοι καὶ πνιγόμενοι εἰς αὐτά. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας, εἶπεν ὁ Χατσόπουλος, δὲν ὑπῆρχεν ἀπονομὴ δικαιοσύνης διὰ τοὺς Εὐρυτᾶ-

νας, οί ὅποιοι συνήθως ἐγκατέλειπον τὰς ὑποθέσεις των, λογιζόμενοι τοῦτο ὡς τὸ μικρότερον κακόν. Οὐδὲν ἐπέτυχε, διότι ὁ Τρικούπης δὲν υἱοθέτησε τὸ αἴτημά του. Ἀναφέρομεν μάλιστα, ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς νοοτροπίας τῆς ἐποχῆς, τὴν κυνικὴν συμβουλὴν ἐνὸς βουλευτοῦ, ὅστις, διακόψας τὸν Χατσόπουλον, τοῦ εἶπεν ὅτι ἡ ἴδρυσις τῶν πρωτοδικείων δὲν ἐπιτυγχάνεται δι' ἀγορεύσεων, ἀλλὰ διὰ παρασκηνιακῶν ἐνεργειῶν καὶ ἰδίως δι' ἐκβιασμοῦ τῶν κυβερνήσεων ὑπὸ τῶν βουλευτῶν εἰς καταλλήλους στιγμάς.

Ἡ ἔκβασις αὕτη τῆς προσπαθείας του διὰ τὸ πρωτοδικεῖον ὑπῆρξε διὰ τὸν Χατσόπουλον μία πρώτη ἀφορμὴ δυσαρσεκείας κατὰ τοῦ Τρικούπη. Ὀλίγον προηγουμένως εἶχε δοκιμάσει καὶ ἄλλην ἀπογοήτευσιν. Κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 5ης Μαΐου, συζητουμένου τοῦ νομοσχεδίου περὶ ἐκδικάσεως τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν ὑπὸ τῶν δικαστικῶν συμβουλίων, ὁ Χατσόπουλος ἐπρότεινεν, ὅπως καθιερωθῆ ἡ δημοσιότης κατὰ τὴν ἐνώπιον τούτων διαδικασίαν, ἀναπτύξας διὰ μακρῶν τοὺς συνηγοροῦντας ὑπὲρ τῆς δημοσιότητος τῶν συζητήσεων λόγους. Πλὴν ὄχι μόνον δὲν ἔγινε δεκτὴ ἡ πρότασις του, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐτέθη εἰς ψηφοφορίαν, τοῦ Τρικούπη ἀντιπαρελθόντος αὐτὴν ἐν σιγῇ. Κατὰ τὴν ἐπομένην Σύνοδον, συζητουμένου τοῦ νομοσχεδίου περὶ νομισματικῆς ἀφομοιώσεως, ὁ Χατσόπουλος ἐδήλωσεν ἀπὸ τοῦ βήματος, κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 12ης Νοεμβρίου 1882, ὅτι θὰ ἐψήφισεν κατὰ τοῦ νομοσχεδίου τούτου. Ἦδη κατὰ τὴν προηγουμένην Σύνοδον ἀπέσχε τῆς ψηφοφορίας ἐπὶ δύο προτάσεων, ἐνδιαφερουσῶν τὴν κυβέρνησιν· ἡ πρώτη ἀφέρα τὴν ἀποδοκίμασίαν τοῦ Θ. Δηγιγιάννη διὰ φράσεις του λεχθείσας ἀπὸ τοῦ βήματος, ἡ ἑτέρα τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ βουλευτοῦ Τρικάλων Σιβιτανίδου. Τώρα ὅμως θὰ κατεψήφισεν, εἶπε, ρητῶς τὸ νομοσχέδιον καὶ τοῦτο διότι ὁ Τρικούπης ἠξίου, ὅπως πᾶς φίλος του βουλευτῆς, ὅστις θὰ ἐψήφισεν ὑπὲρ τοῦ νομοσχεδίου τούτου, ὑπερψηφίσῃ ἐν συνεχείᾳ καὶ πάντων τῶν λοιπῶν νομοσχεδίων του, ἅτινα ἀπετέλουν τὸ φορολογικόν του πρόγραμμα. Τοιοῦτον ὅμως ἐξανδραποδισμὸν ὁ Χατσόπουλος δὲν ἐδέχετο. « Ἐθεώρει, εἶπεν, ὅτι ἂν ἐψήφισεν ὑπὲρ τοῦ νομοσχεδίου ἀδαιρέτως, ὡς ἐτέθη τὸ ζήτημα, δὲν ἠθελεν ἀπλῶς ἐκφράσει τὴν ἐμπιστοσύνην του πρὸς τὸν πρωθυπουργόν, ἵνα ἔχη οὗτος εἰς χεῖράς του τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἠθελεν ἐκφράσει πρὸς αὐτὸν ἐμπιστοσύνην διὰ νὰ συμπεριλάβῃ εἰς ἑαυτὸν καὶ τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν. Τοιαύτης δὲ ἐμπιστοσύνης τὴν ἀπόδειξιν ἠδύνατο ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως νὰ περιμένῃ παρ' ἄλλων, εὐκολωτέρων καὶ μὴ « προκατελιημμένων », ὡς ἦτο αὐτός, μὲ τὰς γνωστὰς τῷ προέδρῳ ἰδέας του, ὅταν ἦλθε τὸ πρῶτον εἰς τὸ κοινοβούλιον, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ περιμένῃ ἀπὸ αὐτὸν σήμερον, ὅπως δὲν ἠδύνατο νὰ περιμένῃ ἀπὸ αὐτὸν ψῆφον ἀπαγορεύουσαν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λόγου ἢ ἀποβάλλουσαν γνησίους βουλευτὰς τοῦ βουλευτηρίου ». (Ἦννόει δὲ τὸ θέμα Σιβιτανίδου).

Τοιοτοτρόπως ἐρράγησαν, μετὰ τριετίαν μόλις ἀπὸ τῆς εἰσόδου του

εις τὴν Βουλὴν, αἱ σχέσεις τοῦ Χατσοπούλου πρὸς τὸν Τρικούπη, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις εἶχεν οὗτος συνδεθῆ ἰδεολογικῶς πρὸ τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1879, ὡς ἤδη εἶπομεν, ἔτι δὲ στενώτερον κατὰ τὴν Η΄ βουλευτικὴν Περίοδον, ὅποτε ὁ Χατσόπουλος μετεῖχε τῶν συσκέψεων τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος, ὡς ἐξέχον στέλεχος αὐτοῦ. Ἐπανειλημμένως μετέπειτα ἔκαμεν ὁ Χατσόπουλος ἐν τῇ Βουλῇ μνειαν τῶν συσκέψεων ἐκείνων, καθ' ἃς ἀνεπτύσσετο ὑπὸ τοῦ Τρικούπη τὸ πρόγραμμά του καὶ ἀντηλλάσσοντο γινῶμαι περὶ καταπολεμήσεως τῆς κομματικῆς συναλλαγῆς, περὶ οἰκονομιῶν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, περὶ διοργανώσεως τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, βελτιώσεως τῆς στάθμης τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ κατοχυρώσεως τῆς θέσεως αὐτῶν καὶ ἐν γένει περὶ δημιουργίας κράτους συγχρονισμένου. Τὰς ἰδέας ταύτας, ἔλεγεν ὁ Χατσόπουλος, ἐθεώρει ὡς τὸν καταστατικὸν χάρτην τοῦ κόμματος· διότι, προσέθετεν, « ὁ δεσμὸς ὁ συνάπτων ἐν κόμμα πολιτικῶν δὲν εἶναι ἡ προσωπικὴ ἐκτίμησις, εἶναι τὸ πρόγραμμα καὶ αἱ γενικαὶ ἰδέαι καὶ ὀφείλει ἡ κυβερνήσις ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πρόγραμμά της διατηρεῖται τὸ αὐτό ». Ἡ ρῆξις ἐπεσφραγίσθη ὀλίγον βραδύτερον, κατόπιν δύο μακρῶν ἀγορεύσεων τοῦ Χατσοπούλου κατὰ τὰς συνεδριάσεις τῆς 10^{ης} καὶ 16^{ης} Φεβρουαρίου 1883, ὅτε κατηγόρησεν οὗτος τὸν Τρικούπη ὄχι μόνον ἐπὶ ἀσυνεπείᾳ πρὸς τὰς πολιτικὰς του ἐπαγγελίας, ἀλλὰ καὶ διὰ κατασχυοφάντησιν τῶν πρῶην φίλων του. Πράγματι, ὁ Τρικούπης δὲν ἐδίστασε ν' ἀποδώσῃ, ὁμιλῶν ἀπὸ τοῦ βήματος καὶ ὑποστηριζόμενος ἐν τούτῳ ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ του τῆς Δικαιοσύνης Δημητρίου Ράλλη, τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀπομάκρυνσιν τοῦ Χατσοπούλου εἰς « ἀποκρουσθεῖσαν κομματικὴν συναλλαγὴν ». Ἄλλ' ἡ δῆθεν συναλλαγή δὲν ἦτο, ὡς ἀπεδείχθη ἀμέσως, εἰμὴ ἡ σύστασις τοῦ Χατσοπούλου, ὅπως μὴ ἀπολυθοῦν ὑπὸ τῆς νέας κυβερνήσεως ὠρισμένοι Εὐρυτάνης ὑπάλληλοι, λίαν ἱκανοὶ ἄλλωστε, κατὰ τὴν γνώμην του.

Κατὰ τὴν πρώτην τῶν ἀνωτέρω ἀγορεύσεων ὁ Χατσόπουλος, ὅστις, ἀν καὶ δὲν ἦτο, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ἐδήλου, εἰδικὸς εἰς τὰ οἰκονομικὰ καὶ ὁσάκις ἐλάμβανε τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ ἐπὶ οἰκονομικῶν νομοσχεδίων, ἀνέπτυσε κυρίως γενικὰς πολιτικὰς ἀπόψεις, προβαίνων πάντως πολλάκις καὶ εἰς ὄξυτάτας ἐπιστημονικὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν ἐπιπτώσεων τῶν φορολογικῶν ἢ δασμολογικῶν μέτρων ἐπὶ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς παραγωγῆς, ἐξήλεγξε τὸ μὲν σκέλος τῶν ἐξόδων ἐν λεπτομερείᾳ, ψέξας τὴν κυβερνήσιν ὡς ὑπερμέτρως διογκώσασαν τὰς προσωπικὰς ἰδίως δαπάνας, τὸ δὲ σκέλος τῶν ἐσόδων ἐν γενικότητι, κατηγορήσας αὐτὴν ὡς ἐπιβάλλουσαν μεγάλας φορολογικὰς ἐπιβαρύνσεις εἰς τὰς πτωχότερας τάξεις τοῦ πληθυσμοῦ. Τὰς παρατηρήσεις του ταύτας ὁ Χατσόπουλος ἐπανελάβε καὶ διηύρυνε καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἀγόρευσίν του, ἀποδίδων δὲ τὸ πλῆγμα εἰς τὸν βαρύνδουπον καὶ ἐκδικητικὸν Τρικούπη καὶ ἀναφερόμενος εἰς τὰ ὑπὸ τούτου κατὰ τὴν αὐτὴν συνεδρίασιν λεχθέντα περὶ ἐπιτυχιῶν αὐτοῦ εἰς τὰ

ἐξωτερικά ζητήματα, ἠμφεσβήτησεν, εἰς εὐθυμον τόνον, τὰς ἐπιτυχίας ταύτας. « Ἄν, εἶπε, αἱ ἐπιτυχίαι ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ζητημάτων εἶχον ὡς οὐσιῶδες συστατικὸν τὴν σθεναρὰν φωνήν, ἀληθῶς δὲν ἠδύνατο οὐδεὶς νὰ ἐπινοήσῃ μεγαλυτέραν προδοσίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, παρὰ σκεπτόμενος νὰ προσλάβῃ σήμερον ὡς ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τὸν ἀξιότιμον βουλευτὴν Καρυστίας κ. Κοντόσταυλον, ὅστις, ὡς γνωρίζετε, μόλις ἀκούεται ἀγορεύων... ».

Αἱ ἀνωτέρω ἀγορεύσεις τοῦ Χατσοπούλου εἶχον μεγάλην ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν βουλευτῶν καὶ τοῦ κοινοῦ, ἔκτοτε δὲ ἰδίως ἀνεγνωρίσθη οὗτος ὡς σημαίνων κοινοβουλευτικὸς ρήτωρ. Ἡμερήσιαι ἐφημερίδες ἐδημοσίευσαν τὰς ἀγορεύσεις ταύτας ὁλοκλήρους καὶ ἀφιέρωσαν εἰς τὸν Χατσοπούλου ἐπαινετικώτατα σχόλια¹. Ἡ ἐφημερὶς « Λαὸς » τῆς 25^{ης} Φεβρουαρίου 1883, ἀναφερομένη κυρίως εἰς τὴν ἀγόρευσιν τῆς 16^{ης} Φεβρουαρίου, καθ' ἣν ὁ Εὐρυτὰν βουλευτῆς, λαβὼν τὸν λόγον ἐξ ἀφορμῆς τῆς προσωπικῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεως τοῦ Τρικουπη, ἐπεξετάθη εἰς κριτικὴν τῆς ὅλης κυβερνητικῆς πολιτικῆς, ἔγραφεν :

« Ἐν πληρεστάτῃ περὶ τὰ κεφαλαιώδη ἀρμονία ἠγόρευσαν πολλοὶ ἐκ τῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἀλλ' εἶναι πανθομολογούμενον καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν μετασχόντων τοῦ ἀγῶνος ὅτι διέπρεψεν ἰδίως οὐ μόνον ἐπὶ ἐμβριθεῖα κρίσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ σπανία κοινοβουλευτικῆς εὐγλωττίας ὁ ἐξ Εὐρυτανίας βουλευτῆς κ. Χατσοπούλος διὰ τῶν δύο ἀγορεύσεών του, ἐφαμίλλων καὶ ὑπερέτερων ἄλλων προηγηθεισῶν. Ἡ τελευταία ἀγόρευσις του ἦτο οὕτως εἰπεῖν ἀκριβέστατος καὶ εὐγλωττότατος ἐπίλογος ὅλης τῆς γενομένης ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεως ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Πρὸς τὸν κ. Χατσοπούλου ἡ ἐφημερὶς ἡμῶν οὐδέποτε ἐπαύσατο ἔχουσα ἰδιαιτέραν τινα ὑπόληψιν. Ἡδη ἀπολαύομεν τῆς μεγάλης εὐχαριστήσεως τοῦ νὰ βλέπωμεν πάγκοινων τὴν ὑπόληψιν πρὸς τὸν τόσον εὐγλωττον καὶ τόσον ἐμβριθεῖ καὶ φιλόπατριν τῆς Εὐρυτανίας ἀντιπρόσωπον. Τρεῖς ἠγόρευσεν ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ ὁ ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν τῇ παρελθούσῃ Περιόδῳ ἐμφανισεῶς του εἰς τὸ κοινοβούλιον ἔλκυσας πολλῶν τὴν προσοχὴν νέος οὗτος βουλευτῆς, προκαλέσας καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας ἀγορεύσεις του τοιαύτας ἐπιδοκιμασίας ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἐκ μέρους τοῦ τύπου, ὅποια ἀμφιβάλλομεν ἂν ἐγένοντο πολλάκις παρ' ἡμῖν ὑπὲρ πολλῶν βουλευτῶν ». Μετὰ μακρὰν δὲ ἀνάλλυσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἀγορεύσεως καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ρητορικῆς τεχνικῆς τοῦ Χατσοπούλου, κατέληγεν ἡ ἐφημερὶς : « Ἄλλὰ πρὸς πλήρη ἐκτίμησιν τοιούτων ἀγορεύσεων περιττὸν νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι πρέπει ν' ἀκούσῃ τις τὸν ὁμιλοῦντα, ὅταν μάλιστα τόση ἀκριβολογία καὶ δεξιότης ρητορικῆ συνοδεύωνται μὲ πλήρη περὶ τὸ λέγειν εὐχέρειαν καὶ μὲ ἐν γένει ρητορικὴν παράστασιν ».

1. « Πρωτὰ » τῆς 22^{ας} Φεβρουαρίου 1883, « Τηλέγραφος » τῆς 26^{ης} ἰδίου μηνός.

Κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τῆς Β' Συνόδου καὶ κατὰ τὰς δύο ἐπομένας τῆς Βουλῆς τῆς Θ' Περιόδου ὁ Χατσόπουλος, ἄνευ κομματικῆς δεσμεύσεως πλέον καὶ ὡσεὶ ἐπανευρῶν τὸ στοιχεῖον, εἰς ὃ εἶχεν ἀνδρωθῆ ὁ Εὐρυτὰν οὗτος εὐπατρίδης καὶ παλαίμαχος τῶν δικαστικῶν αἰθουσῶν, τὴν πλήρη δηλαδὴ ἐλευθερίαν σκέψεως καὶ λόγου, ὡμίλει συχνότατα ἐν τῇ Βουλῇ, ἐπιλαμβανόμενος πάντων τῶν σπουδαίων θεμάτων καὶ ἀσκῶν κατὰ τῆς τρικουπικῆς κυβερνήσεως ὀξεῖαν μὲν, ἀλλ' ἀντικειμενικὴν καὶ ἄνευ προσωπικοῦ πάθους ἀντιπολίτευσιν. Οὕτω, διαρκούσης τῆς Β' Συνόδου, ἀγορεύει ἐπὶ τῶν νομοσχεδίων περὶ φορολογίας τοῦ καταναλισκομένου καπνοῦ καὶ περὶ μονοπωλίου σιγαροχάρτου· ἐπὶ τῆς ἀποφασισθείσης ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως διεξαγωγῆς δημαιορειῶν ἐν ταῖς νέαις ἐπαρχίαις εἰς δύο ἀπεχούσας ἀπ' ἀλλήλων ἡμέρας, καταφερθεὶς κατὰ τῆς διαίρεσεως ταύτης¹· ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου περὶ ἀδικημάτων κατὰ τῆς ἀσφαλείας τῶν σιδηροδρόμων, ἀντιταχθεὶς κατὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς θανατικῆς ποινῆς ἐπὶ ἀδικημάτων ἐμπρησμοῦ, ὡς ἀνεφαρμόστου· ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν καὶ δημαιορειῶν· ὑπὲρ τῆς προτάξεως τοῦ νομοσχεδίου περὶ προσόντων καὶ πειθαρχικῆς τιμωρίας τῶν δημοσίων λειτουργῶν, τοῦ ὁποῦ ἐπανειλημμένως ἐξῆρε τὴν μεγάλην σπουδαιότητα· κατὰ τὴν Γ' Σύνοδον, περὶ τῶν λόγων τῆς κατὰ τὸ διάστημα τῶν διακοπῶν παραιτήσεως τριῶν ὑπουργῶν, ἐν οἷς οἱ ὑπουργοὶ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ Δικαιοσύνης Π. Καλλιγᾶς καὶ Δ. Ράλλης, καὶ ἐπὶ τοῦ ἐγεροθέντος συναφοῦς πολιτικοῦ ζητήματος· ἐκ νέου ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου περὶ προσόντων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων· ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου περὶ πληρωμῆς τῶν μισθῶν εἰς νέας δραχμάς καὶ ἐπὶ ὁμοίου περὶ ἐφεδρείας τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ· κατὰ τὴν Δ' τέλος Σύνοδον ὁ Χατσόπουλος ὁμίλει ἐπὶ τῶν νομοσχεδίων περὶ τοῦ ἑξωτερικοῦ δανείου τῶν 170 ἑκατομμυρίων² καὶ ἐτέρου συνομολογηθέντος μετὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου περὶ τελῶν χαρτοσήμου καὶ λαμβάνει μέρος εἰς τὴν συζήτησιν ἐπὶ ἐπερωτήσεως περὶ τῆς καταστάσεως ἐν τῷ στρατῷ³ καὶ ἐπὶ ἐτέρας περὶ τοῦ ἐπεισοδίου Νίκολων, ὑποβληθείσης ὑπὸ τοῦ Γ. Ζηνοπούλου κλπ.

Εἰς τὰς ἀγορεύσεις τοῦ Χατσοπούλου περὶ προσόντων καὶ μονιμότητος

---

1. Ἡ ἀγόρευσις αὕτη ἐδημοσιεύθη ὀλόκληρος εἰς τὴν « Πρωτὰν » τῆς 27ης Μαρτίου 1883.

2. Ὁ Τρικούπης κατηγορήθη τότε ὑπὸ πολλῶν ρητόρων τῆς ἀντιπολιτεύσεως διὰ διαφόρους παραβάσεις ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς συμβάσεως περὶ τοῦ δανείου τούτου, ὁ δὲ Χατσόπουλος, ἀνασκειάσας τὰ περὶ τοῦ ἐναντίου ἐπιχειρήματα τοῦ Τρικούπης καὶ ἐπιτεθεὶς ἐν γένει κατὰ τῆς ἐπικινδύνου, ὡς τὴν ἐξαγακτήρισεν, οἰκονομικῆς πολιτικῆς του, ἐκάλεσε τοὺς βουλευτάς του νὰ παύσουν νὰ τρέφουν τυφλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ « δαιμόνιον » τοῦ ἀνδρός.

3. Κατὰ τὴν συζήτησιν τῆς ἐπερωτήσεως ταύτης ὁ Τρικούπης, ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ἠρνήθη νὰ καταθέσῃ ὑπηρεσιακὰς τινὰς ἐκθέσεις, ζητηθείσας

τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων πρέπει ν' ἀναφερθῶ ἰδιαιτέρως. Τὸ θέμα τοῦτο ἐθέρμαινε τὴν καρδίαν του. Ἡ καθιέρωσις προσόντων καὶ διαγωνισμῶν διὰ τὴν ἐπιλογὴν τοῦ προσωπικοῦ τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν καὶ ἡ ἐξασφάλισις τῆς θέσεως τῶν ὑπαλλήλων ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Εὐρυτᾶνος πολιτικοῦ ὡς ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ κρατικοῦ οἰκοδομήματος, ὡς ὁ σπουδαιότερος θεσμός, ὁ ὁποῖος ἠγγυᾶτο τὴν σταθερότητα τοῦ δημοσίου βίου τῆς χώρας καὶ τὴν πρόοδον αὐτῆς καὶ ὁ ὁποῖος θὰ συνέβαλλεν εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς φαυλοκρατίας' εἶδομεν δὲ πόσον ζωηρῶς περιέγραψε καὶ ἐστηλίτευσεν οὗτος κατὰ τὴν πρώτην ἐν τῇ Βουλῇ ἀγόρευσίν του τὴν δεινὴν ἐκείνην κατάστασιν καὶ ὠμίλησε περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μονιμότητος τῶν δημοσίων λειτουργῶν. Δὲν ἦτο βεβαίως ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ θέμα τοῦτο ἀπησχόλει τοὺς Ἕλληνας πολιτικούς. Αὐτὴ ἡ Ἐθνοσυνέλευσις τοῦ 1863 ἐξέφρασε τοιαύτην εὐχὴν, ἐπανελημμένως δὲ εἶχον συνταχθῆ σχετικὰ νομοσχέδια, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἐψηφίζοντο, ἀσφαλῶς ἔνεκα τῆς ἀντιδράσεως φαυλοκρατῶν βουλευτῶν, ἀφοῦ καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ τρικουπικοῦ νομοσχεδίου, εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ καθ' ἣν τὸ ζήτημα εἶχε πλέον ὠριμάσει, ἠκούσθησαν ἐν τῇ Βουλῇ φωναί, καὶ εὐρέθησαν μάλιστα βουλευταί, οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριξαν ἀπὸ τοῦ βήματος ὅτι τὸ μέτρον τῆς μονιμότητος ἀντέκειτο εἰς τὸ Σύνταγμα! ¹

Ὁ Χατσόπουλος, ἐπομένως, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταπολεμήσῃ τὸ νομοσχέδιον, ἐπειδὴ προήρχετο ἐκ κυβερνήσεως, τῆς ὁποίας δὲν ἦτο πλέον ὁπαδός, καὶ ἐψήφισεν ὑπὲρ αὐτοῦ καθ' ὅλας τὰς ἀναγνώσεις. Κατέβαλε μάλιστα σοβαρὰν προσπάθειαν, ἵνα τὸ βελτιώσῃ, ὑποβαλὼν τροπολογίαν, τῆς ὁποίας τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον περιλαμβάνεται σήμερον εἰς τὸ κείμενον τοῦ ἀρθροῦ 101 τοῦ Συντάγματος, τοῦ προελθόντος ἐκ τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ

ὑπὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, δηλώσας ὅτι θὰ ἔθετεν ὡς πρὸς τοῦτο ζήτημα ἐμπιστοσύνης, ὁ δὲ Χατσόπουλος εἶπε τότε τὰ ἑξῆς ἀξιοσημεῖωτα :

« Βεβαίως ἡ πλειοψηφία λύει τὰ ζητήματα διὰ τῆς ἀποφάσεώς της καὶ ἡ ἀπόφασις αὐτῆς εἶναι σεβαστὴ καὶ εἰς τὴν μειοψηφίαν, ἀλλ' ὄφειλε νὰ γνωρίζῃ ὁ κ. πρωθυπουργός, ποῖα προϋποτίθενται μέχρις οὗτου ἡ ἀπόφασις τῆς πλειοψηφίας λάβῃ τὸ κύρος ἐκείνο, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἔχῃ. Κατὰ τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα ἡ πλειοψηφία ὑπερισχύει βεβαίως ἐν τῇ ἀποφάσει, ἀλλὰ δὲν ὑπερισχύει ἐν τῇ διασκέψει. Πᾶν ὅ,τι ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν συζήτησιν καὶ τὴν διάσκεψιν, πᾶν ὅ,τι ἀποτελεῖ στοιχεῖον, ὅπως μορφῶνται αἱ γνώμαι, πλανᾶται ὁ κ. πρωθυπουργός ἂν νομίξῃ ὅτι εἶναι ἐναποτεθειμένον εἰς τὴν θέλησιν τῆς πλειοψηφίας.

» Τί εἶναι, κύριοι, ἡ πλειοψηφία εἰς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα ; Ἡ περιστάσις ὅτι ἀριθμὸς τις ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους συναντᾶται ὑπὲρ μιᾶς ἰδέας σημαίνει ἀρὰ γε ὅτι ἀληθῶς τὸ ἔθνος, ἡ κοινωνία ἔχει τὴν αὐτὴν ἰδέαν, ἔχει τὴν αὐτὴν θέλησιν ; Σημαίνει ἀρὰ γε ὅτι καὶ ἡ ἀλήθεια εὐρίσκειται παρὰ τῇ πλειοψηφίᾳ ; Τοῦτο βεβαίως προϋποτίθεται, ἀλλ' ἵνα τὸ τεκμήριον προσλαμβάνῃ ἀξίαν, προϋποτίθεται ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία καὶ σπουδαιότης τῶν συζητήσεων ».

1. Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο ἐγένετο ὁ νόμος „ΑΡΨΓ“ τῆς 14ης Μαΐου 1884.

1911. Ὁ Χατσόπουλος δηλ. ἐζήτησεν, ὅπως ἡ ἀπόλυσις τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων διὰ πειθαρχικούς λόγους μὴ γίνεται ὑπο τῆς προϊσταμένης ἀρχῆς, ὡς προέβλεπε τὸ νομοσχέδιον, ἀλλὰ κατόπιν ἀποφάσεως « ἐπιτροπῆς », ἀποτελουμένης ἐξ ὑπηρεσιακῶν προσώπων. Ἄλλ' ἡ ρηξικέλευθος αὕτη πρότασις τοῦ Χατσοπούλου δὲν ἔγινε δεκτὴ. Ἀναπτύσσων οὗτος τὴν τροπολογίαν του κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 1ης Δεκεμβρίου 1883, ἐτόνισεν ὅτι, ὡς εἶχε τὸ νομοσχέδιον, ἀφίστατο ἐντελῶς τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ, τὸν ὅποιον ἔπρεπε νὰ προτίθεται ἀληθῆς νόμος περὶ προσόντων καὶ μονιμότητος τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. « Ἡμῶν, εἶπεν, ἀνέκαθεν καὶ εἶμαι ὑπὲρ τῆς ψηφίσεως νόμου περὶ προσόντων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ὡς ὅμως ἔχει τὸ νομοσχέδιον, θὰ ψηφίσω ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν μᾶλλον παρὰ πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ». Ὑπαινωσόμενος δὲ τοὺς ἰδικούς του ἀγῶνας ὑπὲρ τοῦ μέτρου, προσέθεσεν ὅτι « ἡ ἰδέα περὶ πραγματικῆς ἐξασφαλίσεως τῶν ὑπαλλήλων ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, πιθανῶς διότι ἦτο ἰδέα ἄλλων, μὴ διατελούντων πλέον ἐγγὺς αὐτῆς ».

Κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 7ης Ἀπριλίου 1885 τὸ τρικουπικὸν κόμμα ἠττήθη καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ Θ. Δηλιγιάννης, τὸ πρῶτον γενόμενος πρωθυπουργός. Ὁ Χατσόπουλος ἐξελέγη καὶ πάλιν πρῶτος βουλευτὴς Εὐρυτανίας. Ὁ νέος πρωθυπουργὸς προέβη κατὰ τὴν πρώτην Σύνοδον τῆς Βουλῆς ἐκείνης εἰς τὴν κατάργησιν ἢ μείωσιν φορολογιῶν τινων, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιβάλει ὁ Τρικούπης, ἀνέστειλε δὲ καὶ τὰς περὶ προσόντων καὶ διαγωνισμῶν τῶν κατωτάτων ὑπαλλήλων διατάξεις, τοῦ νόμου ἈΡΨΓ', ὅχι ὅμως καὶ τὰς περὶ μονιμότητος τοιαύτας¹. Ὁ Χατσόπουλος ὑπερεψήφισε τῆς μειώσεως τῶν φορολογιῶν, ὑπὲρ ἧς εἶχε κηρυχθῆ διὰ πολλῶν ἀγορευσέων του καὶ κατὰ τὴν ἐπιβολὴν αὐτῶν — πρέπει νὰ τονισθῆ ἐνταῦθα ὅτι οἱ φόροι τοῦ Τρικούπη ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἔμμεσοι, ἐπὶ τῆς καταναλώσεως διαφόρων εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης, καὶ ἐπομένως ἐπαχθεῖς διὰ τὰς λαϊκὰς τάξεις — παραδόξως ὅμως δὲν ἔλαβε τὸν λόγον κατὰ τὴν συζήτησιν περὶ τῆς καταργήσεως τῶν προσόντων. Ἴσως ἠρκέσθη εἰς τὴν διατήρησιν τῆς μονιμότητος, ἔστω καὶ ὡς εἶχεν αὕτη ψηφισθῆ ὑπὸ τῆς προηγουμένης Βουλῆς, μόνην, ὡς φαίνεται, ἐφικτὴν κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ὅφ' ὡς συνθήκας ἐπῆλθεν ἡ ἀνατροπὴ τῆς προηγουμένης κυβερνήσεως.

Ἡ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1885 πραξικοπηματικὴ προσάρτησις τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐπροκάλεσε τὴν ἐθνικὴν περιπέτειαν τοῦ 1885 - 1886, κατ' Ἀπρίλιον δὲ τοῦ 1886 ὁ Δηλιγιάννης ὑπεχρεώθη

---

1. Νόμος ἈΣΝΑ' τῆς 26ης Ἰουλίου 1885 « περὶ ἀναστολῆς τῆς ἐφαρμογῆς διατάξεων τοῦ ἀρθροῦ 1 τοῦ ἀπὸ 14ης Μαΐου 1884 ἈΡΨΓ' νόμου περὶ προσόντων καὶ πειθαρχικῆς τιμωρίας τῶν δημοσίων λειτουργῶν ».

νά παραιτηθῆ λόγῳ τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως ἐκ τῆς ἀσκόπου καὶ δαπανηρᾶς ἐπιστρατεύσεως καὶ τοῦ ἐπιβληθέντος ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς χώρας. Κατὰ τῆς ἀποπείρας τοῦ Δηλιγιάννη, ὅπως ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἐκλογῆς του ὡς προέδρου τῆς συγκληθείσης εἰς νέαν Σύνοδον Βουλῆς, ὁ Χατσόπουλος, ὅστις συνειργάζετο τότε μετὰ τοῦ Δηλιγιάννη, ἀντετάχθη ἐντόνως. Κατὰ σχετικὴν σύσκεψιν, γενομένην ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Δηλιγιάννη, ἐγεροθεῖς μόνος αὐτὸς ἐν μέσῳ τῶν καταπλήκτων ἐκ τῆς προθέσεως τοῦ ἀρχηγοῦ των βουλευτῶν, εἶπεν ὅτι « οὐχὶ κἀν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ἀξιοπροεπείας τοῦ τέως πρωθυπουργοῦ ἀμννόμενος, φρονεῖ ὅτι, μεθ' ὅσα συνέβησαν, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐπιμείνῃ οὗτος ὑποδεικνύων ἑαυτὸν ὡς μέλλοντα πρωθυπουργόν »¹. Μὴ εἰσακουσθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ Δηλιγιάννη, προεκάλεσεν ὁ ἴδιος τὴν μεταστροφὴν ἱκανοῦ ἀριθμοῦ δηλιγιαννικῶν βουλευτῶν, οἵτινες κατεψήφισαν τὸν ἀρχηγόν των κατὰ τὴν προεδρικὴν ἐκλογὴν, ἐπενεγκόντες τὴν ἀποτυχίαν του². Οὕτω ὁ Χατσόπουλος, ἀδιαφορήσας διὰ τὴν μῆνιν τοῦ Δηλιγιάννη, ἥτις ἐγνώριζεν ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἄνευ συνεπειῶν διὰ τὸ πολιτικόν του μέλλον, ἀπέδειξε καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην τὸν πατριωτισμὸν του, τὴν προσήλωσίν του εἰς τὸ καθῆκον καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ χαρακτῆρός του.

Ἐκτοτε ἀπεκόπησαν οὐσιαστικῶς καὶ οἱ μετὰ τοῦ δηλιγιαννικοῦ κόμματος δεσμοὶ τοῦ Χατσοπούλου, τοῦ λοιποῦ δὲ ἐθεωρεῖτο οὗτος ὅτε μὲν ὡς ἐντελῶς ἀνεξάρτητος, ὅτε δὲ ὡς ἀνήκων εἰς τὴν ὀλιγάριθμον καὶ ἀσύνδετον ὁμάδα τῶν Κ. Κωσταντοπούλου, Σ. Σωτηροπούλου, Δημ. Ράλλη, Γεωργίου Φιλαρέτου καὶ τινων ἄλλων, ἥτις ἐνεφανίζετο ἐπὶ τινὰ ἔτη μὲ ἀξιώσεις τρίτου κόμματος. Ὅταν μάλιστα, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεγάλης δημοσιονομικῆς κρίσεως, ἥτις ἤγαγεν εἰς τὴν πτώχευσιν τοῦ κράτους, ἐσχηματίσθη ὑπὸ τοῦ « ἐξωκοινοβουλευτικοῦ » Σ. Σωτηροπούλου, παλαιμάχου πολιτευτοῦ Τριφυλίας, ἀποτυχόντος κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1892, ἡ ἀποκληθεῖσα Κυβέρνησις Σωτηροπούλου - Ράλλη (3 Μαΐου - 30 Ὀκτωβρίου 1893), ὁ Χατσόπουλος, ὅστις ἐπίσης δὲν εἶχεν ἐκλεγῆ βουλευτῆς κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἐκείνας, ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Σωτηροπούλου νὰ μετάσχη τῆς κυβερνήσεώς του ὡς ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης. Ἄλλ' ὁ διορισμὸς του ἐματαιώθη ὑπὸ τοῦ Δημ. Ράλλη, φοβηθέντος ὅτι οὕτω θ' ἀντρέπετο εἰς βάρος του ἢ ἐν τῇ συμμαχικῇ ἐκείνῃ κυβερνήσει ἰσοροπία³. Κατ' ἄλλην ὁμως πηγὴν, ὁ Χατσόπουλος διεγράφη

1. « Ἐφημερὶς » τῆς 8ης Μαΐου 1886.

2. Ἴδε « Νέαν Ἐφημερίδα » τῆς 9ης Μαΐου 1886. Τὴν ἀνωτέρω ἐνέργειάν του ὑπέμνησεν ὁ Χατσόπουλος ἐν τῇ Βουλῇ, ὁμιλῶν κατὰ τὴν συνεδρίασιν αὐτῆς τῆς 21ης Νοεμβρίου 1896 ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος.

3. « Ἀκρόπολις » τῆς 3ης Μαΐου 1893, « Ἄστν » τῆς 5ης καὶ 6ης Μαΐου 1893.

ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ὑπουργῶν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Γεωργίου, μνησικακοῦντος διὰ τὴν στάσιν του εἰς τὸ ζήτημα τῆς παραχωρήσεως τῆς Μανωλάδος πρὸς τὸν τότε Διάδοχον Κωνσταντῖνον¹.

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Δηλιγιάννη τὸ 1886 καὶ κατόπιν ὀλιγομέρου ἀχρόου ὑπουργείου ὑπὸ τὸν Δ. Βάλβην, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, πρὸς ἀρχικὴν στήριξιν τοῦ ὁποίου ἐν τῇ Βουλῇ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐστερεῖτο ἰδίας πλειοψηφίας, τόσον συνετέλεσεν, ὡς εἶδομεν, ὁ Δ. Χατσόπουλος, χωρὶς ὅμως νὰ γίνῃ, διὰ τοῦτο, τρικουπικός. Ὁ Τρικούπης ἔσπευσε τότε νὰ τροποποιήσῃ τὸν ἐκλογικὸν νόμον, περιορίσας τὸν ἀριθμὸν τῶν βουλευτῶν ἀπὸ 245 εἰς 150 καὶ θεσπίσας τὴν εὐρείαν ἐκλογικὴν περιφέρειαν, ἐξ οὗ ἡ Εὐρυτανία ὑπήχθη εἰς τὴν νομαρχιακὴν περιφέρειαν Αἰτωλοακαρνανίας. Τὴν 4^{ην} Ἰανουαρίου 1887 ἐνηργήθησαν αἱ νέαι ἐκλογαί, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Τρικούπης ἐπέτυχε μεγάλην πλειοψηφίαν. Οὕτω ἠδυνήθη νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπὶ ὀλόκληρον σχεδὸν τετραετίαν καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ πρόγραμμά του, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε βεβαίως σοβαρὸν καὶ μεγαλεπήβολον, ἀλλὰ καὶ ἐπεβάρυνεν ὑπερμέτρως, λόγῳ τοῦ ἐκτεταμένου ἐξωτερικοῦ δανεισμοῦ, τὰς συναλλαγματικὰς ὑποχρεώσεις τοῦ κράτους καὶ ἦγαγεν οὕτω μετ' οὗ πολὺ εἰς τὴν πτώχευσιν αὐτοῦ.

Ὁ Χατσόπουλος ἦτο ὁ μόνος ἐκ τοῦ ἀντικυβερνητικοῦ συνδυασμοῦ ἐκλεγείς βουλευτὴς Αἰτωλοακαρνανίας κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἐκεῖνας, καθ' ἃς ἀπέτυχε καὶ αὐτὸς ὁ ἐπιφανὴς πολιτευτὴς Μεσολογγίου Λεωνίδας Δεληγεώργης, ἀδελφὸς τοῦ Ἐπαμεινώνδα. Ὡφείλε δὲ τὴν ἐπιτυχίαν του ὁ Χατσόπουλος μόνον εἰς τὴν ἐμπεδωθεῖσαν φήμην του ὡς ἐξόχου κοινοβουλευτικοῦ ῥήτορος καὶ ὡς ὑψηλόφρονος καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν πολιτικοῦ, διότι κατὰ τὰ ἄλλα ἦτο ἀνίσχυρος, μὴ δυναθεῖς, λόγῳ τῆς συνεχοῦς σχεδὸν ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει θέσεώς του, νὰ ἐξυπηρετήσῃ σπουδαίως κατὰ τὰς προηγουμένας βουλευτίας του οὔτε τὴν ἐπαρχίαν, παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας προσπάθειάς του πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργων, ἐπιτυχῶν μόνον τὴν κατασκευὴν, ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως Δηλιγιάννη, τῆς βατῆς ὁδοῦ Καρπενησίου - Προυσοῦ, οὔτε τοὺς ἐκλογεῖς του, ἔχων δ' ἐπὶ πλέον ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὸν Δ. Βουλπιώτην, ὑπουργὸν τῆς τρικουπικῆς κυβερνήσεως, τῆς διεξαγωγούσης τὰς ἐκλογὰς. Κατὰ τὰς ἐπομένους μάλιστα ἐκλογὰς τῆς 14^{ης} Ὀκτωβρίου 1890, καθ' ἃς ἠττήθη τὸ τρικουπικὸν κόμμα, ἐνεργηθείσας ὡσαύτως μετὰ τὸ σύστημα τῆς εὐρείας περιφέρειας, ἔλαβε 16.000 ψήφους, καταλαβὼν οὕτω τὴν δευτέραν θέσιν, μετὰ πρῶ-

---

1. Ἴδε περὶ τούτου κατωτέρω, σ. 523. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εὐρίσκει ἔρειμά τι καὶ εἰς ἄρθρον δημοσιευθὲν εἰς τὸ « Ἄστν » τῆς 23^{ης} Ἰουνίου 1893, εἰς δ' ἀναφέρεται ὅτι οἱ ἀὐτικοὶ ἐπεδίωκον ν' ἀνατεθῆ τὸ ἔως τότε κενὸν παραμένον ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης εἰς εὐνοοῦμενον αὐτῶν πρόσωπον.

τον τὸν Λεωνίδα Δεληγεώργην, λαβόντα ψήφους 16.250 καὶ τέταρτον τὸν Χαρίλαον Τρικούπην μὲ ψήφους 14.360. Ἡ λαϊλαψὸς ὅμως τῶν ἐκλογῶν τῆς 3ης Μαΐου 1892, ἣτις ἐσάρωσε τὸ δηλιγιαννικὸν κόμμα, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ὁποίου εἶχε παυθῆ τῆς πρωθυπουργίας ὑπὸ τοῦ βασιλέως μῆνᾶς τινὰς προηγουμένως, δὲν ἐφείσθη, ὡς ἤδη ἀνεφέραμεν, καὶ τοῦ Χατσοπούλου, μολονότι κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἐκείνας ἴσχυσεν, ἐπαναφερθὲν, τὸ σύστημα τῆς ἐπαρχιακῆς περιφερείας.

Κατὰ τὴν μακρὰν ταύτην περίοδον, τὴν διαρκέσασαν ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1887 μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ 1892, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Χατσοπούλος παρεκάθησεν ἄνευ διακοπῆς εἰς τὴν Βουλὴν, ἡ κοινοβουλευτικὴ του δραστηριότης ἀπεκορυφώθη. Ὅλίγαι εἶναι αἱ συνεδριάσεις, εἰς τὰς ὁποίας δὲν συναντῶμεν ἀγορεύσεις του καὶ οὐδεμία ἴσως συζητήσις ἐπὶ σπουδαίῳ θέματι, τῆς ὁποίας δὲν μετέσχε. Καὶ ἥσσανος ὅμως σημασίας ζητήματα προεκάλουν ἐπεμβάσεις του. Τὸ ὠριμάζον δὲ ὁσημέραι τάλαντόν του καὶ ἡ προϊούσα κυριαρχία τοῦ βήματος μᾶς δίδουν ἐφεξῆς τὰ ὠραιότερα δείγματα τῆς ρητορικῆς του τέχνης. Ἴδου μία μικρὰ ἐπιλογὴ ἐκ τῶν ἀγορεύσεών του τῆς περιόδου ταύτης, τῶν ὁποίων καὶ μόνη ἡ ἀπαρίθμησις θὰ ἦτο κουραστικὴ.

Ὅμιλῶν τὴν 20ῆν Μαΐου 1887 ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου τοῦ Τρικούπη περὶ παραχωρήσεως εἰς τὸν Διάδοχον Κωνσταντῖνον τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ κτήματος Μανωλάδος, κατὰ τῆς ὁποίας ἐξεδηλώθη σφοδρὰ ἀντίδρασις ἐν τῇ Βουλῇ, ὑπεστήριξε μετ' ἄλλων βουλευτῶν πρότασιν, ὅπως ἡ περὶ τῆς δωρεᾶς ταύτης ψηφοφορία γίνη μυστικὴ, ὡς ὥριζε καὶ τότε ὁ Κανονισμὸς τῆς Βουλῆς προκειμένου περὶ ζητημάτων ἀφορώντων εἰς πρόσωπα ὀνομαστικῶς ἀναφερόμενα. Ἄλλ' ὁ Τρικούπης δὲν ἠθέλησε, δι' εὐνοήτους λόγους, μυστικὴν τὴν ψηφοφορίαν. Τοῦτο ἐξακριβώθη ὑπὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὡς ἐκβιασμὸς τῶν βουλευτῶν, ὁ δὲ Χατσοπούλος, δις ἀγορεύσας, ἐπετέθη κατὰ τοῦ Τρικούπη, ὡς ἐκθέτοντος τὸ Στέμμα εἰς βλαπτικὰς συζητήσεις καὶ σχόλια. « Ἐν, κατέληξε, παρίστατο ἄθικτον μέχρι τοῦδε, ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο ἐστρέψατε τὸ βλέμμα ζηλότυπον καὶ ἠθελήσατε νὰ τὸ ρίψετε ἐντὸς τοῦ βορβόρου τῆς κομματικῆς πάλης. Ἀγωνίζεσθε νὰ συμπεριλάβητε εἰς ταύτην καὶ αὐτὸ τὸ Στέμμα καὶ τείνετε νὰ φθάσητε εἰς ἀποτέλεσμα, οἷον ἠδύνατο νὰ ἔχη μόνον ἢ πλέον σατανικὴ ἐπινόησις, ὅπως μετὰ τῶν ἄλλων, τὰ ὁποία κατασυντρίβονται καὶ κατεξευτελίζονται, ἐπισκοτισθῆ καὶ ἡ αἴγλη καὶ τὸ γόητρον τῆς βασιλείας ».

Πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι, ἀσχέτως τῆς οὐσίας τοῦ ζητήματος ἐκείνου, ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τῆς φανερᾶς ψηφοφορίας δὲν ἐνηρμονίζετο πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθέρως ἐκφράσεως τῆς γνώμης τῶν βουλευτῶν¹.

1. Κατὰ τὴν σχετικὴν ψηφοφορίαν ἀπέσχον πάντες οἱ ἀντιπολιτευόμενοι βουλευταί.

*Η ἀγόρευσις του κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 19ης Νοεμβρίου 1887 ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἐπιβολῆς πειθαρχικῆς ποινῆς ὑπὸ τοῦ δικαστικοῦ συμβουλίου Πατρῶν, καὶ ἐν δευτέρῳ βαθμῷ ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, εἰς τὸν ἐν Πάτραις δικηγόρον Ἀναστάσιον Τσέλλον, ὅστις ἐπέκρινε διὰ τοῦ τύπου μίαν ἀπόφασιν φορολογικῆς ἐπιτροπῆς, θέματος, ὅπερ ἤχθη εἰς τὴν Βουλὴν συνεπεῖα ἐπερωτήσεως βουλευτοῦ ἐκ Πατρῶν, εἶναι ἀριστοῦργημα ἐπιστημονικῆς ἀναλύσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς πειθαρχικῆς εὐθύνης τῶν δικηγόρων ἐν συσχετίσει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Συντάγματος κατοχυρουμένην ἐλευθεροτυπίαν. Παρατηρῶν ὅτι τὸ δικαστικὸν συμβούλιον ἐτιμώρησε τὸν ἀνωτέρω δικηγόρον κατ' ἐφαρμογὴν τῶν περὶ « εὐπρεποῦς συμπεριφορᾶς » τῶν δικηγόρων ἐν τῷ ἰδιωτικῷ των βίῳ διατάξεων τοῦ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀπολύτου μοναρχίας χρονολογουμένου Ὁργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων, εἶπεν ὅτι μετὰ τὸ Σύνταγμα τοιαῦται διατάξεις δὲν δύνανται νὰ ἐφαρμόζωνται, προκειμένου περὶ ἐκδηλώσεων τῶν δικηγόρων γινομένων διὰ τοῦ τύπου. Καταδεικνύων δὲ τὸν διοικητικὸν καὶ οὐχὶ δικαστικὸν χαρακτήρα τῆς ἀποφάσεως τοῦ δικαστικοῦ συμβουλίου, εἶπε τὰ ἑξῆς, καὶ σήμερον ἀκόμη ἀξιοσημεῖωτα :

« Μήπως, κύριοι, ἡ πειθαρχικὴ ἐξουσία εἶναι ἐνάσκησις ἀληθοῦς δικαιοσύνης ; Βεβαίως ὄχι· ἡ πειθαρχικὴ ἐξουσία εἶναι διοικήσις καὶ δι' αὐτὸ τὴν ἀπαντῶμεν ἐν τῇ ἐκτελεστικῇ ἐξουσίᾳ. Τὸ συμβούλιον τὸ δικαστικὸν ἐνασχεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διοικητικὴν ἐξουσίαν, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τοῦ συμβουλίου ὑπάγεται εἰς τὸν ὑπουργὸν ὡς εἰς ἀνώτερον βαθμὸν δικαιοδοσίας. Ἐὰν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἐξουσία τοῦ συμβουλίου ἦτο φύσεως δικαστικῆς, οὐδέποτε καὶ ἡ μοναρχία ἠθελε καθιερώσει τοιαύτην ὑποτέλειαν τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὑπουργοῦ, διότι καὶ ἐν τῇ μοναρχίᾳ ἀκόμη ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἀναγνωρίζεται ὡς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ ὑπουργοῦ. Ὡστε καὶ ἐκ τούτου μόνου δύνανται ἕκαστος νὰ συναγάγῃ ὅτι πρόκειται περὶ διοικητικῆς πράξεως. Καὶ εἶναι μεγίστη ἀντίφασις πρὸς τὰ δικαιώματα, τὰ ὅποια καθιερώθησαν παρὰ τοῦ Συντάγματος, εἶναι μεγίστη περιφρόνησις πρὸς τὸ Σύνταγμα, ἠθελε μᾶς παραστήσει ὡς ἀγνοοῦντας τὰ στοιχεῖα τῆς συνταγματικῆς πολιτείας, ἐὰν παρεδεχόμεθα ὅτι τοιοῦτοι περιορισμοί, ὑφιστάμενοι τυχὸν ὑπὸ τὸ μοναρχικὸν πολίτευμα, δύνανται νὰ ἐξακολουθήσουν ἰσχύοντες καὶ μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ Συντάγματος καὶ ὅτι, ἐνῶ τὸ Σύνταγμα λέγει ὅτι ὁ τύπος εἶναι ἐλεύθερος, θὰ ἦτο δυνατόν ἡ ἐνάσκησις τοῦ δικαιώματος τούτου νὰ ὑποβάλλεται εἰς τὸν ἔλεγχον διοικητικῆς ἀρχῆς ».

Κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 26ης Νοεμβρίου 1888, συζητουμένου νομοσχεδίου περὶ ἐπιβολῆς φόρου ὑπὲρ τοῦ ταμείου ὁδοποιίας εἰς τοὺς κατόχους ὑποζυγίων καὶ τοὺς γεωργοποιμένας, ἀδιακρίτως, ὁ Χατσόπουλος, ὁμιλήσας διὰ μακρῶν, ἀντετάχθη κατὰ τῆς ἐπιβαρύνσεως ταύτης, ἐπικαλεσθεὶς καὶ τὸν οἶκτον ἀκόμη τῆς κυβερνήσεως ὑπὲρ τῶν πτωχῶν χωρικῶν, τὴν δυστυ-

χίαν τῶν ὁποίων ζωηρῶς περιέγραψεν, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς χωρικοὺς τῆς Εὐρυτανίας.

« Δὲν ἠσθάνθητε τὴν δυστυχίαν των », εἶπεν ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Τρικούπην, « διότι δὲν ἐπλησιάσατε ποτὲ εἰς τὸν λαὸν καὶ μάλιστα πρὸς αὐτὴν τὴν τάξιν, καὶ διαφέρει πολὺ τὸ νὰ ἀκούη τις ἐκ πληροφοριῶν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἐγγὺς τῶν πασχόντων. Δὲν δύνασθε ὑμεῖς εὐχερῶς νὰ μεταφερθῆτε διὰ τῆς φαντασίας σας εἰς μίαν ὄρεινὴν ἐπαρχίαν κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν τοῦ ἔτους, διὰ νὰ φρίξετε βλέποντες εἰς ποίαν κατάστασιν εἶναι αἱ τάξεις αὐταὶ τῶν πολιτῶν. Ἦρχισεν ἤδη πρῶτος καὶ βαρὺς χειμὼν ἔπρεπε νὰ δύνασθε νὰ φαντασθῆτε τὴν κατάστασιν τῶν οἰκογενειῶν τῶν γεωργῶν καὶ τῶν ποιμένων, ὑπὸ μίαν στέγην χιονοσκεπῆ καὶ ἐτοιμόρροπον, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ καπνοῦ ἀθλίας ἐστίας. Θὰ ἐβλέπετε λ.χ. ρακένδυτον κόρην, ὀδηγοῦσαν πρὸς ἄθλιον οἰκίσκον ὀλίγα πρόβατα, κατεψυγμένα ὑπὸ τῶν παγετῶν. Ἡ οἰκογένεια, ἡ ἡμίγυμνος καὶ ριγοῦσα, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν πυράν, διὰ νὰ θερμανθοῦν τὰ πρόβατα ἐκεῖνα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ συντηρηθῆ. Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὑπελείποντο ἴσως ὀλίγα κοιλὰ ἀραβοσίτου¹ διὰ νὰ τραφῆ ἐπὶ ἓνα μῆνα διῆλθεν ἐκεῖθεν ὁ εἰσπράκτωρ καὶ τὰ ἔλαβε διὰ πρόσθετα τέλη, καὶ καθ' ἣν στιγμὴν εἶναι ζήτημα ἂν ἔχη ἡ οἰκογένεια ἐκεῖνη τὸν ἄρτον τῆς ἡμέρας, θὰ στείλητε τὸν εἰσπράκτορα διὰ νὰ εἶπη « φέρετε δύο δραχμάς, φόρον νέον, τὸν ὁποῖον ἐσχάτως ἐπενόησαν οἱ κύριοι ὑπουργοί ».

Ἵπερπηδῶντες τώρα τὸν χρόνον, ἃς ἔλθωμεν εἰς τὸ ἔτος 1896, εἰς τὴν Βουλὴν τῆς ΙΔ' Περιόδου, τὴν προελθοῦσαν ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 16ης Ἀπριλίου 1895, κατὰ τὰς ὁποίας, ὡς γνωστὸν, ἀπέτυχε τὸ κόμμα τοῦ Τρικούπη, μὴ ἐκλεγέντος οὔτε τοῦ ἰδίου βουλευτοῦ. Εἴμεθα εἰς τὰς παραμοιὰς τῶν πρώτων Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων καὶ ἐν τῇ Βουλῇ, κατὰ τὴν συνεδρίασιν αὐτῆς τῆς 21ης Μαρτίου 1896, τελευταίαν τῆς Β' Συνόδου, προσεκλήθη ταραχὴ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Ἀγώνων δὲν προσεκάλεσε τοὺς βουλευτάς, ἵνα παραστοῦν εἰς τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνεγερθέντος πρὸ τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου ἀνδριάντος τοῦ ἐθνικοῦ εὐεργέτου καὶ ἀνακαινιστοῦ τοῦ Σταδίου Γεωργίου Ἀβέρωφ. Ὁ Χατσόπουλος, λαβὼν μετ' ἄλλων τὸν λόγον, διεμαρτυρήθη διὰ τὴν παράλειψιν μὴ περιορισθεὶς ὁμως εἰς τοῦτο, ἐπεξετάθη περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς σημασίας τῆς ἀνασυστάσεως ἐν Ἑλλάδι τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων, « ἀνυψώσας τὸ θέμα », ὡς ἔγραψεν ἡ ἔφημερις « Ἀκρόπολις », καὶ ἐκφωνήσας τὸν ὠραιότερον καὶ ποιητικώτερον λόγον ὅλης τῆς σταδιοδρομίας του, διακοπτόμενος συνεχῶς ἀπὸ τὰς ἐπευφημίας καὶ τὰ χειροκροτήματα συμπάσης τῆς Βουλῆς καὶ τῶν ἀκροατηρίων. Λυπούμεθα διότι ἔλλειπει χρόνον δὲν δυνάμεθα ν' ἀναγνώσωμεν ἐνταῦθα ὀλόκλη-

1. Τὸ κοιλὸν 22 ὀκάδες.

ρον τὴν ἀγόρευσιν ταύτην, ἣτις παρέμεινεν ἱστορική, ἀποτελεῖ δὲ πράγματι ἀνώτερον πνευματικὸν δημιούργημα καὶ ἀναμφισβήτητον μνημεῖον ὑψηλῆς ρητορείας, συνάμα δὲ καὶ ἀπόδειξιν τῆς ποιητικῆς ἰδιοσυγκρασίας καὶ τοῦ μεγάλου ρητορικοῦ χαρίσματος τοῦ Χατσοπούλου, δεδομένου ὅτι, ὅπως ὅλους τοὺς λόγους του, οὕτω καὶ τοῦτον ἐξεφώνησεν ἐκ τοῦ προχείρου, ἄνευ οἰασ-
δήποτε προπαρασκευῆς.

« Θύελλα », ἔγραψε τὸ « Ἄστυ » τῆς 22^{ας} Μαρτίου 1896, « κατὰ τὴν χθεσινὴν συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς ἐκ τῆς μὴ προσκλήσεως τῶν βουλευτῶν εἰς τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Ἀβέρωφ. Ὁ κ. Χατσοπούλος ὠμίλησεν εὐγλωττότατα, ἐξαρθεῖς ὑπεράνω προσώπων καὶ ὁμιλήσας περὶ τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων ὡς ποιητῆς συγχρόνως καὶ ὡς πολιτικός. Καὶ ἡ Βουλὴ δι' ὁμοθυμῶν χειροκροτημάτων ἀπεδέχθη τοὺς λόγους του ». « Κατέρχεται ἀπὸ τοῦ βήματος », σημειώνει ὁ πρακτικογράφος τῶν « Καιρῶν », « ἐπυφνημύμενος ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ τῶν ἀκροατηρίων ». Καὶ αἱ λοιπαὶ ἐφημερίδες μὲ παρομοίας ἐκφράσεις περιέγραψαν τὸν ρητορικὸν τοῦτον θρίαμβον τοῦ Εὐρυτιᾶνος πολιτευτοῦ.

« Δίδω, εἶπεν ὁ Χατσοπούλος, τὴν σημασίαν ταύτην εἰς τὴν παράλειψιν τῆς ἐπιτροπῆς, διότι πρόκειται περὶ τελετῆς, τὴν ὁποίαν, ἐπιτρέψατέ μου νὰ εἶπω, θεωρῶ ἐθνικὴν διὰ συνδυασμούς, τοὺς ὁποίους πᾶς Ἕλλην δύναται νὰ ποιήσῃται ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ. Εἶναι ἐξόχως ἐθνικὴ ἡ τελετὴ αὕτη, ὅπως καὶ ἡ γένει τελετῆ, πρὸς τὴν ὁποίαν τόσον στενῶς καὶ ἀμέσως συνδέεται. Ὅπως εἶναι ἐθνικὴ τελετὴ ἡ τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων, εἶναι ἐξόχως ἐθνικὴ καὶ ἡ τελετὴ τῶν ἀποκαλυπτηρίων τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Ἀβέρωφ, τοῦ ἐθνικοῦ εὐεργέτου, ὡς ἀνακαινιστοῦ τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου, ὡς ἀναφέρει αὐτὸν τὸ πρόγραμμα. Εἶναι ἐθνικὴ ὄχι τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μεγάλης χρηματικῆς γενναιοδωρίας τοῦ Ἀβέρωφ — πρὸς ταύτην πολλοὶ ὁμογενεῖς δύνανται ἴσως ν' ἀμιλλῶνται — ἀλλ' οὐδὲ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἀπλῶς τῆς φιλοπατρίας, διότι καὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς ἀμιλλῶνται ὡς πρὸς ταύτην, ἀλλ' ἀπὸ μιᾶς ἄλλης ὑπερόχου ἀπόψεως, τοῦ εὐτυχοῦς, τοῦ μεγαλείου τῆς πατριωτικῆς ἐμπνεύσεως, ἣτις ἐνέπνευσε καὶ ᾠδήγησε τὴν διάθεσιν τοῦ πλούτου εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου. Οὐδὲ γινώσκω μεγαλυτέραν ἔμπνευσιν καὶ καταλληλοτέραν διάθεσιν διὰ τὴν Ἑλλάδα τοῦ πλούτου ὁμογενοῦς, διότι, ἂν ἡ Ἑλλὰς ταλαιπωρῆται ὡς κράτος σήμερον πολιτικῶς, τὸ πρᾶγμα οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι νόσος θεραπεύσιμος. Ὅλα τὰ κράτη διέρχονται κρίσεις πολιτικὰς καὶ θεραπεύουν ταύτας διὰ τοῦ χρόνου, διερχόμενα διὰ δοκιμασιῶν. Ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ φοβηθῇ τις διὰ τὴν Ἑλλάδα, εἶναι μόνον ὅσα δύνανται νὰ σχετίζωνται πρὸς κινδύνους κοινωνικῆς τινος ἐκπτώσεως, κινδύνους ἐκφυλισμοῦ, πρὸ πάντων τῆς νέας γενεᾶς. Λοιπὸν τοιούτων ἐχθρῶν τὴν εἰσβολὴν ὀφείλει νὰ φοβῆται ὁ Ἕλλην πρὸ παντὸς εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ὅφείλει νὰ φοβῆται τὴν χρεωκοπίαν τοῦ

ἔθνικοῦ φρονήματος καὶ τῶν κοινωνικῶν ἡθῶν. Ἰδοῦ καὶ ἐν γένει ὁ νέος ἐχθρὸς τῶν νέων κοινωνιῶν, τὸν ὁποῖον μάλιστα εὐρίσκομεν ἀπειλητικώτερον ὑπὸ τὰς περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας διατελεῖ ἡ Ἑλλάς ἀπέναντι τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ φοβώμεθα διὰ τὴν πατρίδα ἡμῶν, εἶναι μῆπως νόθα καὶ κακῶς ἐννοούμενα ἡθῆ ἄλλων κοινωνιῶν εἰσβάλωσιν εἰς τὴν κοινωνίαν ἡμῶν, τὴν χώραν, ἥτις διὰ τῆς ἀναμνήσεως τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος δύνανται νὰ διδάξῃ τοὺς πάντας καὶ ἅπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον περὶ τῶν μέσων ἐκείνων, δι' ὧν ἀκμάζουσι τὰ δημόσια ἡθῆ καὶ τὸ ἔθνικόν φρόνημα... Καὶ ἰδοῦ μία εὐτυχῆς ἔμπνευσις συνδέει σήμερον τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν πεπολιτισμένον κόσμον. Καὶ ὑπὸ ποίαν ἰδέαν; Ὑπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἀνακαινίσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων, ὡς ἀγώνων διεθνῶν σύμπαντος τοῦ κόσμου τοῦ πεπολιτισμένου. Ἀρραβῶν τις τελεῖται σήμερον ὑπὸ τῆς νέας Ἑλλάδος μυστηριώδους πρὸς τὸν κόσμον τὸν πεπολιτισμένον καὶ τοὺς δακτυλίους τοῦ ἀρραβῶνος τούτου ἀνταλλάσσει διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς χειρὸς αὐτῆ ἢ μήτηρ ἢ μεγάλη τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ἀρχαία Ἑλλάς! (Ἐπευφημῖαι καὶ χειροκροτήματα). Αὐτῆς τὸ πνεῦμα, περιϋπτάμενον ἐν τοῖς οὐρανοῖς, συνάπτει καὶ εὐλογεῖ τὸν ἀρραβῶνα τῆς θυγατρὸς αὐτῆς πρὸς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, καὶ αὐτῆς ἢ χεὶρ ἐπίσης, ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ τεινομένη, θὰ ἐπιθέσῃ κατὰ τὴν στιγμήν τῆς νίκης τοὺς στεφάνους ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν νέων Ὀλυμπιονικῶν, τῶν ἀπανταχόθεν τῆς ὑψηλίου σπευσάντων νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν ἐλευθέραν ταύτην γωνίαν τῆς Νέας Ἑλλάδος. (Εὐγε! Εὐγε!) Καὶ ἡ νεότης σήμερον παρορμάται, ὅπως, ἐμπνεομένη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα τὴν ἑλληνικὴν, σπεύσῃ εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς μεγάλης Μητρὸς, σπεύσῃ νὰ διδαχθῇ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύνανται νὰ καταστρέψῃ μίαν πολιτικὴν κοινωνίαν τῆς σήμερον, εἶναι ἡ κατάπτωσις τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος καὶ ὁ ἐκφυλισμὸς τῆς νέας γενεᾶς, ἢ ἔκπτωσις ἐν γένει τῶν δημοσίων ἡθῶν, καὶ ὅτι τούτων τῶν κακῶν τὴν ἀποσόβησιν τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος θαυμασίως προέβλεπεν, ἠσφάλισε καὶ ἐδίδαξε τὸν κόσμον! (Ἐπευφημῖαι ἐκ τῆς Βουλῆς). Ἐὰν ταῦτα κρατύνωμεν ἐν Ἑλλάδι, μὴ φοβώμεθα οὔτε τὰς πολεμικὰς περιπετείας οὔτε ἄλλους ἐχθρούς. Τούτων ἕνεκα λέγω καὶ ἐπαναλαμβάνω ὅτι πᾶν ὅ,τι συνδέεται τόσον ἐξόχως πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ ἔθνικοῦ εὐεργέτου Γεωργίου Ἀβέρωφ τὸ θεωρῶ ἐπεισόδιον ἔθνικόν καὶ συστατικὸν μεγάλης ἐορτῆς, εἰς τὴν ὁποίαν καλεῖται ὁ πεπολιτισμένος κόσμος ἐκεῖ, ὅπου ἀπεφασίσθη ὑπ' αὐτοῦ νὰ ἀνακαινισθῇ ἢ μεγάλη τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων ἰδέα... Τοιούτων λοιπὸν ἕνεκα λόγων θὰ ἔπρεπε κατὰ τὴν ἐορτὴν ταύτην ἢ Βουλῆ, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ἔθνους, νὰ προσκληθῇ ἢ μᾶλλον νὰ εἰδοποιηθῇ, ἵνα ἐν σώματι παραστῇ... ».

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ παραχθεῖσα γενικῶς ἐντύπωσις ἐκ τοῦ θαυμασίου τούτου λόγου, ὥστε ὀκτῶ ἕτη βραδύτερον ἀθηναϊκῆ ἐφημερίς, γραφουσα περὶ ἄλλης ποιητικῆς ἐξάρσεως τοῦ Χατσοπούλου, ὁμιλοῦντος ἀπὸ

τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς, παρετήρει ὅτι « τοιαῦται ἐξάρσεις ἦσαν συνήθειαι εἰς τὸν δυνατὸν χειριστὴν τοῦ λόγου βουλευτῆν, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε ὑμνησεν εἰς τὴν αἵθουσαν τῆς Βουλῆς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας κατὰ τρόπον, ποὺ ἔθεσεν εἰς ἀνικαιότητα τοὺς λογογράφους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης »¹.

Δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ συναχθῆ ἕκ τῆς οὐσιωδῶς ρητορικῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ Χατσοπούλου τὸ συμπέρασμα ὅτι οὗτος ὑπερετίμα τὴν σημασίαν τῆς ρητορείας ἐν τῇ πολιτικῇ. Τὴν περὶ ταύτης γνώμην του εὐρίσκουμεν εἰς τὴν ἐπομένην περικοπὴν τῆς κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς τῆς 21ης Νοεμβρίου 1896, ἥτοι μικρὸν πρὸ τοῦ 1897, ἐκφωνηθείσης ἀγορεύσεώς του ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος, καθ' ἣν οὗτος ἐχαρακτήρισε κατ' ἀξίαν τὴν κενὴν περιεχομένου εὐφράδειαν τοῦ πρωθυπουργοῦ Θ. Δηλιγιάννη, ἐκθέτοντος τὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου πολιτικὴν του.

« Δὲν εἶναι, κύριοι, εὐτυχῆς ὁ ἀγορεύων κατόπιν τῶν λαμπρῶν ὄντως ἀγορεύσεων, τὰς ὁποίας ἠκούσατε. Λέγων τοῦτο, βεβαίως περιλαμβάνω καὶ τὴν ἀγόρευσιν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ καὶ τοσοῦτω μᾶλλον σπεύδω νὰ μνημονεύσω αὐτῆς, καθόσον εἶδον ὅτι κατ' ἐξακολούθησιν ἐξαιρεται ἡ ρητορικὴ δεινότης, ἡ καλλιπέεια, τὰ ἄνθη τὰ ρητορικά, δι' ὧν διεκρίθη ἡ ἀγόρευσις τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, ὁμιλοῦντος ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος, τὰ περὶ τοῦ ὁποίου ὅμως διπλωματικὰ ἔγγραφα ἐθεώρησεν ἐπιβλοβῆς νὰ καταθέσῃ. Προκειμένου περὶ τοιούτων ζητημάτων, ἀμφιβάλλω, ἐὰν αἱ ἀγορεύσεις τῶν πρωθυπουργῶν ἄλλων κρατῶν ἔχωσι καὶ αὐτὸ ὡς ἐξέχον χαρακτηριστικόν, τὴν εὐγλωττίαν, καὶ πᾶν ἄλλο ἐπιζητοῦμεν νὰ ἴδωμεν εἰς αὐτάς παρὰ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει συνήθως τὰς ἀγορεύσεις τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ, τὴν εὐφράδειαν. Ἡ εὐφράδεια ἐν τοιοῦτω ζητήματι φοβοῦμαι μήπως εἶναι κατ' εὐθὺν λόγον ἀνάλογος πρὸς τὴν ἔνδειαν τῶν πραγμάτων. Μήπως δεικνύει ἢ τοῦλάχιστον ἐγείρει τὴν ὑπόνοιαν ὅτι αἱ φράσεις του δὲν εὐρίσκουν κανὲν ἐμπόδιον, διότι περιστρέφονται εἰς τὸ κενόν, ἐν τῇ ἐρημίᾳ πάσης πολιτικῆς ; »

Ἡ ἱστορικὴ πάντως ἀλήθεια ἐπιβάλλει ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ Χατσοπούλος, παρασυρθεὶς καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸ φιλοπόλεμον ρεῦμα, εἶχε κηρυχθῆ κατὰ τὴν συζήτησιν ἐκείνην ὑπὲρ τῆς ἀποστολῆς τῶν ἑλληνικῶν θεωρηκτῶν εἰς Κρήτην.

Ὅταν, μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897, ἡ κυβέρνησις Ζαῖμη, ἥτις διεδέχθη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου τὴν ὑπὸ τὸν Δημήτριον Ράλλην κυβέρνησιν τῶν « ἐπιφανῶν » (οὐχὶ ἀνευθύνων καὶ τούτων διὰ τὸν πόλεμον, λόγῳ τῶν φιλοπολέμων ἐκδηλώσεών των εἰς τὴν Βουλὴν), τὴν διαδεχθεῖσαν τὸν μετὰ τὴν ἤτταν ἀνατραπέντα Δηλιγιάννην, ἐκύρωσε τὴν πρὸς

1. « Σκρίπ » τῆς 18ης Μαρτίου 1904.

τὴν Τουρκίαν συνθήκην εἰρήνης, ἐπιτυχοῦσα συντόμως τὴν ρύθμισιν τῶν ἐκ τοῦ πολέμου προκυψάντων οἰκονομικῶν ζητημάτων καὶ τὴν ἐκκένωσιν τῆς Θεσσαλίας, ὁ Χατσόπουλος, ἀπηχῶν τὸ δημόσιον αἴσθημα, ὑπεστήριξε ζωηρῶς, διὰ δηλώσεών του εἰς τὸν τύπον, τὴν περαιτέρω παραμονὴν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ζαΐμη, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὁ πρωθυπουργὸς τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου πολέμου ἠπειλεῖ νὰ ἄρῃ τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν του διατελούσης εἰσέτι πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς τοῦ 1895.

« Αἱ πλειοψηφαὶ εἰς τὰ κοινοβούλια », εἶπεν ὁ Χατσόπουλος, « οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἐν νομικὸν πλάσμα πλειοψηφίας ἐν τῷ λαῷ, καὶ θὰ ἦτο κἀκίστον καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς κοινοβουλευτικοὺς θεσμοὺς ὀλέθριον τὸ νὰ παρασταθῇ ὅτι οἰαδήποτε ἐθνικὴ συμφορὰ οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχη ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς πλειοψηφίας καὶ οὕτω οἱ τυπικῶς διατηροῦντες εἰσέτι τὴν πλειοψηφίαν νὰ σπεύσωσιν εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀρχῆς πρὸ πάσης ἐκκαθαρίσεως τῶν συσσωρευθεισῶν εὐθυνῶν των. Οὐδεμία πολιτικὴ προσωπικότης συγκεντρώνει σήμερον τὴν κοινὴν γνώμην περὶ ἑαυτῆν. Σχετικῶς τοῦλάχιστον, μόνον ἡ σημερινὴ κυβέρνησις, ἕνεκα τῆς αἰσίας λύσεως μεγίστων ἐθνικῶν ζητημάτων, συγκεντροῖ ὀπωσδήποτε τὴν κοινὴν γνώμην ». Καὶ προσέθεσεν : « Ἄς ζήσωμεν δὰ καὶ ὀλίγον μὴ κοινοβουλευτικῶς, ἅς ἀνακτήσωμεν καὶ ἀντικοινοβουλευτικῶς τὴν Θεσσαλίαν, ἣν εἴχομεν ἀπολέσει βεβαίως κοινοβουλευτικώτατα. Δὲν θὰ πάθῃ τίποτε τὸ πολίτευμα τὸ κοινοβουλευτικόν, ἂν καὶ αὐτὸ τὸ κακόμοιρο μεθ' ἡμῶν τῶν βουλευτῶν ξεκουρασθῇ ὀλίγον μετὰ τὸν πόλεμον, τὸν ὁποῖον διεξήγαγε »¹.

Τὴν 19^{ην} Μαρτίου 1898 ὁ Χατσόπουλος κατέθεσεν εἰς τὴν Βουλὴν πρότασιν νόμου, ὑπογεγραμμένην καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων βουλευτῶν, περὶ συστάσεως ταμείου περιθάλψεως τῶν θυμάτων τοῦ πολέμου, ὑποκαταστήσας τὴν παραλείψασαν τὸ καθῆκον τοῦτο κυβέρνησιν. Ἡ λειτουργία τοιοῦτου ταμείου, εἶπεν ὁ Χατσόπουλος εἰς τὴν ὥραίαν εἰσηγητικὴν ἀγόρευσίν του, ἐπιβάλλεται ὄχι μόνον ἐκ λόγων κοινωνικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ λόγων πολιτικῆς προνοίας. Διότι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ κληθῇ καὶ πάλιν εἰς τὸ μέλλον νὰ προσφέρῃ θυσιάς αἵματος καὶ πρέπει νὰ φρίττη τις ἀναλογιζόμενος τί θὰ συμβῇ, ἂν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πιστεύσῃ ὅτι τὸ κράτος δὲν μεριμνᾷ περὶ τῶν θυμάτων τῶν ἐθνικῶν ἀγῶνων. Ἀνέδραμε δὲ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, « ἦτις, εἶπεν, εἶχε καθιερώσει τὸν θεσμὸν τῆς περιθάλψεως καὶ προστασίας τῶν ἀναπήρων πολεμιστῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων, ὡς ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ».

Τὸν Ἀλ. Ζαΐμην, κατελθόντα εἰς τὰς ἐκλογὰς τῆς 7^{ης} Φεβρουαρίου 1899 ἐπὶ κεφαλῆς ἰδίου κόμματος, ἠκολούθησεν ὁ Χατσόπουλος, ἀλλὰ δὲν

1. « Ἐμπρὸς » τῆς 23^{ης} Μαρτίου 1898, « Ἐστία » τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας.

ἐξελέγη βουλευτής. Μετ' αὐτοῦ μάλιστα συναπέτυχε καὶ ὁ Δημήτριος Βουλευτής, ὅστις καὶ ἐγκατέλειπεν ἔκτοτε τὸ πολιτικὸν στάδιον. Ὁ Χατσόπουλος ὅμως ἐπανεξελέγη ὡς ζαϊμικός κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 17ης Νοεμβρίου 1902 εἰς τὴν Βουλὴν τῆς ΙΓ' Περιόδου, ἣτις διήρκεσε μέχρι τέλους τοῦ 1904. Αὕτη δὲ ἦτο καὶ ἡ τελευταία βουλευτία του· διότι, ἀποτυχῶν κατὰ τὰς ἐπακολουθησάσας ἐκλογὰς τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου 1905, κατὰ τὰς ὁποίας συνειρτίβη τὸ ζαϊμικὸν κόμμα, δὲν μετέσχε πλέον εἰς ἄλλον ἐκλογικὸν ἀγῶνα.

Ἡ τετραετία 1901 - 1904 χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πάλιν τοῦ δηλιγιαννικοῦ κόμματος, μεθ' οὗ συνέπραττον οἱ Δ. Ράλλης, Κυρ. Μαυρομιχάλης, Ἀλ. Ρώμας κλπ., κατὰ τοῦ θεοτοκικοῦ, ἐπικουρουμένου ὑπὸ τῶν ζαϊμικῶν, καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ πρώτου, ἀναθαρρόησαντος ἐκ τῆς παρόδου πενταετίας ἀπὸ τῆς ἥτις χωρὶς ὁ ἀρχηγός του νὰ ὑποχρεωθῇ εἰς λογοδοσίαν, ὅπως ἐπανακτῆσθαι τὴν πρὶν δεσπόζουσαν θέσιν του. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη παράταξις εἶχον ἐσωτερικὴν ἐνότητα, διεδέχθησαν ἀλλήλας κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον, ἣτις εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν « Εὐαγγελιακῶν », τῶν « Σανιδικῶν » καὶ τοῦ κινήματος τῆς Μπαρμπάσαινας, ὀκτῶ κυβερνήσεις. Ἡ περίοδος αὕτη ἐπόμενον ἦτο νὰ μὴ παρουσιάσῃ ἀξιόλογον κυβερνητικὸν καὶ κοινοβουλευτικὸν ἔργον. Ὁ Χατσόπουλος ἦτο ὁ συνήθως ἐκ μέρους τοῦ ζαϊμικοῦ κόμματος ὁμιλῶν. Ὡς τοιοῦτος ἐστήριξε κατὰ μίαν περίστασιν (Μάρτιος τοῦ 1903) τὴν κυβέρνησιν Δηλιγιάννη, κινδυνεύσασαν ν' ἀνατραπῇ ἐξ ἀφορμῆς τῆς παραιτήσεως τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Θ. Λυμπρίτη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἄνθρωπος τῆς ἡμέρας καὶ νὰ γίνῃ πολὺς λόγος περὶ αὐτοῦ εἰς τὰς ἐφημερίδας.

Τελευταία ἐν τῇ Βουλῇ ἐμφάνισις τοῦ Χατσοπούλου — ὄχι ἐνώπιον τοῦ Σώματος, ἀλλ' ἐνώπιον τοῦ ἀρμοδίου πρὸς ἐξέλεξιν τῆς ἐκλογῆς Εὐρυτανίας τμήματος αὐτῆς — ἦτο ἡ πρὸς ὑποστήριξιν ἐνστάσεώς του κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου 1905 εἰς τινὰ ἐκλογικὰ τμήματα τῆς Εὐρυτανίας. Ὁ Χατσόπουλος ἐζήτησε τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς εἰς τὰ τμήματα ταῦτα, ἐπειδὴ, λόγῳ τοῦ ἐπικρατήσαντος τότε ἐν Εὐρυτανίᾳ βαρέος χειμῶνος, πλεῖστοι ἐκλογεῖς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ψηφίσουν. Ἀλλ' ἡ ἐνστάσις του δὲν ἐγένετο δεκτὴ.

Ἐκτοτε ὁ Χατσόπουλος ἰδιώτευσεν ἐν Ἀθήναις. Δὲν παρέμεινεν ὅμως καὶ ἀδρανής. Πιστεύων πάντοτε ὅτι ἡ πολιτικὴ ζωὴ ἐν Ἑλλάδι ἐξηκολούθει νὰ νοσῇ καὶ ὅτι τὰ κρατοῦντα πολιτικὰ ἦθη ἐπηρέαζον, ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, δυσμενῶς τὴν διοίκησιν τῆς χώρας καὶ παρεκώλυον τὴν πρόοδόν της, φρονῶν δὲ ὅτι καὶ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς εὐρισκόμενος ἠδύνατο ἀκόμη νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων, ἴδρυσεν τὸ 1906, μετ' ἄλλων ἐγκρίτων πολιτῶν, πολιτικὴν ὀργάνωσιν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν « Πολιτικὸς Ἀποκεντρωτικὸς Σύλλογος », τοῦ ὁποίου ἐγένετο καὶ πρόεδρος. Ἡ πρώτη προκήρυξις τοῦ συλλόγου τούτου ἐδημοσιεύθη εἰς τὰς

ἑφημερίδας τὸν Αὐγουστον τοῦ 1906 καὶ φέρει τὴν σφραγίδα τῆς πολιτικῆς σκέψεως καὶ τὸ ὕφος τοῦ Χατσοπούλου, ἀντανακλῶσα τὰς ἐμμόνους καταστάσας — ἀλλὰ πόσον βασίμους! — ἰδέας του περὶ τῆς φαυλότητος ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ τῆς χώρας, ὡς αἰτίου τῆς κρατούσης κακοδαιμονίας. Συγχρόνως ὁ Χατσόπουλος ἀνέπτυξε τὰς ἰδέας τῆς ὀργανώσεως εἰς μακρὰν συνέντευξίν του, δημοσιευθεῖσαν εἰς δύο συνεχείας εἰς τὴν ἑφημερίδα « Ἀκρόπολιν ». Ὁ « Πολιτικὸς Ἀποκεντρωτικὸς Σύλλογος » ἀπέκτησε μέλη καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἐγένετο μέλος του καί, ὅταν κάποτε, πρὸ τοῦ 1910, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ἐπεσκέφθη τὸν Χατσόπουλον εἰς τὴν οἰκίαν του. Ὁ σύλλογος οὗτος, ὁ ὁποῖος βραδύτερον μετωνομάσθη εἰς Πολιτικὸν Σύλλογον « ἡ Ἀνορθωσις », ὠργάνωσεν ἐν Ἀθήναις διαλέξεις τινὰς μὲ ὁμιλητὴν τὸν Χατσόπουλον, ὅστις ὠμίλει ὑπὲρ τῆς ἀποκεντρώσεως τῆς κρατικῆς διοικήσεως (ἐξ οὗ καὶ ὁ ἀρχικὸς τίτλος τοῦ συλλόγου) ὡς καὶ ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοδιοικήσεως, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει καὶ ὡς τὸ ἀναγκαῖον προστάδιον καὶ σχολεῖον τῶν πολιτῶν διὰ τὴν ἐποικοδομητικὴν ἄσκησιν τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν καὶ τὴν ὁμαλὴν καὶ καρποφόρον λειτουργίαν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Τὰς ἰδέας ταύτας ἀνέπτυξεν ὁ Χατσόπουλος καὶ εἰς σειρὰν ἄρθρων, ἅτινα ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν ἐκδιδομένην τότε « Ἐφημερίδα τῶν Δήμων ». Εἰς ἐν τούτων, ἐπιδοκιμάζων οὗτος τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ Γουδῆ καὶ διαπιστῶν ὅτι αὕτη « προσήγγισε πρὸς τὰς πραγματικὰς βάσεις ἀνορθώσεως καὶ δὲν περιεστράφη εἰς τὰς φαντασιοπληξίας τοῦ 1862 », κατέληγεν ὡς ἐξῆς, ὑπαινισσόμενος ἅμα καὶ ἑαυτὸν καὶ τὰ παλαιὰ ἐν τῇ Βουλῇ ἀνορθωτικὰ κηρύγματα του :

« Τὰ πάντα δὲν διορθοῦνται διὰ μιᾶς οὔτε κατάστασις ἐπαναστατικὴ δύναται νὰ μείνῃ ὡς διαρκὲς σύστημα διοικήσεως καὶ ἐλέγχου. Οἱ ἀπὸ δεκαετηρίδων ὑποστηρίζαντες ἀρχὰς τινὰς καὶ μεταρρυθμίσεις ἐνδιαφέρονται ὑπὲρ πάντας ἀκραιφνέστερον ὑπὲρ τῆς εὐοδώσεως τοῦ ἔργου αὐτῆς, τοσοῦτ' μᾶλλον καθόσον εἶναι ζήτημα, ἂν θὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἐπιχειρήσωμεν καὶ τρίτην ἐπανάστασιν διὰ τὰ αὐτὰ ζητήματα τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος »¹.

Ἡ διαδοχὴ τῶν γεγονότων ἀπετέλεσε τὴν πραγματοποίησιν τῶν πατριωτικῶν καὶ πεπολιτισμένων ἐπιδιώξεων τοῦ Χατσοπούλου, ἀνδρός, ὅστις ἀποδεικνύεται ἐξ ὧσων εἴπομεν ὅτι οὐδόλως ἀνῆκεν εἰς τὴν χορείαν τῶν πρὸ τοῦ 1909 φαυλοκρατῶν, τοὺς ὁποίους ἡ ἐπανάστασις ἐκείνη ἀμελίκτως παρεμέρισεν, ἐπαληθευσάσης οὕτω εἰς τὸ ἀκέραιον καὶ τῆς προφητείας του κατὰ τὸν παρθενικὸν του λόγον ἐν τῇ Βουλῇ τοῦ 1879. Ἄλλ' ὁ Χατσόπουλος ἦτο πλέον πολὺ ἡλικιωμένος, ἔτι δὲ καὶ ἐπισφαλοῦς ὑγείας,

1. « Ἐφημερίς τῶν Δήμων » τῆς 27ης Δεκεμβρίου 1909.

διὰ τὰ μετὰ σκη προσωπικῶς εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἀνορθώσεως — ὁ ὄρος, ὡς εἶδομεν, προέρχεται ἀπὸ αὐτόν — τὸ ὅποιον συνετελέσθη κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη τῆς ἐθνικῆς μεγαλοργίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Ἐξῆσεν ὁμως ἀκόμη διὰ τὰ ἴδη τὴν ἐθνικὴν ἐξόρμησιν, τὼς θριάμβους τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου καὶ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Κρήτης, περὶ τῆς ὁποίας τόσους λόγους εἶχεν ἐκφωνήσει ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τὰ ἔτη τῆς κοινοβουλευτικῆς του ἀκμῆς.

Ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις ἐξ ἀνιάτου νοσήματος τὴν 4ῃν Μαΐου 1913, τὰς παραμονὰς τοῦ Ἑλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου.

Ἀντὶ παντὸς ἄλλου, ἐν ἐπιλόγῳ, χαρακτηρισμοῦ τοῦ ἀειμνήστου Εὐρυτάνου πολιτικοῦ, παραθέτομεν ἐνταῦθα δύο ἀρθρίδια, δημοσιευθέντα κατὰ τὸν θάνατόν του εἰς ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας τῆς ἐποχῆς.

« Μεγαλοπρεπῆς καὶ ἐπιβάλλουσα ἐγένετο προχθές », ἔγραφεν ἡ « Ἐστία » τῆς 7ῆς Μαΐου 1913, « ἡ κηδεία τοῦ ἐξ Εὐρυτανίας πολιτευτοῦ Δ. Χατσοπούλου. Ἐλκων τὸ γένος ἐξ οἰκογενείας ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερουσῶν τῆς Εὐρυτανίας καὶ τυχῶν σπανίας μορφώσεως, ταχέως ἀνεδείχθη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ πολιτικῇ. Νεώτατος εἰσηλθὼν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κοινοβούλιον, τιμηθεὶς ὑπὸ τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος διὰ καταπληκτικῆς πλειοψηφίας ἀπὸ τὴν πρώτην αὐτοῦ εἴσοδον ἐν αὐτῷ καὶ κατασταθεὶς ἀμέσως ἐπίλεκτον καὶ μεταξὺ τῶν πρώτων τετιμημένον μέλος τῆς Βουλῆς, λόγῳ σθένους χαρακτῆρος, ἀξιοπρεπείας, ἡθους καὶ ρητορικῆς δεινότητος. Ἡ σθεναρὰ καὶ πατριωτικὴ φωνή του, οἱ πλήρεις σοφίας, πολιτικῆς βαθυνοίας καὶ ἀττικοῦ ἄλατος λόγοι του ἠκούοντο ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν μετὰ θαυμασμοῦ παρ' ὅλων ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ».

Ἡ δὲ « Ἀκρόπολις » τοῦ Γαβριηλίδου, ἐνθυμουμένη ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ Χατσοπούλου τὴν διάσημον τριάδα τῶν Εὐρυτάνων πολιτευτῶν, ἔγραφεν εἰς τὸ φύλλον τῆς 5ῆς Μαΐου 1913: « Ὁ Δ. Χατσόπουλος ἐκηδεύθη χθές. Ἡ εὐφράδεια τοῦ Χατσοπούλου, τὸ χιοῦμό του, ἡ δητικότης του, ἡ σπινθηροβολία του, ἡ ὀρητικότης του ὡς ρήτορος δὲν εἶχον ἀνταγωνιστάς. Ἐσχεδιάζεν « ἐξ ὑπογίου » ἀγορεύσεις ἀριστοτεχνικάς. Τὸ βῆμα τὸν ἐνέπνεε, ὅπως τὴν Πυθίαν ὁ Τρίπους.

Ὡς ἄριστη σκιαγραφία τοῦ Χατσοπούλου δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἐκείνη, τὴν ὁποίαν πρὸ τινων ἐτῶν τοῦ ἔκαμεν ὁ ἐκ τῶν θαυμαστῶν του Νικόλαος Δημητρακόπουλος. Αὐτὸ καὶ μόνον, ὅτι εἶχε τοιοῦτον θαυμαστὴν ὁ Χατσόπουλος, ἀρκεῖ νὰ προσδιορίσῃ ἐπαρκῶς τὸ ρητορικὸν δαιμόνιον τοῦ ἀνδρός καὶ τὴν ποιότητά του ὡς πολιτευτοῦ ».

Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν τὴν σκιαγραφίαν ταύτην τοῦ Ν. Δημητρακοπούλου.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΣΤΙΧΩΝ ΤΟΥ ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΥ

Ἐπανειλημμένως ἔχει γίνει ἀντικείμενον λεπτομεροῦς ἐρεῦνης τὸ θέμα τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν τοῦ « Ἐρωτοκρίτου »¹. Διευπλώθησαν πολλαὶ γνώμαι σχετικῶς μὲ τὰς γνώσεις τοῦ ποιητοῦ καὶ μὲ τὸν βαθμὸν ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτὸν τῆς ἑλληνικῆς κληρονομίας, ἐμελετήθη δὲ ἕξαντλητικῶς τὸ θέμα τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας ἐπὶ τὸν Κορνᾶρον². Περαιτέρω οἱ μελετηταί, καὶ κυρίως ὁ Ξανθουδίδης, ἀνεῦρον καὶ δημιουργήματα τῆς μεσαιωνικῆς παραγωγῆς, τὰ ὁποῖα ἤσκησαν μικρὰν ἢ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν ποιητὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

Εὐρίσκει, λοιπόν, ὁ Ξανθουδίδης παράλληλα χωρία μεταξὺ τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, τῆς Διηγῆσεως τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ Λόγου Παρηγορητικοῦ περὶ Εὐτυχίας καὶ Δυστυχίας, τοῦ Ἱμπερίου καὶ Μαργαρώνας, τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, τῆς Πολιορκίας τῆς Μάλτας τοῦ Ἀχέλη, τῆς Ἐρωφίλης καὶ διαφόρων μύθων καὶ ποιημάτων τῆς δημοτικῆς ποιήσεως. Τὰς πληροφορίας ταύτας συνεπλήρωσαν νεώτεροι μελετηταί τοῦ ἔπους, ἀλλ' ἡ ἔρευνα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τερματισθεῖσα.

Ἰδιαίτερος ἠσχολήθησαν οἱ ἐρευνηταί μὲ τὴν προέλευσιν τῶν πρώτων στίχων τοῦ Ἐρωτοκρίτου (Α 1-4). Ἡ ἀρχὴ αὐτῆ τοῦ ἔπους ἀποτελεῖ προσθήκην τοῦ ποιητοῦ καὶ δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὸ γαλλικὸν πρότυπον τοῦ Ἐρωτοκρίτου « Paris et Vienne »³.

Ἄς ἴδωμεν τοὺς στίχους, μὲ τοὺς ὁποίους θὰ ἀσχοληθῶμεν κατωτέρω :

*Τοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα, π' ἀνεβοκατεβαίνου
καὶ τοῦ τροχοῦ π' ὄρες ψηλὰ καὶ ὄρες στὰ βάθη πηγαίνου
μὲ τοῦ καιροῦ τ' ἀλλάματα, π' ἀναπαημὸ δὲν ἔχου
μὰ στὸ καλὸ κ' εἰς τὸ κακὸ περιπατοῦν καὶ τρέχουν...*

(Α 1-4).

1. Στ. Ξανθουδίδου, Ἐρωτόκριτος, ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης, 1915, σ. CXV - CXXXV.

2. Σ. Δεινάκι, Πηγαὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, « Χριστιανικὴ Κρήτη » 1 (1912), σ. 448 - 466.

3. Ἐ. Κριαρᾶ, Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, Athen 1938 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, nr 27).

Πρώτος ὁ Ξανθουδίδης¹, σχολιάζων αὐτοὺς τοὺς στίχους, ἀρχικῶς πιστεύει, μετὰ τοῦ Θεοτόκη, ὅτι ὀφείλονται εἰς μίμησιν ἀναλόγων στίχων ἐκ τοῦ «*Orlando Furioso*» τοῦ Ἀριόστου :

*Quanto più sul instabil ruota vedi
di fortuna ire in alto il miser uomo
tanto più tosto hai da veder gli i piedi
ove ora ha il capo, e far cadendo il tomo.*

Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι οὐδεμία σχέσις ὑπάρχει ἐνταῦθα λεκτικῆ ἢ ἐννοιολογικῆ ἢ εἰς τὰς εἰκόνας μεταξὺ τῶν στίχων τούτων τοῦ Ἰταλικοῦ ποιήματος καὶ τῶν τοῦ «*Ἐρωτόκριτου*». Τὸ Ἰταλικὸν ποίημα ἐκφράζει τὴν κοινὴν καὶ πολὺ διαδεδομένην εἰς τὴν Δύσειν ἰδέαν τοῦ «*τροχοῦ τῆς Τύχης*»², εἰδικῶς δὲ ἀναφέρεται εἰς τὴν χαρακτηριστικὴν ἐκείνην παράστασιν, καθ' ἣν ὁ τροχὸς εἶναι «*εἰκονισμένος*», πλαισιωμένος δηλ. ἀπὸ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἢ Τύχη, στρέφουσα τὸν τροχὸν ἀνυψώνει ἢ κρημνίζει³. Εἰς τὸν «*Ἐρωτόκριτον*» ὅμως ἔχομεν τρεῖς χαρακτηριστικὰς ἐννοίας : τοῦ *κύκλου*, τοῦ *τροχοῦ* καὶ τοῦ *καιροῦ*.

Δὲν ὀμιλεῖ ὁ Κορνᾶρος περὶ Τύχης, οὔτε τίποτε μᾶς ἐπιβάλλει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον «*Τροχός*» νοεῖται ἡ Τύχη. Ἄλλὰ δὲν ἔχομεν καὶ τίποτε τὸ σαφὲς ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων στίχων ὡς πρὸς τὸ τί ἀντιπροσωπεύει, τί ὑπονοεῖ ἐκάστη τῶν τριῶν παρατασσομένων καὶ διακεκοιμένων μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω ἐννοιῶν.

Κατὰ μίαν γενικὴν ἄποψιν, βέβαια, φαίνεται ὅτι μᾶς ὀμιλοῦν οἱ στίχοι οὗτοι περὶ τοῦ ἀβεβαίου τῶν ἀνθρωπίνων. Ἄλλὰ πῶς τὴν διατυπώνει αὐτὴν τὴν κοινὴν γνώμην ὁ Κορνᾶρος; Γράφει σχετικῶς ὁ Ξανθουδίδης⁴ :

Ἐἶναι κοινὸς τόπος τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας Ἑλληνικῆς ποιήσεως ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἰκονίζεται μὲ τροχὸν (κύκλον, τροχίλιον) τῆς Τύχης ἢ τοῦ Χρόνου, ἀεχνῶς περιστρεφόμενον καὶ ἀνυψοῦντα αὐτὸν εἰς τὴν εὐτυχίαν ἢ καταβιβάζοντα εἰς τὴν δυστυχίαν. Ἡ ἰδέα ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, μάλιστα ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὅτε ὁμοίως ὁ τροχὸς καὶ ἡ

1. Σ τ. Ξανθουδίδου, Ἐρωτόκριτος, ἔ.ἀ., σ. CXIII.

2. Περὶ τοῦ τρόπου παραστάσεως τῆς ἰδέας τοῦ «*Τροχοῦ τῆς Τύχης*» καὶ τοῦ «*Βίου*» εἰς τὴν Δύσειν ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὴν πραγματείαν τοῦ Von K. Weinhöld, *Glücksrad und Lebensrad* ἐν τοῖς «*Abhandlungen der Königlich Akademie der Wissenschaften*» 1892, ἐνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

3. Περὶ τῶν διαφόρων τρόπων κατὰ τοὺς ὁποίους ἀποδίδεται ἡ ἰδέα τοῦ «*Τροχοῦ τῆς Τύχης*», τοῦ «*Βίου*» καὶ τοῦ «*Καιροῦ*» ἐν τῇ ἑλληνικῇ γραμματείᾳ καὶ κυρίως ἐν τῇ μεσαιωνικῇ λογοτεχνικῇ παραγωγῇ δὲν ὑπάρχει εἰδικὴ μελέτη. Μὲ τὸ θέμα τοῦτο ἀσχολοῦμαι ἀπὸ μακροῦ.

4. Σ τ. Ξανθουδίδου, Ἐρωτόκριτος, ἔ.ἀ., σ. 378 - 379.

σφαῖρα ἦσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις σύμβολα τῆς Τύχης (*Fortuna*) καὶ ὁ κύριος χαρακτήρ τῆς Θεᾶς ἦτο ἡ ἀστάθεια καὶ τὸ εὐμετάβολον αὐτῆς. "Απειρα εἶναι τὰ παραδείγματα ἐν τῇ μεσαιωνικῇ Ἑλληνικῇ ποιήσει καὶ δὴ τῇ Κρητικῇ, ὅπου ἀναφέρεται ὁ τροχὸς τῆς τύχης» φέρει δὲ παραδείγματα ἐκ τῶν ἑξῆς ποιημάτων: Σαχλίκης Γ, 9, Ζήνων Β, 98 καὶ Ε, 191, Ἐρωφίλη Α, 557 καὶ Α, 579-580, Διγενῆς Ἄνδρου, στ. 4391, Ξενιτεία, στ. 431-433, Ἀλφάβητος κατανυκτικός, στ. 14-15, Βελισσάριος Γ, 232-233. Ἐν τέλει δὲ γράφει: «*Πάντα τὰ ἀνωτέρω (παραδείγματα) μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Κορνᾶρος ἐγνώριζε καὶ ἐχρησιμοποίησεν ἐν τῇ ἀρχῇ ἀμέσως τοῦ ποιήματός του τὴν πρὸ αὐτοῦ ἑλληνικὴν μεσαιωνικὴν ποιήσιν*».

Ἄλλὰ εἶχεν ἄραγε ὑπ' ὄψιν του ὁ Κορνᾶρος ὅλην αὐτὴν τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν καὶ ἔλαβεν ἐξ αὐτῆς τὴν ἔμπνευσιν διὰ νὰ κάμῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ ποιήματός του, δεδομένου μάλιστα ὅτι δὲν ἐλέγχεται εἰς ἄλλα σημεῖα οἰαδῆποτε μίμησις τῶν ὡς ἄνω ποιημάτων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου; Ὡς πρὸς τὸν «Ζήωνα», μάλιστα, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν ἐμιμήθη ὁ Κορνᾶρος, δεδομένου ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰ τελευταῖα πορίσματα τῶν ἐρευνητῶν, ὁ μὲν «Ζήνων»¹ θὰ πρέπει νὰ ἐγράφη ἀρχετὰ μετὰ τὸ 1645, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον ἐτυπώθη τὸ πρότυπον αὐτοῦ, ὁ δὲ «Ἐρωτόκριτος» πρὸ τοῦ 1645, δεδομένου ὅτι εἶναι ἄγνωστη ἡ μεγάλη κατὰ τῆς Κρήτης ἐπίθεσις τῶν Τούρκων. Ἄλλὰ καὶ ἐκτὸς τοῦ πραγματικοῦ τούτου γεγονότος κατ' οὐδένα τρόπον ὑπάρχει μίμησις τῶν στίχων τοῦ Ζήωνος, ἔνθα οὗτος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «κύκλου τῆς Τύχης»:

τῆς τύχης τὸν παντοτινὸ κύκλο τότε καρφῶνω
(B 98)

ἢ *τὸν κύκλο βλέπω ἐγύρισεν ἡ τύχη ὡς ἐπεθύμου*
(E 191)

πρὸς τοὺς γνωστοὺς στίχους τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

Ὡς πρὸς τὴν «Ἐρωφίλην», δὲν γνωρίζομεν ἀκόμη εἰς εἶναι προγενεστέρα ἢ σύγχρονος τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τούτου οἱ ἴδιοι στίχοι τῆς «Ἐρωφίλης», τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Ξανθουδίδης μὲ τὴν πιθανότητα ὅτι ἤσκησαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν «Ἐρωτόκριτον», δὲν μᾶς πείθουν, διότι πρόκειται περὶ ὅλως διαφορετικῆς καὶ ἰδιοτύπου εἰκόνας (κύκλος ριζικοῦ μὲ σκοινιά). Οἱ στίχοι τῆς Ἐρωφίλης εἶναι:

*Ἄνεν κ' οἱ κακορρίζικοι τὸν κύκλον ἐμποροῦσαν
τοῦ ριζικοῦ μὲ τὰ σκοινιά δεμένο νὰ κρατοῦσαν
γῆ ἀνέν κ' ἡ τύχη σὰν τροχὸς δὲν ἤθελε γυρίζει*
(A 559).

1. Φαίδ. Μπουμπουλίδου, Τὸ πρότυπον τοῦ Ζήωνος, Ἡράκλειον Κρήτης 1955.

Ἄνεφερα ἀνωτέρω δύο ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἔργων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, τὰ ὁποῖα ἦτο πιθανόν, ἐὰν συνέτρεχον καὶ ὠρισμένα χρονολογικὰ δεδομένα, νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ τὸν Κορνᾶρον.

Προκειμένου περὶ τῶν ἄλλων ποιημάτων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Ξανθοῦ-δίδης, πιθανόν νὰ τὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Κορνᾶρος, δὲν δυνάμεθα ὁμῶς νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι, ἐπειδὴ καὶ αὐτὰ ἔχουν δύο ἢ τρεῖς στίχους εἰς τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος περὶ «τροχοῦ», οὐχὶ ὁμῶς ἀπλῶς ὡς ἐν «Ἐρωτοκρίτῳ», ἀλλὰ περὶ «τροχοῦ τύχης» καὶ χωρὶς οὐδόλως νὰ ἀναφέρονται αἱ δύο ἄλλαι χαρακτηριστικαὶ ἔννοιαι τοῦ ἐρωτοκριτείου προοιμίου «κύκλος» καὶ «καιρός», ὅτι δι' αὐτὸν καὶ μόνον τὸν λόγον τὰ ἐγνώριζεν ὁ Κορνᾶρος.

Ὅτι ἀσάφεια ἐπικρατεῖ εἰσέτι ὡς πρὸς τὴν πηγὴν τῶν στίχων τοῦ προοιμίου, ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι ἀλλαχοῦ ὁ Ξανθοῦδίδης¹ ὑποθέτει, ὅτι ἐπειδὴ «εἰς τὸ ποίημα περὶ Δυστυχίας καὶ Εὐτυχίας κατὰ κόρον ἐπαναλαμβάνεται τὸ περὶ τοῦ τροχοῦ τῆς τύχης καὶ τῶν μεταβολῶν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων», πιθανῶς ὁ Κορνᾶρος νὰ παρεκινήθη νὰ ποιήσῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ Προλόγου του περὶ τοῦ τροχοῦ τῆς τύχης ἐξ αὐτοῦ, ἐπαναλαμβάνει δὲ καὶ εἰς ἄλλα χωρὶα». Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ξανθοῦδίδου ἀπορρίπτει ὁ Κριαρᾶς², ὁ ὁποῖος ἀσχολούμενος εἰδικῶς περὶ τὴν προέλευσιν τῶν πρώτων στίχων τοῦ ἔπους, ὡς θὰ ἴδωμεν, φέρει ἄλλο στιχοῦργημα, ὡς πιθανὴν πηγὴν. Δικαιολογεῖ δὲ τὴν ἀπόρριψιν τῆς ἀνωτέρω γνώμης τοῦ Ξανθοῦδίδου, μὲ τὴν αἰτιολογίαν ὅτι «πολλὰ εἶναι τὰ παραδείγματα τῶν μεσαιωνικῶν ποιημάτων, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τροχοῦ τῆς τύχης» καὶ προσθέτει³: «Γνωστὸν εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ τροχὸς καὶ ἡ σφαῖρα ἦσαν σύμβολα τῆς τύχης».

Ἄλλὰ περὶ «τροχοῦ τύχης» οὐδαμοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου γίνεται λόγος καὶ δὲν πρέπει, ὡς θὰ ἀποδειχθῇ κατωτέρω, ὅτε θὰ ἀναφέρωμεν τὴν πιθανὴν καθ' ἡμᾶς πηγὴν τοῦ προοιμίου τούτου, νὰ ἐκλαμβάνονται αἱ ἔννοιαι «κύκλος» καὶ «τροχὸς» τῶν πρώτων στίχων τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὡς ταυτοσημοί, διότι τότε θὰ ἀπετέλει ἡ ἀρχὴ μόλις τοῦ ποιήματος μίαν ἀσυγχώρητον παλλιλογίαν, ὅπερ δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσωμεν δι' ἑνὰ ποιητὴν τοῦ μεγέθους τοῦ Κορνᾶρου. Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη αἱ ἔννοιαι «κύκλος» καὶ «τροχὸς» ἐξέφραζον τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς ἰδέαν, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ διατυπωθῶν ὡς διευτυπώθησαν, δηλαδὴ παρατακτικῶς συνδεόμεναι, ἀλλὰ ἡ δευτέρα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελῇ συμπλήρωμα τῆς πρώτης.

Δηλ. ὁ Κορνᾶρος λέγει :

*Τοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα π' ἀνεβοκατεβαίνου
καὶ τοῦ τροχοῦ, π' ὄρες ψηλὰ κι ὄρες στὰ βάθη πηαίνου.*

1. Στ. Ξανθοῦδίδου, Ἐρωτοκρίτος, ἔ.ἀ., σ. CXVII.

2. Κριαρᾶς, Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἔ.ἀ., σ. 9 - 10.

3. Βλ. ἀμέσως προηγουμένην παραπομπήν.

Ἐνῶ μὲ τὸ γενικὸν νόημα, τὸ ὁποῖον δίδουν μέχρι τοῦδε οἱ μελετηταὶ αὐτῶν τῶν πρώτων στίχων, «τῆς ἀπεικονίσεως, δηλαδὴ, δι' αὐτῶν τῆς τύχης διὰ τροχοῦ συμβολίζοντος τὸ ἀβέβαιον καὶ ἀσταθὲς αὐτῆς»¹, θὰ ἔπρεπε κατ' ἄλλον τρόπον νὰ γίνῃ ἡ διατύπωσις τῶν ἀνωτέρω στίχων μᾶλλον οὕτως :

*Τοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα π' ἀνεβοκατεβαίνου
ὡς τοῦ τροχοῦ κι ὥρες ψηλά, κι ὥρες στὰ βάθη πηγαίνου.*

Δὲν μᾶς λέγει ὅμως κάτι τέτοιο ὁ ποιητὴς καὶ ἔχει τὸν λόγον του. Οἱ δύο πρώτοι στίχοι τοῦ προοιμίου τοῦ « Ἐρωτοκρίτου », καθὼς καὶ οἱ δύο ἀμέσως ἐπόμενοι (« μὲ τοῦ καιροῦ τ' ἀλλάματα, π' ἀναπαημὸ δὲν ἔχου | μὰ στὸ καλὸ κ' εἰς τὸ κακὸ περιπατοῦν καὶ τρέχου »), μᾶς ἀρκοῦν διὰ νὰ διαισθανθῶμεν τὰ νάματα, τὰ ὁποῖα ἔτρεφον τὴν μνήμην τοῦ ποιητοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ παράδοσις ἀποτελεῖ θεμελιώδη πηγὴν διὰ τὴν διάπλασιν τοῦ ὑπερόχου ἔργου του.

Ἀσχολούμενος, λοιπόν, ὁ Κριαρᾶς² ἰδιαίτερος μὲ τὸ θέμα « τῆς προελεύσεως τῶν πρώτων στίχων τοῦ ἔπους » καὶ « περὶ τοῦ πόθεν ἦντλησεν ὁ Κορνᾶρος κατὰ μέγα μέρος τὴν ἀρχὴν τοῦ ποιήματος αὐτοῦ », ἀναφέρει στίχους τινὰς ἐκ τοῦ ποιήματος τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς σήμερον³ ὑπὸ τὸν τίτλον « Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή », ἐκδοθέντος δὲ τὸ 1524 ἐν Κορώνῃ.

Ἄς ἴδωμεν τοὺς στίχους τούτους.

*Τοῦ κόσμου τὸ ἀβέβαιον καὶ τὸ πεπλανημένον
καὶ τοῦ καιροῦ τὸ ἀστατον καὶ διαβεβλημένον
καὶ τῶν πραγμάτων ἡ φορὰ καὶ κοσμικὲς φροντίδες
καὶ τῶν ἀνθρώπων ὁ σκοπὸς καὶ μάταιες ἐλπίδες
τοῦ χρόνου τὸ ἀκράτητον, πὸν ἀενάως τρέχει
ὡσὰν ποτάμι πάντοτε καὶ στάσιμον δὲν ἔχει.*

(Στ. 1 - 6).

Τὸ περιεχόμενον βεβαίως τοῦ ποιήματος τούτου εἶναι ἡ γενικὴ ἰδέα τῆς ματαιότητος τοῦ κόσμου καὶ ἡ περιγραφή τοῦ ἀβεβαιοῦ καὶ προσκαί-

---

1. Γ. Θ. Ζώρα, Τζάνε Βεντράμου, Ἱστορία Φιλαργυρίας μετὰ τῆς Περηφανίας, « Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν », Ἀθῆναι 1956, σ. 17. Ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς φέρει καὶ ἄλλα παραδείγματα ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου ἀναφερθέντων εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ « τροχοῦ τύχης ».

2. Ἐ. Κριαρᾶ, Μελετήματα κλ., ἔ.ἀ., σ. 10.

3. Γ. Θ. Ζώρα, Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή, « Ἐπιθεώρησις » (Ρώμης), τόμ. Δ', 1940.

ρου τῶν ἐπιγείων. Ἄλλὰ ποία εἶναι ἡ ὁμοιότης μὲ τοὺς πρώτους στίχους τοῦ Ἑρωτοκρίτου; Ὑπάρχει βεβαίως περισσότερον ὅμως ὁμοιάζον αἰπηγαί, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀντλοῦν οἱ δύο ποιηταί, προκειμένου νὰ ποιήσουν ἕκαστος τὴν ἀρχὴν τῶν ποιημάτων των.

Ὁ ποιητὴς τοῦ « Πένθους θανάτου » θὰ μᾶς εἶπη σαφῶς καὶ χωρὶς ὑπονοούμενα τί τὸν παρεκίνησε νὰ γράψῃ « τοῦ κόσμου τὸ ἀβέβαιον, τοῦ καιροῦ τὸ ἄστατον, τῶν πραγμάτων τὴ φορὰ, τοῦ χρόνου τὸ ἀκράτητον ποῦ ἀενάως τρέχει ὡσὰν ποτάμι ». Ἐνῶ ὁ Κορνᾶρος θὰ μᾶς εἶπη καὶ αὐτὸς βέβαια τί τὸν παρεκίνησε νὰ γράψῃ, ἀλλὰ μὲ τρεῖς λέξεις, πρὸς τὰς ὁποίας ὄχι μόνον δὲν ὑπάρχει ὁμοιότης μὲ τὸ ὡς ἄνω στιχοῦργημα, ἐκτὸς τῆς λεκτικῆς συμπτώσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ χρόνου εἶναι ἐντελῶς διαφοροετική. Ὁ ποιητὴς τοῦ « Πένθους θανάτου » μᾶς δίδει τὴν εἰκόνα τοῦ χρόνου « ποῦ τρέχει ὡσὰν ποτάμι πάντοτε », ἐνῶ ὁ Κορνᾶρος μεταχειρίζεται ὅλως διαφοροετικὸν τρόπον τῆς παραστάσεως τῆς ἰδέας τῆς συνεχοῦς μεταβολῆς τοῦ καιροῦ, καὶ λέγει: « τοῦ καιροῦ τ' ἀλλάματα », ποῦ « περιπατοῦν καὶ τρέχου ». Ἐχει ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν τὸν πνευματικὸν κόσμον τοῦ Κορνᾶρου ὁ τρόπος αὐτός, μὲ τὸν ὁποῖον ἀποδίδει τὴν εἰδικὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ἔχει περὶ τοῦ « καιροῦ ». Σαφέστερος εἰς τὴν εἰδικὴν αὐτὴν ἀπεικόνισιν τοῦ καιροῦ γίνεται ὁ Κορνᾶρος εἰς ἄλλα μέρη τοῦ ἔπους του:

κι ἄς τονε ποῦρι τὸν καιρὸ κι ἄς πορπατῆ κι ἄς πηαίηη
(Γ 101)

κι ἄς πορπατῆ ἔτσ' ὁ καιρός, κι ὁ κύκλος θέλ' ἀλλάξει
(Γ 1323)

κι ἄφς τὸν καιρὸ νὰ πορπατῆ
(Γ 471).

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω στίχους βλέπομεν ὅτι γίνεται συστηματικὴ χρῆσις τῆς λέξεως « καιρός » καὶ ὄχι « χρόνος », συνοδεύεται δὲ πάντοτε ὑπὸ τοῦ ῥήματος « πορπατεῖ ». Ἡ ἔννοια τοῦ « καιροῦ » εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ ὡς σύλληψις ἰδέας καὶ ὡς τρόπος παραστάσεως αὐτῆς εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Τοῦτο μᾶς ἀποδεικνύουν τὰ πολυάριθμα ἐπιγράμματα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς « καιρὸν τὸν πανδαμάτορα », ὁ ὁποῖος « ἀεὶ τροχάει », καθὼς ἐπίσης καὶ πολλὰ στιχοῦργήματα. Τῶν ἐπιγραμμάτων τὸ ἀντιπροσωπευτικώτερον καὶ ἀποδίδον πιστότερον τὴν εἰκόνα τοῦ ἀπολεσθέντος περιφύμου ἀλληγορικοῦ ἔργου τοῦ Λυσίππου « Καιρός » εἶναι τὸ τοῦ Ποσειδίππου, τῶν ποιημάτων δὲ τοῦ Πτωχοπροδρομοῦ τὸ « Εἰς Βίον εἰκονισμένον » καὶ τὸ τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ « Μειράκιον εἰκόνα φέρον τοῦ βίου ». Ἄλλὰ περὶ πάντων τούτων, τὰ ὁποῖα μᾶς εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέροντα ἐν σχέσει πρὸς τὸν τρόπον παραστάσεως αὐτῆς τῆς ἰδέας καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔμπνευσιν τοῦ Κορνᾶρου θὰ διαπρα-

γματευθῶμεν ἐν εἰδικῇ μελέτῃ. Παραπέμπομεν δὲ ἐνταῦθα εἰς γενικὰς ἐπὶ τοῦ θέματος μελέτας ¹.

Μετὰ τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ θέμα μας. Ἐπειδὴ ἴδωμεν πρῶτον τὴν πηγὴν τοῦ προοιμίου τοῦ « Πένθους θανάτου ». Θὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸν Χρυσόστομον ², εἰς τὸν Θ' εἰς Γένεσιν λόγον: « *Τοιοῦτον τι καὶ ἡ δόξα ἐστίν... Καὶ καθάπερ τροχὸν συνεχῶς στρεφόμενον οὐκ ἔστιν ὁρᾶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τῆς ἀντογος μέρους τῇ γὰρ πυκνότητι τῆς δίνης διαπαντός τὰ ἄνω κάτω γίνεται καὶ τοῦναντίον πάλιν* ³, οὕτω καὶ ἡ τῶν πραγμάτων τῶν ἡμετέρων φορὰ συνεχῶς στρεφομένη τὰ ἄνω κάτω ποιεῖ· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ πλούτου καὶ ἐπὶ τῆς δυναστείας καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων. Οὐδέποτε ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἔστηκεν ἔδρα, ἀλλὰ τὰ τῶν ποταμῶν μιμεῖται ρεύματα μηδαμοῦ ποτε ἰστάμενα ».

Οὕτως:

« *καὶ τῶν πραγμάτων ἡ φορὰ, καὶ κοσμικὲς φροντίδες* », λέγει τὸ « Πένθος », « *ἡ τῶν πραγμάτων τῶν ἡμετέρων φορὰ* » ὁ Χρυσόστομος. Οἱ « *κοσμικὲς οἱ φροντίδες καὶ τῶν ἀνθρώπων ἄσκοπες — ὄχι σκοπὸς (ὡς γράφεται) — καὶ μάταιες ἐλπίδες* », εἶναι τοῦ Χρυσοστόμου « *ὁ πλοῦτος, ἡ δυναστεία καὶ τὰ ἄλλα ἅπαντα* ». Ἐπίσης: « *Τοῦ χρόνου τὸ ἀκράτητον πὸν ἀενάως τρέχει | ὡσὰν ποτάμι κλπ., ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ τοῦ Χρυσοστόμου «τὰ τῶν ποταμῶν μιμεῖται ρεύματα, μηδαμοῦ ποτε ἰστάμενα».*

Ἐπειδὴ ἴδωμεν νῦν εἰς τὸν Γρηγόριον, εἰς τὰ « ἔπη » ⁴ τοῦ ὁποίου εὐρίσκομεν πλήρη ἐξήγησιν τοῦ τί ἐνόει ὁ Κορνᾶρος ὑπὸ τὰς ἀφηρημένας λέξεις « *κύκλος* », « *τροχός* ». Εὐρίσκομεν λοιπὸν προκειμένου περὶ τοῦ « *τροχοῦ* » εἰς τὸν Γρηγόριον τὴν ἐξήγησιν, ὅτι ὁ « *βίος* » παρομοιάζεται μὲ τροχὸν ὁ ὁποῖος ἀνεβοκατεβαίνει:

1. O. M. Dalton, Figure reliefs, Byzantine art und archæology, Oxford 1911, σ. 158. E. Curtius, Die Darstellung des Kairos, Archæologische Zeitung 1875, σ. 1-8. John Rupert Martin, The Illustration of the heavenly ladder of John Climacus, Princeton, University Press, 1954, σ. 50-51. Dübner, Anthologia Palatina, XVI, σ. 275. E. Miller, Manuelis Philæ Carmina, Paris 1955, τόμ. Α', σ. 32. D. Quinn, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐν τῇ Πινδικῇ χώρᾳ, « Ἀρμονία », τόμ. 3 (1902), σ. 59.

2. Migne, PG, τόμ. 54, σ. 626.

3. Τῶν τελευταίων τούτων στίχων ἀνάμνησιν ἀποτελοῦν τοῦ « Σπανέα » οἱ στ. 8-11 ἐκδόσις Lundström (Vilhelm Lundström, Anecdota Byzantina Collection scriptorum veterum Upsaliensis, Lipsiæ MDCCC, σ. 3), καὶ στ. 149-152 τῆς ἡπειρωτικῆς παραλλαγῆς ἐκδ. Γ. Θ. Ζώρα (Γ. Θ. Ζώρα, Ἄγνωστος ἡπειρωτικὴ παραλλαγή τοῦ Σπανέα, Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici, Roma 1964, σ. 58), καθὼς καὶ τῆς « Κατανυκτικῆς Ἀλφαβήτου » στ. 6-8 ἐκδόσις Wagner (W. Wagner, Carmina Græca mediæ ævi, Lipsiæ 1874, σ. 216). Ἄλλὰ περὶ τούτων θὰ εἰπώμεν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ προσεχεῖ μελέτῃ ἡμῶν.

4. Migne, PG AZ', 789.

*Τροχός τις ἐστὶν ἀστάτως πεπηγμένος
ὁ μικρὸς οὖτος καὶ πολύτροπος βίος
ἄνω κινεῖται καὶ περισπᾶται κάτω
οὐχ ἴσταται γὰρ κἂν δοκῇ πεπηγένηαι*

(ΛΖ 789).

Ἦς πρὸς τὸν «κύκλον» δὲ ὁ Γρηγόριος πολλαχοῦ τῶν «ἐπῶν» ποιεῖται λόγον· πρόκειται δὲ περὶ τοῦ «κύκλου τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων» :

κύκλος τις ἐστὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων

(ΛΕ 881).

Καὶ συνεχίζει :

«Φύσει μὲν γὰρ οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων βέβαιον, οὐδὲ ὀμαλόν, οὐδ' αὐταρκες, οὐδὲ ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἰστάμενον»· ἀλλὰ : «Κύκλος τις τῶν ἡμετέρων περιτρέχει πραγμάτων, ἄλλοτε ἄλλας ἐπὶ μιᾷς ἡμέρας πολλάκις, ἔστι δ' ὅτε καὶ ὥρας, φέρων μεταβολὰς» (ΛΕ 881).

Ἐπίσης : *Κύκλος τις ἐστὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων*

(ΛΕ 882)

καί : *Κύκλος ἀειδίνητος, ὁμοῖα πάντα κολίνδων
ἐστηκώς, τροχάων, λόμενος, πάγιος*

(ΛΖ 780).

Ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τούτων, βλέπομεν ὅτι ὁ Γρηγόριος μᾶς δίδει λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ περιεχομένου τοῦ «τροχοῦ» καὶ τοῦ «κύκλου». Ὁ Κορνᾶρος γνωρίζει¹ πολὺ καλὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀφηρημένων τούτων ἐννοιῶν «τροχός» καὶ «κύκλος». Ἔχει προσηγηθῆ εἰς αὐτὸν ἡ «ἀνάγνωσις» καὶ συγχρόνως ἡ ἀφομοίωσις καὶ ἀφαίρεσις τῶν περιττῶν.

Δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ἡ ἐπίδρασις τοῦ Γρηγορίου εἶναι ἄμεσος ἢ ἔμμεσος·

---

1. Γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὅσον ὁ τουρκικὸς κίνδυνος ἐγένετο καθημερινῶς ἀπειλητικώτερος, ἐμεγάλωνε διαρκῶς τὸ ρεῦμα τῶν προσφύγων πρὸς τὴν Κρήτην. Ἡ Κρήτη εἶχε γίνεαι κέντρον ἀντιγραφῆς χειρογράφων. Ἔχομεν τὴν πληροφориάν (βλ. Γ Ι Α Ν Ν Α Κ Ο Π Ο Υ Λ Ο Υ, Ἑλληνες λόγιοι εἰς τὴν Βενετίαν, ἐκδ. οἶκος Φέξη, Ἀθῆναι 1965, σ. 54) ὅτι μεταξὺ τῶν ἄλλων χειρογράφων, τὰ ὁποῖα ἀντέγραψεν ἐπιμελῶς ὁ πρωτοπαπᾶς Ἰωάννης Συμεωνάκης ἦσαν καὶ λόγοι Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Ὁ αὐτὸς δὲ μελετητῆς (ἐ.ἀ., σ. 127) λέγει : «Ὁ δὲ Ἄλδος Μανούτιος ἐφρόντιζεν ὅπως τὰ ἐκδιδόμενα ὑπ' αὐτοῦ ἑλληνικὰ ἔργα συνοδεύωνται ὑπὸ λατινικῆς μεταφράσεως ὅπως, φαίνεται ἄλλωστε εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν ποιημάτων Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ». Ἐπίσης γνωρίζομεν (Γ Ι Α Ν Ν Α Κ Ο Π Ο Υ Λ Ο Υ, ἐ.ἀ., σ. 141) ὅτι : «Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1516 ὁ Μουσοῦρος ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν· ἐπὶ τῇ βάσει ἀρκετῶν χειρογράφων παρεσεύασε διὰ τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Ἄλδου τὴν ἔκδοσιν δεκαἑξὶ λόγων τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ».

ἂν ἠδύνατο δηλαδὴ ὁ Κορνᾶρος νὰ ἀναγνώσῃ καὶ κατανοήσῃ ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου τὸ δύσκολον κείμενον τοῦ Γρηγορίου ἢ ἂν ἐγνώρισε τοῦτο ἐμμέσως.

Ἐπειτα ἀπὸ τὴν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν εἶδομεν ὅτι δίδει ὁ Γρηγόριος εἰς τὴν ἔννοιαν «κύκλος», δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν καὶ ἄλλα τινὰ χωρία τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», τὰ ὁποῖα ἄλλως δὲν γίνονται σαφῆ. Πρόκειται περὶ τῶν:

κι ἂν ἀγαπῶ, ἅς ἀγαπῶ· ὁ κύκλος σὰ γυρίσῃ

(A 1725)

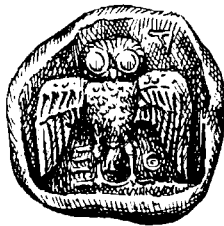
κι ἄφ'ς τὸν καιρὸ νὰ πορπατῆ, κι ὁ κύκλος μεταλλάσσει

(Γ 471)

κι ἅς πορπατῆ ἔτσ' ὁ καιρὸς κι ὁ κύκλος θέλ' ἀλλάξει

(Γ 1323).

Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τοῦ κύκλου τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, διὰ τὸν ὁποῖον μᾶς εἶπεν ὁ Γρηγόριος ὅτι «πολλάκις φέρει μεταβολάς», μᾶς ἐπαναλαμβάνει δὲ ὁ Κορνᾶρος «κι ὁ κύκλος — δηλ. τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων — μεταλλάσσει» ἢ «ὁ κύκλος σὰ γυρίσει».

ΠΑΛΛΑΔΙΟΣ Ο ΙΑΤΡΟΣΟΦΙΣΤΗΣ

Κατὰ τὸν Ζ' μ.Χ. αἰῶνα, ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ¹, ἤκμασαν οἱ κάτωθι ἰατροί: Θεόφιλος ὁ Πρωτοσπαθάριος, Στέφανος ὁ Ἀθηναῖος, Ἰωάννης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Παλλάδιος ὁ Ἱατροσοφιστῆς καὶ Παῦλος ὁ Αἰγινήτης, ἅπαντες ἐκ τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς προελθόντες². Ἡ σχολὴ αὕτη ἀπὸ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων εἰς περιωπὴν ἀνεληθούσα, χάρις εἰς τοὺς διασήμους Ἀσκληπιάδας Ἡρόφιλον (340-300 π.Χ.) καὶ Ἐρασίστρατον (320-250 π.Χ.), ἐξηκολούθησε θάλλουσα καὶ διαπρεπεῖς τῆς τέχνης θεράποντας ἀναδεικνύουσα κατὰ τε τοὺς Ρωμαίκοὺς καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους³, μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων καταλήψεως τῆς πόλεως τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου⁴.

Ἡ παρούσα μελέτη ἀφιεροῦται εἰς τὸν Ἀλεξανδρέα τὴν καταγωγὴν⁵ Παλλάδιον, ἱατροσοφιστὴν ἐπικαλούμενον, ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐγκρατῶν τῆς τε ἰατρικῆς καὶ τῆς λοιπῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας, τῶν καταλεγόμενων μεταξὺ τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν, θεωρουμένων, ἱατρο-φιλοσόφων,

---

1. Βασιλεία Ἡρακλείου 610-641 μ.Χ. Βασιλείαι Διαδόχων: Κώνσταντος Β' 641-668 μ.Χ., Κωνσταντίνου Δ' 668-685, Ἰουστινιανοῦ Β' 685-695 καὶ 705-711. (Ἄμαντος Κ., Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τόμ. Α', σ. 274, 308, 315, 320. Ὄργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων, Ἀθήναι, 1963).

2. Sprengel K., Histoire de la Médecine, vol. II, p. 219-228. Ed. Deterville et Desoer, Paris, 1815.

3. Ἡ Ἀλεξανδρινὴ σχολή, ἀπὸ τοῦ Γ' μέχρι τοῦ Γ' μ.Χ. αἰῶνος, ἀνέδειξε τοὺς Θεώνα, Ζήωνα τὸν Κύπριον, Ὀριβάσιον, Ἀσκληπιόδοτον, Ἡσύχιον, Ἀέτιον καὶ Ἀλέξανδρον τὸν Τραλλιανόν. (Barriéty M. et Coury Ch., Histoire de la Médecine, p. 228-235. Ed. Fayard, Paris, 1963).

4. Ἡ Ἀλεξάνδρεια κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων τὸ 642 μ.Χ., κατόπιν συνθηκολογήσεως τῆς συζύγου τοῦ ἐν ἔτει 641 ἀποθανόντος Ἡρακλείου, Μαρτίνης, ἀνευ αἰχμαλωσίας τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ καὶ στόλου. Ὁ Κώνστας Β' ἀνακατέλαβε αὐτήν τὸ 645, ἀλλ' ἠττήθη τὸ αὐτὸ ἔτος καὶ ἡ πόλις αὕτη περιῆλθεν καὶ πάλιν εἰς τοὺς Ἀραβας. (Ἄμαντος Κ., Ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σ. 305-306). Ἐκ τούτου τεκμαίρεται, ὅτι οἱ κατὰ τὸν Ζ' μ.Χ. αἰῶνα ἀκμάσαντες ἰατροί, θὰ ἐμαθῆτευσαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὴν πρώτην τεσσαρακονταετίαν τοῦ αἰῶνος τούτου.

5. Freund J., Histoire de la Médecine depuis Galien jusqu'au XVI siècle, p. 99. Ed. J. Vincent, Paris, 1727.

ἐν οἷς καὶ ὁ, κατὰ τὸν Θ' μ.Χ. αἰῶνα ἀκμάσας, Λέων, καθηγητῆς τοῦ ἐν τῇ Βασιλίδι περιωνύμου Πανεπιστημίου τῆς Μαγναύρας¹.

Κατὰ τινας, ὁ Παλλάδιος, ἔζησε τὸν Δ' ἢ Ε' μ.Χ. αἰῶνα²⁻³. Τοῦτο, ὅμως, δὲν φαίνεται ἀληθές, διότι τὸ ἔργον του, ἐνθυμίζον τὸν Ἀέτιον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον, τοποθετεῖ τὴν δρᾶσίν του μετ' αὐτούς⁴. Συνεπῶς, ἡ ἐκδοχὴ τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ κατὰ τὸν Ζ' μ.Χ. αἰῶνα δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς πιθανωτέρα. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν Δ' μ.Χ. αἰῶνα μνημονεύονται δύο συνώνυμοί του, ἦτοι Παλλάδιος ὁ Ῥωμαῖος βοτανικὸς καὶ ἰατρός, συγγραφεὺς γεωπονικοῦ βιβλίου⁵, καὶ Παλλάδιος ὁ Ἑλλην ἐπίσκοπος τῆς Γαλατίας, ὁμιλήσας περὶ ἀφροδισίων νόσων⁶, δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ἐκ συνωνυμίας σύγχυσις καὶ διχογνωμία διὰ τὸν αἰῶνα τῆς ἀκμῆς τοῦ ἰατροσοφιστοῦ.

Τὸ μέχρις ἡμῶν περιελθὸν ἔργον τοῦ Παλλαδίου σύγκειται ἐκ τριῶν βιβλίων, ἦτοι: « Εἰς τὸ ἕκτον τῶν ἐπιδημιῶν (τοῦ Ἴπποκράτους) ὑπόμνημα »⁷, « Σχόλια εἰς τὸ περὶ ἀγμῶν τοῦ Ἴπποκράτους »⁸ καὶ « Περὶ πυρετῶν σύντομος σύνοψις »⁹. Τὰ περὶ ἐπιδημιῶν καὶ καταγμάτων διασωθέντα ἀποσπάσματα, καίτοι στεροῦνται πληρότητος, ἐν τούτοις εἶναι σαφῆ, διδακτικὰ καὶ διευκρινουσίην ὄχι μόνον ἀπόψεις τοῦ Ἴπποκράτους, ἀλλὰ καὶ τοῦ Γαληνοῦ¹⁰. Τὸ κύριον καὶ πλήρες σύγγραμμά του, τὸ περὶ πυρετῶν, περιέχει ἐνδιαφερούσας ἐρμηνείας αὐτῶν¹¹: εἷς τινὰ σημεῖα ἀκολουθεῖ θεωρίας σχεδὸν παρομοίας τῶν τοῦ Γαληνοῦ, ἢ ἀναπτύσσει ταύτας κάλλιον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἐν ᾧ εἷς ἄλλα ἀπομακρύνεται αὐτῶν¹²: ἐπίσης, ὡς ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τοὺς Ἀέτιον καὶ Ἀλέξανδρον. Ἡ σαφήνεια

1. Δάμπασης Ι. Ν., Λέων, ὁ Βυζαντινὸς Ἐγκυκλοπαιδικὸς Φιλόσοφος καὶ Ἰατρός. « Ἱατρικὰ Χρονικά », 3:1, 1964.

2. Sarton G., Introduction to the History of Science, vol. I, p. 392-393. Carnegie Institution of Washington, 1953.

3. Bariéty M. et Coury Ch., Ibid., p. 228.

4. Freind J., Ibid., p. 99-100. Ἐνιαῦθα πρόκειται περὶ τοῦ Ἀετίου τοῦ Ἀμιδηνοῦ (ἀρχαὶ Γ' μ.Χ. αἰῶνος) καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Τρολλιανοῦ (ἀπὸ τέλους Ε' μέχρις ἀρχῶν Γ' μ.Χ. αἰῶνων). Ἐκ τῶν δύο ἄλλων γνωστῶν Ἀλεξάνδρων ἰατρῶν, ὁ μὲν Ἀφροδισιεὺς ἤκμυσε τὸ Β' πρὸς Γ' μ.Χ. αἰῶνα, ὁ δὲ Φιλαλήθης τὸν Α' μ.Χ.

5. Sarton G., Ibid., p. 355. Τὸ πλήρες ὄνομα αὐτοῦ εἶναι Rutilius Taurus Aemilianus Palladius καὶ τὸ ἔργον του ἐπιγράφεται De Agricultura.

6. Lavastine-Laignel M., Histoire Générale de la Médecine, vol. II, p. 501. Ed. Albin Michel, Paris, 1936.

7. Crassus J., Medici Antiqui Graeci. Ed. Basel, 1581.

8. Foësius A., Hippocrates. Ed. J. Santalbinus, Francfort, 1855.

9. Ideler J., Physici et Medici Graeci Minores, vol. I, p. 107-120. Ed. Berolini, 1841.

10. Freind J., Ibid., p. 99-100.

11. Sarton G., Ibid., p. 393.

12. Sprengel K., Ibid., p. 222.

τοῦ περὶ πυρετῶν ἀξιολόγου διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔργου τοῦ Παλλαδίου, εἰς βραχεῖαν ἀνασκόπησιν τοῦ ὁποίου προβαίνομεν ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ, εἶναι καταφανὴς ἐκ τοῦ προοιμίου, ἔχοντος οὕτω : « Σκοπὸν ἔχομεν ἐν τῷ παρόντι συγγράμματι περὶ τῆς τῶν πυρετῶν διαφορᾶς σύντομον ἐκθέσθαι παράδοσιν, καὶ πρῶτον εἰπεῖν τὴν οὐσίαν τῶν πυρετῶν, καὶ τὰς διαφορὰς αὐτῶν, τὰς τε οὐσιώδεις καὶ ἐπουσιώδεις, τὰς τε γενικωτέρας καὶ εἰδικωτέρας· εἶτα τὰς αἰτίας αὐτῶν καὶ τὰς σημειώσεις. Ἄλλὰ γε πρό γε τούτων, εἴπωμεν, τί ἐστὶ πυρετός »¹. Ὁ πυρετός ἐν τῇ οὐσίᾳ του εἶναι, κατ' αὐτόν, ἢ « παρὰ φύσιν θερμότης, ἀπὸ καρδίας ἀρχομένη καὶ διὰ τῶν ἀρτηριῶν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα ἠπλωμένη, αἰσθητῶς βλάπτουσα τὴν ἐνέργειαν »². Ὁ ὄρισμός οὗτος εἶναι παρόμοιος τῶν τοῦ Ἀετίου Ἀμιδηνοῦ³ καὶ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ⁴, καίτοι τ' ὄνομα αὐτῶν δὲν ἀναφέρεται. Ὁ Παλλάδιος, ὡς παρακατιόντες θὰ ἴδωμεν, μνημονεύει κατ' ἐπανάληψιν τῶν ὀνομάτων μόνον τοῦ Ἴπποκράτους καὶ τοῦ Γαληνοῦ. Τὰς διαφορὰς τῶν πυρετῶν, ἀναφερόμενος εἰς τὸν Γαλανόν, ὑποδιαίρει εἰς οὐσιώδεις ἢ οἰκειοτάτας, « δι' ὧν ὑπαγορεύεται ἡμῖν ἡ ποιότης τῆς ὑποκειμένης καὶ πλεοναζούσης ὕλης », καὶ ἐπουσιώδεις, ἧτοι « τὰς ὑπὲρ τῆς ὕλης, τὰ συμβεβηκυίας ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ, τοῦτ' ἐστὶν ἐπὶ χυμοῖς τισιν »⁵⁻⁶. Διὰ τ' ἀπότοκα τῆς ἐκ πλεονασμοῦ διαφορᾶς γένη τοῦ πυρετοῦ, αἵτινα διακρίνει τρία, μνημονεύει τοῦ Ἴπποκράτους ταῦτα εἶναι τὰ « ἰσχοντα » ἢ τὰ ἐπὶ στερεοῖς, τὰ « ἰσχόμενα » ἢ τὰ ἐπὶ ὑγροῖς καὶ τὰ « ἐνορμώντα » ἢ τὰ ἐπὶ πνεύμασι, τῶν ὁποίων ἡ οὐσία « λεπτομερестаτή μὲν ἢ τοῦ ἀέρος, παχυμερестаτή δὲ ἢ τῶν στερεῶν σωμάτων, μεταξὺ δ' ἀμφοῖν ἢ τῶν ὑγρῶν », κατὰ Γαληνόν, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ πάλιν ἀκολουθεῖ⁷⁻⁸⁻⁹. Ἐκ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἴπποκράτους καὶ τοῦ Γαληνοῦ ὀρμώμε-

1. Παλλάδιος, Περὶ πυρετῶν σύντομος σύνοψις. (Ideler, vol. I, p. 107).

2. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σ. 107, Ideler.

3. Ἀετίος: Πυρετός ἐστὶ θερμότης παρὰ φύσιν καρδίας καὶ ἀρτηριῶν βλάπτουσα τὸν ζωτικὸν τόνον. (Δωδεκαβίβλου Ε', ζ', τόμ. Η' 2, σ. 10, Olivieri. Bolognini in Aedibus Academiae Litterarum, 1850).

4. Ἀλέξανδρος Τραλλιανός: Οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ πυρετοῦ καὶ ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ φύσις, εἰ μὴ θερμασία τις παρὰ φύσιν τῆς καρδίας τε καὶ τῶν ἀρτηριῶν. (Περὶ Πυρετοῦ α', τόμ. Α', σ. 291, Puschmann. Ed. 1878).

5. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἄνωτ., κεφ. γ', τόμ. Α', σ. 107-108, Ideler.

6. Ὁ Γαληνός ἐν προκειμένῳ γράφει: Οἰκειόταται διαφοραὶ τῆς παρὰ φύσιν θερμασίας εἰσίν, ἧτοι τὸ σῶμα τῆς καρδίας αὐτὸ κατειληφθείας αὐτῆς, ἢ τοὺς περιεχομένους ἐν ταῖς κοιλίαις αὐτῆς χυμούς· λοιπὴ δὲ καὶ τρίτη τις ἐπ' αὐταῖς διαφορὰ, τῆς ἀερώδους οὐσίας μόνης ἐκθερμασμένης ἰκανῶς, τῶν δὲ ὑγρῶν καὶ στερεῶν σωμάτων θερμοινομένων μὲν ἔτι... (Περὶ διαφορᾶς πυρετῶν, βιβλ. Α', τόμ. Ζ', σ. 276, Kühn).

7. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἄνωτ., κεφ. δ', τόμ. Α', σ. 108-109, Ideler.

8. Γαληνός: Καὶ ὁ Ἴπποκράτης ἐνδεικνύμενος ἔλεγε, τὰ ἰσχοντα καὶ τὰ ἐνισχόμενα καὶ τὰ ἐνορμώντα. (Ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Ζ', σ. 278, Kühn).

9. Ἐν τῇ Ἴπποκρατικῇ Συλλογῇ δὲν ὑπάρχει βιβλίον ἀποκλειστικῶς ἀφιερωμέ-

νος, διαχωρίζει μετὰ σαφηνείας τοὺς πυρετούς¹, κατὰ τὴν « πλεονεκτοῦσαν ὕλην », τ.ξ. αἷμα, χολήν, μελαγχολικὸν χυμὸν (μέλαιναν χολήν τοῦ Ἴπποκράτους) καὶ φλέγμα, καὶ τὴν ποιότητα ταύτης, τ.ξ. « εἰ θερμὴ ἔστι καὶ λεπτή, ἢ ψυχρὰ καὶ παχεῖα, καὶ εἰ σεσημμένη ἢ ἀσαπῆς, καὶ εἰ ἐκτὸς τῶν ἀγγείων ἔστιν ἢ ἐντός, καὶ εἰ ἐν τινι μορίῳ πλεονάζει ἢ ἐν ὄλῳ τῷ σώματι ». Ἐκ πλεονάζοντος αἵματος, διαχύτου, λεπτοῦ, σαπροῦ καὶ θερμοῦ, προκαλοῦνται οἱ δξείς πυρετοί· ἐκ διαχύτου, ψυχροῦ καὶ παχέος, οἱ χρόνιοι· ἐκ διαχύτου καὶ ἀσαποῦς, ἢ πληθῶρα²· ἐξ ἐντετοπισμένου καὶ ἀσαποῦς τὰ ἐρυθήματα μετὰ διογκώσεως· ἐξ ἐντετοπισμένου καὶ σαπροῦ, τὸ ἀπόστημα. Ἐκ πλεοναζούσης χολῆς, διαχύτου καὶ ἀσαποῦς, ὁ ἕκτερος· ἐκ σαπρᾶς ἐν τοῖς ἀγγείοις, ὁ καῦσος πυρετός³· ἐκ σαπρᾶς ἐκτὸς τῶν ἀγγείων, ὁ διαλείπων τριταῖος· ἐξ ἐντετοπισμένης καὶ ἀσαποῦς, ὁ ἔρπης· ἐξ ἐντετοπισμένης καὶ σαπρᾶς ὁ διαβρωτικὸς ἔρπης. Ἐκ πλεονάζοντος μελαγχολικοῦ χυμοῦ, διαχύτου καὶ ἀσαποῦς, ὁ μέλας ἕκτερος· ἐκ διαχύτου καὶ σαπροῦ, ὁ τεταρταῖος· ἐξ ἐντετοπισμένου καὶ ἀσαποῦς, οἱ σκίρροι³· ἐξ ἐντετοπισμένου καὶ σαπροῦ, τὰ καρκινώματα ἢ φαγεδαίνωματα⁴ ἢ γαγγραινώματα. Ἐκ τοῦ πλεονάζοντος φλέγματος, τοῦ σαπροῦ ὑαλώδους καὶ δξώδους, τὰ ἀνεκθέρμαντα ῥίγη⁵ καὶ οἱ ἠπίαιοι πυρετοί⁶· ἐκ τοῦ σαπροῦ ἄλυκοῦ, ὁ ἀμφημερινός· ἐκ τοῦ γλυκέος, ὡς κατὰ φύσιν ὑπάρχοντος, δὲν προκαλεῖται πυρετός. Ὁ ἴδιος τονίζει· « Ἴστέον δ' ὅτι ἅπαντες οἱ προειρημένοι χυμοί, εἰ μὴ σαπῶσιν, εἰδος

νον εἰς τοὺς πυρετούς, οἵτινες περιγράφονται εἰς διάφορα βιβλία τῆς Συλλογῆς ταύτης, καὶ δὴ ἀπὸ πλευρᾶς κλινικῆς συμπτωματολογίας καὶ θεραπευτικῆς ἐν ἐκτάσει. (Littre E., Œuvres Complètes d'Hippocrate, vol. I - X. Ed. Baillière, Paris, 1861). Ἀπὸ ἀπόψεως παθογένεσεως τῶν πυρετῶν ἰδοὺ αἱ Ἴπποκρατικαὶ γνώμαι· « ἦν πλέον ἤν ἰκμάς ἢ ἐτέρη τῆς ἐτέρης, πυρετός ἐκ τούτου τῷ ἀνθρώπῳ προσγίνεται » (Περὶ Νούσων, βιβλ. Δ', τόμ. Ζ', σ. 568, Littre)· « ὁ πυρετός γίνεται μέλλον ἀπὸ τῆς χολῆς καὶ τοῦ φλέγματος καὶ ἀπὸ τοῦ αἵματος· θερμότατα γὰρ ταῦτά ἐστι » (Αὐτόθι, σ. 586, Littre)· « πυρετός γίνεται, ὁκόταν χολὴ ἢ φλέγμα θερμανθῆ, θερμαίνεται τὸ ἄλλο πᾶν σῶμα ἀπὸ τουτέων, καὶ καλέεται τοῦτο πυρετός » (Περὶ Νούσων, βιβλ. Α', τόμ. Γ', σ. 188, Littre)· « πυρετοὶ γίνονται, ὅταν τοῦ σώματος ὑπερφλεγμῆντος αἱ σάρκες ἀνοιδήσωσιν, καὶ τὸ φλέγμα καὶ ἡ χολὴ κατακλεισθέντα ἀτρεμήσωσι » (Περὶ Τόπων τῶν κατὰ Ἄνθρωπον, τόμ. Γ', σ. 188, Littre).

1. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἀνωτ., κεφ. ε', τόμ. Α', σ. 109 - 110, Ideler.

2. Καῦσος πυρετός καλεῖται, ὁ διακαῆς, ἀνεκθέρως διακαίων καὶ καταναλίσκων τὰ ἐν τῷ σώματι ὑγρά. (Παλλάδιος, κεφ. ις', τόμ. Α', σ. 114, Ideler).

3. Σκίρρον ὀνομάζομεν ὄγκον σκληρὸν ἀνώδυνον. (Γαληνός, Θεραπευτικῆς Μεθόδου, βιβλ. Ε', τόμ. Γ', σ. 962, Kühn).

4. Φαγεδαίνα καλεῖται ἡ διαβρωτικὴ, ῥυπαρὰ καὶ δυσώδης ἐξέλκωσις, ἐξικνουμένη καὶ μέχρι τῶν ὀστέων.

5. Ἄνεκθέρμαντα ῥίγη εἶναι τὰ παρατεταμένα καὶ μὴ δυνάμενα νὰ θερμανθῶσι.

6. Ἠπίαιος πυρετός εἶναι, « ὅταν ἅμα καὶ ῥιγῶσι καὶ πυρέττωσιν οἱ κάμνοντες ». (Παλλάδιος, κεφ. κς', τόμ. Α', σ. 118, Ideler).

πυρετοῦ οὐ ποιοῦσι». Οἱ πυρετοὶ «ἀνάπτονται» διὰ πέντε αἰτίας· διὰ πρόσθεσιν ἐπιτηδείας ὕλης (πέπερι, νᾶπυ, σκόροδον κ.τ.τ. ἐπὶ ἀτόμων θερμῆς κράσεως), διὰ τὴν κίνησιν εἴτε ψυχικὴν (θυμός, φροντίς) εἴτε σωματικὴν (ὑπερβολικὸς κάματος), διὰ τὴν στέγνωσιν (ἀδιαπνευσία ἐκ πυκνώσεως τῶν ἀδῆλων πόρων τοῦ σώματος), διὰ προσομιλίαν ἑτέρου θερμοῦ (ὑπέρμετρος θέρμανσις τῆς κεφαλῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου)¹. Περαιτέρω, ἀναλύων ἀπὸ κλινικῆς πλευρᾶς τὰ εἶδη τοῦ πυρετοῦ, δὲν περιορίζεται μόνον εἰς θεωρίας, ἀλλὰ περιγράφει τὴν κλινικὴν συμπτωματολογίαν ἑκάστου μετ' ἀκριβείας, ἐνδεικτικῆς μακρᾶς κλινικῆς πείρας καὶ ὀξείας παρατηρητικότητος. Οὕτως, ἀφ' οὗ ἀναφερθῆ εἰς τὰ σημεῖα τῆς εἰσβολῆς τοῦ πυρετοῦ, τοὺς ἰδρωτάς ἐπὶ τοῦ πυρετοῦ, τὰς χάσμας πρὸ τῶν πυρετῶν καὶ τὰς κεφαλαλγίας², προχωρεῖ εἰς τὸν διαχωρισμὸν αὐτῶν, εἰς ἑφημέρους πυρετούς, συνόχους, καύσου (πυρετοῦ), ἔκτικου, μαρασμοῦ, ἀμφημερινῶν, ἀκριβοῦς τριταίου, ἡμιτεταρταίου ἀκριβοῦς, διαλειπόντων³, καί, κατόπιν, ὀμιλεῖ περὶ φρικίων, τρόμων καὶ ἠπιάλου πυρετοῦ⁴. Ἐν ᾧ εἰς τὴν διαφορικὴν διαγνωστικὴν τῶν πυρετῶν εἶναι ἀκριβῆς, σαφῆς καὶ λεπτολόγος, εἰς τὴν θεραπείαν αὐτῶν ἀφιεροῖ ἐν μόνον βραχὺ κεφάλαιον, γράφων· «ἐπὶ τούτων δὲ ἀπάντων τῶν νοσημάτων χρῆ ἀκριβῶς ἐπίστασθαι τὸν ἐπιστήμονα ἰατρὸν καὶ γινώσκειν τὴν τε φύσιν καὶ τὴν κρᾶσιν τῶν καμνόντων, καὶ τὴν ἰδέαν τῶν πυρετῶν, καὶ τὴν ἑκάστου νοσήματος γένεσιν καὶ κίνησιν καὶ ἀρχὴν καὶ ἀνάβασιν καὶ ἀκμὴν καὶ τὰς ἀναλογίας αὐτῶν τῶν παροξυσμῶν καὶ τὰς τῶν περιόδων ἀνταποδόσεις», καὶ καταλήγων· «πᾶν γὰρ ἔργον τοῦ ἰατροῦ ἐπινοητικόν ἐστὶ τῶν περὶ τὸ σῶμα σφαλμάτων»⁵⁻⁶. Καί, διερωτᾶται τις, μήπως συνέγραψε καὶ θεραπευτικὸν τῶν πυρετῶν βιβλίον, ὃπερ ἀπωλέσθη; Ἐπειδὴ δ' ὅσα περὶ διαφορικῆς διαγνωστικῆς τῶν πυρετῶν ὁ Παλλάδιος διαπραγματεύεται ἰσχύουσιν, ἐν πολλοῖς, καὶ μέχρι σήμερον, ἀπὸ κλινικῆς ἀπόψεως, δὲν κρίνεται ἀπαραίτητος ἡ ἐνταῦθα ἀνάλυσις αὐτῶν.

Διὰ τὰς περὶ πυρετῶν θεωρίας, ἃς σημειωθῆ, ὅτι, παρὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Ἰπποκράτους (460-356 π.Χ.) καὶ τοῦ Γαληνοῦ (129-201 μ.Χ.), τῆς ἀπὸ καρδίας ἐξορμήσεως αὐτῶν, ἔχομεν καὶ τὰς τοῦ Κείου Ἐρασιστράτου

1. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἀνωτ., κεφ. θ', τόμ. Α', σ. 111, Ideler.

2. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἀνωτ., κεφ. ι' - ιγ', τόμ. Α', σ. 111 - 112, Ideler.

3. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἀνωτ., κεφ. ιδ' - κγ', τόμ. Α', σ. 112 - 117, Ideler.

4. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἀνωτ., κεφ. κδ' - κζ', τόμ. Α', σ. 117 - 119, Ideler.

5. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἀνωτ., κεφ. ηθ', τόμ. Α', σ. 119, Ideler.

6. Ὁ Ἀέτιος εἰς τὸ περὶ Πυρετῶν Διαγνώσεως καὶ Θεραπείας γράφει: Ὅτι χρῆ τὸν ἰατρὸν ἐπιστήμονα τῶν τῆς φύσεως ἔργων εἶναι καὶ τί ὀφείλει ἐρωτᾶν... ἐπίστασθαι τε τὰ τῆς φύσεως ἔργα... οὕτως γὰρ ἡ φύσις σύμμαχον λαβοῦσα τὸν ἰατρὸν καὶ τὰ δέοντα ποιοῦντα αὐτόν τε τὸν ἄρρωστον πειθήνιον καὶ μηδὲ ἐν τῇ διαίτῃ ἀμαρτάνοντα περιγένοιτο ἂν τῆς νόσου. (Τόμ. Η' 2, σ. 6, Olivieri).

(320-250 π.Χ.) και τοῦ Προυσαέως Ἀσκληπιάδου (124-56 π.Χ.)¹. Ὁ Ἐρασίστρατος θεωρεῖ τὸν πυρετὸν ἀπότοκον τῆς παρεμπύσεως αἵματος ἐντὸς τῶν ἀέρα, ὡς ἐπιστεύετο, περιεχουσῶν ἀρτηριῶν². Ὁ Ἀσκληπιάδης, ἠγέτης τῆς αἰρέσεως τῶν μεθοδικῶν, πρεσβεύων ὅτι τὰ σώματα ἡμῶν συνίστανται ἀπὸ θεωρητοῦς « ὄγκους » (ἄτομα ἀόρατα τῆς ὕλης) και νοητοῦς « πόρους » (κενόν), ἀποδίδει τὸν πυρετὸν εἰς ἔμφραξιν τῶν ὄγκων εἰς τοὺς πόρους, λόγῳ διαφορᾶς μεγέθους τῶν τελευταίων, εἰς συνάθροισιν τῶν ἐξ ὕγροῦ και πνεύματος ἀεικινήτων ὄγκων, εἰς διαταραχὴν τῆς ἀδιακόπως ἐκλυομένης ἐνεργείας³⁻⁴⁻⁵. Καί, ὁ Παλλάδιος, ὁμιλῶν περὶ « ὕλης ἀπὸ φύσεως κινουμένης »⁶, « τῷ πνεύματι συνεκφυροῦνται τὰ ὑγρά »⁷, « και πυκνωθῶσιν οἱ ἄδηλοι πόροι τοῦ σώματος », « διὰ τὴν στέγνωσιν »⁸, εἶναι ἐνήμερος τῶν ἀπόψεων ὄχι μόνον τοῦ Ἀσκληπιάδου, ἀλλὰ και τοῦ Λαοδικέως μαθητοῦ του Θεμισωνος (ἀκμὴ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ Α' π.Χ. αἰῶνος), τοῦ προαγαγόντος και συστηματοποιήσαντος τὴν θεωρίαν τοῦ διδασκάλου διὰ τῆς τῆς « στεγνώσεως » και « ὀύσεως » τῆς πρώτης ἀποτόκου ἐντάσεως και ξηρότητος (πυρετοῦ π.χ.) και τῆς δευτέρας, χαλαρώσεως και ὕγρότητος⁹.

1. Ἀλέξανδρος Τραλλιανός: Ὅτι δὲ εὐλογόν ἐστὶν ἀπὸ καρδίας μᾶλλον ὀρᾶσθαι τὸν πυρετὸν... τοῖς ἀρίστοις τῶν ἱατρῶν ἀποδεδείκται, Γαληνῷ τε μάλιστα και Ἱπποκράτει φέρειν οὖν ἐνταῦθα και τὴν Ἐρασιστράτου δόξαν και Ἀσκληπιάδου και τὸν τῶν ἄλλων ἱατρῶν χορόν ἐστὶ περιττόν. (Ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σ. 291, Puschmann).

2. Γαληνός: Ἐρασίστρατος ὀρίζει πυρετὸν κίνημα αἵματος παρεμπεπτωκότος εἰς τὰ πνεύματος ἀγγεῖα ἀπροαιρέτως. (Περὶ Φιλοσόφου Ἱστορίας, τόμ. ΙΘ', σ. 342, Kühn).

3. Γαληνός: Εἰ μὲν γὰρ ἐξ ἀτόμων και κενοῦ κατὰ τὸν Ἐπικούρου τε και Δημοκρίτου λόγον συνεστήκει τὰ πάντα, ἢ ἐκ τινων ὄγκων κατὰ τὸν ἱατρὸν Ἀσκληπιάδην και γὰρ οὕτως ἀλλάξας τὰ ὀνόματα και ἀντὶ μὲν τῶν ἀτόμων τοὺς ὄγκους, ἀντὶ δὲ τοῦ κενοῦ τοὺς πόρους λέγων τὴν αὐτὴν ἐκείνοις τῶν ὄντων οὐσίαν εἶναι βουλόμενος. (Πρὸς Πίσωνα περὶ τῆς Θηριακῆς, τόμ. ΙΔ', σ. 250, Kühn).

4. Γαληνός: Ἀσκληπιάδης γοῦν... ἅπαντα πυρετὸν ἐπὶ τισιν ἔμφραξεσιν ὄγκων ἐν πόροις ἀεὶ συνίστασθαι λέγων, ἐν μεγέθεσι πόρων τὴν διαφορὰν τιθέμενος αὐτοῦ. (Περὶ Τρόμου και Παλμοῦ και Σπασμοῦ και Ῥίγους, τόμ. Ζ', σ. 615, Kühn).

5. Σέξτος Ἐμπειρικός: Οὕτω γοῦν τρισὶν ὑποθέσεσι κεχρησθαί φαμεν τὸν Ἀσκληπιάδην εἰς κατασκευὴν τῆς τὸν πυρετὸν ἐμποιοῦσης ἐντάσεως, μὲν μὲν ὅτι νοητοὶ τινες εἰσὶν ἐν ἡμῖν πόροι, μεγέθει διαφέροντες ἀλλήλων, δευτέρω δὲ ὅτι πάντοθεν ὕγροῦ μέρη και πνεύματος ἐκ λόγῳ θεωρητῶν ὄγκων συνηράνισται δι' αἰῶνος ἀνηρεμήτων, τρίτῃ δὲ ὅτι ἀδιάλειπτοὶ τινες εἰς τὸ ἐκτός ἐξ ἡμῶν ἀποφοραὶ γίνονται, ποτὲ μὲν πλείους ποτὲ δὲ ἐλάττους πρὸς τὴν ἐνεστηκυῖαν περίστασιν. (Πρὸς Μαθηματικούς, βιβλ. Γ', παραγ. 5. Loeb Classical Library, 1964).

6. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἄνωτ., κεφ. κδ', τόμ. Α', σ. 118, Ideler.

7. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἄνωτ., κεφ. δ', τόμ. Α', σ. 109, Ideler.

8. Παλλάδιος, Ἐνθ' ἄνωτ., κεφ. θ', τόμ. Α', σ. 111, Ideler.

9. Drake, I., Introduction, p. XIX. (Caelius Aurelianus: On Acute and Chronic Diseases. University of Chicago Press, 1950).

Ἐν κατακλεῖδι, ὁ Παλλάδιος μελετᾷ καὶ σχολιάζει τοὺς προγενεστέρους αὐτοῦ ἰατρούς, συγγράφει μετ' ἀκριβείας καὶ ἀφίνει τὸ ἀξιόλογον διὰ τὴν ἐποχὴν του περὶ « Πυρετῶν » ἔργον. Οὗτος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ συνακμάσαντες, ἐν ἀρχῇ μνημονευόμενοι, κρατοῦσιν ἄσβεστον τὴν δᾶδα τοῦ Βυζαντινοῦ πνεύματος εἰς περίοδον, καθ' ἣν ἐν Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ, φθίνοντος τοῦ Ζ' μ.Χ. αἰῶνος ἀκμάζει, εἰς καὶ μόνος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Μιλάνου καὶ ἰατρὸς Benedictus Crispus, ὁ συγγράψας ἰατρικὸν ποίημα ἐκ 241 ἑξαμέτρων, μετὰ προλόγου εἰς πεζὸν λόγον, ὑπὸ τὸν τίτλον *Commentarium Medicinale*, ἐν ᾧ πραγματεύεται περὶ θεραπειῶν διὰ βοτανῶν εἴκοσι ἕξ νόσων¹.

---

1. Sarton G., *Ibid.*, vol. I, p. 497. Σημειωτέον, ὅτι, φθίνοντος τοῦ Ζ' μ.Χ. αἰῶνος, ἤκμασε καὶ ὁ ἐκ Φρυγίας μοναχὸς Μελέτιος, συγγράψας τὸ περὶ τῆς τοῦ « Ἀνθρώπου Κατασκευῆς », ἔργον μᾶλλον θεολογικὸν παρὰ ἐπιστημονικόν. (Αὐτόθι).

ΔΙΑΛΕΚΤΗΣ ΖΕΥΓΩΛΗ - ΓΛΕΖΟΥ

Πολύγνωτος Βαγῆς

*Κίνησε μὲ τὰ ρόδα τῆς ἀγῆς
καὶ μὲ τὸ σούρουπο γύρισε ὁ Βαγῆς.*

*Δὲν ἔπαιξε στὰ μάτια του τὸ φῶς,
τόσο πολὺ πὸν τοῦ ἔλειψε στὰ ξένα.*

*Μὲ τὸ σούρουπο γύρισε νεκρὸς
καὶ φέρνει τὰ ὄνειρά του πετρωμένα.*

*Στεφάνια τοῦ ἔπλεκεν ἡ Δόξα ἡ ξελογιάστρα
κ' ἡ Φήμη τὸν ἀνέβαζεν ὡς με τ' ἄστρα,
μὰ ἡ Νοσταλγία τὸν ἔπαιρνε ἀπ' τὸ χέρι,
ὄλα τῆς ξευτειᾶς τὰ πικρὰ χρόνια,
στὴν Ἑλλάδα, πὸν ἐποθοῦσε, νὰ τὸν φέρη,
ἔτσι, καθὼς φτάνον ἐδῶ τὰ χελιδόνια.*

*Ὅλο ἐμελέταε «Θὰ πάω στὴ Θάσο,
στὴ φτωχὴ της πέτρα νὰ ἡσυχάσω».*

*Καὶ νὰ τον πιά, πὸν μιὰ ἄνοιξι γυρίζει,
μὲ τὰ μάτια κλειστὰ καὶ μὲ τὸ στόμα,
νὰ κοιμηθῆ, ν' ἀναπαυθῆ στὸ πάτριο χῶμα.*

ΕΥΘΥΜΙΟΥ Θ. ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗ

Φιλολόγου

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ ΤΟΥ 1911 ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΛΗΡΟΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ ΠΕΡΙ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ

Τὸ γλωσσικὸν θέμα εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ὠδήγησε καὶ ὠδηγεῖ τὸ Ἔθνος μας πολλάκις εἰς ἀκρότητα, ὑπῆρξε πάντοτε ἐπίκαιρον κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους, σχολὰς καὶ ρεύματα τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματείας¹.

Ὡς ἦτο φυσικὸν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ αἰῶνος μας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐμάχοντο «καθαρευουσιάνοι» κατὰ «μαλλιαρῶν», ὅτε εἶχον προηγηθῆ οἱ περίφημοι φιλολογικοὶ διαξιφισμοὶ Κόντου-Βερναρδάκη καὶ τῶν Σχολῶν των — γνωσταὶ καὶ αἱ ἀντιδικαὶ Μιστριώτου πρὸς τοὺς δημοτικιστὰς — αἱ ἑλληνικαὶ κοινότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ δὲν ἔμειναν ἀμέτοχοι τῶν διαπληκτισμῶν καὶ τῶν γλωσσικῶν ἀγῶνων τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Μικρασιατικὸς Ἑλληνισμὸς καὶ μάλιστα ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Σμύρνης ἀνέπτυξαν ζηλευτὴν δραστηριότητα καὶ ἐλάμβανον θέσιν συχνότατα εἰς τὸ θέμα.

Τὴν παράταξιν τῶν καθαρευόντων ὑπερημύνετο καὶ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ τὴν παράταξιν τῶν δημοτικιστῶν οἱ λογοτέχναι τῆς μερίδος τοῦ ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῶν διαφόρων ἔργων των καὶ τῶν δημοσιογραφικῶν των ὀργάνων.

Ἐν ἐκ τῶν περιοδικῶν τῆς Σμύρνης ἡ «Ἀνατολή», ἐκδιδόμενον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1910-1912, παρηκολούθει ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς ἔριδας, δημοσιεῖον συχνάκις σχόλια περὶ Ψυχάρη, Χατζιδάκι, Μιστριώτη, καθὼς καὶ σατιρικά σχεδιαγραφήματα σχετικὰ πρὸς τοὺς ὡς ἄνω κυρίους ἐκπροσώπους τῶν δύο γλωσσικῶν τάσεων².

---

1. Περί τοῦ Νεοελληνικοῦ γλωσσικοῦ θέματος τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου αἰ. ἐγράφη πληθὸς ἐργασιῶν. Κατωτέρω περιοριζόμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἀντιπροσωπευτικὸν κείμενον καὶ γεγονὸς τοῦ γνωστοῦ σάλου, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Νεοελληνικῶν γραμμάτων καὶ δὴ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Σμύρνην.

2. Βλ. Μικρασιατικὴ Βιβλιογραφία. Α'. Τὸ Περιοδικὸν Ἀνατολή, ἐπιμελεῖα

Ὁ ἐκπαιδευτικὸς-λογοτέχνης Ἄγγελος Σημηριώτης, ὁ καὶ ἐκδότης τοῦ προαναφερθέντος περιοδικοῦ, εἰς ἄρθρον του, ἐπ' εὐκαιρίᾳ δημοσιεύματος τοῦ ἀειμνήστου Γ. Ν. Χατζιδάκι¹, ἀναφέρει ἐνδεικτικῶς ἐπεισόδιον μικρόν, τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ γλωσσολόγου καθηγητοῦ εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν Σμύρνης, ὅτε ὁ Σημηριώτης ἦτο καθηγητής.

Ὁ Χατζιδάκις παρηκολούθησε μίαν ὥραν διδασκαλίαν Νέων Ἑλληνικῶν εἰς τὴν Β' Γυμνασίου. Ὁ ἐκπαιδευτικὸς λειτουργὸς ἀνέθεσεν εἰς ἓνα μαθητὴν νὰ ἀναπτύξῃ θέμα εἰς τὸν πίνακα. Ὁ ἀειμνήστος γλωσσολόγος παρετήρησεν εἰς ἓν σημεῖον τὴν λέξιν « χαιρετῶ » καὶ ἐξέλαβεν αὐτὴν ὡς μέγα σφάλμα, ὑποδείξας εἰς τὸν μαθητὴν νὰ γράψῃ τὸν ὀρθὸν τύπον καὶ δόκιμον, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ « χαιρετίζω ».

Μὲ τὸ μνημονευθὲν ὅμως ἄρθρον, σημειοῖ ὁ Σημηριώτης, ὁ Χατζιδάκις « ὑπέστη σημαντικὴν ἐξέλιξιν καὶ εἶναι εἰς τὰς παραμονὰς ἀν' ἐξακολουθητῆ ἐξελισσόμενος ν' ἀπαρνηθῆ τὸν μακαρίτην Κόντον καὶ τὰς περὶ ἀτιτικισμοῦ θεωρίας του².

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀντίθετος παράταξις, ἡ τοῦ συντηρητισμοῦ τῆς γλώσσης μας δὲν ἔμεινε χωρὶς θέσιν εἰς τὰς σελίδας τοῦ περιοδικοῦ. Μετὰ τὴν ἐγκύκλιον τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων³, διὰ τῆς ὁποίας κατεδικάζετο ἡ νέα⁴ κίνη-

---

Εὐθυμίου Θ. Σουλογιάννη, ἐν « Μικρασιατικὰ Χρονικά », τόμος ΙΒ', 1965, σσ. 231 - 302, εἰς πίνακα, λήμμα : γλωσσικὸν θέμα.

1. Βλ. ἐν περιοδ. « Παναθηναῖα », ἔτος ΙΑ', τόμος ΚΑ', τεύχος 15 - 1 - 1911, σσ. 179 - 181, Γ. Ν. Χατζιδάκι, Τὸ χυδαῖον καὶ τὸ ἀπόβλητον ἐν τῇ γλώσσῃ. Ὁ συγγραφεὺς ἐν συμπέρασματι γράφει τὰ ἐξῆς ἀξιοπρόσεκτα : « Συγκεφαλαιῶν τὰνωτέρω λέγω ὅτι κατὰ ταῦτα ἀνάγκη νὰ κρίνωνται χυδαῖα καὶ ἀπόβλητα πρῶτον τὰ ὑπὸ τῆς ἀνεπτυγμένης κοινωνίας ἡμῶν τοιαῦτα θεωρούμενα καὶ ὡς τοιαῦτα καταδικαζόμενα καὶ δεύτερον τὰ παρὰ τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης ἡμῶν πλαττόμενα καὶ ἐπομένως ἀνελλήνιστα. Πᾶν δ' ὅ,τι λέγεται μὲν ὑπὸ πάντων ἡμῶν συνήθως, δὲν προσκρούει δὲ εἰς τὸ γλωσσικὸν ἡμῶν αἰσθημα, καὶ πᾶν ὅ,τι δὲν ἀντίκειται πρὸς τοὺς νόμους καὶ κανόνας τοὺς διέποντας τὰ τῆς ἡμετέρας γλώσσης, οὔτε χυδαῖον οὔτε ἀπόβλητον δύναται καὶ πρέπει νὰ ὀνομάζηται καὶ στιγματίζηται εἴτε ἀκέραιον εἴτε ἡλαττωμένον τὸν τύπον ἢ τοὺς φθόγγους εἶναι. Περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης καλὸν ἢ μᾶλλον ἀναγκαῖον φαίνεται νὰ πεισθῶμεν τέλος καὶ νὰ συμφωνήσωμεν πάντες ».

2. Βλ. Ἄγγελοῦ Σημηριώτη, Τώρα καὶ πρὶν, ἐν περιοδ. « Ἀνατολή » Σμύρνης, τόμος Α', σ. 212.

3. Τὴν πληροφορίαν λαμβάνομεν ἐκ τῆς σημειώσεως ἣτις συνοδεύει τὴν Πατριαρχικὴν ἐγκύκλιον εἰς ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον « Τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης », ἐν τῷ εἰρημένῳ περιοδικῷ, σ. 350. Οὕτω ἡ Β' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων ἐν ἔτει 1911, ἀνεθεώρησε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864. Ἐψηφίσθησαν σὺν τοῖς ἄλλοις τὸ ἄρθρον 2 παράγραφος 2 διὰ τοῦ ὁποῖου « τὸ κείμενον τῶν Ἀγίων Γραφῶν τηρεῖται ἀναλλοίωτον » καὶ τὸ ἄρθρον 107 περὶ ἐπισήμου γλώσσης.

4. Καλεῖται ἡ κίνησις τοῦ 1911 νέα, καθότι προηγήθησαν τὰ Εὐαγγελιακὰ (Ὀκτώβριος - Νοέμβριος 1901) καὶ τὰ Ὁρσεστιακὰ.

σις τῆς ἐπικρατήσεως τῆς δημοτικῆς, τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, προπύργιον τοῦ συντηρητισμοῦ καὶ τῶν ἱερῶν παρακαταθηκῶν τοῦ Ἑθνους, ἀπέλυσε πρὸς τοὺς Μητροπολίτας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ἐγκύκλιον, τῆς ὁποίας τὸ κείμενον δημοσιεύεται κατωτέρω.

Ἡ ἐγκύκλιος εἶναι ἀχρονολόγητος, ἴσως διότι ὁ δημοσιεύσας, ἐπηρεασθεὶς ἐκ τοῦ ἐπικαίρου τῆς ὑποθέσεως, ἐθεώρησε περιττὴν τὴν ἀναγραφὴν χρονολογίας. Πάντως τὸ τεῦχος εἰς τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη φέρει ἡμερομηνίαν 27 Μαρτίου 1911.

Ἡ ἐγκύκλιος ἔχει ὡς ἑξῆς :

Οἱ τῶ καθ' ἡμᾶς Ἀγιωτάτῳ Ἀποστολικῷ καὶ Πατριαρχικῷ Οἰκουμενικῷ Θρόνῳ ὑποκείμενοι Ἱερώτατοι Μητροπολίται καὶ Θεοφιλέστατοι Ἐπίσκοποι, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητοὶ ἡμῶν ἀδελφοὶ καὶ συλλειτουργοί, ὁσιώτατοι κληρικοὶ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας καὶ ἐκάστης ἐπαρχίας οἱ λοιποὶ ἐδλαβέστατοι ἱερεῖς, ὁσιώτατοι ἱερομόναχοι, τιμιώτατοι δημογέροντες, ἐπίτροποι, ἔφοροι, πρόκριτοι καὶ πάντες οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀρχιεπισκοπῇ ἐδλογημένοι χριστιανοί, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἡμῶν ἀγαπητά, χάρις εἶη καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ.

Ἡ ἐν τοῖς καλῶς παραδεδομένοις καὶ κρατοῦσιν ἐδστάθεια τὸ μὲν ὑπάρχον ἀγαθὸν ἀξιεπαίνως περισφύζει, ἐπὶ νέαν δὲ προάγει αὐτὸ ἀσφαλῶς ἀκμῆν. Τοῦναντίον δέ, ἢ ἐν ἀκρισία ἀντ' αὐτοῦ προτίμησις ἀσυστάτων νεωτερισμῶν διασαλευόντων τὴν κεκτημένην ἀσφαλῆ βάσιν ἀντὶ τοῦ ἐπιδιωκομένου δῆθεν κρείττονος, καὶ τοῦ ὑπάρχοντος πολλάκις ἀγαθοῦ δύναται ἵνα ἐπενέγκῃ τὴν καταστροφὴν. Διὸ καὶ ἐνδείκνυται καὶ ἐπιβάλλεται ἵνα ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ἀκριτῶς μηδὲν ποτε ἐπιχειρῆται καὶ πράττηται καὶ μάλιστα ἐν τοῖς τιμίοις καὶ ζωτικοῖς.

Ἐπειδὴ δὲ τῷ Γένει ἡμῶν οὐδὲν τιμιώτερον καὶ ζωτικώτερον τῆς κοινῆς Ἑθνικῆς γλώσσης, ἥτις μετὰ τῆς ἐν τῇ πίστει εὐσταθείας ἀποτελεῖ τὸ ρυμνότατον ἔρεισμα καὶ προπύργιον τῆς Ἑθνικῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως καὶ συνοχῆς, εὐδῆλον ὁποίας αὐστηρᾶς κρίσεως καὶ κατακρίσεως ἀπὸ μέρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ὀλόγητος τοῦ Γένους εἰσὶν ἄξια τὰ ἄτομα ἐκεῖνα ἅπερ ἐλαφρᾷ τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ καρδίᾳ ἀποπειρῶνται ἵνα ἀντὶ τῆς κοινῆς παραδεδειγμένης καὶ ἀπὸ τοσοῦτον ἤδη χρόνου καθωμιλημένης ἑθνικῆς γλώσσης, εἰσαγάγῃσιν ἕτερον ἀτάσθαλον καὶ ἀπεχθὲς γλωσσικὸν κατασκευάσμα, κακοζήλῳς ἐργαζόμενοι ἵνα διαφθείρῃσιν καὶ μολύνῃσιν ὅ,τι ἢ φιλοτιμία τῶν πατέρων ἐδημιούργησε καὶ ὅ,τι μέγιστον ὄντως καὶ κάλλιστον ἀποτελεῖ τοῦ εὐγενοῦς καὶ εὐκλέους ἡμῶν Γένους ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις κατόρθωμα, ἀσεβῶς μέχρι καὶ αὐτῆς τοῦ ἱεροῦ κειμένου τῶν Γραφῶν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης βεβηλώσεως καὶ παραφθορᾶς χωροῦντες καὶ ἀπανθαδιαζόμε-

νοι¹. Καὶ ἡ μὲν φιλοτιμία τοῦ Ἑθνους, ἀκμαίαν καὶ νῦν, τῇ τοῦ Θεοῦ εὐλογία τὴν τοῦ καλοῦ καὶ σωτηρίαν ἔχουσα συνείδησιν καὶ συναίσθησιν οὔτε ἠνέχθη εὐτυχῶς οὔτε ἀνεχθήσεται ποτε ἵνα καταρροπανθῇ καὶ καταπέσῃ ἢ περὶ τὴν γλῶσσαν τιμαλφῆς παρακαταθήκη, δι' ἧς ὡς διὰ δεσμοῦ ἀθραύστου, σωτηρίως συνέχονται καὶ συνδέονται τὸ παρὸν πρὸς τὸ ἔνδοξον παρελθὸν καὶ τὰ ἐπὶ μέρους πρὸς τὸ σωστικὸν σύνολον. Ἐπειδὴ ὁμως, ὅπως ποτ' ἂν ἦ ἀκόλυτος διάδοσις τοιούτων ὀλεθρίων οἶαι αἱ τοῦ λεγομένου μαλλιαρισμοῦ καὶ χυδαῖσμοῦ καινοφωνιῶν, εἰς τὴν γλῶσσάν τε καὶ εἰς τὰ ἔθνικα καὶ ἐκκλησιαστικὰ συμφέροντα δύναται ἵνα ἐπενέγκῃ βλάβην σημαντικὴν, ἀποφάσει τῶν Δύο περὶ ἡμᾶς Σωμάτων, ἐκρίθη ἐπάναγκες, ἐνεκα τοῦ ἐγεθθέντος καὶ αὐθις τελευταίως σάλου ἵνα ἐπιστηθῇ ἡ προσοχὴ τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιαστικῶν καὶ Κοινοτικῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ εὐσεβοῦς πληρώματος κατὰ τοῦ τοιούτου ἐπικινδύνου μολύσματος, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσον οἱ τὴν τοῦ μαλλιαρισμοῦ καὶ τοῦ χυδαῖσμοῦ κηρύττοντες ἀνόητον διδαχὴν ἤρξαντο ἀπὸ τινος μετρηόμενοι πολιτείαν καὶ μεθόδους τοῦτ' αὐτὸ προπαγανδικάς, ἐπιδιώκοντες παντοιοτρόπως τὴν παραπλάνησιν τῶν ἀπλουστέρων καὶ τὴν διάδοσιν οὕτω τῆς ἀπαραδέκτου ἄλλως ὑπὸ τῆς Ἑθνικῆς συνειδήσεως καινοφωνίας αὐτῶν.

Ὅθεν ἀποτεινόμενοι πρὸς πάντας διὰ τῆς παρουσίας πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς ἐγκυκλίου, συνιστῶμεν ὅπως, ὑπ' ὄψει τὰ ἀνωτέρω ἔχοντες, λάβητε τὰ προσήκοντα μέτρα πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ οἰασδήτινος τυχόν μαλλιαρικῆς καὶ χυδαῖστικῆς ἐπιρροῆς προσέχοντες ἰδίᾳ ὅπως ἢ ἐν ταῖς σχολαῖς διδασκαλία προσέχηται ἐν ὅλῃ τῇ διανογῇ καθαρότητι εἰς τὰς ἀπαλὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν ὑπὸ προσώπων ἀξίων τῆς κλήσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν, καὶ ὅπως μὴ εὐρίσκωσιν ἕδαφος διαδόσεως τὰ κακόζηλα κατασκευάσματα τῶν μαλλιαρῶν καὶ πρὸ πάντων τὰ θρασέως θίγοντα θέματα καὶ πράγματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας καὶ ἀρμοδιότητος, οἷα ἢ γλωσσικῆς τε καὶ κατ' οὐσίαν βέβηλος καὶ ἀπόβλητος μετάφρασις ἐκείνης τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ τοῦ Ἀ. Πάλλη, ἣν ἤδη πρὸ καιροῦ ἡ Ἐκκλησία ρητῶς κατέκρινε καὶ ἀπεκήρυξεν². Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μεθ' ὑμῶν.

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακείμ

(Ἐπονται αἱ ὑπογραφαὶ τῶν Ἀγίων Συνοδικῶν).

1. Περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς μεταφράσεως θρησκευτικῶν κειμένων βλ. σημειώσεις σ. 550 καὶ τὴν κατωτέρω σημείωσιν.

2. Πρόκειται περὶ τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ἀπελύθη πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀποδοκιμάζουσα τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰς στήλας τῆς « Ἀκροπόλεως » μετάφρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης ὑπὸ Ἀ. Πάλλη. Περὶ τῶν « Εὐαγγελιακῶν » ἢ « Εὐαγγελικῶν » βλ. ἐν ΜΕΕ, τόμ. Β', σσ. 163β - 166γ (λήμμα: Ἀθήναι), ἐνθα δημοσιεύεται ἡ ἐναντίον τοῦ Πάλλη ἐγκύκλιος καὶ ἀπάντησις αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωακείμ.

Σ. Α. ΚΑΒΒΑΔΙΑ
Καθηγητοῦ Φιλολογίας

ΑΓΝΩΣΤΑ ΖΑΚΥΝΘΙΝΑ ΣΤΙΧΟΥΡΓΗΜΑΤΑ

Αἱ ἰδιαίτεροι ἱστορικά¹, κοινωνικά² καὶ πολιτικά συνθῆκαι τῶν Ἰο-
νίων καὶ μάλιστα ἡ πτώσις τῆς Κρήτης (1669) ὑπὸ τοὺς Τούρκους συνετέ-
λεσαν³, ὥστε εἰς τὴν Ζάκυνθον νὰ ἀναπτυχθῇ μία ἔντονος προσολωμικῆ⁴
λογοτεχνικὴ κίνησις πρὸ καὶ μετὰ τὸ 1797.

Ἡ λογοτεχνικὴ αὐτὴ κίνησις δὲν παρατηρεῖται τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, τὴν
τόσον πλουσίαν εἰς ἱστορικὰ γεγονότα καὶ συνεπῶς πρόσφορον διὰ τοιαύ-
την ἀνάπτυξιν, δι' εἰδικούς λόγους, καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους.

Ἰδιαίτερος εἰς τὴν Κέρκυραν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῇ προσο-
λωμικὴ ποίησις, ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι ἐπαρουσίαζον ἀνομοιογένειαν καὶ δια-
κοπήν τῆς κερκυραϊκῆς παραδόσεως ἔνεκα τῶν δύο μεγάλων τουρκικῶν κατα-
στροφῶν⁵, ἔτι δὲ αἱ λαϊκὰ τάξεις, αἵτινες καὶ θὰ ἔγραφον εἰς τὴν « ἀπλοελ-
ληνικὴν » ἠγνόουν τὰ ἔργα τῆς Κρητικῆς σχολῆς, τὰ ὅποια καὶ σήμερον
ἀκόμη οἱ Ζακύνθιοι διασκευάζουν ὄχι μόνον διὰ νὰ τὰ παίξουν ὡς « Ὀμι-
λίαι »⁶, ἀλλὰ καὶ τὰ τραγουδοῦν κατὰ τὰς διαφόρους ἐργασίας των.

Ἡ γλῶσσα τῶν στιχοῦργημάτων τούτων εἶναι ἡ « ἀκαθόριστος καὶ
ἀκαλλιέργητος μεικτὴ »⁷, μὲ μερικὰς Ἰταλικὰς καὶ Κρητικὰς λέξεις. Εἰς τὴν

---

1. Γ. Θ. Ζώρα, Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα, τ. Α', Ἀθήναι 1960 : Ἱστορικὴ
ἐπισκόπησις, σελ. 15 κέ.

2. Γ. Θ. Ζώρα, Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα, τ. Α', ἐνθ' ἄνωτ. : Ἡ πνευματικὴ
καὶ κοινωνικὴ κατάστασις ἐν Ἑπτανήσῳ, σελ. 28 κέ.

3. Γ. Θ. Ζώρα, Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα, τόμ. Α', ἐνθ' ἄνωτ. : Φιλολογικαὶ
πηγαὶ καὶ ἐπιδράσεις. 3. Ἡ Κρητικὴ σχολή, σελ. 56 - 59.

4. Γενικῶς Γ. Θ. Ζώρα - Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Ἑπτανήσιοι Προσο-
λωμικοὶ ποιηταί, Ἀθήναι 1953.

5. α' 29 Αὐγούστου 1537, β' 24 Ἰουνίου - 11 Αὐγούστου 1716. Βλ. Ἀνδρέου
Μ. Ἰδρωμένου, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Κερκύρας 1895. Ἐνετοί, σελ. 79 καὶ 84 κέ.

6. Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου, Τὸ θέατρον ἐν Ζα-
κύνθῳ ἀπὸ τοῦ ΙΖ' μέχρι καὶ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, Ἀθήναι 1958 : Αἱ Ὀμιλίαι, σελ. 19 κέ.

7. Γ. Θ. Ζώρα, Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα, τ. Α', ἐνθ' ἄνωτ. : Ἡ μορφὴ,
σελ. 83.

στιχουργικήν μιμῶνται τοὺς Ἱταλοὺς¹ ἢ τοὺς προεπαναστατικοὺς τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἑλλάδος ποιητάς². Τὸ περιεχόμενον των εἶναι πατριωτικόν, διότι ἢ Ζάκυνθος ἦτο τὸ στρατηγεῖον τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, καὶ λυρικόν³, ἰδιαίτερα δὲ ἐρωτικόν. Τόσον δὲ τὰ ἠγάπησεν ὁ Ζακυνθινὸς λαός, ὥστε ὄχι μόνον τὰ ἐκυκλοφόρει εἰς πολλὰ χειρόγραφα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐτραγούδα.

Πολλοὶ μάλιστα πρὸς διάσωσιν τῶν τραγουδιῶν κατήρτιζον καὶ χειρογράφους ποιητικὰς ἀνθολογίας, ὄχι μόνον Ἑλληνικῶν, ἀλλὰ πολλάκις καὶ Ἱταλικῶν ποιημάτων, αἵτινες προωρίζοντο δι' Ἑλληνας Ἱταλομαθεῖς.

Προσέτι δὲ διασώζονται καὶ Ἱταλικαὶ ποιητικαὶ ἀνθολογίαι, γραμμῆναι ἀπὸ Ἱταλοὺς ἢ καὶ ἀπὸ Ἱταλομαθεῖς Ἴονίους. Ὁ συναδελφος κ. Δ. Γιακουμέλος εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοῦ παραχωρήσῃ ἀντίγραφον τῶν Ἑλληνικῶν ποιημάτων μιᾶς μεικτῆς, Ἱταλικῆς καὶ ἑλληνικῆς, ποιητικῆς χειρογράφου ἀνθολογίας του.

Ἐκ τῶν 26, τὰ 10 εἰς ἐμὲ εἶναι γνωστά, τὰ δὲ ἄλλα ἄγνωστα καὶ ἀνέκδοτα. Εἶναι δὲ τὰ πλεῖστα ἀνεπίγραφα καὶ φέρονται ἀνωνύμως. Μόνον « ἡ Φαρμακωμένη » τοῦ Σολωμοῦ φέρεται ἐπωνύμως ὑπὸ τὸν τίτλον « Στίχοι ὅπου ὁ κ. Σολωμὼν — ἔκαμε — μιᾶς κόρης ἀγαπητικίᾳς του Παπαγεωργοπούλου ὅπου ἐφαρμακίσθη ». Ἐπίσης εἰς τὸν στίχον « θὰ πεθάνω φαρμάκι θὰ πιῶ » ὑπάρχει μιὰ σπουδαία σημείωσις « Τούτο εἶναι ἀληθινό· μοῦ τὸ εἶπε χαμογελῶντας ἦτο σχολαστικῆ ». Ταῦτα φέρονται ὡς σημείωσις τοῦ Σολωμοῦ. Νὰ εἶναι ἄραγε ἀλήθεια ἢ ὁ Ζακυνθινὸς λαὸς ἐπλασε ταύτην τὴν παράδοσιν, ἣτις καὶ σήμερον λέγεται; Μᾶλλον πρέπει νὰ κλίνωμεν πρὸς τὸ πρῶτον λαμβανομένου ὑπ' ὄψει τοῦ νεαροῦ τοῦ Σολωμοῦ.

Ἄλλα ποιήματα, τοῦ Σολωμοῦ περιεχόμενα εἰς τὴν ἀνθολογίαν, εἶναι « Ὁ θάνατος τῆς Ὀρφανῆς », « Ὁ θάνατος τοῦ βοσκοῦ », « Ἀνάμνησις », « Εἰς φίλον ψυχορραγοῦντα », « Εὐρυκόμη », « Μίμησις », τοῦ τραγουδιοῦ τῆς Δεσδεμόνας, « Ἡ ἀγνώριστη ». Ἄν καὶ τίποτε δὲν μᾶς προσφέρει ἡ ἀνθολογία ἀπὸ ἀπόψεως παραλλαγῶν εἰς τὸ Σολωμικὸν θέμα, ἐν τούτοις μᾶς δεικνύει τὴν ἀγάπην, τὴν ὁποίαν ἔτρεφον οἱ Ζακύνθιοι πρὸς τὰ τραγούδια τοῦ Σολωμοῦ.

Ἀκόμη περιέχει τὸ « Ξενιτεμένο πουλὶ » τοῦ Ἰωάννου Βηλαρά⁴. Πρέπει νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι τὸ ποίημα τοῦτο ἔφερεν ἐκ τῶν Ἰωαννίνων ὁ Ταγια-

1. Γ. Θ. Ζώρα, Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα, τ. Α': Ἡ στιχουργική, σελ. 84.

2. Γ. Θ. Ζώρα, Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα, τ. Α': Φιλολογικαὶ πηγαὶ καὶ ἐπιδράσεις: Οἱ προεπαναστατικοὶ ποιηταί, σελ. 59 κέ.

3. Γ. Θ. Ζώρα - Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Ἑπτανήσιοι Προσολωμικοὶ ποιηταί, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 13.

4. Γ. Θ. Ζώρα - Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Ἑπτανήσιοι Προσολωμικοὶ ποιηταί, ἐνθ' ἄνωτ.: Ὁ Δανελάκης, σελ. 24.

πιέρας¹ ! και ὄχι ὅτι οὗτος κατέστησε γνωστὸν τὸ μετάφρασμα τοῦ Δανελ-
λάκη εἰς τὸν Βηλαρᾶν.

Ἀκόμη γνωστὸς εἰς ἐμὲ εἶναι ὁ Ἑρωτικός Ἀλφάβητος², τοῦ ὁποίου τὴν
ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος ἐξέδωκεν ὁ κ. Μπουμπουλίδης. Πιστεύομεν, ὅτι ὑπάρ-
χουν ἀρκεταὶ παραλλαγαὶ στίχων. Ἐπειδὴ δὲ τὰ 8, ὡς εἶδομεν, ἀνήκουν εἰς
τὴν πρώτην Σολωμικὴν περίοδον, ἀκόμη δὲ ἐπειδὴ ἐν ἀνήκει εἰς τὸν Ἀνδρέαν
Σιγοῦρον (1722·1775), ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ εἰς θούριος ἀναφέ-
ρεται εἰς τὴν Πυρπόλησιν τῆς Ναυαρχίδος ὑπὸ τοῦ Κανάρη (6ῃ Ἰουνίου
1822), καὶ ἀκόμη ἐπειδὴ τὰ μέτρα, οἱ ρυθμοὶ καὶ ἡ γλῶσσα εἶναι ὅμοια μὲ
τὰ τῶν προσολωμικῶν, διὰ τοῦτο νομίζομεν, ὅτι δύνανται χρονολογικῶς νὰ
καταταχθῶν εἰς περίοδον προγενεστέρων τοῦ 1828.

Καίτοι ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως δὲν παρουσιάζουν μεγάλο ἐνδιαφέ-
ρον, ἐν τούτοις πλουτίζουν τὴν προσολωμικὴν περίοδον καὶ μᾶς βοηθοῦν,
διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ ὑπόστρωμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐστηρίχθη ὁ ἔθνικός μας
ποιητής.

Πολλὰ ἐρωτικά ἐνθυμίζουν ἐκφράσεις καὶ ἰδέας τῆς δημόδους ποιή-
σεως, ἔνεκα δὲ τούτου ἠγαπήθησαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ³.

Παραθέτομεν κατωτέρω μόνον τὰ ποιήματα, τὰ ὁποῖα θεωρῶ ἄγνωστα :

1.

*Τὸν πόνο ὅπου ἔχει
ἐμένα ἢ καρδιά
θὰ ἔβγω νὰ κηρύξω
γιὰ νὰ εὐρῶ γιατρεία⁴.*

*Θρηνῶ καὶ στενάζω
γιὰ μιὰ μου κυρά·
ποτέ μου, γιὰ ἐκεῖνη,
δὲν γλέπω χαρά.*

*Γιατρεία δὲν εὐρίσκω
καὶ πάντα πονῶ,
ἢ τύχη μου θέλει
νὰ ζῶ, νὰ θρηνῶ.*

*Χαρὲς μου ἐμακρύναν,
ζωὴ δὲν ψηφῶ·
τὸν θάνατο κραζῶ
μὲ πόνο φοριχτό.*

1. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Νεαὶ ἔρευναι περὶ τοὺς Ζακυνθίους ποιητὰς
καὶ πεζογράφους, Ἀθήναι 1959, σελ.

2. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Νεαὶ ἔρευναι περὶ τοὺς Ζακυνθίους ποιητὰς
καὶ πεζογράφους, ἐνθ' ἄνωτ. : Λυρικά στιχογραφήματα, σελ. 95 [Ἑρωτικός Ἀλφά-
βητος].

3. Γ. Θ. Ζώρα, Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα, τόμ. Α', ἐνθ' ἄνωτ. : Ἡ δημοτικὴ
ποίησις, σελ. 62 κέ.

4. Βλ. *γιατι ἔχω πόνο ἔς τὴν καρδιά, ποὺ γιατρεμὸ δὲν ἔχει* : Ν. Γ. Πολίτου,
Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1914. Τραγούδια τῆς
ἀγάπης, σελ. 163, τραγούδι 129β, στ. 12.

Ἦ θάνατε! σῶσε
τὴν δόλια ζωὴν
νὰ ἐβγῆ ἢ ψυχὴ μου¹
ἀπ' τὸ μαῦρο κορμί.

Νὰ πάφουνε οἱ πόνοι
κ' ἢ πίκρα ἢ φρικτὴ,
νὰ ἔλθῃ ἢ χαρὰ σου,
κυρὰ ποθητὴ.

Νὰ ἐλπίζω, θεά μου,
στὴν τόσην χαρὰ
νὰ κλάψῃς γιὰ ἐμένα
μὲ δάκρυα πικρά;

Νὰ κλάψῃς γιὰ ἐμένα
μὲ πόνον πολὺ
στὸν τάφο μου ἐπάνω,
μὰ δὲν ὠφελεῖ

Ἦ νέοι, τοῦ κόσμου
φευγᾶτε μὲ μιὰ
τοῦ πόθου τσ' οἱ ὀδύνες,
τί ἢ ἀγάπη εἶν' φωτιά².

2.

Στὸν τάφον μὴν σιμώνῃς·
ἐδῶ κλείστε μου τὸ σῶμα
τ' ἀραχνιασμένο χῶμα³
νὰ γίνῃ σπλαχνικό.

Μὰ ποὺ ἀγέμισα βασάνους,
εἰς τί ὀφελουῖσι οἱ θρήνοι;
ὅταν κλείσουν οἱ δύο κρίνοι,
τί χρεῖαν ἔχουν οἱ νεκροί;

Πρέπει, ἂν μ' ἀγαποῦσες,
τότες νὰ βοηθήσῃς
ποὺ ἐτυραννάτο ἢ φύσις
ἀπὸ τ' ἐσὲ σκληρά.

Τώρα ἐσὺ εἰς τὸ δάσος
μιὰ ματιὰ κοπιάζεις·
ἄφες καὶ μὴν ταράξῃς
μιὰν θλιβερὴν σκιάν.

3.

Τὸ πλοῖον τῆς ζωῆς μου
εἰς θάλασσαν μεγάλην
μὲ κλύδωνα μὲ ζάλη
πάντοτες περπατεῖ.

Κ' εἰς τὴν κυβέρνησίν του
εἶναι θεὰ μεγάλη
ὁ ἔρωσ καὶ τὰ κάλλη,
ἐσὺ λαμπρὰ θεά.

Εἰς ὑψηλὰς θαλάσσας
θέλουν νὰ ταξιδεύῃ
καθ' ὥραν κινδυνεύει
νὰ καταποντισθῇ.

1. Ἐκφράζει λαϊκὴν ἀντίληψιν περὶ θανάτου καὶ ψυχῆς.

2. Βλ. *Μὲ τῆς ἀγάπης τὴ φωτιά ὀποιος καὶ δὲ γιάνει*: Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγοῦδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἔνθ' ἄνωτ.: Λιανοτράγουδα, κθ', σελ. 168.

3. Βλ. Δ. Σολωμοῦ, Ἄπαντα, τ. Α', ἔκδοσις Ἰκαρος, 1961²: Ἡ φαρμακωμένη στὸν Ἄδη, σελ. 151, στροφὴ 1, στ. 1-2:

Τὸ νέο χῶμα ἀραχνιασμένο
πέφτω χάμου καὶ φιλῶ.

Καὶ οἱ δύο ποιητὰι ἠντλησαν τὴν ἔκφρασιν ἐκ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως.

Ἔχει διὰ τιμόνι
ἀγαπητὲς σαῖττες,
τοῦ οὐρανοῦ πλανῆτες
τοὺς δύο σου ὀφθαλμούς.

Γιὰ ξάρτια καὶ κομπιὰ
ὄλους τοὺς στοχασμούς μου,
τοὺς ἀναστεναγμούς μου
γιὰ ἄνεμο μπροστά.

Τῶν οὐρανῶν τὰ νέφη
θωρῶ κι ἀναστενάζω,
συχνὰ-συχνὰ κοιτάζω
ἐὰν ἐγίνη λυτρωμός.

Ἦγουν ἐὰν ἡ ψυχὴ μου
ἔλαβε τὴν γαλήνην,
τὸν πόθον, τὴν εἰρήνην,
γιὰ ἓναν δυστυχῆ.

Ἄλλὰ ὅλα εἶναι ἐνάντια
μοῦ φεύγουν οἱ ἐλπίδες,
οἱ ἐρωτικὲς φροντίδες
μοῦ γίνονται ἐχθροί.

Καὶ μέσα στὰ πελάγη
βροχὴ φθάνει τὸ πλοῖον
ἀπὸ πολλῶν δακρῦων
τῶν δύο μ' ὀφθαρμῶν.

Φεύγουν οἱ ἀστέρες,
ἀντὶ φωτὸς σκοτάδι·
μοῦ φαίνεται στὸν Ἄδη
εὐρίσκομαι, θεά.

Ἀφίνω τὸ τιμόνι
εἰς γῆν ποθῶ νὰ φθάσω.

δὶμὲ πότε θὰ παύσω,
κυρά, τὲς συμφορὲς;

Τὰ κύματα μὲ δέρονται,
φοβοῦμαι καὶ φωνάζω,
κ' ἐσένα πάντα κράζω
στὸν καταποντισμό.

Γυρεύω νὰ ἀράξω
εἰς ἀσφαλῆ λιμένα·
ἀλλ', δὶμέ! κανένα
δὲν βλέπω ἰατρικόν.

Λάμπει ἀπὸ μακρόθεν
ὕπερλαμπρος ἀστέρας,
ὁ ἥλιος τῆς ἡμέρας
γεμάτος εὐμορφίης.

Αὐτὸν θωρῶ κ' ἔχω,
θεά, παρηγορία·
γυρίζω μὲ ἀνδρεία
τὸ πλοῖον πρὸς αὐτόν.

Ἄλλ' ἡ σκληρότητά σου
νὰ φθάσω μ' ἐμποδίζει·
νὰ μὲ καταποντίζῃ
ἢ θάλασσα ποθεῖς.

Μοῦ φεύγει κάθε ἐλπίδα,
χάνω τὸν νοῦν καὶ φρένα·
καὶ μόνο τὸν λιμένα
ξανοίγω ἀπὸ μακριά.

Θεά, ἀπ' ἐσένα στέκει
νὰ δώσης μου γιαιτρία
μ' εὐπλαχνικὴ καρδιά
στὲς τόσες συμφορὲς.

4.

Ἐχασα τὴν θεωρίαν¹,
θαμποβλέπω ὁ καημένος
κι αὐτοῦ τοῦ κόσμου ὑστερημένος
τὲς τρυφές καὶ ἡδονές

Μαῖμοῦς παρομοιάζει
τὸ πρόσωπό μου τὸ θλιμμένο,
ζαρωμάδες γεμισμένο
σκιάχτρο ἐγίναν ἐλεεινό.

Κ' εἰς τὸ τέλος ὅλα μου
τὰ μέλη μου εἶναι εἰς ἀπελπισία,
οὔτε εὐρίσκειται ἰατρία
πάρειθ θάνατος δι' ἐμέ.

5. Τραγοῦδι ἡρωϊκόν.

Τί καρτερεῖτε,
φίλοι κι ἀδελφοί,
καὶ δὲν κινεῖτε
γλῶσσαν, καρδιά, σπαθί;
Ἴδου ὁ καιρὸς μᾶς ἔφθασε²,
ἡμέρα δόξης ἔλαμψε·

λοιπὸν δμῶσθε³,
καὶ σπαθιά γυμνῶσθε
διὰ τὴν πατρίδα.

Σκλάβοι ἐσεῖς πλέον
μὴ καταδέχεσθε
μῆτε νὰ εἰσθε
μῆτε νὰ λέγεσθε·
ἐλεύθερα φρονήματα
γενναίως καρτερήσατε,
καὶ τ' ἄρματα ἀδράξετε⁴,
ἐχθροὺς τῆς πατρίδος σπαράξετε.

Ὅ Ἀχιλλέας καὶ γίγας Ἡρακλῆς
Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς
δικοί μας ἦσαν πρόγονοι
ὄλος ὁ κόσμος μαρτυρεῖ·
λοιπὸν δμῶσθε
καὶ σπαθιά γυμνῶσθε
διὰ τὴν πατρίδα

Καὶ δταν λάμψη
ἐκεῖνη ἡ ποθητὴ
ᾠρα θριάμβου

1. Ἡ α' καὶ γ' στροφὴ ἔχουν ἤδη ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ κ. Μπουμπουλίδου. Προστίθενται ὁμως τρεῖς νέαι εἰς τὰς ποιήσεις τοῦ Ἀνδρέου Σιγούρου. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Νέαι ἔρευναι περὶ τοὺς Ζακυνθίους ποιητὰς καὶ πεζογράφους, Ἀθῆναι 1959: Ἀνδρέας Σιγούρος ιδ'. Ἔτερον [φ. 5^v], σελ. 8 κέ. Εἰς τὸν α' στίχον τῆς α' στροφῆς ὑπάρχει ἡ παραλλαγή: ἔχασα διμὲ τὴν νιότη.

2. Βλ. στ. 5-6 τοῦ Θουρίου τοῦ Θωμᾶ Δανελάκη:

Ὅ καιρὸς τῆς δόξης ἦλθε
παλληκάρια θὰ φανοῦμεν

Γ. Θ. Ζώρα-Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Ἑπτανήσιοι Προσολωμικοὶ ποιηταί, ἐνθ' ἄνωγ. : Τὰ κείμενα, σελ. 58.

3. Βλ. στ. 22 τοῦ Θουρίου τοῦ Ρήγα: *Νὰ κάμωμεν τὸν ὄρκον, ἐπάνω στὸν Σταυρόν.* Ἀ. π. Β. Δασκαλάκη, Μελέται περὶ τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, Ἀθῆναι 1964: Ἡ διάδοσις καὶ ἡ ἀπήχησις τοῦ Θουρίου, σελ. 392 κέ.

4. Βλ. στ. 9-10 τοῦ Θουρίου τοῦ Ἀντ. Μαρτελάου:

Τὰ ὄπλα ἄς λάβωμεν
ἄγωμεν, πατριῶτες, ἄγωμεν.

εἰς τοὺς ἐχθροὺς φορικτή,
τιμᾶς καὶ ὕμνους ἔχουσι
νὰ μᾶς ἀντιβραβεύσουσι
καὶ τ' ἄρματα ἀδράξετε
ἐχθροὺς τῆς πατρίδος σπαράξετε.

Μὴ καρτερῶμεν·
τώρα ἄς δείξωμεν
καὶ δλοφύχως ἄς προσπαθήσωμεν
Τούρκους ν' ὑποδουλώσωμεν
καὶ νὰ τοὺς κατακαύσωμεν·
λοιπὸν ὄλοι ἄς κράξωμεν
καὶ ἐχθροὺς τῆς πατρίδος σπαράξωμεν.

Ποῦ, πότε ἐστάθη τοιοῦτον θέαμα
τὸ νὰ ἐφεύρουν τοιοῦτον τέχνασμα
στόλον Τούρκων νὰ καύσουνε¹
μὲ τὸν πασᾶν², ὅπου ἦτανε;
Λοιπὸν, ἄς μιμηθῶμεν αὐτοὺς
καὶ ὄλους λοιπὸν τοὺς ἄλλους.

Ναί, παμφιλτάτη Ἑλλάς, πατρίδα μας,
ιδὲ τὴν ζηλευτὴν προθυμίαν μας·
γερά σπαθιά ἄς βαστάξωμεν
καὶ ὄλοι ὁμοφώνως κράξωμεν
νὰ ζῆ, νὰ ζῆ καὶ τρεῖς νὰ ζῆ
Πίστις, Πατρις καὶ Γένος.

6.

Ἀρχίζω ν' ἀναφέρω
γιὰ ἓνα σκληρὸ πουλί,
ποῦ θεὸς νὰ μὲ παιδεύῃ
μὲ δίχως ἀφορμῆ.

Βούλεται ν' ἀφανίσῃ
τὴν δόλια μου ζωὴ,
στὸν Ἄδη νὰ τὴν στείλῃ
καὶ πλέον νὰ μὴ φανῆ.

Γνωρίζω, τὸ κατέχει
τὸ πῶς τὴν ἀγαπῶ,
καὶ δὲν μοῦ τὸ πιστεύει
πῶς ἔχω νὰ χαθῶ.

Διὰ τὸ πλουμισμένο
κ' εὔμορφο κορμί
ἢ τρυφερὴ μου νιότη
βούλεται νὰ χαθῆ.

Ἐγγράφῃ εἰς τὸ λίμπρο
τοῦ ἔρωτος γιὰ ἐμέ:
«ἀλάργα μου νὰ στέκης»,
κυρά μου, ἀπὸ τ' ἐσέ.

Ἦθελα καὶ ἀπεθύμουν
σὲ μένανε σκληρῇ
μὲ τὸ ἐδικό σου χέρι
νὰ πάρῃς τὴν ζωή.

Θαρρῶντας πῶς θὰ κάμῃς
σὲ μένανε εὐσπλαχιά,
καὶ ὄχι νὰ μὲ παιδεύῃς
μὲ τόσην ἀπονιά.

Ἦ εὐχαρίστησίς μου
εἶναι νὰ σὲ θωρῶ·
τὸ ὠραῖον πρόσωπόν σου
γλυκὰ νὰ τὸ τηρῶ.

1. Περὶ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος βλ. Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. 5', ἐν Ἀθήναις 1925⁵. Πυρπόλησις τῆς Ναυαρχίδος ὑπὸ Κανάρη, σελ. 91 - 93.

2. Ὁ Καρᾶ Ἀλῆς.

Κανένα δὲν μὲ θλίβει
καὶ δὲν μὲ δειλιᾷ,
πάρεξ ποῦ δὲν σὲ γλέπω
μὲ μίαν εὐκολιά.

Λάβε τη τὴν καρδιά μου
καὶ κάνε ὡς ἀγαπᾷς·
τί χρεῖα νὰ μὲ παιδεύῃς
καὶ νὰ μὲ τυρανᾷς;

Μιά ζωὴ ἔχω μόνον
καὶ ὅσον τὴν τυρανῆς
πάντα τζ' ἐλπίδες ἔχει
πὼς θὰ τὴν λυπηθῆς.

Νέα μου πλουμισμένη,
πάψε, μὴν τυρανῆς
ἕναν ποῦ σ' ἀγαπάει
καὶ τόσον σὲ πονεῖ.

Ξαναπερικαλῶ σε,
ἄστρον μου ἀγερρινέ,
νὰ πάψῃς τὸν θυμόν σου
ὅπου ἔχεις εἰς ἐμέ.

*Ομορφο εἶδωλόν μου,
θεὰ τῆς εὐμορφιάς,
κάμε σὲ μὲ εὐσπλαχνία
καὶ μὴν μὲ τυρανᾷς.

Σίμωσε νὰ μοῦ γιάνῃς
τὴν φοβερὴ πληγὴ
ὅπου ἔχω στὴν καρδιά
μὲ ἕνα γλυκὸ φιλί.

Τοῦτο, κυρά μου, ἄς κάμῃς
σὲ μὲ τὸ ψυχικό·
λυπήσου με τὸν ξένο
μὴ θέλῃς νὰ χαθῶ.

Οἱ θλίψεις ποῦ μ' εὐρῆκαν,
ἀγάπη μου, γιὰ σὲ
οὐδὲ τὰ τόσα ἀπάθη
δὲν τ' ὄλπιζα ποτέ.

Φίλους καὶ παιγνίδια
ξεφαντωσιές πολλές
κανένα δὲν θυμοῦμαι,
ἀγάπη μου, γιὰ ἐσέ.

Χεῖλη μου κοραλλένια²
καὶ δόντια ἀστραφτερά,
στήθη τριανταφυλλένια³
βυζάκια δροσερά.

Ψυχὴ μου καὶ καρδιά μου
τώρα καθολικὰ
γνωρίζω πὼς μὲ θέλεις
καὶ πὼς μὲ ἀγαπᾷς.

---

1. Ν. Γ. Πολίτου, 'Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἔνθ' ἄνωτ. :
Λιανοτράγουδα, σελ. 165 α' :

'Ἀπ' ὄλα τᾶστρα τοῦ Οὐρανοῦ, ἕνα εἶναι ποῦ σοῦ μοιάζει,
ἕνα ποῦ βγαίνει τὸ πουρνό, ὅταν γλυκοχαράζῃ.

2. 'Ἀπηχοῦν τὰ παινέματα τῆς δημώδους ποιήσεως.

3. Ν. Γ. Πολίτου, 'Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἔνθ' ἄνωτ. :
Λιανοτράγουδα, μθ', 171 :

Τὰ χεῖλη σου εἶναι ζάχαρη, τὸ μάγουλό σου μῆλο,
τὰ στήθη σου παράδεισος καὶ τὸ κορμί σου κρίνο.

ὦ πόσα κάνει ἡ ἀγάπη
καὶ πόσα προξενᾷ
ἀπάθη¹ καὶ ἀρρώστιες
καὶ βάσανα πολλὰ².

7.

Ὅταν ἠβουλήθη ἡ φύσις
ἀπὸ ἄνθη νὰ γεμίση
διὰ νὰ κατακοσμήση
μὲ αὐτὰ δλην τὴν γῆν,

Μίαν ἡμέραν πρὶν [δ] Ἀπόλλων³
τὰς ἀκτῖνας ἐξαπλώση
καὶ μ' αὐτὰς νὰ ἀμαυρώση
φῶς τὸ σεληνιακόν,

Ἀνηγέρθην ἀπ' τὴν κλίνη
κ' ἡ χαρὰ μ' ἦτον μεγάλη,
ἵνα φύσεως τὰ κάλλη
θεωρήσω ἱκανῶς.

Καὶ γεμάτος εὐφροσύνη
κατεβαίνω εἰς τὰ δάση,
λίγο πρὶν νὰ μεταλλάσση
ἔνδυμα ὁ σὺρανός.

Καὶ γλυκύτατοι ἀέρες
πνέοντες εἰς τὸ κορμί μου,
μὲ ἐφαίνετον πῶς ἤμουν
μέσα εἰς τὸν Παρνασσόν.

Ὅθεν ἔμενον ἡσύχως
ἕως ὅτου νὰ προβάλῃ
τοῦ φωτοειδέτου κάλλη
οἰκουμένης ὁ φωστήρ.

Κ' ἔπειτα ἀπ' ὀλίγην ὥραν
βλέπω ἤδη προβαλμένην
κι δλην περιχρυσωμένην
τὴν τερπνὴν ἀνατολήν.

Τόσην, πὸν ἡ τοῦτου λάμπις
πᾶσαν τὴν ἀστέρων φύσι
ἐκαμέ την νὰ ἀρχίσῃ
καὶ τελείως νὰ σβησθῆ.

Ρίπτει τὰς αὐτοῦ ἀκτῖνας
τὰς φωτοστολισμένας
εἰς πρασινοενδυμένας
πεδιάδας εὐθύς.

1. Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγοῦδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ: Λιανο-
τραγοῦδα ιε', σελ. 167:

Ἐπὶ μικρὸς σ' ἐφύτερα εἰς τῆς καρδιάς τὰ βάθη,
κ' εἶν' ὁ καρπὸς ὀποῦ τρυγῶ, καημοί, πληγές καὶ πάθη.

2. Εἶναι ἐρωτικὸς ἀλφάβητος. Ἀγαπητὸν εἶναι τὸ εἶδος εἰς τὸν Ζακυνθινὸν
λαόν. Φ. Κ. Μπομπουλίδου, Ἑπτανησιακὰ στιχοῦργήματα ἐξ ἀνεκδότου κώ-
δικος. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου (Ἀκαδημίας Ἀθη-
νῶν), τόμ. Ψ', Ἀθῆναι 1957, σελ. 69 κέ. ἐκδίδεται Ἐρωτικὸν Ἀλφάβητον, Τοῦ
αὐτοῦ, Δημόδη στιχοῦργήματα ἐκ Ζακυνθινῶν χειρογράφων. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς
Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου [Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν], τόμ. 9 καὶ 10
(1955 - 1957), 1958, σελ. 34 κέ. ἐκδίδει διασωθὲν ἀπόσπασμα Ἀλφάβητικοῦ Ἐρω-
τικοῦ ποιήματος. Τὸ τετράστιχον τοῦ ζ' ἑλλείπει.

3. Ἡ μεικτὴ γλῶσσα, τὸ λυρικὸν ἐρωτικὸν περιεχόμενον, αἱ λέξεις « Ἀπόλ-
λων » καὶ « Παρνασσός », καθὼς καὶ τὸ μέτρον, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι
τὸ στιχοῦργημα μᾶλλον πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν Ἀνδρέαν Σιγοῦρον.

Τὰ πετούμενα ἀπ' τὰ δένδρα
ἤρχισαν νὰ κελαηδῶσι
μελωδῶς, καὶ νὰ ὑμῶσι
φύσεως τοὺς γλυκαῖσμούς.

Τῶν ἀνθῶν αἱ εὐκολίαι
τὸν ἀγέραν ἐγεμίζαν,
τὴν καρδιάν μου ἐπεριορίζαν
ἀπ' τὸ κέντρον νὰ ἐκβῆ.

Στρέφω στὰ βουνὰ τὸ ὄμμα,
τοὺς ποιμένας νὰ λαλοῦσι,
τὰ ἀρνάκια νὰ πηδοῦσι
βλέπω πάλι μὲ χαρὰ.

“Ὅθεν, ἀπ' τὰς τόσας τέρψεις
καὶ χωρὶς τὴν θέλησίν μου,
ἐκινήθη τὸ κορμί μου
νὰ σκιρτᾷ περιχαρῶς.

Καὶ εἰς τὴν χαρὰν ἐκείνην
ἀγναντεύω μίαν βρῶσιν,
ἣ ὅποια ἀπ' τὴν φύσιν
εἶχε χάριτας πολλὰς.

“Ὅτι τῶν ἀνθῶν τὸ πλῆθος
ποῦ τὴν περιτριγυρίζαν
εἰς αὐτὴν ἐσχηματίζαν
ἕναν ἄλλον οὐρανόν.

Καὶ ἐξαιφνης μία λάμψις
ἔρχεται στοὺς ὀφθαλμούς μου,
ποῦ ἀπόρησεν ὁ νοῦς μου
ἀπ' τὴν μέθην τῶν ἀνθῶν.

Δηλαδὴ βλέπω μίαν κόρην
δπου ὅλα τῆς τὰ μέλη
φωτεινὰ ἐκβαζαν βέλη
καὶ ἐρωτικὰ νερά,

Ἡ ὅποια ἀπὸ τὴν τάξιν,
ἀπ' τῶν ἀνθῶν τὸ πλῆθος
ἔκοπτε καὶ εἰς τὸ στήθος
μέρος ἔρριπτε ἀπ' αὐτά.

Τόσον ποῦ ἡ θεωρία
ταύτης ἢ ἡδυκοτάτη
ἄρχισε νὰ μεταλλάσῃ
τὰς αἰσθήσεις μου εὐθύς.

Καὶ τοῦ ἔρωτος ἡ μήτηρ
ἐν τῷ ἅμα τὸ δοξάρι
λέγει τοῦ υἱοῦ νὰ πάρῃ
ἐμπροσθέν μου νὰ εὐρεθῆ.

Τὸ τυφλόν, λοιπόν, παιδάκι,
χωρὶς τὸν καιρὸν νὰ χάνῃ,
τῆς μητρὸς τὸν λόγον κάνει
ὡς ὑπάκοος υἱός.

Τὴν φαρέτραν του ἀρπάζει
καὶ τὰς πτέρυγας ἀπλώνει
χαρμοσύνης καὶ σιμῶνει
εἰς ἐμὲ τὸν δυστυχεῖ.

Καὶ χωρὶς ἀργοπορίαν
καὶ σαῖτταν ἐτοιμάζει
καὶ τὴν τέχνην του σπουδάζει
νὰ ἀρχίσῃ κατ' ἐμοῦ.

Καὶ πρῶτον τὴν καρδιάν
τὸ σκληρότατον πεδίον
ἔβαλε διὰ σημεῖον
τέχνην τοῦ τῆς πονηριᾶς.

Καὶ ὡς εὐστοχος τοξότης
μὲ τὴν πρῶτην σαῖττιαν
ποῦ μοῦ ρίπτει στὴν καρδιάν
μὲ ἐπέτυχεν εὐθύς.

Τόσον ὅπου ἀπὸ τὸν πόνον
ἔπεσα νεκρωμένος
εἰς τὴν γῆν καὶ ὑστερημένος
ἀπὸ αἴσθησιν καὶ νοῦν.

Ἡ νεράϊδα π' ἀγναντεύει
τὴν τοιαύτην τραγωδίαν
τρέχει μὲ μεγάλην βίαν
τὴν αἰτίαν νὰ ἰδῆ.

8. Τραγοῦδι ἐρωτικόν.

Ὅϊμὲ τὸ τί ἔπαθα
καὶ ἦπια τὸ φαρμάκι
ποῦ μ' ἄφησε κι ἀρνήθηκα
τὸ εἰλικρινὸ πουλάκι.

Κλαίω, δακρύζω διὰ τ' ἐσέ
μὲ πόνον στὴν καρδιά·
μὲ ἀρνήθηκες γλυκὸ πουλὶ
δίχως νὰ ἔχῃς αἰτία,

Ἀπὸ καιρὸ σὲ ἐβάστανα
μέσα σ' ἓνα κλουβάκι·
τώρα βασταίνω τὸ κλουβί,
δίχως νὰ ἔχῃ πουλάκι.

Περνάω καὶ βλέπω σὲ πουλὶ
στὸ δένδρο καθισμένο,
καὶ μένα τὸ κορμάκι μου
βρίσκεται πληγωμένο.

Βρίσκεται κ' ἡ καρδούλα μου
πολὸν σαῖττεμένη,
καὶ ἡ ζωὴ μου ἡ θλιβερῆ
γιὰ σὲ φαρμακωμένη.

Μαραίνονται, πουλάκι μου,
τὰ φύλλα τῆς καρδιάς μου·
καίονται, στάχτη γίνονται
γιὰ σέ, γλυκιὰ κυρά μου.

Λυπήσου με, πουλάκι μου·
λυπήσου με, ψυχὴ μου·
σώνει σου πλέον νὰ τυρανῆς
τὸ θλιβερὸ κορμί μου.

Κι ὅλη τὴν ἀγάπη σου
δόστηνε εἰς ἐμένα,
ποῦ χάνομαι, παιδεύομαι
ὀλομερῆς γιὰ σένα.

9.

Εἰς τὸ ἄκρον τῆς κακίας
ἦλθε ἡ τύχη μου βαθμόν·
ἠῤῥησαν τὰ δάκρυά μου
μὲ παντοτεινὸν κλαυθμόν.

Ἀμολύθηκε σὲ μένα
μὲ θυμὸν τῆς φοβερὸν·
οὔτε ὀλίγον ν' ἀνασάνω
δὲν μὲ δίδει πλιὰ καιρόν.

Ἀγκαλὰ καὶ πάντα εἶχα
ἐξ ἀρχῆς καταδρομές,
δὲν μ' ἔλειπαν νὰ γλέπω
ἄγριες συχνὲς ὀρμές.

Πλὴν οἱ τωρινὲς σκληρὲς
καὶ θανάσιμες πληγὲς
ἔκαμαν αὐτὰ τὰ μάτια
δυσὸ ἀστέρειντες πηγές.

Καὶ μὲ ὄλον ὅπου τρέχουν
δίχως νὰ ἔχουν στερεμὸ,
δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ σβήσουν
τῆς καρδιάς μου τὸν καημό.

Φῶς ἀλλάξανε σὲ μένα
φλόγες δὲν καταπονοῦν,
ἀλλ' ἐξεναντίας μόνα
τὴν φωτιὰ ζωογονοῦν

Ἐφθασε χωρὶς ἐλπίδα
πλιὸ νὰ κατακτηθῶ·
ἄχ! δὲν εἶναι βλέπω τρόπος
διὰ νὰ ἀναστηθῶ.

Μόνον ἐσύ, τύχη, κάμε
ἔλεος νὰ στοχασθῆς
καὶ ἓνα τέλος διὰ ὅλα
γλήγορα νὰ ἐγνοιαστῆς.

10. Τραγουδάκι ἐρωτικὸν εἰς ἐρωμένην ἄπιστην.

Ὡσὰν τὸ στάρι ὁ Ζέφυρος,
ὅπου φυσᾷ, λυγáει,
καὶ δροσερὸ καὶ τρυφερὸ
ἐδῶ καὶ κεῖ τὸ πάει·

Καθὼς εἰς τ' ἄνθη ἡ μέλισσα
πετᾷ καὶ τριγυρίζει,
καὶ τώρα τοῦτο, τώρα ἐκεῖ
τσιμπᾷ καὶ πιπιλίζει·

Ἔτσι κ' ἐσὲ ἡ καρδούλα σου
εἶναι ἄπιστη, καὶ τρέχει¹
καὶ μέσα της σὰν σὲ φωλιά
χίλια ἐρωτάκια θρέφει

Ἔτσι κ' ἐσὲ τὰ χεῖλη σου
τὰ ροδοκεντρομένα
εἶναι ἀπὸ χίλιους ἐραστὰς
μυριαποροουφημένα.

Ἄχ! πόσο ἦτον καλύτερα
νὰ 'σουνα τρυγонуόλα,
π' ὅταν χάσῃ τὸ ταίρι της
μονάζει ὡσὰν χηρούλα.

11. Ἔτερον εἰς θυμὸν ἐρωμένου.

Πταίσιμο δὲν εἶν' δικό μου
εἶναι τοῦ ἔρωτος κακία
ἢ ζηλότυπη ὑποψία,
ὅπου ἐγὼ εἶχα διὰ ἐσέ.

Ἐένο πταίσιμο, κυρά μου,
δὲν εἶν' δίκαιο νὰ παιδέψῃς
εἰς ἐμένα καὶ νὰ στρέψῃς
μάτι φοβεριστικό.

Ἄχ! τί τάχα προφασίζω
τ' ἀπροφάσιστο ἄδικόν μου;
ἔπταισα εἰς τὸ εἰδωλόν μου
ὅταν εἶπα ὅτι ἀπιστεῖ.

Ἐπταισα ὅτα τὰ λόγια
τοῦ ἔρωτος τοῦ μπερδεσιάρη
τὰ ἐδέχθηκα ὡσὰν χάρι
καὶ τὰ πιστεῦνα εἰθύς.

Νά! λοιπόν, στὰ γόνατά σου
τ' ἄδικον μου ὁμολογᾶω
καὶ μὲ δάκρυα σοῦ ζητάω
ὡς γιὰ νὰ μ' ἐσπλαχνιστῆς.

Ἄπὸ τώρα σοῦ ὁμνῶ,
μὰ ἐσένα ὅπου λατρεύω,
ὅπως πλέον δὲν πιστεῦω
εἰς τὸν ψεύτη μηνυτή.

Ἄν τὰ κάλλη σου ἀξιῶνονν
στὰς θεὰς νὰ ἀριθμῆσαι,
ἔχεις χρέος νὰ μιμῆσαι
καὶ εἰς τὸ σπλάχνος τὰς θεὰς.

1. τρέχει Ἄνθολ. θρέφει.

12.

Ἄρχίζω, φῶς μου, παρηγοριά μου,
νὰ φανερώνω σὲ σέ, κυρά μου,
τὸν πόθον ποὺ ἔχω διὰ ἐσένα
καὶ τὴν ἀγάπη στὰ σωθικά.

Ἐγὼ πὼς εἶμαι δοῦλος δικός σου
θαρρῶ πὼς πλέον νὰ τὸ ἠξεύρης,
καὶ δὲν ἐλπίζω πὼς θεὸς νὰ εὖρης
ἄλλον κανένα τόσο πιστό.

Ὅπου διὰ σένα καὶ τὴν ψυχὴν του
νὰ θυσιάζῃ καὶ τὴν ζωὴν του,
καὶ νὰ λατρεύῃ τὸ πρόσωπόν σου
μὲ τέτοιον τρόπον ξεχωριστόν.

Ἄχ ! σοῦ ὀμνῶ, μὰ τὴν ζωὴν μου,
νὰ μὴν ἀλλάξω ἐν ὄσῳ ζήσω
μήτε ποτέ μου πλέον νὰ γνωρίσω
ἄλλην καμμίαν νὰ στοχασθῶ.

Ὁ οὐρανός μου κι ἄς μὲ παιδεύσῃ
μὲ κερανοῦς του καὶ ἄς μὲ φονεύσῃ,
ἂν ἤμπορέσω, ἀφοῦ σὲ ἴδω,
καὶ τὸ τοιοῦτο νὰ φαντασθῶ.

Μήτε κοιμοῦμαι, μὰ συλλογοῦμαι·
πάντοτε κλαίω καὶ ὄλον λυποῦμαι·
μισῶ εἰς ἄκρον τὸ νὰ γλεντίζω,
ξέχασα πλέον τὸ νὰ χαρῶ.

Ἀποστατοῦσιν οἱ στεναγμοί μου
καὶ πλημμυρίζουν τὰ δάκρυα μου,
μήτε μὲ μένει παρηγοριά μου
πάρεξ ἢ μόνῃ σου ζωγραφιά,

Ὅπου φυλάττω μέσ' τὴν καρδιά μου,
καὶ ποὺ ἀυξάνει τὸν ἔρωτά μου
καὶ χρησιμεύει γιὰ συντροφιά μου
μόνον ἢ ἄκρα σου εὐμορφιά.

Σὲ σένα κρέμεται ἡ ζωὴ μου
καί, ἂν ἀποθάνω, τὴν ἁμαρτία
θεὸς νὰ 'χῆς μόνῃ, γιὰτὶ εἶναι αἰτία
αὐτὴ ἢ ἄκρα σου ἀπονιά.

13.

Ἴδε τὸ φῶς ὅπου βλέπω,
ἴδε ἡ γλυκειά μου ζῆσις·
ὦ ἔρωτα ! γιὰτὶ τὸ θεὸς
πάντα νὰ μὲ φλογίσῃ ;

Ἄν ἠξευρες τί ἀπερνῶ,
τί τρομούς, τί λαχτάρες,
τὸ τί ψυχορραγίσματα
καὶ τῆς καρδιάς τρομάρες !

Ἄλλὰ αὐτὰ δὲν τὰ ψηφῶ
διὰ τίποτες ἐμπρός μου·
μὰ πάντα ἔχω εἰς τὸ νοῦ
ἐσένα, γλυκὸ φῶς μου.

Ὁ στοχασμός μου εἰς ἐσὲ
εἶναι ἀφιερωμένος
καὶ ὄλος εἰς τὰ κάλλη σου
εἶναι ἀπαρτημένος.

Παραλογῶντας ἔλεγα
τὸ φῶς μου ποῦ νὰ εἶναι ;
εἰς τί τόπο νὰ βρίσκεται
καὶ ποῦ νὰ κατηντεῖται ;

Κι ὅσον καιρὸν δὲν σ' ἔβλεπα
ἤμουν ἀπελπισμένος,
στόμα νεκρό, χωρὶς ψυχὴ,
ὡσὰν ἀποθαμένος.

Ταῦτα τὰ ῥόδα μοῦ 'χανε
ἀπὸ τὰ ψῆς δομένα·
ξαποστικά, ἀγάπη μου,
τὰ φύλαγα γιὰ σένα.

Ἴδὲς πῶς εἶναι δροσερά,
σὰν τ' ἄμορφό σου χρῶμα,
σὰν τὸ τριαταφυλλένιο σου
καὶ κοραλλένιο στόμα !

Τὰ φύλαγα μὲ προσοχῇ
διὰ νὰ σοῦ τὰ φέρω·
ὡς εἶν', σὲ μιὰν ἀγάπη μου,
σὲ σὲ νὰ τὰ προσφέρω !

Βάλτα μέσα στὸ στήθος σου
ν' ἀκοῦς τὴν μυρωδιά,
καὶ ἐν ἀναστενάγμα φρικτὸ
βγάξε ἀπ' τὴν καρδιά.

Ἄχ ! θεά μου, τὴν τοῦ στήθους
ἐξεφλούδισες πληγὴν,
κ' ἐκατάντησε νὰ εἶμαι
ἄλαλος, χωρὶς φωνή.

Πρέπει ὅμως ἡ καρδιά μου
πέτρα νὰ εἶναι ἀπομονῆς,
καὶ τοὺς πόνους νὰ ὑποφέρω
τῆς παρουσίας μου πληγῆς.

14.

Ἐλπίδα τῆς καρδιᾶς μου,
γλυκότετη κυρά,
φῶς μου, παρηγοριά μου,
τώρα σ' ἀφίνω γειά.

Ὅϊμέ ! πῶς ὑποφέρω,
τώρα πὺν θὰ χωρίσω·
πῶς ἔχω πλέον νὰ ζήσω
ἐκεῖ στὴν ξενιτειά ;

Πηγαίνω εἰς ἄλλην χώραν
ἢ τύχη μὲ προστάζει,
μὰ θέλει ἀναστενάξει
συχνὰ τούτη ἡ καρδιά.

Κ' ἐγώ, κυρά, σοῦ ὁμνῶ
πῶς εἰς τὴν ξενιτεία
καμμία εὐμορφία
δὲν στρέφομαι νὰ ἰδῶ.

Μόνον γιὰ σὲ καὶ μόνην
ἔχω ν' ἀναστενάζω,
μὲ τ' ἄχ καὶ τ' ἄχ νὰ κράζω
τ' ὄνομα τὸ χρυσό.

15.

Ὁραία κυρά μου,
τὰ δάκρυα πὺν χύνω,
φαρμάκια πὺν πίνω
γιὰ σὲ τὰ πικρά.

Σπλαχνίσου καὶ κλίνε
τ' ὄνομά σου, φῶς μου,
καὶ χάρισε, δός μου
γλυκὴν ἀσπασμόν.

Νὰ σβήσης τὴν δίψαν,
τὴν φλόγα καρδιᾶς μου,
τὰς τόσας πληγὰς μου
πὺν φέρνω γιὰ ἐσέ.

Σ' ὁμνῶ ὑπάρχει
μικρὸν γιὰ τ' ἐσένα
μεγάλο γιὰ μένα,
ἂν τὸ ἀξιωθῶ.

Μὴν λείψης, σ' ὀρκίζω
σὲ κείνην τὴν θεῖαν
τοῦ κόσμου τὴν μίαν
θεῖαν τὴν φρικτὴν,

Μητέρα ἐκείνου,
πὺν μ' ἔχει στὸ στήθος
μὲ τόξων τὸ πλήθος
σκληρὸν τοξευτήν.

Πληγώθηκα, τέρας,
νεκρός, πεθαμένος
λιποθυμισμένος
ἀπὸ τσὶ ὁμορφίες.

15.

Ἡ καρδιά μου καιρὸς εἶναι
ἀνερώτευτη νὰ ζῆ,
ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ ἀνάφτη
σ' ἄλλες φλόγα ἐρωτικῆ.

Πλὴν ὦ ἂν ἔπαυσε ν' ἀνάφτη
σ' ἄλλες φλόγα ἐρωτικῆ,
ἡ καρδιά μου πάντα θέλει
μὲ τὸν ἔρωτα νὰ ζῆ.

Μοῦ ἐμαράνθηκαν τὰ νιάτα,
πᾶνε τ' ἄνθη κ' οἱ καρποί·
τῆς ἀγάπης τώρα τάφος
καὶ καημὸς μὲ ἀκαρτερεῖ.

Μὲ δειαφότοπον¹ ὁμοιάζει
τῶν στηθῶν μου ἡ φωτιά·
ὅπου καίεται καὶ δὲν καίει·
εἶν' νεκρόκαφτη πυρά.

Φόβοι, ἐλπίδες, πόνοι, ζάλες
τὴν καρδιάν μου δὲν κινοῦν·
δὲν ἰσχύει μήτε ἡ ἀγάπη,
στὸν ζυγὸν πλὴν μὲ κρατοῦν.

Μακριὰ τώρα ἀπ' τὴν ψυχὴ μου
μακριὰ τέτοιοι στοχασμοὶ
εἰς τὸν τάφον τώρα ἡ δόξα
τὴν ἀνδρεία ξεπροβοδεῖ.

Καὶ τοῦ κλεῖ τὰ μάτια, ἂν πέση
θῦμα τῆς ἐλευθεριᾶς,
τώρα γύρω μου τουφέκι
φλάμπουρο, δόξα, Ἑλλάς.

Ὁ Σπαρτιάτης, βασταμένος
στὴν ἀσπίδα ἕναν καιρὸν,
πῶ ἐλεύθερος δὲν ἦτον
ἀπ' τὸν τρωινὸν Γραικόν.

Ψυχὴ μου, ξύπνησε, ψυχὴ μου,
τὴν Ἑλλάδα δὲν ξυπνῶ·
ἔξυπνη εἶναι νὰ ! ἡ Ἑλλάς μου
ψυχὴ, ξύπνα ἀπ' τὸν βυθό.

Τὴν ἀθάνατην στοχάσου
τὴν οὐράνιαν πληγὴν,
ποῦ ποτίζει τὸ κορμί μου·
ὄθεν ἦλθεν· τρέχα ἐκεῖ.

Πάθη, ὅπου ξανανιώνουν
καταπάτητη ψυχὴ·
ἄχρηστο γιὰ μὲ τὸ γέλιο
εἶν' τοῦ κάλλους κ' ἡ ὀργή.

Ἄν τὴν νύτῃ σου λυπᾶσαι
γιατί θέλεις πλιὸ νὰ ζῆς ;
τῆς τιμῆς ἐδῶ 'ναι ὁ τάφος,
τρέξε αὐτοῦ νὰ σκοτωθῆς.

Δὲν σὲ μένει παρὰ νὰ 'βρης
ὅτι ἐγύρευες παντοῦ·
καὶ νὰ εὕρης δὲν μπορούσες
μνημα ἀνδρὸς πολεμικοῦ.

Βρίσκοντάς το κοίτα γύρω
πιάσ' τὴν θέσιν, ποῦ ποθεῖς·
γιὰ τὴν δόξαν πολεμῶντας
πέσ' ἐκεῖ νὰ ἀναπαυθῆς².

1. δειαφότοπος = τόπος πλήρης ἀπὸ τὸ στοιχεῖον τοῦ θείου.

2. Ὁ Θούριος ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821.

Ο ΕΡΩΣ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΠΑΡΑ ΠΙΝΔΑΡΩ

I.

Ἄπο Πίνδαρος ἐγεννήθη κατ' Αὐγουστον τοῦ 522 π.Χ. ἐν Κυνὸς Κεφαλαῖς, μικρῷ χωρίῳ τῆς Βοιωτίας, καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 442 ζήσας οὕτως ὀγδοήκοντα ἔτη περίπου. Καθ' ὅλον τὸν μακρὸν αὐτοῦ βίον εἶχεν ὁ ποιητὴς βαθεῖαν καὶ ζωηρὰν τὴν αἴσθησιν τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ, ὅτι Βοιωτὸς ἦτο, πολίτης δηλαδὴ χώρας, ἧς μητρόπολις ἦτο ἡ μεγάλη καὶ ὠραία, ἡ εὐδαίμων καὶ ἔνδοξος πόλις τῶν Θηβῶν. Λέγεται, ὅτι περὶ τὸν Ἑλικῶνα, τὸ πολύφυλλον ἐκεῖνο καὶ εὐδροσον ὄρος τῆς Βοιωτίας, θηρεύων ποτὲ ὁ ποιητὴς παῖς ἔτι ὦν περιέπεσε λόγῳ τοῦ θερينوῦ καύματος καὶ τοῦ πολλοῦ καμάτου εἰς ὕπνον, μέλισσα δὲ καθίσασα ἐπὶ τῶν ἀπαλῶν χειλέων αὐτοῦ κοιμημένου μέλι ἐπ' αὐτῶν καὶ κηρὸν ἔπλασεν. Ἡ διήγησις αὕτη δηλοῖ, ὅτι ὁ νεαρὸς Βοιωτὸς ἐν μέσῳ τοῦ πολυανθοῦς περιβάλλοντος τῆς πατρίδος αὐτοῦ καὶ τοῦ προηγμένου πνευματικοῦ βίου αὐτῆς, ἐν ἧ' κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ μετὰ τὸν μέγαν Ἀσκραῖον ποιητὴν Ἡσίοδον ἤκμαζον αἱ ποιήτριαι Μῦρτις καὶ Κόριννα, ἐνωρὶς ἐτραπή ἐπὶ τὴν ποιητικὴν, ἵνα διὰ μελισταγῶν καὶ θείων τόνων τε καὶ θυθμῶν, διὰ λιγυφθόγγων μελῶν γλυκερωτέρων μελισσοτεύκτων κηρῶν ὑμνήσῃ τὸ ὑπέροχον ἱστορικὸν καὶ πνευματικὸν μεγαλεῖον τῶν τε Θηβῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος καθόλου.

Ἐξαίρετον κήρυκα σοφῶν ἐπῶν, ὡς αὐτὸς οὕτως ὁ ποιητὴς μετὰ δικαίας ὑπερηφανίας λέγει, ἀνέστησεν αὐτὸν ἡ Μοῦσα εὐχόμενον ὑπὲρ τῆς καλλιχόρου Ἑλλάδος καὶ τοῦ ὄλβου τῶν Θηβῶν μετὰ τῶν βαρέων αὐτῶν καὶ ἠχηέντων ἀρμάτων, ἔνθα ποτὲ ὁ Κάδμος διὰ τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ σωφροσύνην ἔλαχε νόμιμον σύζυγον τὴν σεμνὴν καὶ ἀξιότιμον Ἀρμονίαν.

II.

Ἀπὸ τῆς οἰκίας αὐτοῦ κειμένης πλησίον τοῦ ἱεροῦ τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ἐθεᾶτο ὁ Πίνδαρος καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὸν ὑψηλὸν ἐκεῖνον λόφον τῆς εὐφόρου καὶ θεοφιλοῦς αὐτοῦ πόλεως,

«λιπαρᾶν τε Θηβῶν μέγαν σκόπελον»,

ἐφ' οὗ ὁ Κάδμος ἐλθὼν ποτε ἐκ Φοινίκης ἴδρυσεν τὴν ἀκρόπολιν Καδμείαν μετὰ τῶν ὑψηλῶν καὶ πολυτελῶν αὐτῆς ἀνακτόρων. Ἀπὸ τοῦ λόφου τούτου, τοῦ «σκοπέλου», ὡς λέγει ὁ ποιητής, ἔρριπτον ἐκάστοτε βασιλεῖς τε καὶ ἄρχοντες ἐπὶ τὴν πεδιάδα τῆς Βοιωτίας τὰ βλέμματα αὐτῶν μεστὰ πολλῶν καὶ φιλοστόργων φροντίδων καὶ μεριμνῶν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς εὐημερίας τοῦ λαοῦ αὐτῆς· ἀπὸ τοῦ λόφου τούτου «ἐσκοποῦν» οὗτοι ἐπιμελῶς τε καὶ ἀκριβῶς τὴν παντοειδῆ τοῦ λαοῦ πρόοδον καὶ προκοπὴν.

Παρ' Ὀμήρῳ ὁ Ὀδυσσεὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ λέγει τῷ βασιλεῖ τῶν Φαιάκων Ἀλκινόφῳ, ὅτι κατοικεῖ τὴν ἐμφανῆ καὶ εὐόρατον Ἰθάκην, ἐφ' ἧς ὑψοῦται τὸ κατάδενδρον καὶ ἀνεμόεν Νήριτον, τὸ καλὸν ἐκεῖνο καὶ πολυφίλητον ὄρος :

*« ναιετάω δ' Ἰθάκην εὐδείελον· ἐν δ' ὄρος αὐτῆι,
Νήριτον εἰνοσίφυλλον, ἀριπρεπέες ».*

Ὁ παρὰ τῷ ὀμηρικῷ ἥρωι περιπαθῆς στεναγμὸς βαθείας καὶ ὀδυνηρᾶς νοσταλγίας μεταποιεῖται παρὰ τῷ Θηβαίῳ ποιητῇ, ὅστις ἐν σπανιωτάταις μόνον περιστάσεσιν ἐγκατέλειψε τὴν γενέτειραν αὐτοῦ, εἰς ἀγέρωχον φρόνημα ἐπὶ τῷ εὐκλεεῖ μυθικῷ καὶ ἱστορικῷ αὐτῆς μεγαλείῳ.

III.

Πλησίον τῶν πεδιάδων, τῶν λόφων καὶ τῶν ὄρεων τῆς πατρίδος τοῦ ποιητοῦ εἶχον ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τῷ λογισμῷ αὐτοῦ ἰδιαίτεραν θέσιν αἱ πηγαὶ κυρίως καὶ οἱ ποταμοὶ αὐτῆς μετὰ τῶν ἀφθόνων, ψυχρῶν καὶ καθαρωτάτων ὑδάτων αὐτῶν. Μάλιστα πάντων ὑμνεῖ οὗτος τὸ θείας ὑφῆς καὶ ἀθάνατον, τὸ γλυκὺ καὶ εὐγευστον ὡς τὸ μέλι ὕδωρ τῆς Τιλωσσης, τῆς ὑπὸ τῷ Τιλωσσίῳ ὄρει πλησίον Ἀλιάρτου καὶ Ἀλαλκομενῶν ῥεοῦσης εὐμόρφου ἐκείνης καὶ ἐπιχάριτος κρήνης, ἐφ' ἧ ἔκειτο τὸ μνημα τοῦ Τειρεσίου καὶ ἱερόν τι τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος :

*« μελιγαθὲς ἀμβρόσιον ὕδωρ
Τιλωσσας ἀπὸ καλλικράνου ».*

Ἐν τε τοῖς μύθοις καὶ τῇ ἱστορίᾳ τῶν Θηβῶν ὑψηλὴν καὶ συμβολικὴν σημασίαν κατέχουσι τῆς Δίρκης κυρίως τὰ ὕδατα ὑπεράνω τῶν ῥείθρων αὐτῆς μετὰ τὴν ταχεῖαν καὶ ἄτακτον φυγὴν τῶν δεινῶς πληγέντων πολεμίων χωρεῖ ἐν τῇ « Ἀντιγόνη » τοῦ Σοφοκλέους τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ ἡλίου,

*« ἀκτὶς ἀέλιου τὸ κάλ-
λιστον ἐπταπύλω φανέν
Θήβα τῶν προτέρων φάος »,*

καὶ φέρει ἀγαλλίασιν καὶ χαρὰν ἀνὰ τὴν ἤρεμον πλέον καὶ εἰρηνικὴν πεδιάδα.

Διὰ τοῦ ἀγνοῦ ὕδατος τῆς Δίρκης, ὅπερ πλησίον τῶν εὐτειχέων πυλῶν τοῦ Κάδμου ἀνέτειλαν αἱ βαθυύζωνοι κόραι τῆς χρυσοπέπλου Μνημοσύνης, ποτίζει ὁ ποιητὴς τοὺς νικητὰς ἐν τοῖς ἀγῶσι τῶν πανελληνίων ἐορτῶν, ὕμνῃ δηλαδὴ αὐτοὺς διὰ τῶν καθαρωτάτων ὡς τὰ ὕδατα ταῦτα ῥευμάτων τοῦ ποιητικοῦ καὶ ὑψηγοῦ αὐτοῦ λόγου. Κωφὸς καὶ ἀπαίδευτος, λέγει ὁ ποιητὴς, εἶναι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅστις τυχὸν μὴ δεόντως ἐγκωμιάζει τὸν ἔξοχον ἥρωα τῶν Θηβῶν Ἑρακλέα καὶ μὴ ἔχει αἰσθησιν καὶ μνήμην τῶν Διρκαίων ὑδάτων μετὰ τῶν ὑψηλῶν αὐτῶν καὶ ἀπεριγράπτων μυθικῶν καὶ ἱστορικῶν παραδόσεων. Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ὕδατα ταῦτα, ἅτινα ἔθρεψαν τὸν τε Ἑρακλέα καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἴφικλέα, ὑπετύπουν δὲ διὰ τῆς κρυσταλλίνης αὐτῶν καθαρότητος καὶ τῆς ἀενάου ῥοῆς πλουσίων καὶ εὐρύθμων ναμάτων τὴν ἑξαισιαν χάριν καὶ δύναμιν τῶν ὑψηλῶν φθεγμάτων τοῦ ποιητοῦ, τοὺς μελικράτους κρουνοὺς τῶν θείων αὐτοῦ ῥημάτων, εὔχεται ὁ Πίνδαρος εὐλαβῶς, ὅπως μὴ καταλίπη αὐτὸν ἡ πνευματικὴ λάμψις, ἡ παρρησία καὶ ἡ ἰσχὺς πρὸς εὐχερῆ ἐκάστοτε σύνθεσιν τοῦ οἰκείου ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εὐστόχου καὶ χαρίεντος ἐγκωμίου· ἀποτελεῖ τοῦτο τίμιον δῶρον τῶν πολυηχῶν, ἐμμελῶν καὶ ἐνδόξων Χαρίτων :

*«Χαρίτων κελαδενῶν
μή με λίποι καθαρὸν φέγγος».*

*Ἀπὸ τῶν λόφων τῆς Ῥώμης διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ πνεύματος θεᾶται ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς Ὀράτιος τὸν Πίνδαρον ἐν μέσῳ τῶν ὑδάτων τούτων ἀκριβῶς τῆς Δίρκης ἀγαλλόμενον ἐν αὐτοῖς ὡσεὶ λευκόπτερον καὶ ὑψίλαλον κύκνον, ὠραίους ὕμνους δι' ἑλαφρᾶς πτήσεως ἀνατείνοντα εἰς τὰς αἰθερίους περιοχὰς τῆς λεπτῆς αὔρας καὶ τῶν ὑψηλῶν νεφῶν :

*Multa Dircaeum levat aura cycnum,
tendit, Antoni, quotiens in altos
nubium tractus.*

IV.

Τοὺς ὕμνους αὐτοῦ θεωρεῖ ὁ Πίνδαρος ὡς προῖόν ἐμπνεύσεως τῶν Μουσῶν. Ἐν τινι ᾠδῇ αὐτοῦ ἀναφερομένη εἰς τὸν Θηβαῖον παγκρατιαστὴν Μέλισσον εὔχεται ὁ ποιητὴς, ὅπως προφρόνων τούτων καὶ εὐμενῶν τύχη, ἵνα οὕτω χάριν τοῦ νικητοῦ πυρσὸν ἀνάψῃ ὕμνων καὶ ἐγκωμίων, ἐπάξιον τοῦτο τῆς νίκης στεφάνωμα.

Τὴν ἔδραν αὐτῶν ἔχουσιν αἱ Μοῦσαι ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος κυρίως, τοῦ δεινδρήεντος ἐκεῖνου καὶ πολυῦδρου ὄρους τῆς Βοιωτίας. Τυφλαί, λέγει ὁ

ποιητής, εἶναι αἱ φρένες ἐκείνου, ὅστις «ἀνευθ' Ἐλικωνιάδων» ἐρευνᾷ τὴν βαθεῖαν ὁδὸν τῆς σοφίας. Περὶ τοῦ μεγάλου ἥρωος Ἀχιλλέως λέγει, ὅτι τοῦτον οὐδὲ θανόντα κατέλιπον αἱ ἐπαινετικά ῥοδαί, ἀλλὰ παρὰ τε τὴν πυρὰν καὶ τὸν τάφον αὐτοῦ ἔστησαν αἱ «Ἐλικώνιαι παρθένου» καὶ θρηγὸν ἀνεβάλλοντο πολυθρύλητον.

V.

Ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ἠδέως περιήχει καὶ περιεβόμβει τὸν ποιητὴν ἀπὸ τῶν παιδικῶν ἔτι χρόνων αὐτοῦ μέχρι βαθέος γήρατος ἢ μακρὰ καὶ ἀτελεύτητος σειρά ἐγκωρίων μύθων μετὰ τῶν μεγάλων αὐτῶν καὶ πολυδόξων ἡρωικῶν μορφῶν. Ἡ εὐλαβὴς αὐτοῦ ἰκεσία πρὸς τὰς Χάριτας καὶ τὰς Μούσας, ὅπως παρέχωσιν αὐτῷ ἀνθηρὰν πάντοτε πνευματικὴν δύναμιν καὶ ἰσχὺν πρὸς σταθερὰν καὶ ἀσφαλῆ διείσδυσιν εἰς τὴν μεγαλειώδη ἐπικράτειαν τῶν μύθων καὶ σύνθεσιν εἶτα οἰκείων ὕμνων καὶ ἐγκωμίων μετὰ τῆς δεούσης ποιητικῆς τέχνης, εὐμενῶς πάντοτε εἰσηκούετο ὑπ' αὐτῶν.

Ἐν ἀρχῇ τῆς εἰς Στρεψιάδην τὸν Θηβαῖον παγκράτιον ἐν Ἴσθμίοις νικήσαντα ἀναφερομένης ῥοδῆς διερωτᾷ ὁ ποιητὴς τὴν εὐδαίμονα νύμφην Θήβην, τὴν ἡρωίδα ἐκείνην δηλαδὴ, ἐξ ἧς ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτῆς ἢ πόλις τῶν Θηβῶν, τίνι τῶν ἐπιχωρίων ἀγαθῶν μάλιστα τὴν ψυχὴν αὐτῆς ἠῦφρανεν. Διὰ τοῦ πευστικοῦ τούτου λόγου εὐρίσκει ὁ ποιητὴς αἰτίαν καὶ ἀφορμὴν, ὅπως, μεταξὺ τῶν ἐπιχωρίων τούτων ἀγαθῶν, ποιήσῃται μνεῖαν τοῦ καλλικόμου Διονύσου πρῶτον, ὅστις πάρεδρος ἦτο τῆς χαλκοκρότου Δήμητρος· τοῦ Ἡρακλέους ὕστερον, τοῦ θείου τούτου γόνου τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης· τοῦ Τειρεσίου ἐν συνεχείᾳ μετὰ τῶν πυκνῶν καὶ συνετῶν αὐτοῦ μαντείων· τοῦ δεξιῦ ἠνιόχου τοῦ Ἡρακλέους Ἰολάου· τῶν κατὰ τὰς Θήβας ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Κάδμου σπαρέντων δρακοντείων ὁδόντων ἀναδοθέντων ποτὲ ἀκαμάτων πολεμιστῶν, τῶν Σπαρτῶν δηλαδὴ, εἰς οὓς ἀνῆγον τὸ γένος αὐτῶν οἱ Θηβαῖοι εὐγενεῖς· τῆς κρατερᾶς καὶ ἐνδόξου ἐκείνης μάχης, καθ' ἣν τῶν μετὰ τοῦ Πολυνείκου κατὰ τῶν Θηβῶν ἐπιδραμόντων Ἀργείων δεινῶς ἠττηθέντων καὶ τῶν ἀρίστων μεταξὺ αὐτῶν πάντων φονευθέντων ἀπέστειλεν ἡ Θήβη εἰς τὸ ἵπικόν Ἄργος τὸν Ἄδραστον μυρίων στρατιωτῶν ὄφρα νωθέντα· τοῦ γεγονότος ἐκείνου τέλος, καθ' ὃ ἡ Θήβη ἀσφαλῆ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν παρεσκεύασεν, οἵτινες ἀκολούθως τοῖς τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος μαντεύμασι μετὰ τῶν ἀπογόνων αὐτῆς Αἰγιδῶν ὡς συμμάχων κατέλαβον ἐν Λακεδαίμονι τὰς Ἀμύκλας.

Μάλιστα πάντων τῶν μυθικῶν ἡρώων τῶν Θηβῶν μετ' ἀγερώχου φρονήματος ὕμνεῖ ὁ φιλόπατρις ποιητὴς τὸν ἕξοχον ἥρωα Ἡρακλέα καὶ τὰς ἐναρέτους καὶ ἐνδόξους πράξεις αὐτοῦ, δι' ὧν οὗτος μεγάλως εὐηργέτησε καὶ ὠφέλησε τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ὁ ἥρωας οὗτος καὶ θεὸς ἅμα στήλας ἔθη-

κεν, ἐνδόξους μάρτυρας καὶ περιφανέστατα σημεῖα τελευταίας ναυτιλίας καὶ ἐσχάτου πλοῦ· ἐδάμασεν οὗτος καὶ ἀνεῖλε μεγάλα θαλάσσια θηρία καὶ κήτη· ἠρεύνησε τεναγῶν ῥοὰς καὶ τὴν γῆν καὶ ἀκίνδυνον οὕτω καὶ ἀσφαλῆ κατέστησε τῶν ἀνθρώπων τὴν πορείαν ἐπ' αὐτῆς, ὡς καὶ τὸν πλοῦν αὐτῶν ἐπὶ τῶν εὐρέων νάτων τῆς θαλάσσης.

Διὰ πάντα ταῦτα ὄλβιος ὁ υἱὸς τῆς Ἀλκμήνης κατοικεῖ ἐν Ὀλύμπῳ παρὰ τῷ Αἰγιόχῳ καὶ τιμᾶται ὑπὸ τῶν ἀθανάτων σύζυγος ὦν τῆς Ἥβης καὶ ἀναξ χρυσῶν οἴκων. Ἀσμένως ὁ ποιητῆς ἀντέχεται τοῦ Ἡρακλέους ὀπλίζων καὶ διεγείρων τὸν λόγον αὐτοῦ ἐξ ἀρχῆς ἐν ταῖς μεγάλαις τῶν ἀρετῶν κορυφαῖς :

*«ἐγὼ δ' Ἡρακλέος ἀντέχομαι προφρόνως
ἐν κορυφαῖς ἀρετῶν μεγάλαις ἀρχαῖον δτρύνων λόγον».*

VI.

Ἐν μέσῳ τοιοῦτου λαμπροῦ περιβάλλοντος μεστοῦ φυσικῶν ὠραιότητων καὶ ὑψηλῶν μυθικῶν καὶ ιστορικῶν ἀναμνήσεων ἐπαίδευσε τὸν Πίνδαρον ἡ ἔνδοξος πόλις τῶν Θηβῶν, ὥστε οὗτος οὐχὶ ἀλλότριος οὐδὲ ἄμοιρος νὰ εἶναι τῶν θείων ἐκείνων καὶ πολυτιμῶν πνευματικῶν δώρων τῶν Μουσῶν. Τὸ πρᾶγμα τοῦτο αὐτὸς οὗτος ὁ ποιητῆς μετ' ἀνεκδοκίας καὶ ὑπερηφάνου, μετὰ σεμνῆς καὶ φιλοτίμου μεγαληγορίας ἐξαγγέλλει :

*«οὔτοι με ξέρον
οὐδ' ἀδαήμονα Μοισᾶν ἐπαίδευσαν κλυταὶ
Θῆβαι».*

Ἐν τοιαύταις στιγμαῖς ἀκριβῶς πίστεως ἐπὶ τὸν ὑψηλὸν πνευματικὸν βίον τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἐξανίσταται ὁ ποιητῆς μετ' εὐλόγου πικρίας καὶ ζωνῶς ἀγανακτεῖ διὰ τὴν παροιμιώδη τύπον ἀναλαβοῦσαν φράσιν ἐκείνην, δι' ἧς μετ' ἀδίκου καὶ ὑβριστικῆς διαθέσεως ἐπερρίπτετο τοῖς Βοιωτοῖς παλαιόθεν τὸ ὄνειδος καὶ ἡ μομφὴ τῆς ἀπειροκαλίας καὶ τῆς ἀμουσίας, τῆς ἀμαθίας καὶ τῆς ζωώδους ἀπαιδευσίας :

«ἦν, ὅτε σῶας τὸ Βοιώτιον ἔθνος ἔνεπον».

Ἐν τῇ εἰς Ἀγησίαν τὸν Συρακόσιον ἀπήνη ἐν Ὀλυμπίοις νικήσαντα ἀναφερομένη ᾧδῃ, ἀφοῦ πρότερον δι' ὑψηλοτάτων τόνων ὕμνησε τὸ γένος τοῦ νικητοῦ, τὸ γένος δηλαδὴ τῶν Ἀρκάδων Ἰαμιδῶν, ἐξ οὗ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ προήρχετο, καὶ τὴν ὑψηλὴν παραλλήλως καταγωγὴν τῆς ἐπωνύμου τῶν Θηβῶν ἡρωίδος Θήβης, θυγατρὸς οὔσης τοῦ Ἀσωποῦ καὶ τῆς Μετώπης, ἀποστρέφει ὁ Πίνδαρος τὸν λόγον πρὸς τὸν πεπαιδευμένον Θηβαῖον χοροδιδάσκαλον Αἰνέαν· ἐντέλλεται ὁ ποιητῆς αὐτῷ, ὅπως παρορμήσῃ νῦν τοὺς ἐν

τῷ χορῷ ἑταίρους αὐτοῦ, ἵνα οὗτοι πρῶτον μὲν ὑμνήσωσιν Ἥραν τὴν Παρθενίαν, εἶτα δὲ μάθωσι διὰ τοῦ ὕμνου οὗτοί τε καὶ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ, εἰ δικαίως καὶ ἀληθῶς οἱ Βοιωτοὶ ἀποφεύγουσι τὸ ὄνειδος ἐκεῖνο, ὅπερ ἀμουσίας ἔνεκεν προσετρίβετο αὐτοῖς· ἔργον ἦτο τοῦτο τοῦ μουσικωτάτου Αἰνέου· ἄγγελος ἦτο οὗτος ὀρθὸς καὶ ὑποφήτης καὶ κήρυξ τῶν καλλικόμων Μουσῶν τοῦ Ἑλικῶνος καὶ σκυτάλη τρόπον τινὰ καὶ σκηπτρον αὐτῶν, ἠδὺς κρατὴρ εὐφήμων καὶ πολυφθόγγων ᾠδῶν. Πεποιθὼς ὁ Πίνδαρος τῇ ὑπερέτῳ ἀξίᾳ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, οὐχ ἦττον δὲ καὶ τῶν ποιημάτων τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ Ἡσιόδου, οὕτινος εὐλαβῶς ποιεῖται μνεῖαν ἔν τινι ᾠδῇ, ἔξαιρει ἔνταῦθα τὴν ποιητικὴν αὐτοῦ τέχνην καὶ τὴν παιδείαν περαιτέρω καὶ τὴν ἀρτίαν μουσικὴν ἀγωγήν τῶν Θηβαίων ἀκροατῶν αὐτοῦ, οὗ ἕνεκα περιφανῶς οὗτοι ἀποφεύγουσι τὸ παλαιὸν ἐπ' ἀμαθίᾳ ὄνειδος.

VII.

Διὰ πάντα ταῦτα μετὰ πολλοῦ ζήλου καὶ πάσης σπουδῆς ἀναζητεῖ ὁ Πίνδαρος τὰς ὠραιότερας λέξεις καὶ τὰ εὐρυθμότερα μέλη, δι' ὧν μετ' ἀμώμου ποιητικῆς τέχνης ἐπάξιον θὰ πλέξη ἐγκώμιον πρὸς ἔξαρσιν τοῦ μεγάλειου τῆς προσφιλοῦς πόλεως τῶν Θηβῶν. Ἐν διασωθέντι ἀποσπάσματι ὕμνου τινὸς εἰς Θήβας λέγει ὁ ποιητὴς, ὡσεὶ ἦτο κατασκευαστὴς μεγαλοπρεποῦς μεγάρου μετὰ χρυσῶν κίωνων, ὅτι δι' ἱερῶν ᾠδῶν συνεκροτήθη ἤδη ἢ χρυσῇ κρηπίδι τοῦ ἀνεγειρομένου οἰκοδομήματος, ἀνάγκη δὲ νῦν, ὅπως τειχίσῃ ποικίλον καὶ εὐφωνον κόσμον λόγων, ἵνα τὴν πόλιν ταύτην καίπερ πολύδοξον οὔσαν ἔτι μᾶλλον κοσμήσῃ καὶ καλλωπίσῃ, καταστήσῃ δ' οὕτω ταύτην τιμιωτέραν τε καὶ θαυμασιωτέραν, ἀγνοτέραν τε καὶ σεπτοτέραν παρά τε θεοῖς καὶ ἀνθρώποις. Προσφωνεῖ ὁ ποιητὴς μετ' εὐλαβοῦς καὶ φιλοστόργου περιπαθείας τὴν τε πόλιν τῶν Θηβῶν καὶ τὴν νύμφην συγχρόνως Θήβην καὶ συμπλέκων τὰ ὀνόματα αὐτῶν καλεῖ «*εὐάρματον*» μὲν τὴν πόλιν, «*χρυσοχίτονα*» δὲ τὴν νύμφην καὶ «*ἱερώτατον ἄγαλμα*».

Ὡς πάντες οἱ πολῖται καὶ οἱ ποιηταὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, οὕτω καὶ ὁ Πίνδαρος πρῶτος ἔν τοις πρώτοις ἐνεργῶς σπουδάζει, ὅπως φυλάττῃ καὶ διατηρῇ, αὐξάνῃ καὶ μεγαλύνῃ τὴν δόξαν καὶ τὴν αἴγλην τῆς πατρίδος αὐτοῦ, τὴν ὑψηλὴν καὶ πολύζηλον αὐτῆς θέσιν μεταξὺ πασῶν τῶν ἄλλων πόλεων. Οὐδὲν μείζον ἢ φίλτερον τῆς πατρίδος αὐτοῦ νομίζει ὁ Πίνδαρος· τιμιώτερον παντὸς ἄλλου καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον καὶ ἔν μείζονι μοῖρα ἦτο παρ' αὐτῷ ἢ πατρίς.

Ὅσακις ὁ Πίνδαρος ὑπόθεσιν τινὰ πραγματεύεται εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἀναφερομένην, ἀδρανεῖ πᾶσα ἄλλη ἀσχολία καὶ πᾶν ἄλλο ἔργον, καὶ εἰ ἔτι τοῦτο εἰς τὴν ὀφειλομένην τῶν θεῶν θεραπείαν ἀνήκει. Ἐν ᾧ χρόνῳ κατ' ἀνάθεσιν τῶν Κεῖων συνέτασεν ὁ Πίνδαρος παιᾶνα εἰς τὸν Δῆλιον Ἀπόλλωνα,

ἐπῆλθεν ἐν Ἴσθμίοις ἢ ἐν ἀρματοδρομίᾳ νίκη τοῦ Θηβαίου Ἡροδότου καταλείπει λοιπὸν ὁ ποιητὴς ἀσυντέλεστον τὸν παιᾶνα τοῦ θεοῦ, ἵνα νῦν πρὸς τιμὴν τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ καὶ ἔξαρσιν τοῦ κλέους αὐτοῦ συντάξῃ τὸν οἰκεῖον ἐπίνικον. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ δηλοῖ ὁ φιλόπατρις ποιητὴς εὐλαβῶς τε καὶ φιλοστόργως εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ᾠδῆς τὰ μεστὰ βαθείας καὶ τρυφεράς ἀφοσιώσεως συναισθήματα αὐτοῦ ἔναντι τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν, τῆς «μητρὸς» αὐτοῦ, καὶ τῆς πολιούχου ἡρωίδος τῆς πόλεως ταύτης, τῆς «χρυσάσπιδος», τῆς τιμίας δηλαδὴ περὶ τὰ ὄπλα καὶ γενναίους ἄνδρας ἐχούσης, Θήβης· αἰτεῖται μόνον συγγνώμην ἀπλῶς ὁ φιλόθεος ποιητὴς παρὰ τῆς τραχείας μὲν καὶ πετρώδους, ἱερᾶς ὅμως καὶ σεπτῆς, νήσου Δήλου, ἧς τὴν ᾠδὴν μετὰ πολλοῦ μέχρι τοῦδε ζήλου συνεχρότει καὶ ἐπεξεργάζετο. Τί βέλτιον παρὰ τοῖς ἀγαθοῖς πολίταις ἢ προσφιλέστερον εἶναι τῆς πατρίδος;

*«Μᾶτερ ἐμά, τὸ τεόν, χρύσασπι Θήβα,
πρᾶγμα καὶ ἀσχολίας ὑπέρτερον
θήσομαι. μή μοι κρναὰ νεμεσάσαι
Δᾶλος, ἐν ᾗ κέχυμαι.
Τί φίλτερον κεδνῶν τοκέων ἀγαθοῖς;».*

VIII.

Ὁ Πίνδαρος οὐχὶ ἀπλῶς ὑμνεῖ τὰ ἀγαθὰ τῆς πατρίδος καὶ μεγαληγόρους διαδηλοῖ τὰ μεστὰ ἔναντι αὐτῆς τρυφεράς ἀφοσιώσεως συναισθήματα αὐτοῦ, κατὰ τινα θεωρητικὸν μόνον καὶ ἐντελῶς πνευματικὸν καὶ ἀπράγμονα τρόπον· ὡς διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς ἅμα σαφῶς ὁ ποιητὴς διδάσκει καὶ ὑπογορεύει καὶ τοὺς κανόνας ἔτι καὶ τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν ἀσφαλῶς τε καὶ εὐδαιμόνως θεμελιούται ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ, ἡ οἰκονομικὴ καὶ διοικητικὴ, ἢ ἠθικὴ τέλος καὶ πνευματικὴ πρόοδος καὶ προκοπὴ τῆς πόλεως αὐτοῦ καὶ πάσης ἄλλης πόλεως τῆς Ἑλλάδος.

Πρῶτον ὄρον εὐδαιμονίας τοῦ λαοῦ θεωρεῖ ὁ Πίνδαρος τὴν τήρησιν ἐν τῷ βίῳ μετὰ προσοχῆς καὶ εὐλαβείας ὄρων καὶ συνθηκῶν ἡρέμου καὶ σώφρονος ἡσυχίας, μετριότητος καὶ φιλοφροσύνης, πρᾶκτητος καὶ ἐπιεικειας, ἠπιότητος καὶ φιλανθρωπίας. Ἐν ἀρχῇ τῆς εἰς Ἀριστομένην τὸν Αἰγινήτην πάλη ἐν Πυθίοις νικήσαντα ἀναφερομένης ᾠδῆς προσωποποιεῖ ὁ ποιητὴς καὶ εὐλαβῶς προσφωνεῖ τὴν φιλόφρονα «Ἡσυχίαν», τὴν θυγατέρα τῆς «Δικαιοσύνης», ἧτις τὰς πόλεις ἀστασιάστους οὔσας εὐδαίμονας καὶ μεγίστας ἀποτελεῖ καὶ ἔχει τὰς μεγάλας κλεῖς βουλευτηρίων τε καὶ εἰρήνης καὶ πολέμων φύλαξ οὔσα καὶ προστάτις τῆς πολιτείας:

*«Φιλόφρον Ἡσυχία, Δίκας
ὧ μεγαστόπολι θύγατερ,*

*βουλᾶν τε καὶ πολέμων
ἔχοισα κλαῖδας ὑπερτάτας
Πυθιόνικον τιμὴν Ἀριστομένει δέκευ».*

Τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ ἔναντι τῆς «*Εἰρήνης*» δηλοῖ ὁ ποιητὴς ἔντινι ἐνθουσιῳῶδει πρὸς αὐτὴν ἀποστροφῆι :

«ὦ γλυκεῖ' Εἰρήνα, πλουτοδότειρα βροτοῖς».

ΙΧ.

Ἄλλ' ὁ ἥσυχος καὶ εἰρηνικὸς βίος τότε μόνον ἔχει ἀξίαν καὶ τιμὴν, ὅταν ἐν αὐτῷ δεσπόζη πρῶτον ἢ χαρὰ τῆς ἐλευθερίας. Ποικίλος, λέγει ὁ ποιητὴς, καὶ εὐμετάθετος εἶναι τοῦ βίου ὁ χρόνος, ἱατὰ ὅμως εἶναι μετ' ἐλευθερίας πάντα τὰ ἀτυχήματα καὶ τὰ δεινά, ὅσα ἂν αὐτῷ προσπίπτωσιν ἐκάστοτε :

*«δόλιος γὰρ αἰὼν ἐπ' ἀνδράσι κρέμαται
ἐλίσσων βίου πόρον· ἱατὰ δ' ἐστὶ βροτοῖς σὺν γ' ἐλευθερία
καὶ τά».*

Ἐν περιστάσεσιν ἀπειλῆς καὶ κινδύνου τῆς ἐλευθερίας ὑψοῖ ὁ ποιητὴς τὴν φωνὴν αὐτοῦ καὶ πάντας ζωηρῶς τε καὶ εὐτόλμως καλεῖ εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῆς πρόθυμον καὶ ἥρωικὸν ἀγῶνα. Χάριν τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς προφρόνως θνήσκει ὁ ἀληθῶς φιλόπατρις καὶ γενναῖος ἀνὴρ.

Ἐν ἀρχῇ πολεμικοῦ τινος ἐμβατηρίου μετὰ τοῦ ἐν τοῖς κινδύνοις πρὸ τῶν ἐπερχομένων ἐχθρῶν ὀφειλομένου πολεμικοῦ μένους προσωποποιῶν ὁ ποιητὴς τὴν βοήην καὶ τὸν στρατιωτικὸν ἀλαλαγμὸν ἀνακαλεῖ τὴν «*Ἀλαλά*», τὴν θυγατέρα τοῦ «*Πολέμου*», ἣτις ἀποτελεῖ τὸ προοίμιον τῆς μάχης· ταύτη προσφέρουσιν ὡς ἱερὰν θυσίαν τὴν ζωὴν αὐτῶν οἱ γενναῖοι ἄνδρες καλλίστους καὶ ἐνδοξοτάτους ἀγῶνας ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ πατρίδος καὶ τάφων καὶ ἱερῶν :

*«κλῦθ', Ἀλαλά, Πολέμου θύγατερ,
ἐγγέων προοίμιον, ᾗ θύεται
ἄνδρες ὑπὲρ πολίων τὸν ἱερόθυτον θάνατον».*

Τὸ πολεμιστήριον τοῦτο σάλπισμα ἐκ βαθέων συνετάραξέ ποτε καὶ συνεκίνησε καρδίαν τε καὶ λογισμὸν καὶ τοῦ προσφιλοῦς συμπολίτου τοῦ Πινδάρου Στρεψιάδου, υἱοῦ τοῦ Διοδότου, ὅστις ὁμοῦ μετ' ἄλλων Θηβαίων ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἀγωνιζόμενος ἐν Οἰνοφύτοις ἀπέθανε τὸν εὐκλεᾶ θάνατον τοῦ δικαίου καὶ τιμίου πολεμιστοῦ. Πάντας τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας, μάλιστα δ' ἐκείνους τούτων, οἵτινες προσφέρουσι τὴν ζωὴν αὐτῶν ὑπὲρ

τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς, μεγάλη τιμὴ περιβάλλει· ἐκεῖνος, ὅστις, ὡς ὁ Στρεψιάδης ἐνταῦθα, ἐν μέσῳ τῆς νεφέλης τοῦ Ἄρεως, ἐν τῷ πολέμῳ δηλαδὴ, χάλαζαν αἵματος ὑπὲρ τῆς φίλης πατρίδος ἀμύνεται καὶ ὄλεθρον οὕτω φέρει τοῖς πολεμίοις, μέγιστον παρὰ τοῖς ἄστοις αὐξάνει τὸ κλέος τοῦ γένους αὐτοῦ ζῶν τε καὶ ἀποθανόντων :

*« Ἴστω γὰρ σαφές, ὅστις ἐν ταύτῃ νεφέλῃ χάλαζαν αἵματος πρὸ φίλας
πάτρας ἀμύνεται
λοιγὸν ἀμφιβαλὼν ἐναντίῳ στρατῷ,
ἄστῶν γενεᾷ μέγιστον κλέος ἀῤξων
ζῶων τ' ἀπὸ καὶ θανόντων ».*

Ἐν περιπαθεῖ ἀποστροφῇ πρὸς τὸν νεκρὸν ἥρωα τῶν Οἰνοφύτων λέγει ὁ ποιητής, ὅτι οὕτως ἐν ἐπαίνῳ τιθέμενος τὸν Μελέαγρον, τὸν Ἐκτορα καὶ τὸν Ἀμφιάραον καὶ ζηλῶν τὰς πολεμικὰς αὐτῶν ἀρετὰς ἀπέπνευσε τὴν εὐανθῆ αὐτοῦ νεότητα μεταξὺ τῶν προμάχων, οἵτινες πάντες ἐκτίσαντο τῆς νίκης τὸν στέφανον ἀγῶνα ζωῆς καὶ θανάτου ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτῶν καὶ τῆς ἐλευθερίας προφρόνως τε καὶ ἀφόβως ἀγωνιζόμενοι :

*« εὐανθέ' ἀπέπνευσας ἀλικίαν
προμάχων ἀν' ὀμίλον, ἐνθ' ἄριστοι
ἔσχον πολέμοιο νεῖκος ἐσχάταις ἐλπίσιν ».*

X.

A.

Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἀκριβῶς ἐγείρεται νῦν τόδε τὸ μέγα καὶ σοβαρῶ-
τατον ἐρώτημα, πῶς δηλαδὴ ὁ Πίνδαρος παρέσχεν ἑαυτὸν κατὰ τοὺς Περσι-
κοὺς πολέμους, ὅτε σύμπαν τὸ ἔθνος ἀπεγνωσμένως ἠγωνίζετο κατὰ τῶν
βαρβάρων τῆς Ἀσίας σκληρότατον ἀγῶνα ζωῆς καὶ θανάτου, ἐλευθέρου βίου
καὶ ὀδυνηρᾶς δουλείας, εὐτυχοῦς νίκης καὶ πικρᾶς ἥττης, κλέους καὶ ὀνει-
δους, εὐδαιμονίας καὶ συμφορᾶς.

Πάντες σχεδὸν οἱ σοφοὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, οἵτινες ἐπιμελῶς διε-
ρευνῶσι καὶ σπουδάζουσι τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ
πνευματικὴν αὐτοῦ αἴγλην, σείουσι περιλύπως τὴν κεφαλὴν αὐτῶν ἐξ οἴκτου
καὶ ἄλλους, διότι δῆθεν τὰ θεσπέσια ῥήματα τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῶν Θη-
βῶν ἐσίγησαν, καθ' ἣν ἐποχὴν ἀκριβῶς ἔδει, ὅπως ἰσχυρῶς ἠγήσωσι ταῦτα
καὶ ἐκ βαθέων συνταράξωσι σύμπαντα τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν πρὸ τοῦ δεινῶς
αὐτὸν ἐξ Ἀνατολῆς ἀπειλοῦντος κινδύνου.

Ἀναντιρρήτως πάντες οἱ σοφοὶ οὗτοι προφρόνως ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἡ
σιγὴ αὕτη εἶχε βαθύτερα τὰ αἰτία αὐτῆς, ἐθεμελιούτο δηλαδὴ ἐπὶ τῆς ἀγνῆς

βουλήσεως τοῦ ποιητοῦ, ὅπως οὗτος ὑπηρετήσῃ ἄλλω τινὶ ἥρωικῶ κόσμῳ, τῷ κόσμῳ ἐκείνῳ τῶν ἐν τῷ πεδίῳ διεθνῶν ἀγώνων χάριν κλάδου μόνον ἑλαίας ἀθλούντων νέων, οἵτινες σώματι ἐκεῖ καὶ ψυχῇ ἀσκούμενοι καὶ προκόπτοντες ἐδημιούργουν τὰ ὑψηλότερα ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ἰδεώδη ἀμώμου καὶ τελείου βίου· ὁ ἄνθρωπος μετὰ πάντων τῶν σωματικῶν, ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν αὐτοῦ χαρισμάτων διεπλάσσετο ἐκεῖ εἰς εἶδος καὶ σχῆμα θεοῦ κάλλους, ὡς ἀκριβῶς ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Φειδίου τὰ ἀγάλματα τῶν νικητῶν ἐν τοῖς ἀγῶσι τῶν πανελληνίων ἐορτῶν καὶ τὰ ἀγάλματα ὁμοίως τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου· ἐκεῖ ἀκριβῶς ἡ Εὐρώπη κατ' ἐξοχὴν μετ' ἀμειώτου ζήλου καὶ ἐπιμονῆς ἀναζητεῖ τὰ πρῶτα εὐγενῆ σπέρματα ἀνωτέρου ἤθους καὶ ὑψηλοτέρας παιδείας, ἵνα δεόντως καρπωθῇ ταῦτα καὶ σταθερῶς εἶτα χωρήσῃ τὴν ὁδὸν πάσης προόδου καὶ προκοπῆς· ἡ νικηφόρος Ἑλλάς τῶν χρόνων ἐκείνων προθύμως οὕτως ἀνεγνώριζεν ὑπὸ τοῦς στίχους τοῦ Πινδάρου τὸν θεῖον παλμὸν τοῦ εὐγενοῦς πάθους πρὸς γενναίαν καὶ ἥρωικὴν δρᾶσιν ἐν πάσῃ περιοχῇ τοῦ βίου, ὅθεν καὶ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἔρωτος τῆς πατρίδος. Παρὰ ταῦτα παρατηροῦσι συγχρόνως οἱ ἐν λόγῳ σοφοί, ὅτι οὐχὶ ὁ Πίνδαρος, ἀλλ' ὁ Κεῖος Σιμωνίδης κυρίως ἦτο ἐκεῖνος, ὅστις ἐγένετο ὁ κλασσικὸς ποιητὴς τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν καὶ ἡρώων τῶν Περσικῶν πολέμων μετὰ τῶν λεκτικῶν ἐκείνων συνθέσεων αὐτοῦ καὶ ῥυθμῶν, ἐφ' ὧν ἐπανθεῖ ἀσύγκριτον κάλλος ὑπερηφάνου καὶ μεγαλόφρονος φιλοπατρίας· τὰ πρὸς τιμὴν τῶν ἐν Θερμοπύλαις καὶ Πλαταιαῖς πεσόντων ἡρώων ποιηθέντα ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ἐπιγράμματα ὑψοῦσι τὴν ὑπὲρ τῆς πατρίδος θυσίαν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἱερωτέρου καθήκοντος τοῦ ἀνθρώπου.

B.

Ἡ κατηγορία κατὰ τοῦ Πινδάρου, ὅτι δῆθεν ἐσίγησεν ἡ πολεμικὴ Μοῦσα αὐτοῦ κατὰ τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν ἐξ Ἀνατολῆς ἐπερχομένων ἐχθρῶν, τῶν Περσῶν δηλαδή, ἔχει τὰς ῥίζας αὐτῆς ἐν πολὺ ἀρχαίοις χρόνοις, παρὰ τῷ Μεγαλοπολίτῃ δηλαδὴ ἱστορικῷ Πολυβίῳ. Ἀρχομένου κατὰ τὸ ἔτος 200 π.Χ. τοῦ «*Συμμαχικοῦ*» τῶν Ἑλλήνων «*πολέμου*», τοῦ πολέμου ἐκείνου δηλαδὴ τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν κατὰ τῶν Αἰτωλῶν καὶ τῶν συμμάχων πάλιν αὐτῶν, ἐπεμπεν ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος μετὰ τῶν Ἀχαιῶν πρέσβεις εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος ἀξιῶν τὴν συμμετοχὴν αὐτῶν ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ. Οἱ Μεσσηνιοί, οἵτινες πολλάκις ἐπλήγησαν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν καὶ διὰ τῶν οἰκείων αὐτῶν κατηγοριῶν οἱ κύριοι αἴτιοι ἐγένοντο τοῦ πολέμου τούτου, ἠρνήθησαν παραδόξως συμμετοχὴν ἐν αὐτῷ. Ἐπικρίνων νῦν ὁ Πολύβιος τὴν ἀπροθυμίαν ταύτην καὶ τὴν ἀπόλεμον ἀδράνειαν τῶν Μεσσηνίων εὐρίσκει κατάλληλον τὴν εὐκαιρίαν ἐπιθέσεως κατὰ τῆς κατὰ

τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἐφεκτικῆς ἢ καὶ προδοτικῆς ἔτι στάσεως τῶν Θηβαίων καὶ τοῦ Πινδάρου εἰδικώτερον.

Φοβερός, λέγει ὁ ἱστορικὸς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἶναι ὄντως ὁ πόλεμος, ὅμως οὐχὶ τόσο φοβερός, ὥστε τὰ πάντα νὰ ὑπομένῃ τις χάριν τῆς πάσῃ τέχνῃ καὶ μηχανῇ ἀποφυγῆς αὐτοῦ. Διατί, λέγει οὗτος περαιτέρω, πάντες ἐξαίρομεν καὶ ὑμνοῦμεν τὴν ἰσηγορίαν καὶ παρρησίαν καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας, εἰ μὴδὲν εἶναι ὠφελιμώτερον τῆς εἰρήνης; Οὐδὲ τοὺς Θηβαίους ἐπαινοῦμεν διὰ τὴν στάσιν αὐτῶν κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, διότι οὗτοι ἀποστάντες τῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος κινδύνων μετεχώρησαν διὰ τὸν φόβον εἰς τοὺς Πέρσας, οὐδὲ τὸν Πίνδαρον, ὅστις συναπεφάνητο αὐτοῖς, ὅπως ἄγωσιν ἡσυχίαν, ὅπως ἕκαστος ἐν εἰρήνῃ καὶ ἰλαρότητι τιθέμενος τὰ κοινὰ συμφέροντα καὶ ὑπὲρ αὐτῶν μεριμνῶν ἐρευνήσῃ καὶ δοκιμάσῃ τὸ φαιδρὸν φῶς τῆς μεγάλου ἀνδρα δημιουργούσης Ἑσυχίας:

*«τὸ κοινὸν τις ἀστῶν ἐν εὐδία τιθεῖς
ἐρευνασάτω μεγαλόνορος Ἑσυχίας τὸ φαιδρὸν φάος».*

Γ.

Παρατηρητέον ἐν πρώτοις ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Περσικῶν πολέμων διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐνιαίας ἀρχῆς καὶ ὀργανώσεως πολλὰ πόλεις οὐχὶ προθύμως μετέσχον τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος, σημειωτέον ὅμως διὰ βραχέων περὶ τῶν Θηβαίων, ὅτι οὐχὶ ὁ λαὸς αὐτῶν κυρίως ἔνοχος ἦτο τοῦ ἀναντιρρήτως ἐπαισχύντου αὐτῶν μηδισμού. Ἐν ὑστέροις χρόνοις, κατὰ τὴν ἔναρξιν δηλαδὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀπολογούμενοι οἱ Θηβαῖοι παρὰ Θουκυδίδῃ ἐνώπιον τῶν Λακεδαιμονίων δικαστῶν ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Πλαταιέων ἐπιρριφθεῖσαν αὐτοῖς μομφὴν μηδισμού τῶν προγόνων αὐτῶν μεθ' ἰκανῆς πειστικῆς ἰσχύος ἀποδεικνύουσι τοῦτον ἀποτελεσμα ὄντα οὐχὶ τῆς ἀβιάστου καὶ ἐλευθέρας βουλήσεως τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ τῆς ἐπιρροῆς κυρίως καὶ τῆς ῥοπῆς τῶν τὰ τῆς πόλεως τότε αὐθαιρέτως τε καὶ κατὰ τὰ ἴδια αὐτῶν συμφέροντα διοικούντων ὀλιγαρχικῶν ἢ τυράννων. Ἡ πόλις τῶν Θηβαίων οὔτε κατ' ἰσόνομον ὀλιγαρχίαν ἐκυβερνᾶτο οὔτε κατὰ δημοκρατίαν· δυναστεία ὀλίγων ἀνδρῶν εἶχε τὰ πράγματα, ὅπερ νόμοις τε καὶ τῇ ὀφειλομένη σωφροσύνῃ τῆς ἰδεώδους πολιτείας ἐναντιώτατον εἶναι, τυράννου δὲ ἐγγυτάτω. Οἱ ὀλίγοι οὗτοι ἄνδρες ἐλπίσαντες, ὅτι ἰδίας δυνάμεις ἔτι μᾶλλον κτήσονται, ἂν τὰ τοῦ Μήδου κρατήσωσι, ἰσχύϊ καὶ βίᾳ κατέχοντες τὸ πλῆθος ἐπηγάγοντο αὐτόν· ἢ σύμπασα πόλις οὐχὶ αὐτοκράτωρ οὔσα ἑαυτῆς ἔπραξε ταῦτα καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὐχὶ ἄξιον εἶναι, ὅπως δνειδίσῃ τις αὐτῇ πράγματα, ἅτινα αὐτῇ μὴ κατὰ νόμον μὴδ' ἐλευθέρως καὶ ἀβιάστῳ προαιρέσει τε καὶ βουλήσει ἤμαρτεν.

Δ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην λοιπὸν τῶν ἐν Θήβαις ἐπικρατουσῶν πολιτικῶν διενέξεων καὶ ταραχῶν, καθὰ οἱ ἐχθροὶ τῶν Θηβαίων καὶ τοῦ Πινδάρου εἰδικώτερον κατηγοροῦντες λέγουσι τοῦ Πολυβίου μάλιστα ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ τῆς συκοφαντίας καὶ διαβολῆς ἡγουμένου, ὁ καλλιρρήμων ἕως τότε καὶ ὑψιπέτης ποιητὴς τῶν μεγάλων ἔργων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀρετῆς συντάξε τοὺς μνημονευθέντας ἤδη στίχους ἐκείνους περὶ τῆς Ἑσυχίας ὡς μητρὸς καὶ τροφοῦ μεγάλων ἀνδρῶν ἕξ εὐγενοῦς οἴκου καὶ αὐτὸς καταγόμενος καὶ ὑπὸ τὸ κράτος διατελῶν ὀλιγαρχικῶν φρονημάτων παρείχε δῆθεν τοῖς πολίταις τῆς ἐτέρας τῶν δύο πολιτικῶν παρατάξεων, τοῖς τῶν ἐθνικῶν, εἴπωμεν, συμφερόντων ἀντεχομένοις, τὴν ἀτολμον συμβουλὴν τῆς σώφρονος ὑπαναχωρήσεως πρὸ τῶν ὀρθοτέρων καὶ ὠφελιμωτέρων πολιτικῶν λογισμῶν τῆς ἄλλης παρατάξεως, τῆς παρατάξεως δηλαδὴ τῶν τὰ πράγματα τῆς πόλεως αὐτεπιτάκτως διοικούντων ὀλιγαρχικῶν ἢ τυράννων ἄσύμφορον οὕτω σύμπραξιν μετὰ τῶν πολεμίων συνεβούλευεν ὁ ποιητὴς τῷ λαῷ αὐτοῦ πρὸς αἰώνιαν καταστροφὴν τῆς μεγάλης ἕως τότε καὶ ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Ἐν τινι μέτρῳ ἐγένετο οὕτως ὁ ποιητὴς εἰσηγητὴς καὶ πρωταίτιος θλιβεραῖς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀποφάσεως τῶν Θηβαίων πρὸς αἰώνιον ὄνειδος αὐτῶν τε καὶ τῆς πατρίδος αὐτῶν.

Ὁ τάχιτος τῶν λόγων : πρόκειται ἐνταῦθα περὶ κακοβούλου καὶ ἐχθρικοτάτης ὄντως μομφῆς καὶ διαβολῆς, ἣν ὀφείλει ἢ ἐπιστήμη, ὅπως σήμερον ἀκριβῶς μετὰ τόσους αἰῶνας ἀπαθῶς λογιζομένη καὶ κρίνουσα τὰ πράγματα μετὰ βδελυγμίας ἀπορρίψη καὶ τελεσιδίκως ἀθετήση καὶ ἀκυρώση :

« ἀνδρῶν δικαίων χρόνος σωτῆρ ἄριστος ».

Ε.

Ὁ τὸν ἀνθρωπον εἰς τὴν σφαῖραν τῆς σώφρονος ἡρεμίας, τῆς φιλοφροσύνης καὶ τῆς φιλάνθρωπίας ὑψῶν ἐκάστοτε Θηβαῖος ποιητὴς, πολλάκις, ὡς ἐλέχθη, ἐν ταῖς ᾠδαῖς αὐτοῦ ἐποιήσατο λόγον περὶ τῆς εὐχάριτος εὐδαιμονίας καὶ τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα ἐπιτυχῶς καὶ σταθερῶς ἀπειρογάζετο ἐν τῇ πόλει τῶν Θηβῶν καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ πόλει τῆς Ἑλλάδος ἢ μεγάλους ἀνδρας δημιουργοῦσα Ἑσυχία ἐπρόκειτο περὶ συμβουλῆς, ἣν μετὰ τοσοῦτον μείζονος ζέσεως καὶ ἐπιμονῆς ἐξήγγελλεν ἐκάστοτε ὁ εὐλάλος κύκνος τῶν Μουσῶν ὡς τι θεσπέσιον καὶ πάντων τῶν κακῶν θεραπευτικὸν καὶ σωτήριον ἄσμα, μεθ' ὅσης οὕτως πικρᾶς ἐναργείας ἐθεᾶτο ἐν ταῖς πόλεσι τὰ θλιβερά ἀποτελέσματα τῶν ζωηρῶν καὶ ὀλεθριωτάτων διενέξεων καὶ ἐρίδων τῶν πολιτῶν, εἰς αἷς ἀτυχῶς λίαν εὐεπίφοροι καὶ ἐπιρροεπεῖς ἦσαν οἱ πρόγονοι ἡμῶν.

Κατὰ ταῦτα οὐχὶ ἀπιθάνως τοὺς ἐν λόγῳ στίχους συνένταξεν ὁ ποιητὴς ἔχων ποτὲ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔσωτερικὰς κυρίως ἔριδας τῶν πολιτῶν ἐν Θήβαις ἢ ἐν ἄλλῃ τινὶ πόλει τῆς Ἑλλάδος ἄνευ οὐδεμιᾶς σχέσεως ἢ ἀναφορᾶς πρὸς τὴν εἰσβολὴν τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἔναντι αὐτῶν ὀφειλομένην στάσιν τῶν Ἑλλήνων. Τοῦτο ἄλλως τε μαρτυρεῖ χωρίον τι τοῦ στωικοῦ φιλοσόφου Φιλοδήμου, ἐν ᾧ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναφορᾶς πρὸς τὸν περσικὸν κίνδυνον καὶ τὸν ὀρθότερον τρόπον ἀποτροπῆς αὐτοῦ ἐγείρεται ἀπλῶς ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματος τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀποτελεσματικῆς δράσεως τῆς ἔν τινι ἀπροσδιοριστῶ ἐποχῇ στάσεων πρὸς ἀλλήλους καὶ διχονοιῶν τῶν πολιτῶν ἑλληνικῆς τινος πόλεως ἐξαγγελθείσης ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ συμβουλῆς ταύτης πρὸς ὁμόνοιαν, σύμπνοιαν καὶ εἰρήνην :

*«...τὸ δὲ Πινδάρειον
εἰ τῆς διχονοίας ἔπαυσε»,
οὐκ οἶδαμεν».*

Ἄλλὰ, καὶ ἐν ἡ ἂν περιστάσει ἔτι ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι συνέστησαν μετὰ τὴν μάχην τῶν Θερμοπυλῶν καὶ ἔτι πλέον κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν, οὐδαμῶς θὰ ἦτο δίκαιον καὶ ὀρθόν, ὅπως ἀποδώσωμεν αὐτοῖς τὴν ἔννοιαν καὶ σημασίαν συμβουλῆς οὐχὶ οὐδετέρας τε καὶ ἀστασιάζου, ἀλλὰ στασιωτικῆς πολλῶ μᾶλλον καὶ ἔχθρα οὕτως ἔναντι τῶν μὲν, εὐνοία δὲ ἔναντι τῶν δέ, χαριζομένης· καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἔτι θὰ εἶχον οἱ ἐν λόγῳ στίχοι τὴν ἔννοιαν ἀπλῶς τῆς κλήσεως πάντων τῶν πολιτῶν ὁμοίως τε καὶ ἄνευ ἐξαιρέσεως εἰς τὸν ὀφειλόμενον ἔναντι τῆς πατρίδος συναγεμὸν τῆς σώφρονος περισυλλογῆς καὶ τῶν ἡσυχῶν λογισμῶν, τῆς ἀπαθείας καὶ τῆς μετριότητος, ἵνα οὗτοι εὐστοχώτερον οὕτω καὶ ἀποτελεσματικώτερον ἐκφύγῃσι τὸν ἐπικρεμάμενον αὐτοῖς κίνδυνον ἀμετρήτου φθορᾶς καὶ καταστροφῆς· οὐχὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς μιᾶς μόνον παρατάξεως ἐπ' ὀφελίᾳ καὶ ἀγαθῷ τῆς ἑτέρας, ἀλλὰ πᾶς τις, λέγεται ῥητῶς ἐν τῷ ἀποσπάσματι, ὀφείλει, ὅπως ἐρευνήσῃ καὶ δοκιμάσῃ τὰ ἀγαθὰ τῆς Ἑσυχίας :

«ἐρευνασάτω τις μεγάλανος Ἑσυχίας τὸ φαιδρὸν φάος».

Οὐχὶ διαφόρως τοῦ Θεμιστοκλέους ἐνήργησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ποιητὴς. Μέγιστον ἔργον τοῦ ἐνδόξου τούτου νικητοῦ τῆς Σαλαμῖνος θεωρεῖ ὁ Πλούταρχος τόδε κυρίως, ὅτι δηλαδὴ οὗτος κατέλυσε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοὺς ἑλληνικοὺς πολέμους καὶ διήλλαξε τὰς πόλεις ἀλλήλαις πείσας, ὅπως αὐταὶ διὰ τὸν ἐπικείμενον κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον ἀναβάλονται τοῦλάχιστον τὰς ἔριδας καὶ τὰς ἔχθρας αὐτῶν.

Σ.

Μετὰ πάντα ταῦτα νοεῖται νῦν ἀφ' ἑαυτοῦ, πόσον ἄδικος περαιτέρω εἶναι ἡ μομφή, ὅτι ὁ ποιητὴς ἡμῶν εἰσηγητὴς ἢ εἷς τῶν εἰσηγητῶν ἐγένετο τῆς εἰς τοὺς Πέρσας μεταχωρήσεως τῶν Θηβαίων. Εἰ συνέβαινε τοῦτο, εἰ δηλαδή οὗτος τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν τέχνην αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐκτάκτως σεμνοῦ ὕφους καὶ τῶν ὑψηλῶν καὶ ὠραίων ὀνυμῶν ἀνεφίκτου λεκτικῆς καὶ πνευματικῆς καθαρότητος καὶ δημιουργίας καὶ μετὰ τῶν θεσπεσίων ἄμα ἤχων τῆς εὐρήμονος ἐκείνης καὶ κατὰ πάντα ὑπερόχου ὄντως μεγαληγορίας αὐτοῦ κατέστησεν οὐχὶ εὐλαβῆ καὶ θεόφρονα ἰέρειαν τῶν Μουσῶν ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος ἀκαμάτως μοχθοῦσαν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μετεποίησε ταύτην εἰς δουλόφρονα καὶ ἄδοξον θεράπαιναν τῶν κατακτητικῶν σχεδίων τοῦ ἀκορέστου καὶ πολεμοχαροῦς ἡγεμόνος τῶν Περσῶν, θὰ ἤγετο διὰ τὴν προδοσίαν ταύτην ὑπόδικος πρὸ τοῦ πανελληνίου δικαστηρίου εὐθύς μετὰ τὴν ἤττιαν τῶν βαρβάρων καὶ ἀμειλίκτως ἐκεῖ θὰ ὑφίστατο τὴν δέουσαν τιμωρίαν. Παρὰ Πλουτάρχῳ ἀναγινώσκομεν, ὅτι μετὰ τῶν ἄλλων ἐπηρεῖτο παρὰ τῷ Θεμιστοκλεῖ καὶ τὸ περὶ τὸν δῖγλωσσον ἔτι ἔργον αὐτοῦ ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἰς Ἑλλάδα πεμφθεῖσιν ἐπὶ αἴτησιν γῆς τε καὶ ὕδατος, σημειῶν δηλαδή ὑποταγῆς καὶ δουλείας. Συλλαβὼν τοῦτον ὁ Θεμιστοκλῆς ἐρμηνεῖα ὄντα ἀπέκτεινε διὰ ψηφίσματος, διότι ἐτόλμησεν, ὅπως ἑλληνίδα φωνὴν ἀπρεπῶς τε καὶ ἀναξίως μολύνῃ διὰ τῆς ἀναλήψεως ἐν αὐτῇ «*προσταγμάτων βαρβάρων*». Καθ' ἣν στιγμὴν λοιπὸν ὀητῶς μαρτυρεῖται, ὅτι ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν τοῦ ὑπὲρ πάντων ἀγῶνος ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου ἄπλοϊ καὶ ἀπαιδευτοί, ἀφανεῖς καὶ ἄσημοι ἐρμηνεῖς κατ' ἐπιταγὴν πιθανώτατα καὶ ἄνευ ἐλευθέρως βουλήσεως ἐπιτελοῦντες τὸ οἰκεῖον αὐτῶν ἔργον, θὰ ἔμενεν ἀτιμώρητος ὁ τὰ μάλιστα πεπαιδευμένος καὶ ἐπιφανὴς Θηβαῖος ποιητὴς, ὅστις ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἄνευ ἀνωτέρας τινὸς βίας μεγαλόστομος δῆθεν κῆρυξ ἐγένετο τῶν «*βαρβάρων*» τούτων ἀκριβῶς «*προσταγμάτων*»;

Μετὰ τὴν νίκην τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Περσῶν ἐξ Ἑλλάδος οὐ μόνον οὐδεμίαν τιμωρίαν ὑπέστη ὁ Πίνδαρος, ὅτε κατὰ τὴν ἐν τῷ συνεδρίῳ τῆς Κορίνθου ληφθεῖσαν ἀπόφασιν πάντες ὄφειλον, ὅπως δίκην ἐκτίσωσι καὶ τὰ ἔσχατα πάθωσιν, ὅσοι καθ' οἶονδῆποτέ τινα τρόπον προδῶται ἐγένοντο τοῦ μεγάλου ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνος, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερος πολλῶ μᾶλλον ἐτιμήθη οὗτος καὶ ἐπηνέθη. Παρ' Ἡροδότῳ ἀναγινώσκομεν, ὅτι τῇ ἐνδεκάτῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς ἐν Πλαταιαῖς μετὰ τῶν Περσῶν συμβολῆς ἀφικόμενοι οἱ Ἑλληνες εἰς Θήβας ἐπολιόρχουν αὐτὰς ἀξιοῦντες τὴν παραδόσιν τῶν μηδισάντων, μάλιστα δὲ τοῦ Τιμηγενίδου καὶ τοῦ Ἀτταγίνου, οἳ τινες οἱ πρῶτοι τῶν ἀρχηγῶν ἦσαν πάντας τούτους παραδοθέν-

τας ὑπὸ τῶν Θηβαίων πλὴν τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀποδράντος Ἄτταγίνου ἤγαγεν ὁ Πausανίας εἰς Κόρινθον καὶ ἐκεῖ ἄνευ συγγνώμης καὶ ἀμεταπίστως ἀπέκτεινεν. Τί ἐγένετο λοιπὸν ὁ ἐπὶ προδοσίᾳ ὑπὸ τοῦ Πολυβίου κατηγορούμενος Πίνδαρος;

Ἐν ταῖς ἀρχαίαις βιογραφίαις τοῦ ποιητοῦ ἀναγινώσκομεν πάλιν, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι Βοιωτοὺς ἐμπρήσαντες καὶ Θήβας κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην, ἧς ἤρχεν ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Πausανίας, ἀπέσχοντο μόνης τῆς οἰκίας τοῦ ποιητοῦ ἰδόντες ἐπ' αὐτῇ ἐπιγεγραμμένον τόνδε τὸν στίχον :

« Πινδάρου τοῦ μουσοποιῦ τὴν στέγην μὴ καίετε ».

Οὕτως ἡ οἰκία αὕτη μόνη ἀπόρθητος ἔμεινε καὶ ἐπὶ μακρὸν εἶτα ὑφίστατο αὕτη ἐν Θήβαις ὡς πρυτανεῖον. Καὶ εἰ ἔτι ἰσχυρίζετο τις, ὅτι ἐνταῦθα οὐχὶ κυρίως περὶ ἱστορικοῦ τινος γεγονότος πρόκειται, ἀλλὰ περὶ εὐλαβοῦς τινος πολλῶ μᾶλλον περὶ τὸν ποιητὴν καὶ φιλόφρονος μύθου, θὰ ἔδει, ὅπως θαρροῦντως ἀντιταχθῆ ἢ εὐλογος παρατήρησις, ὅτι παντὸς μύθου τὸν πυρῆνα ἀποτελεῖ πάντοτε ἱστορική τις ἀλήθεια· οὐδέποτε δὲ μῦθος δημιουργεῖται ἐπὶ πραγμάτων ἀνυποστάτων καὶ δὴ καὶ πρὸς διδακτικὴν ἐξαγγελίαν παραδόξου γεγονότος, τῆς πανηγυρικῆς δηλαδὴ ἐξάρσεώς ποτε τοῦ ἠθικοῦ δὴ καὶ πνευματικοῦ μεγαλείου ἀπάτριδος ποιητοῦ καὶ προδότου καὶ τῆς ἐπισήμου αὐτοῦ ἀμοιβῆς καὶ τιμῆς ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν καὶ τῶν καπνῶν γενικῆς καὶ ἀμειλίχτου καταστροφῆς.

Z.

Ἄλλ' ὁ Πίνδαρος ὠφέλησε τὸν μέγαν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν οὐχὶ μόνον διὰ τῆς σιγῆς ἢ διὰ τῆς ἀδρανοῦς ἔτι ἀδιαφορίας καὶ τῆς ἀπράγμονος ἠρεμίας καὶ ἡσυχίας, περὶ ὧν πρόθυμον, ὄσον καὶ ἄδικον, ποιοῦνται λόγον οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν εὐτόλμων ἔτι καὶ ὑπερφυῶν πτήσεων εἰς τὴν ὑψηλὴν καὶ αἰγλήεσαν σφαιραν τῆς θετικῆς καὶ ἀπεριστρόφου ἐξάρσεως τῆς μεγάλης καὶ πολυτιμῆτου ἀξίας τοῦ ἀγῶνος τούτου, ὅστις ἐλεύθερον καὶ ἔνδοξον τὸν βίον τῶν Ἑλλήνων κατέστησεν εἰς αἰῶνας αἰῶνων, ἐν τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ τοῦλάχιστον τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ μεγαλείου τοῦ ἀγνωτάτου τῶν ἀνθρώπων ἠρωισμοῦ καὶ τῆς καθαρωτάτης αὐτῶν ἀρετῆς.

Ἐν τῇ εἰς Κλέανδρον τὸν Αἰγινήτην παγκράτιον ἐν Ἴσθμίοις νικήσαντα ἀναφερομένη ᾠδῇ, ἣτις περὶ τὸ 479 πιθανώτατα συνέστη, ὀλίγον τινα δηλαδὴ χρόνον μετὰ τὴν ἦταν καὶ ἀποχώρησιν τῶν Περσῶν τοῦ Ξέρξου, καλεῖ ὁ ποιητὴς τοὺς Ἑλληνας, ὅπως ἐκ τῶν μεγάλων πενθῶν τοῦ πολέμου λυθέντες καὶ νίκην ἄραντες λαμπρὰν μὴ περιπέσωσιν εἰς χώρους ἀδόξου σιγῆς καὶ ὀρφανίας στεφάνων· παρῆλθε πλέον ὁ καιρὸς τῶν ἀνησυχιῶν καὶ τῆς

λύπης, τῶν θρήνων καὶ τῶν στεναγμῶν καὶ ἀνέτειλεν ἡ γλυκεῖα ἡμέρα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς δόξης, ἐπειδὴ τὸν ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς αὐτῶν αἰωρούμενον λίθον τοῦ Ταντάλου, τὸν ἀβάστακτον ἐκείνον καὶ δεινὸν τῇ Ἑλλάδι πόνον, παρέτρεψέ τις τῶν θεῶν μακρὰν τῆς φίλης πατρίδος. Παρ' αὐτῷ τούτῳ τῷ ποιητῇ τὸν τε φόβον καὶ τὴν μέριμναν τῶν διὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν ἐπελθόντων κακῶν ἔλυσαν αἱ εὐφροσύναι τῆς νίκης :

*« ἐκ μεγάλων δὲ πενθέων λυθέντες
μήτ' ἐν ὄρφανία πέσωμεν στεφάνων
μήτε κάδεα θεράπευε· παυσάμενοι δ' ἀπράκτων κακῶν
γλυκὸ τι δαμωσόμεθα καὶ μετὰ πόνον,
ἐπειδὴ τὸν ὑπὲρ κεφαλᾶς
λίθον γε Ταντάλον παρὰ τις ἔτρεψεν ἄμμι θεός,
ἀτόλματον Ἑλλάδι μόχθον. ἀλλὰ
ἐμὲ δεῖμα μὲν παροιχόμενον
καρτερᾶν ἔπανσε μεριμᾶν».*

Ἐν τῇ εἰς Φυλακίδαν τὸν Αἰγινήτην πάλιν παγκράτιον ὁμοίως ἐν Ἴσθμίοις νικήσαντα ἀναφερομένη ᾠδῇ, ἥτις περὶ τὸν αὐτὸν χρόνον, ὡς καὶ ἡ εἰς Κλέανδρον ᾠδὴ, συνέστη, ἐξαίρει ὁ ποιητὴς καὶ ἐγκωμιάζει τὴν ἐν Σαλαμίῳ μεγάλην καὶ ἔνδοξον νίκην τῶν Ἑλλήνων, τῶν Αἰγινήτων ναυτῶν μάλιστα, οἵτινες ἐν μέσῳ τῆς ἐπικρατείας τοῦ Ἄρεως καὶ τοῦ πολυφθόρου ὄμβρου τοῦ Διός, ἐν μέσῳ τοῦ πυκνοῦ ὡς ἡ χάλαζα φόνου ἀναρίθμων ἀνδρῶν, ἀπαράμιλλον ἐπεδείξαντο ἀρετὴν καὶ ἐν τοῖς πρώτοις εὐκλεῶς ἠρίστευσαν. Τὸ ἔργον αὐτῶν ἀπετέλει εὐδοξον συνέχαιαν τῶν ἀρετῶν τῶν Αἰακιδῶν, οἵτινες διὰ τῶν πολλῶν αὐτῶν ἀρετῶν τεῖχος κατεσκευάσαν περὶ τὴν Αἴγιναν καὶ πύργον ὕψωσαν λαμπρὸν τε καὶ πολυύμνητον :

*« τετείχισται δὲ πάλαι
πύργος ὑψηλαῖς ἀρεταῖς ἀναβαίνειν.
· · · · ·
· · · · · καὶ νῦν ἐν Ἄρει
μαρτυρῆσαι κεν πόλις Αἴαντος ὀρθωθεῖσα ναύταις
ἐν πολυφθόρῳ Σαλαμὶς Διὸς ὄμβρῳ
ἀναρίθμων ἀνδρῶν χαλαζάντι φόνῳ».*

Ἐν τῇ εἰς Ἱέρωνα τέλος τὸν Αἰτναῖον ἄρματι ἐν Πυθίοις νικήσαντα ἀναφερομένη ᾠδῇ ἐπαινεῖ ὁ ποιητὴς τὸν τύραννον τοῦτον τῶν Συρακουσῶν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γέλωνα καὶ τοὺς ἄλλους Δεινομενίδας, διότι οὗτοι ἐν Κύμῃ καὶ παρὰ τὴν εὐδρον ἀκτὴν τοῦ Ἰμέρα ποταμοῦ λαμπρῶς ἐνίκησαν Καρχηδονίους τε καὶ Τυρσηνοὺς ἐξέλκοντες οὕτω τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἐκ βαρεῖας δουλείας. Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἀκριβῶς ὑμνεῖ

παραλλήλως ὁ ποιητὴς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Σπαρτιάτας, διότι οὗτοι γενναίως ἐκινδύνευσαν ὑπὲρ πάσης τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ τῆς νίκης αὐτῶν ἀπειργάσαντο τὴν σωτηρίαν αὐτῆς οἱ μὲν ἐν Σαλαμῖνι, οἱ δὲ ἐν Πλαταιαῖς τὴν σπουδαιότητα τῶν παρὰ τὴν Κύμην καὶ τὸν Ἰμέραν ποταμὸν γενομένων μαχῶν ἐπιτηδεῖως ὁ ποιητὴς ἐξαίρει διὰ τῆς παραλλήλου καὶ συγχρόνου μνείας τῶν ἐν Σαλαμῖνι καὶ Πλαταιαῖς μαχῶν· πανταχοῦ ἐνταῦθα συνειρίβησαν οἱ βάρβαροι, Πέρσαι τε καὶ Καρχηδόνιοι καὶ Ἐτροῦσκοι, πρὸ τῆς ὑπερτέρας ἰσχύος τῆς ἑλληνικῆς ἀρετῆς :

« λίσσομαι, νεῦσον, Κρονίων, ἡμερον
 ὄφρα κατ' οἶκον ὁ Φοῖνιξ ὁ Τυρσανῶν τ' ἀλαλατὸς ἔχη
 ναυσίστονον ὕβριν ἰδὼν τὰν πρὸ Κύμας,
 οἷα Συρακοσίων ἀρχῶ δαμασθέντες πάθον,
 ὠκνπόρων ἀπὸ ναῶν ὁ σφιν ἐν πόντῳ βάλεθ' ἀλικίαν
 Ἑλλάδ' ἐξέλικον βαρείας δουλίας. ἀρέομαι
 παρ μὲν Σαλαμῖνος Ἀθηναίων χάριν
 μισθόν, ἐν Σπάρτῃ δ' ἄρα τῶν πρὸ Κιθαιρῶνος μαχῶν,
 ταῖσι Μῆδειοι κάμον ἀγκυλότοξοι,
 παρὰ δὲ τῶν εὐδρον ἀκτῶν
 Ἰμέρα παίδεσσι νῦνον Δεινομένεος τελέσσαις,
 τὸν ἐδέξαντ' ἀμφ' ἀρετῆ
 πολεμίων ἀνδρῶν καμώντων».

Ἄλλ' ὁ ἔρωσ τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀναλαμβάνει παρὰ τῷ Θηβαίῳ ποιητῇ Πινδάρῳ τὴν ὑψίστην αὐτοῦ ἔξαρσιν καὶ ἀκτινοβόλον λάμπην ἐν δυσὶν ἀποσπάσμασι κυρίως ἀνήκουσιν εἰς ἓνα ἢ δύο διθυράμβους αὐτοῦ, ἐν οἷς οὗτος ὑπερόχως ὑμνεῖ τοῦτο μὲν τὸ Ἀρτεμισιον διὰ τὴν παρ' αὐτῷ συντελεσθεῖσαν μεγαλειώδη κατὰ τῶν Περσῶν νίκην, τοῦτο δὲ τὴν ἔνδοξον πόλιν τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὴν ἀσύγκριτον καὶ σωτήριον αὐτῆς ἐν γένει δρᾶσιν καὶ συμβολῆν ἐν τῷ μεγάλῳ καὶ δυσχερεστάτῳ ἀγῶνι κατὰ τῶν εἰς Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν Ξέρξην ἐπιδραμόντων πολυαρίθμων σιφῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἐδιδάχθησαν οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τῶν ἔναντι τῶν κινδύνων συντελεσθέντων ὑπ' αὐτῶν ἔργων καὶ κατορθωμάτων, ὅτι οὔτε πλήθη νεῶν οὔτε κόσμοι καὶ λαμπρότητες «ἐπισήμων», διακριτικῶν δηλαδὴ σημείων καὶ συμβόλων τῶν πλοίων, οὔτε κραυγαὶ πομπῶδεις ἢ βάρβαροι παιᾶνες ἔχουσί τι δεινὸν παρὰ τοῖς ἀνδράσιν, ἀλλ' ὅτι τὸ θάρρος κυρίως εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς νίκης· τοῦτο ἀκριβῶς κατενόησεν ὁ Πίνδαρος, ὅστις περὶ τῆς ἐν Ἀρτεμισίῳ μάχης εἶπεν :

« ὄθι παῖδες Ἀθηναίων ἐβάλοντο φαεννὰν
 κρηπίδ' ἐλευθερίας».

Ἄπο τῶν λόφων τῆς πατρίδος αὐτοῦ θεώμενος ὁ Πίνδαρος νοερώς τὴν πεδιάδα τῆς Ἀττικῆς καὶ δεόντως σταθμώμενος καὶ ἀναμετρῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἱερᾶς πόλεως τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις νικηφόρος καὶ ἐνδοξος πρόμαχος ἐγένετο τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης, ἐξήγγειλέ ποτε πρὸς δίκαιον καὶ ὑψηλὸν αὐτῆς ἔπαινον ἐπάξιον ὄντως καὶ παντὸς στεφάνου ὑπέρτερον ἐγκώμιον, τοὺς περιφήμους ἐκείνους στίχους δηλαδή, δι' οὓς οὗτος ὕστερον ὑπερόχως ὑπ' αὐτῆς ἐτιμήθη :

*«ὦ ται λιπαραὶ καὶ ἰστέφανοι καὶ ἀοίδιμοι,
Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθᾶναι, δαιμόνιον πτολίεθρον».*

Κύριον ἔργον εἶχεν ὁ ποιητὴς τὴν διὰ μεστῶν θείας ἐμπνεύσεως ὕμνων ἔξαρσιν τῶν παντοειδῶν ἀρετῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐν πάσῃ περιοχῇ τοῦ κοινωνικοῦ, πολιτικοῦ, ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἐν γένει· ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ πρόσφορον ἔδαφος παρεῖχον αὐτῷ αἱ νῆκαι τῶν νέων ἐν τοῖς εἰρηνικοῖς ἀγῶσι τῶν πανελληνίων ἐορτῶν, ἐνθα δεόντως ἀνεπτύσσετο καὶ ἀμάχητος καθίστατο ἡ ὁρμὴ πρὸς δρᾶσιν καὶ ἐκτέλεσιν μεγάλων ἔργων, κατορθωμάτων ἀνταξίων τῆς χάριτος καὶ τῆς τιμῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἔρωσ τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀπετέλει συναίσθημα ὑψηλὸν τε καὶ ἱερόν, ὅπερ οὐχὶ ἀλλότριον ἦτο τῆς περιοχῆς ταύτης τῶν εὐγενῶν πόνων καὶ τῶν ἀμέμπτων ἰδανικῶν ἀγνοῦ πνεύματος καὶ καθαρωτάτης ἀρετῆς.

Μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους πολλάκις οἱ Ἕλληνες περιέπεσον εἰς τὸ σκοτεινὸν καὶ ὀλέθριον χάος τῶν ἐμφυλίων ἀντιθέσεων καὶ ἐρίδων, αἵτινες παρέσυρον αὐτοὺς εἰς ἐσωτερικοὺς πολέμους δεινῶς ἀπειλοῦντας τὴν ὑπόστασιν τῆς διὰ μακρῶν καὶ σκληρῶν ἀγῶνων κατ' ἄλλοφύλων πολεμίων κτηθείσης ἐλευθερίας αὐτῶν καὶ τῆς ἐνιαίας περαιτέρω καὶ ἀδιασπάστου ἀκεραιότητος τῆς τε χώρας καὶ τοῦ λαοῦ αὐτῶν. Δι' ὕμνων πλέον πρὸς τὴν «φιλόφρονα» καὶ «μεγαλόνορα» Ἡσυχίαν καὶ τὴν «πλουτοδότειραν» Εἰρήνην ἐμόχθει ὁ ὄντως φιλόπατρις ποιητὴς, ὅπως τοὺς παῖδας τῶν Ἑλλήνων ἐπαναγάγῃ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς σώφρονος περισυλλογῆς καὶ τῆς ὁμονοίας μακρὰν τῆς ὀλεθρίας φθορᾶς καὶ καταστροφῆς τῶν ἐμφυλίων πολέμων. Ὅμοιόν τι ἔργον ἀναμφιβόλως θὰ ἀπετέλει οὗτος, εἰ ἔζη, καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἔτι τοῦ «Συμμαχικοῦ» τῶν Ἑλλήνων «πολέμου», ὅτε, ὡς ὁ Πολύβιος γράφει, πάντες συνηνώθησαν, ἵνα πλῆξωσι τοὺς μισητοὺς αὐτῷ Αἰτωλοὺς καὶ τοὺς συμάχους αὐτῶν. Ὁ πόλεμος οὗτος ἐμφύλιον χαρακτῆρα ἔχων οὐδὲν ἀγαθὸν ἀποτελέσμα ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπισχεῖτο ὑφ' οἰανδήποτε ἐξέλιξιν καὶ ἔκβασιν αὐτοῦ· μόνον τὸ κήρυγμα τῆς εἰρήνης, τῆς φιλόφρονος ἡσυχίας καὶ τῆς ὁμονοίας θὰ ἀπετέλει καὶ ἐνταῦθα ἀξιεπαινον ἔργον ποιητῶν τε καὶ ἱστορικῶν, Θηβαίων τε καὶ Μεγαλοπολιτῶν καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἔθνους ἡμῶν καθόλου· θὰ ἀπετέλει τοῦτο νέον τι εἶδος ὑψηλῆς καὶ καθαρωτάτης φιλοπατρίας.

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

(Ἡ ἱστορία ὡς θεραπαινὶς τῆς φιλοσοφίας παρὰ Πλάτωνι)

Ἡ παροῦσα μελέτη προέρχεται ἀπὸ μίαν διεξοδικὴν ἔρευναν¹ τῶν ἱστορικῶν γνώσεων καὶ τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ Πλάτωνος ὡς καὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.

Τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς μελέτης εἶναι : ποίαν σημασίαν ἔχει ἡ ἱστορία διὰ τὸν Πλάτωνα καὶ κατὰ τί τὸν ἐξυπηρετεῖ εἰς τὴν φιλοσοφίαν του.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ μελετηταὶ τοῦ Πλάτωνος φρονοῦν, ὅτι ὁσάκις ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ εἰς τοὺς διαλόγους του καὶ ἐνυφαίνει εἰς αὐτοὺς ἱστορικὰ στοιχεῖα, τοῦτο κάμνει ὄχι χάριν τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ χάριν τῆς φιλοσοφίας. Δι' αὐτὸν ἡ ἱστορία εἶναι θεραπαινὶς τῆς φιλοσοφίας, « ancilla philosophiae », ὑπηρετρία τῆς κοσμοθεωρίας του. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς ρήτορας, λ.χ. τὸν Λυσίαν, τὸν Ἰσοκράτην, τὸν Δημοσθένην, οἱ ὅποιοι κάμνουν χρῆσιν τῆς ἱστορίας πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ρητορικῶν σκοπῶν των. Τὸ γνωστὸν καὶ ἀνεγνωρισμένον χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν διαφωτίσιν, τὴν δικαιολογήσιν καὶ ἐπιβεβαιώσιν ἐν νέον γεγονὸς ἢ μίαν ὑπὸ συζήτησιν ὑπόθεσιν.

Ὁ Πλάτων ἦτο μία φύσις ἐντελῶς διάφορος τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῶν διαφερόντων καὶ ἀσχολιῶν μὲ ἱστορικὰς σπουδὰς. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι φορεὺς γνησίας ἰωνικῆς « ἱστορίας », δηλαδή ἱστορικῆς καὶ ἄλλης πολυμαθείας. Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πλατωνικῶν διαλόγων ἀποκομίζομεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν ἐπεδόθη εἰς ἐντατικὰς

---

1. Βλ. τὰς κυριωτέρας ἐργασίας: Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, τόμ. Α', Βαρβαρική. Ἀθῆναι 1938, σελ. 160. Τοῦ αὐτοῦ, Κράτος καὶ παιδεία κατὰ Πλάτωνα. Ἀθῆναι 1939. Τοῦ αὐτοῦ, Πλάτων καὶ Ἀθῆναι (ὡς I μέρος τοῦ Β' τόμου « Ἑλληνικά » τῶν ἱστορικῶν γνώσεων τοῦ Πλάτωνος). Ἀθῆναι 1950, σελ. 240. Τοῦ αὐτοῦ, Παιδιά καὶ παιδεία (Σωκράτης - Πλάτων - Ἀριστοτέλης), Ἀθῆναι 1956. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἑλληνικὴ συνείδησις τοῦ Πλάτωνος (Δημοσιεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἐταιρείας, σειρὰ πρώτη, ἀριθ. 30). Ἀθῆναι 1965.

ιστορικάς μελέτας. Ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι τὰ γραπτὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος εἶναι μία μόνον ἔκφρασις τῆς σοφίας του, τῶν γνώσεών του καὶ τοῦ ἔσωτερικοῦ κόσμου του ἐν γένει. Δὲν εἶναι δὲ ὀρθὸν ἀπὸ τὰ ὀλίγα αὐτὰ δείγματα τῆς ἱστορικῆς του μορφώσεως, ἥτοι τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα ποὺ εἶναι ἐνυφασμένα εἰς τὰ ἔργα του καὶ ἀποτελοῦν κατάλοιπα τῆς μνήμης του, νὰ συνάγωμεν ἀπολύτως γενικὰς κρίσεις περὶ τῆς ἱστορικῆς του μορφώσεως καὶ συνειδήσεως. Βεβαίως εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Πλάτωνος, τὴν Ἀκαδήμειαν, ὑπῆρχε βιβλιοθήκη σύμφωνα μὲ ἐξηκριβωμένας ἀρχαίας μαρτυρίας τοῦ Διογένοους Λαερτίου, τοῦ Ἰαμβλίχου, τοῦ Πρόκλου καὶ τοῦ Φωτίου. Ἀσχέτως πρὸς τὰς ἀνωτέρω μαρτυρίας, ἡ ὑπαρξὶς βιβλιοθήκης εἰς τὴν Ἀκαδήμειαν ἐπιβεβαιουῖται καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν λογοτεχνικῶν γνώσεων τοῦ Πλάτωνος καὶ τὴν ἐκτεταμένην οἰκείωσίν του μὲ τὴν ἑλληνικὴν λογοτεχνικὴν δημιουργίαν. Εἶναι πληθωρικὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος παράθεσις χωρίων καὶ ἀποσπασμάτων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἀποτελεῖ δὲ οὐσιῶδες κενὸν τῆς συγχρόνου πλατωνικῆς ἐρεῦνης, ὅτι καὶ τὸ ζήτημα τῆς λογοτεχνικῆς μορφώσεως καὶ γραμματειακῆς μαθήσεως τοῦ Πλάτωνος δὲν ἔτυχεν ἔως τώρα γενικῆς καὶ διεξοδικῆς διερευνήσεως.

Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι ἡ ἱστορία, ὡς ἀποτελοῦσα κόσμον τοῦ γίνεσθαι καὶ τοῦ αἰσθητοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταλάβῃ μέγαν χῶρον εἰς τὰ διαφέροντα καὶ τὴν σκέψιν τοῦ Πλάτωνος. Ὡς γνωστόν, παρὰ Πλάτωνι τὸ ὑπεριστορικὸν καὶ τὸ γενικὸν ἐπισκιάζει τὸ ἀτομικὸν καὶ τὸ ἴδιον, τὸ ἐπὶ μέρους. Κατὰ τὸν Πλάτωνα πᾶν ὅ,τι συλλαμβάνεται διὰ τοῦ νοῦ καὶ εἶναι « λόγῳ θεωρητόν », εἶναι πολὺ ἀληθέστερον τοῦ ἐμπειρικῶς ἀντιληπτοῦ διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὅπως εἶναι ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης. Οἱ δημιουργοὶ καὶ πλάσται τῶν μεγάλων κοσμοθεωριῶν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν λαμβάνουν μόνον παρορμήσεις καὶ ὠθήσεις. Διότι τὸ ἔργον τῶν Μεγάλων δὲν εἶναι ἡ ἀπόδοσις καὶ ὁ ἀντικατοπτρισμὸς ἐκείνων ποὺ ἔκαμαν ἄλλοι, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε καὶ αὐτὴ ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἀπλῆ ἀντιγραφή ἢ φωτογραφία, ἀλλὰ ἐρμηνεία τῶν γενομένων. Τῶν Μεγάλων τὸ ἔργον εἶναι ἡ δημιουργία νέας ἀνωτέρας ζωῆς καὶ ἡ προβολὴ νέων ὑψηλοτέρων ἀνθρωπίνων ἰδανικῶν, φυσικὰ κατὰ συνέχισιν καὶ βελτίωσιν τῆς παραδόσεως. Ἐπομένως ἡ ἱστορία δὲν δικαιουῖται οὐδὲ δύναται νὰ ἐπιβάλῃ ζυγὸν ἐπὶ τῶν ἐν λόγῳ ἀνδρῶν. Ἄδυναται νὰ τοὺς σύρῃ ὀπισθὲν τῆς θέλοντας καὶ μὴ παρέχει μόνον εἰς αὐτοὺς παρωθήσεις καὶ νύξεις πρὸς ἰδίαν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν δραστηριότητα. Διὰ τοῦτο οἱ Μεγάλοι δὲν ἀντιγράφουν οὐδὲ μιμοῦνται τυφλῶς τὰ ἱστορικὰ πρότυπα· τὰ μελετοῦν καὶ τὰ σπουδάζουν, ἐμπνέονται καὶ φρονηματοῖζονται ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ διὰ νὰ ἐπαναλάβουν, ἀλλὰ διὰ νὰ δημιουργήσουν ἱστορίαν. Καὶ ἀναμφιβόλως ἡ ἱστορία, εἰς τὴν γνησιωτέραν οὐσίαν της, εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἱστορία τῶν Μεγάλων καὶ τῶν « Ἡρώων ».

Τὰ ἀνωτέρω ἀρκοῦν διὰ νὰ ἐξηγήσουν, διατὶ ἡ ἱστορία, ὡς περιοχὴ

ἀξιῶν καὶ ἐρεῦνης, δὲν ἀπησχόλησε τὸν Πλάτωνα ἐξ ἴσου μὲ τὴν περιοχὴν τοῦ ὄντος καὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν. Ἐφόσον δὲ κατὰ τὸν Πλάτωνα ἀληθῆς ἐπιστήμη ἦτο ἡ ἐπιστήμη τῶν αἰωνίως ἀκινήτων καὶ σταθερῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα, παρὰ πᾶσαν ἐξωτερικὴν ροὴν καὶ μεταβολὴν τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, μένουσιν ἀναλλοίωτα — «ἀεὶ κατὰ ταῦτὰ ὁμοίως ἔχοντα» — ἡ ἱστορία θὰ εἶχε θέσιν ἐν τῇ περιοχῇ τῶν πλατωνικῶν διαφερόντων μόνον, ἐφόσον ἐν αὐτῇ θὰ ἀνεζητοῦντο αἱ αἰώνια ἀρχαὶ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ἡ νομοτέλεια ἐν τῇ μεταβολῇ, τὸ σταθερὸν «εἶναι» ἐν τῷ ρευστῷ «γίνεσθαι».

Αἱ ἀνωτέρω ὁμῶς διαπιστώσεις μας περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν ἱστορίαν δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσουν εἰς τοὺς γνωστούς ὑπερβολικοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν παλαιότερων ἐρευνητῶν περὶ ἀποστροφῆς τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὰς φιλολογικὰς καὶ ἱστορικὰς μελέτας καὶ ζητήσεις καὶ εἰς τὴν ἐπίσης γνωστὴν ἀντίληψιν τῶν παλαιότερων περὶ τοῦ Πλάτωνος ὡς φιλοσόφου, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐντελῶς ἀδιάφορος πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας καὶ τῶν αἰσθητῶν. Θὰ μᾶς δοθῇ ἡ εὐκαιρία εἰς ἄλλην διεξοδικωτέραν γενικὴν ἔρευναν τοῦ μεγάλου θέματος «Πλάτων καὶ ἱστορία» νὰ ἐκθέσωμεν, πόσον εὐρεῖα εἶναι ἡ περιοχὴ του καὶ πόσα μερικώτερα προβλήματα φύσεως οὐσιαστικῆς καὶ μεθοδολογικῆς ἀναμένουν τὴν ἐξέτασιν καὶ τὴν λύσιν των. Ἡμεῖς ἀρκούμεθα νὰ ὑποδείξωμεν εἰς αὐτὴν τὴν γενικωτέρου ἀναγνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος μελέτην μας μὲ συγκεκριμένα παραδείγματα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος, πῶς ὁ φιλόσοφος χρησιμοποιεῖ τὴν ἱστορίαν ὡς θεραπαινίδα τῆς φιλοσοφίας.

* *

Ὁ κόσμος τῆς ἱστορίας εἰσάγεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀφρημένης θεωρητικῆς του σκέψεως, διότι ἔχει τὴν ἰδιότητα καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἐποπτικοποιῇ καὶ νὰ διασαφῇ τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν του. Ἡ ἱστορία παρέχει εἰς τὸν Πλάτωνα συγκεκριμένα παραδείγματα, ἱκανὰ ὄχι μόνον νὰ διασαφήσουν τὰς φιλοσοφικὰς σκέψεις του, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴν δυνατότητα τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὴν πρᾶξιν ὠρισμένων πολιτειολογικῶν καὶ ἄλλων ἰδεῶν του. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἀπλῆ ἀπόδοσις καὶ παράστασις τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ ἐρμηνεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων στρέφει τὴν προσοχὴν του ἀκριβῶς πρὸς τὸν χῶρον τῆς ἱστορικῆς ἐρμηνείας. Ἄν ἡ ἐρμηνεῖα τῆς παραδόσεως δὲν συμφωνῇ μὲ τὰ θεωρητικὰ του πλάσματα, δὲν διστάζει ὁ Πλάτων νὰ δώσῃ ἰδικὴν του νέαν, προσωπικὴν ἐρμηνεῖαν τῆς ἱστορίας. Διὰ τούτου δὲν πλαστογραφεῖ τὴν ἱστορίαν οὔτε νοθεύει τὴν οὐσίαν της, ἀλλὰ δίδει μίαν νέαν ἐρμηνεῖαν της ὡς φιλόσοφος τῆς ἱστορίας ἀπὸ ὑψηλότερας σκοπιᾶς θεωρῶν τὸ ἱστορικὸν «γίνεσθαι». Μὲ ἄλλας λέξεις, ὁ Πλάτων δὲν εἶναι οὔτε ἱστορικὸς οὔτε φιλόσοφος τῆς ἱστορίας ἐν τῇ νεωτέρῃ

ἐννοίᾳ τοῦ ὄρου αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐρμηνευτῆς τῆς ἱστορίας εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῆς ἐπαφῆς τῆς μὲ τὴν φιλοσοφίαν του.

Κατόπιν τούτου εὐκόλως ἐννοεῖται, ὅτι ὁ Πλάτων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μείνῃ ἀπολύτως πιστὸς εἰς τὴν ἱστορικὴν λεπτομέρειαν, συχνὰ ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν ἀκριβείαν τῆς ἱστορικῆς ὀρολογίας, ἐνδιαφέρεται δὲ κυρίως διὰ τὰς μεγάλας γραμμὰς τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως.

Τὴν ἰδιαιτέραν φύσιν τῆς ἱστορικῆς σκέψεως τοῦ Πλάτωνος — ἐφόσον ἐπιτρέπεται ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου « ἱστορικὴ σκέψις » προκειμένου περὶ φιλοσόφου — δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν καλύτερον, ἂν παραβάλωμεν ἐν προκειμένῳ τὸν Πλάτωνα μὲ τὸν Θουκυδίδην ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς « ἀντικειμενικότητος ». Κριτήριον τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας κατὰ τὸν Θουκυδίδην ἦτο ἡ ἱστορικὴ μαρτυρία, τὸ διαπιστωθὲν ἱστορικὸν γεγονός. Ἡ ἀξία ὅμως τῆς μαρτυρίας εἶναι κατὰ τοῦτο περιορισμένη διὰ τὸν Πλάτωνα, καθόσον αὕτη κεῖται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἐμπειρίας καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Κριτήριον καὶ μέτρον τῆς ἀληθείας κατὰ Πλάτωνα ἦτο μόνον ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ.

Θὰ εἴμεθα περισσότερον ἀκριβεῖς, ἂν συνεχρίνομεν τὸν Πλάτωνα μὲ τοὺς προδρόμους τῶν ἱστορικῶν, τοὺς λεγομένους *λογοποιούς* ἢ *λογογράφους* ὅπως λ.χ. ὁ Ἑκαταῖος, ὁ Ἑλλάνικος κλπ.

Οἱ πρόδρομοι οὗτοι τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου προετίμων τὸ μυθικὸν καὶ τὸ συμβολικὸν πρὸς ἔκφρασιν καὶ παράστασιν καταστάσεων καὶ πολλῶν ὁμοίων περιπτώσεων δι' ἐνὸς τυπικοῦ παραδείγματος. Τὸ τυπικὸν αὐτὸ παράδειγμα δὲν εἶχεν ἀπόλυτον ἱστορικὴν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἦτο μᾶλλον ἐν ποιητικὸν πλάσμα, προϊόν μετακοσμήσεως καὶ μεγεθύνσεως τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, « ἐπὶ τὸ προσαγωγότερον τῇ ἀκροάσει ἢ ἀληθέστερον » (Θουκ. I, 21). Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς ρήτορας, οἱ ὅποιοι, χάριν τῆς ρητορικῆς σκοπιμότητος, μεγαλύνουν πρόσωπα καὶ πράγματα « ἐπὶ τὸ μείζον κοσμοῦντες αὐτά ».

Ὁ Πλάτων εἶχεν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορικὴν λεπτομέρειαν, μόνον ὅταν αὕτη ἀπετέλει ἐπὶ μέρους περίπτωσιν μιᾶς γενικῆς ἀρχῆς, ἣτις ἦτο δι' αὐτὸν τὸ μόνον σπουδαῖον καὶ σημαντικόν. Ὁ κόσμος τῆς ἱστορίας ἀπετέλει διὰ τὸν Πλάτωνα ἓνα εὐρὴν χῶρον προσώπων καὶ γεγονότων, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἔλευθέρως ἦντλει στοιχεῖα, εἶτε ἐποπτικοποιοῦντα τὰς γενικὰς φιλοσοφικὰς ἀληθείας του εἶτε ἐπικυροῦντα καὶ ἐπιβεβαιοῦντα τὴν δυνατότητα τῆς ἐφαρμογῆς πολιτικῶν καὶ ἄλλων ἰδεῶν του.

Ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς παρὰ Πλάτωνι τοῦ ὑπεριστορικοῦ μὲ τὸ ἱστορικόν, τοῦ θεωρητικοῦ μὲ τὸ πραγματικόν, τοῦ γενικοῦ μὲ τὸ ἐπὶ μέρους ταυτίζεται μὲ τὴν συσχέτισιν τοῦ γενομένου μὲ τὸ δέον γενέσθαι. Ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴν ταύτην μεταξὺ τῆς ἰδευτῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν ἀγωνίαν ἔνεκα τῆς καταστάσεως καὶ ἐξελιξέως τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς πατρίδος του καὶ τῆς ἑλληνικῆς « πόλεως »

(πόλεως - κράτους) καθόλου ἐξεκολάφθη καὶ ἐγεννήθη δλόκληρος ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος. Εἰδικώτερον ἢ αὐστηρὰ κριτικὴ τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτειῶν ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς τὴν εἰρημένην ἀγωνίαν τοῦ Ἑλληνος πολιτικοῦ φιλοσόφου.

Χαρακτηριστικὰ τῆς μεθόδου καὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον γίνεται ὁ παρὰ Πλάτωνι συνδυασμὸς τοῦ ἱστορικοῦ μὲ τὸ ὑπεριστορικόν, εἶναι τὰ κατ' ἔξοχὴν πολιτικά - φιλοσοφικά ἔργα του : « Πολιτεία », « Πολιτικός » καὶ « Νόμοι ». Οὕτω λ.χ. εἰς τὴν πολιτικὴν παθολογίαν τοῦ Η' βιβλίου τῆς « Πολιτείας », εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθεται ἡ πολιτικὴ τυπολογία ἀνθρώπων καὶ πολιτειῶν, εἶναι ἐμφανῆ πολλὰ στοιχεῖα ἀντληθέντα ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐμπειρίαν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ συγχρόνου μὲ τὸν Πλάτωνα ἑλληνικοῦ βίου, ὡς ἀπέδειξεν ὁ μέγας Κ. Hermann. Μέγα μέρος τῆς νομοθεσίας τῶν πλατωνικῶν « Νόμων » περιέχει στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν καὶ δὴ καὶ τὸ ἀττικὸν δίκαιον. Ἡ παρὰ Πλάτωνι εἰκὼν τοῦ Μεγάλου Βασιλέως (τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν) εἶναι κράμα ἀντικειμενικῶν - ἱστορικῶν καὶ ὑποκειμενικῶν - τυπικῶν χαρακτηριστικῶν, σύνθεσις ποιήσεως καὶ ἱστορίας. Πλατωνικὴ εἰκὼν, χρωματισμένη μὲ τὸ χροῶμα αἰγυπτιακοῦ νόμου, εἶναι ὁ ἐν τῷ Ζ' βιβλίῳ τῶν « Νόμων » (799 a - b) προτεινόμενος νόμος. Διὰ τούτου ἐπεβάλλετο αὐστηρὰ προσήλωσις καὶ ἐμμονὴ εἰς τὴν πατροπαράδοτον καὶ γηγενῆ ζωγραφικὴν καὶ μουσικὴν παράδοσιν. Κατὰ παραπλησίαν μέθοδον γράφονται τὰ περὶ οἰνοποισίας εἰς τὸ Α' καὶ Β' βιβλίον τῶν « Νόμων » (βλ. ἰδίᾳ Νόμ. Β 674 a - b).

Καὶ ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης δὲν δύναται ἄλλως νὰ νοηθῆ εἰμὴ ὡς σύνθεσις ἀληθείας καὶ ποιήσεως. Ἡ ἔκθεσις τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸν διάλογον « Μενέξενον » — ἀσχέτως πρὸς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἐκδοχὴν τοῦ διαλόγου τούτου, δηλαδὴ ὡς « παιδιᾶς » ἢ « σπουδῆς » — εἶναι μιὰ μεταρσίωσις καὶ ἐξιδανίκευσις τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἔρωτος τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὴν γενέτειράν του.

Τὴν θεμελιώδη ἀντίληψιν τῆς μελέτης μας αὐτῆς περὶ τῆς στάσεως τοῦ Πλάτωνος ἔναντι τῆς ἱστορίας διασαφηνίζουσι καὶ μερικὰ ἀκόμη παραδείγματα, κυρίως ἀπὸ τὸ Γ' βιβλίον τῶν « Νόμων ».

Τὸ Γ' βιβλίον τῶν « Νόμων » σκοπεῖ, δι' ἱστορικῆς ἐξετάσεως τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς ἀνεπίξεως τοῦ πολιτικοῦ βίου, νὰ παράσχῃ τὴν διὰ τῆς ἐμπειρίας ἐπιβεβαίωσιν τῶν εἰς τὰ προηγούμενα βιβλία τῶν « Νόμων » ἀναπτυσσομένων πολιτειακῶν ἀρχῶν. Μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν τριῶν πρώτων πολιτειακῶν μορφῶν ὁ Πλάτων εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων τῆς ἀρχῆς τοῦ ἱστορικοῦ βίου, κυριώτερα τῶν ὁποίων εἶναι ὁ τρωϊκὸς πόλεμος καὶ ἡ ἰδρυσις τῶν τριῶν πρώτων δωρικῶν πολιτειῶν ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων πολιτειῶν διετηρήθη ἐν ἀκμῇ μόνον ἡ σπαρτιατικὴ. Ἐξήγησιν τοῦ γεγονότος τούτου ὁ Πλάτων παρέχει τὴν ὀρθολογιστικὴν ἐν Σπάρτῃ

κατανομήν τῶν πολιτικῶν δυνάμεων. Ἡ πολιτεία τῆς Σπάρτης ἐπέτυχε τὴν πολιτικὴν ταύτην ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων μὲ τὴν κατὰ λόγον μίξιν εἰς τὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης μοναρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν στοιχείων. Διὰ τῆς εἰρημένης μίξεως τῶν πολιτικῶν στοιχείων ἐπιτυγχάνεται ἢ ἐν τῇ πολιτικῇ πράξει πραγματοποιήσεις τῶν τριῶν βασικῶν ἀρχῶν ὑγιεῦς καὶ ὁμαλοῦ πολιτικοῦ βίου, ἥτοι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλευθερίας, τῆς φιλίας καὶ τῆς φρονήσεως, σωφροσύνης («ἐλευθερία, φιλία, νοῦ κοινωνία»)¹.

Τῆς εἰρημένης πολιτειολογικῆς ἀρχῆς δευτέραν ἐπιβεβαίωσιν παρέχει ἡ ἱστορία τῆς Περσίας καὶ τῶν Ἀθηναίων μὲ τὴν πλατωνικὴν ἐρμηνείαν τῆς. Αἱ δύο αὐταὶ πολιτείαι εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀντιπρόσωποι τῶν δύο ἄκρων μορφῶν πολιτείας, ἡ περσικὴ τῆς μοναρχίας, ἡ ἀθηναϊκὴ τῆς δημοκρατίας. Τὸ κοινὸν μειονέκτημα καὶ τῶν δύο αὐτῶν πολιτειῶν εἶναι ὅτι ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ὑπερέβαλε τὸ προσήκον εἰς αὐτὴν ὀρθὸν μέτρον, δηλαδὴ ἢ μὲν ἀθηναϊκὴ πολιτεία, ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τῆς, ὑπερέβαλε τὸ μέτρον τῆς δημοκρατίας καὶ κατήντησεν ἀχαλίνωτος καὶ ἀσύδοτος ὀχλοκρατία· ἀντιθέτως δὲ ἡ περσικὴ πολιτεία ἐξελίχθη εἰς ἄκρατον μοναρχίαν. Αἱ ἀποκλίσεις αὐταὶ τῶν δύο πολιτειῶν ἀπὸ τὸ ὑγιεῖς μέτρον ἐσημειώθησαν εἰς μὲν τὴν Περσίαν μετὰ τὴν βασιλείαν τοῦ μεγάλου Κύρου, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Περικλέα χρόνους.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, ὅτι ὁ Πλάτων χρησιμοποιοῖ τὴν ἱστορίαν πρὸς ἐμπειρικὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς πολιτικῆς θεωρίας του. Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ παιδαγωγικὴ σκέψις τοῦ Πλάτωνος, εἰσδύουσα βαθύτερον εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον τῆς Περσίας, ἀνευρίσκει τὸ νόημα καὶ τὸ αἷτιον τῆς περσικῆς παρακμῆς εἰς τὴν κακὴν παιδείαν τῶν βασιλέων² τῆς Περσίας ἐξαιρέσει τοῦ Κύρου καὶ τοῦ Δαρείου. Διὰ τὸν κορυφαῖον παιδαγωγὸν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς διὰ τῆς παιδείας ζητεῖ νὰ ἐπιτύχη τὴν ἀνανέωσιν καὶ βελτίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἡ παιδεία εἶναι μέσον πανίσχυρον. Ὅπου σημειοῦται ἀποτυχία καὶ κατάρψεις, ὁ Πλάτων ἀναζητεῖ τὸ αἷτιον εἰς τὴν κακὴν παιδείαν τῶν φορέων τῆς ἀποτυχίας. Εἰς τὴν ἀνεπίπληκτον καὶ τρυφηλὴν παιδείαν τῶν υἱῶν τοῦ Κύρου καὶ τοῦ Δαρείου καὶ τῶν ἄλλων βασιλέων τῆς Περσίας ὀφείλεται κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ δημιουργ-

---

1. Εἶναι προσφυῆς ἢ κατὰ Πλάτωνα ἔτυμολογία τῆς λέξεως νόμος. Νόμος εἶναι, κατ' αὐτόν, ἡ διανομὴ ἢ κατανομή τοῦ νοῦ ἐν τῷ βίῳ τῆς πολιτείας, ἥτοι ἡ κοινωνία, ἢ μέθεξις νοῦ εἰς ὅλας τὰς πολιτικὰς ἐν γένει σκέψεις καὶ πράξεις. Αὐτὴ ἡ μετοχή, ἢ κοινωνία, ἢ μέθεξις τοῦ νοῦ ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὸν ὀρθῶς τιθέμενον καὶ ἐφαρμοζόμενον νόμον.

2. Ὅσα περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν Περσῶν βασιλοπαίδων λέγονται εἰς τὸν διάλογον « Ἀλκιβιάδην » δὲν ἀποτελοῦν ἱστορικὴν ἀπεικόνισιν τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' εἶναι παιδαγωγικὴ μυθιστορία, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπὸ τὴν περσικὴν ἐπένδυσιν διαφαίνονται ἢ περὶ ἀρετῆς διδασκαλία καὶ παιδαγωγικαὶ τινες ἰδέαι τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας.

γία τοῦ νοσηροῦ τύπου μονάρχου, ἀσκοῦντος ἀχαλίνωτον καὶ ὤμην δεσποτείαν, ἐξ ἧς προήλθεν ἡ πολιτικὴ παρακμὴ τῆς Περσίας.

Ὅπως παρατηροῦμεν, ὁ Πλάτων παρέχει ἰδίαν ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τοῦ βίου τῆς καταρρεούσης Περσίας, συμφωνοῦσαν μὲ τὰς φιλοσοφικὰς καὶ παιδαγωγικὰς ἰδέας του.

Ἄντίστοιχον φαινόμενον κακῆς παιδείας παρουσιάζει καὶ ὁ βίος τῶν Ἀθηναίων. Εἰς τοὺς διαλόγους « Πρωταγόραν », « Γοργίαν », « Ἀλκιβιάδην », « Μένωνα » ἐλέγχονται οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων, διότι δὲν κατώρθωσαν νὰ μεταδώσουν εἰς τοὺς υἱοὺς των τὴν πολιτικὴν σοφίαν καὶ ἰκανότητά των. Ὅμοίαν κατάκρισιν στρέφει ὁ Πλάτων εἰς τὴν Ζ' ἐπιστολὴν του καὶ κατὰ τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου. Εἰς τὸ βᾶθος ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἐλέγχου τῶν μοναρχῶν δεσποτῶν τῆς Περσίας καὶ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος Ἑλλήνων πολιτικῶν διαφαίνεται ὁ ἀληθινὸς πολιτικός, πρὸς τὸν ὁποῖον στρέφεται ἡ πολιτικὴ νοσταλγία τοῦ Πλάτωνος: ὁ φιλόσοφος πολιτικός, ὁ φιλόσοφος - βασιλεὺς.

Διὰ τοῦ ἱστορικοῦ παραδείγματος τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον προσάγει ὁ Πλάτων μίαν ἐπιβεβαίωσιν τριῶν βασικῶν ἀρχῶν διδακτικῆς. Αὗται εἶναι: α) « τὸ μετὰ παιδιᾶς καὶ ἡδονῆς μανθάνειν », β) « τὸ ἐποπτικῶς διδάσκειν » καὶ γ) « τὸ διδάσκειν τὰ ἀναγκαῖα ».

Ἄλλην ἱστορικὴν ἐπιβεβαίωσιν παρέχει ἡ περίπτωσις τῶν Ἀμαζόνων (Σαυροματίδων), αἱ ὁποῖαι ἠσκούντο εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, ὅπως ἀκριβῶς ἀπῆτει ὁ Πλάτων τὴν συμμετοχὴν τῶν γυναικῶν τῆς πολιτείας του εἰς πολεμικὰς ἀσκήσεις (Νόμ. Ζ 804 d κ.έ.). Ἐπιβεβαιοῦται δηλαδὴ ἱστορικῶς ἡ δυνατότης τῆς ἴσης ἀγωγῆς ἀρρένων καὶ θηλέων εἰς τὰ τοῦ πολέμου: « ἰκανῶς ἔργοις ἐληλεγμένα, ὅτι δυνατὰ ἐστι γίνεσθαι » (Νόμ. Ζ 805 c 3).

Δυνατότητα μεταβολῆς πολιτειακῆς ἀπὸ τῆς τυραννίδος εἰς τὴν βασιλείαν ἐπικυρώνει ἡ ἱστορικὴ περίπτωσις τῆς νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου « δυνατὸν δέ, ὡς ἔδειξεν ἔργῳ σοφὸς ἀνὴρ καὶ ἀγαθὸς Λυκούργος... » (Ἐπιστ. Η' 354 b κ.έ.).

* *

Ἄν ἂν ἓνός εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ ἱστορικὸν παρὰ Πλάτωνι ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὸ ὑπεριστορικὸν καὶ θεωρητικόν, εἶναι ἐξ ἄλλου ἐπίσης ἀληθές, ὅτι τὸ ἱστορικὸν φωτίζεται καὶ ἐρμηνεύεται καλύτερον ἀπὸ τὸ φῶς, ποῦ ῥίπτουν εἰς αὐτὸ αἱ ἀκτῖνες τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Εἰς τὴν μελέτην μας αὐτὴν ἐδείξαμεν μόνον εἰς ὀλίγας χαρακτηριστικὰς περιπτώσεις τὴν ἐπαφὴν καὶ τὸν ἀμοιβαῖον προσδιορισμὸν φιλοσοφίας καὶ ἱστορίας εἰς τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος. Πολλὰ ἀκόμη θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γραφοῦν διὰ τὴν ἰδιαίτεράν δεξιοτεχνίαν, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἐπιτυγχάνει τὴν σύζευξιν τῆς ἱστορίας μὲ τὴν φιλοσοφίαν.

Ὁ Πλάτων δὲν ἦτο βεβαίως ἱστορικός, ἀλλὰ φιλόσοφος θεωρητὴς τῆς ζωῆς. Ἐὰς μᾶς ἐπιτραπῆ ὁμως νὰ κάμωμεν ἐν τέλει μίαν ὑπόθεσιν: ἂν ὁ Πλάτων ἔγραφεν ἱστορίαν, θὰ τὴν ἔγραφεν οὕτως, ὥστε νὰ ἐμφαίνεται καὶ νὰ ἐξαίρεται πάντοτε εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων ἡ νίκη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δικαίου, διότι ἡ νίκη αὐτὴ ἀπετέλει ἀρχὴν καὶ πίστιν του, ἡ δὲ ἱστορία διὰ τὸν Πλάτωνα εἶχεν ἐνδιαφέρον καὶ νόημα μόνον ὡς ἐποπτικοποίησις, συνάρτησις καὶ ἐπικύρωσις τῆς κοσμοθεωρίας του.

ΤΑ ΞΕΙΔΙΩΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΑΙ - ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ - ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ ΑΣΩΠΙΟΥ

Α Γ Κ Ω Ν

[Ὁ *Ειρηναῖος Ἀσώπιος* (1825 - 1905), ἰατρός, δημοσιογράφος, εὐθυμογράφος, ἐκδότης περιοδικῶν καὶ ἡμερολογίων, κατέγραψε καὶ τὰς ἐντυπώσεις του ἐξ Ἰταλίας, ἀναμειγμένως μετὰ κρίσεων καὶ στοχασμῶν καὶ ἱστορικῶν πληροφοριῶν.

Τὸ κατωτέρω ἀπόσπασμα ἐλήφθη ἐκ τοῦ εἰς τόμον (μόνον) συλλεγέντος μέρους τῶν πολυπληθῶν δημοσιευμάτων του, ὑπὸ τίτλον « Παλαιὰ καὶ Νέα » (Ἔκδοσις Βιβλιοθήκης Μαρσαλλῆ). Ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 16 - 40.

Περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀσωπίου ἴδ.: Γρ. Εὐνοπούλου, Ἀναμνήσεις, « Παναθήναια » Θ' (1905), σ. 282 - 283. — Δ. Μάργαρη, Τὰ παλαιὰ περιοδικά. Ἡ ἱστορία τους κ' ἡ ἐποχὴ τους. Ἀθήναι [1954], σ. 83 κέξ.].

[. . . . .]

Οὐδέποτε θὰ λησμονήσω τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐνεποίησέ μοι ἡ θεὰ τοῦ Ἀγκῶνος, τοῦ ἀτμοπλοίου τῷ λιμένι προσπελάζοντος. Ἄν ἠδυνάμην νὰ παραστήσω αὐτὴν γραφικῶς, θὰ ἔλεγον ὅτι ἦτο μαῦρη. Καὶ ἀληθῶς, πολὺ εἶχε τὸ μέλαν ἢ πρῶτῃ ἐκείνῃ ἐντύπωσις. Τὸ κωδωνοστάσιον μεγάλης τινὸς ἐκκλησίας, μακρόθεν φαινομένης, ἐκαλύπτετο κατὰ τὸ μεσαῖον αὐτοῦ δῶμα ὑπὸ πικνῶν σκοτεινῶν σημείων, ἅτινα περιεζώννον αὐτὸ δίκην πενθίμου ταινίας. Δι' δὲ πρὸς στιγμὴν ὑπέθεσα μήπως διάσημὸς τις ἀνὴρ, ὁ ἐπίσκοπος ἴσως τῆς πόλεως, εἶχε μεταστῆ εἰς τὰς αἰωνίους μονὰς καὶ ὁ ναὸς ἐπὶ τούτῳ ἐπενθηφόρει ὥστε ἐνησμένιζον ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ λαμπρᾶς κηδείας. Ἄλλ' ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἡ πένθος ταινία ἐφαίνετο διασπασμένη καὶ ἀφίνουσα λευκὰ κενά, ὥσει τὰ σκοτεινὰ σημεία ἐκινῶντο καὶ εἶχόν τι τὸ ἔμφυχον. Ἐγίνωσκον τὰ περὶ τῶν περιφήμων περιστερῶν τῆς Ἐνετίας λεγόμενα, ἀλλ' οὐδέποτε εἶχον ἀκούσει περὶ παραπλησίον ἐν Ἀγκῶνι φαινομένον. Ἄλλως τὰ σημεία ἐκεῖνα ἐμεγεθύνοντο, ἐφ' ὅσον τὸ ἀτμόπλοιο προέβαινε, καὶ προσελάμβανον ἀλλοκότους μορφάς, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦσαν πτηνά· ἔπειτα πτηνὰ ὅλα ἀνεξαιρέτως βαθείως μαῦρα... τὸ πρᾶγμα εἶχε πολὺ τὸ παράδοξον. Δὲν ἠδυνήθην νὰ καταστειλῶ τὴν πιέζουσάν με περιεργίαν, καὶ κόπας ἠρώτησα νέον τινά, μεθ' οὗ εἶχον σχετισθῆ ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ, καὶ ὅστις, τὴν στιγμὴν ἐκείνην, παρ' ἐμοὶ καθήμενος, ἰχνογράφει ἐπὶ λευκώματος. «Εἶναι, φίλε μου, μοὶ εἶπε σιγὰ σιγὰ,

ἐν τῇ χαριεστάτῃ τῶν Ἑνετῶν διαλέκτῳ, τὰ κοράκια τῆς μητροπόλεως ἐκάστη πόλις ἔχει τὰ προσφιλῆ της πτηνά: ἡ πατρίς μου τὰς περιστεράς, ὁ Ἄγκων τοὺς κόρακας». Καὶ ῥίψας ἑταστικὸν βλέμμα κύκλῳ, προσέθηκεν ἔτι χαμηλότερον: «Τὰ ἔχουν καλὰ μὲ τὸν ἀετὸ¹ καὶ μᾶς κάνουν χάξι ἀπὸ τὰ ὕψη. Αἴ! δὲν θὰ ἔλθῃ ἡμέρα, καθ' ἣν νὰ εἴμεθα ἡμεῖς ἐπάνω καὶ ἐκεῖνοι κάτω!...». Καὶ ταῦτα μετὰ πικρίας εἰπὼν, μοι ἔδωκεν ἅπερ εἶχε πλησίον αὐτοῦ δίοπτρα. Ἡ ποθητὴ ἐκείνη ἡμέρα ἀνέτειλεν, ὁ ἀγαθὸς ὁμως Μάρκος Γουερρίνης δὲν ἠδονήθη νὰ χαιρετίσῃ αὐτήν, πεσὼν ἐν Ἑνετία τῷ 1848, κατὰ τῶν Αὐστριακῶν μαχόμενος. Ἄλλ' ὁ νέος ἐκεῖνος ἦτο, ὡς φαίνεται, ἄγαν δημοκρατικός, Ματσεινιστής, καὶ ἐν τῇ ἀκράτῳ αὐτοῦ φιλοπατρία ἠδίκει ἀναντιωρήτως τοὺς αἰδεσιμωτάτους τῆς μητροπόλεως ἱερεῖς, οὓς ἀνοικείως ἀπεκάλει κόρακας. Ἀληθῶς θεαῶντο οὗτοι περιέργως ἐκ τοῦ κωδωνοστασίου τὸν εἰσπλέοντα Μαχμουδιὲ καὶ διὰ μεγάλων μάλιστα τηλεσκοπιῶν παρηκολούθουν αὐτῷ, οὐχὶ ἐξ ἀπλῆς περιεργίας, ἀλλ' ἵνα ἐν ἀνάγκῃ προφυλάξωσι τὸ ἀτμόπλοιον ἀπὸ παντὸς κινδύνου ταῖς ἀγίαις αὐτῶν εὐχαῖς καὶ δεήσεσιν. Ἡ πρῶξις ἦτο θεάρεστος, ἀξία ἐπαίνων καὶ ὄχι μομφῆς· ἀλλ' ἐν χρόνοις, ὡς τότε, πολιτικῶν παθῶν, τὰ κόμματα σπανίως ἀποδίδουσιν ἀλλήλοις δικαιοσύνην. Ἄλλως ναυάγιον, καὶ φιλτάτης μάλιστα σημαίας, ἐν τοῖς ὕδασι τοῦ Ἄγκωνος θὰ ἐξημίου, θὰ κατέστρεφε τὴν ἐπὶ ἀγιότητι παγκόσμιον φήμην πόλεως, ἀφ' ἧς ὀλίγα μόνον χιλιόμετρα ἀπέχει ὁ θαυματουργὸς τῆς Παναγίας οἶκος, ὁ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων ἐκ Ναζαρετ μεθ' ἀπάντων τῶν ἐπίπλων καὶ σκευῶν αὐτοῦ εἰς Λορέτον μετενεχθεῖς· θὰ ἦτο τερατώδης σολοικισμός.

Ἄλλ' ἐν τῷ ψευδεῖ τούτῳ κόσμῳ μὴ τὰ πάντα δὲν εἶναι ἀντιφάσεις καὶ σολοικισμοί; Ὁ Βολταῖρος δὲν ἔλεγεν ὅτι, ἂν ἐξεδίδητο λεξικὸν περιέχον πάσας τὰς ἀνθρωπίνας ἀντιφάσεις, θὰ ἐνεγράφετο συνδρομητῆς δι' εἴκοσι σώματα; Ὁ Βολταῖρος ὁμως ἐζήτει τὰ ἀδύνατα, διότι καὶ τὸ μᾶλλον τέλειον θὰ ὠμοίαζε πρὸς τὸ περίφημον ἐκεῖνο βιβλίον τοῦ Ἰνδοῦ φιλοσόφου, ὅστις διετείνεται, ὁ μωρός! ὅτι δὲν ἐφοβεῖτο τὰς γυναῖκας, διότι εἶχε συλλέξει εἰς τὸ κιτάπι του ὅλας τῶν γυναικῶν τὰς πανουργίας. «Ὅλας; εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ τοῦ Βεδουίνου, πονηρῶς μειδιῶσα. — Ὅλας, ἀπεκρίθη ἀγερώχως ὁ φιλόσοφος. — Καλά», ὑπέλαβεν ἐκείνη ἀπαθῶς. Καὶ ἀφοῦ ἐνέπαιξεν αὐτὸν θαυμασίως, ἐγκλείσασα ἐντὸς ἐρμαρίου, ἐπὶ τῇ αἰφνιδίῳ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐμφανίσει, τὸν ἐξήγαγε τρέμοντα ἐκ φόβου καὶ εἶπεν αὐτῷ γελῶσα: «Πρόσθεσε τώρα καὶ αὐτήν, τὴν ὅποιαν δὲν ἤξευρες»². Ἄν ὁμως παρ' ἐλπίδα γίνῃ ποτὲ ἀπόπειρα πρὸς ἔκδοσιν τοιοῦτου λεξικοῦ, δέον τὸ χρῶμα τῆς στολῆς τῶν κοράκων νὰ καταλάβῃ πρωτίστην μεταξὺ τῶν ἀντιφάσεων θέσιν· διότι δὲν εἶναι

1. Ὑπηνίσσετο τὴν Αὐστρίαν, ἥς τὰ αὐτοκρατορικὰ σήματα φέρουσιν, ὡς γνωστὸν, ἀετὸν καὶ ἦτις ἦτο τότε ὁ στύλος τῆς κληρικῆς καὶ κοσμικῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀπολυταρχίας.

2. Balzac, *Physiologie du mariage*, ἐν τέλει.

δυνατὸν νὰ φαντασθῆ τις πρᾶγμα τερατωδέστερον ἢ τοὺς ὑπερήτας τοῦ γλαυκοῦ Θεοῦ φέροντος τὸ χρῶμα τοῦ Διαβόλου. Ἄλλὰ διατί οἱ πανάγαθοι, μεταξὺ τόσων ὠραίων χρωμάτων, τὰ ὁποῖα ἠλόγησεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ οὐρανοῦ τόξου, νὰ ἐκλέξωσιν ἀκριβῶς τὸ μὴ ὑπάρχον ἐν αὐτῷ, τὸ ἐν σκότει καὶ ἀνομίαις τεχθέν, τὸ μέλαν, τὸ σατανικόν; Εἶθε τὸ πρᾶγμα νὰ συνέβη ὅλως τυχαίως καὶ νὰ μὴ ἐγένετο εἰσηγήσει τοῦ Πονηροῦ Πνεύματος, ὅπως ἐκθέσῃ αὐτοὺς εἰς τὰ σκώμματα τῶν δυσπίστων καὶ ἀσεβῶν, καὶ τοὺς παραστήσῃ τερατωδῶς ἀντιφάσκοντας, ἔνθεν μὲν βλασφημοῦντας, ἀφορίζοντας, ἀποτροπιαζομένους δῆθεν τὸν Διάβολον, ἔνθεν δὲ ἀσυστόλως οἰκειοποιοιούμενους τὸ χρῶμα, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τὴν πονηρίαν αὐτοῦ. Ἄλλὰ καὶ σατανικὸν ἂν μὴ ἦτο, εἶναι χρῶμα ἀτυχές, ἥκιστα ἐπαγωγόν, φύσει πένθιμον, ἀπωθοῦν καὶ οὐχὶ ἐλκῶν τὸ βλέμμα, διότι οὐ μόνον οὐδεμίαν ἀντανακλᾷ τῶν ἠλιακῶν ἀκτίνων, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀπορροφᾷ πάσας, ὡς ἄδης παμφάγος. Ὅθεν εἶναι χρῶμα σκοτεινόν, ἀποτροπαιῶς ἐπιβάλλον, ἀρμόζον μόνον εἰς τὰ ἐπαγγέλματα τὰ ἐπὶ τοῦ φόβου ἐρειδόμενα, τοὺς εἰσαγγελεῖς, τοὺς δικαστικούς κλητῆρας, τοὺς ληστὰς, τοὺς νεκροθάπτας, τοὺς δαίμονας, τὰς γυναῖκας. Οὐχί —, καὶ σπεύδω νὰ κηρύξω τοῦτο στεντορεῖα τῇ φωνῇ, πρὸς ἀποφυγὴν πονηρῶν παρεξηγήσεων —, ὅτι αἱ γυναῖκές εἰσι τὸ φόβητρον τῶν ἀνδρῶν, ἢ ὅτι ἔχουσί τι κοινὸν πρὸς τοὺς δαίμονας, ἀλλὰ διότι ἔνεκα τῆς ζοφώδους αὐτοῦ ιδιότητος τὸ χρῶμα τοῦτο ἀρμόζει θαυμασίως αὐταῖς, ἀναδεικνύον τὸ γυναικεῖον κάλλος· ἐγκλειῖον τὸ σῶμα ὡς ἐν μέλανι πλαισίῳ, ἐκπέμπει ἅπαν τὸ φῶς ἐπὶ τοῦ προσώπου, ὥστε καὶ αἱ μελαγχροιναὶ φαίνονται λευκαὶ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὠραιότεραι.

Ἄλλ' ἐν Ἀθήναις συμβαίνει πολλάκις ὅλως τὸ ἐναντίον — ποῦ εἶναι τὸ λεξικὸν τῶν ἀντιφάσεων, ἵνα προσθέσω καὶ ταύτην; — βλέπει τις μελαχροινὰς λευχειμονούσας ἦτοι δαίμονας ἐν τοαλέττα. Μακρὰν λοιπὸν τοῦ λευκοῦ, φίλαι μελαχροιναί. Εἶναι χρῶμα ἀκάμπτου εἰλικριείας· φιλεῖ μόνον τὸ ἔαρ καὶ τὰ ρόδα, τὴν νεότητα καὶ τὴν καλλονὴν τῶν γυναικῶν, ἰδίως δὲ τὴν ξανθὴν καὶ τὴν ροδόεσσαν ὠραιότητα. Δὲν ἔχει τὴν ἐπιείκειαν τοῦ γλαυκοῦ, ὅπερ λεπτύνει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, οὔτε τὴν ἀνοχὴν τοῦ ροδίνου, ὅπερ ρίπτει χροιάν φαιδρότητας ἐπὶ τῆς φερύσης αὐτό, οὔτε τέλος τὴν γενναιότητα τοῦ μέλανος, πάσας ἐν γένει τὰς χροιάς οἰκονομοῦντος.

Ξανθαί, κασταναί, μελαγχροιναί, φιλεῖτε πάντοτε τὸ μέλαν· ἔχει πλείονας ἀρετὰς ἢ Ἑλλήν ὑπουργὸς μόνον τοῖς φίλοις τοῦ κόμματος παρέχων. Ἄλλ' ἂν αἱ γυναῖκές εἰσι προνομιούχοι καὶ δύνανται νὰ μεταβάλλωσι χρῶμα φύσει ἀτυχές καὶ σκοτεινὸν εἰς χρῶμα λαμπρόν, μένει ὅμως πάντοτε σατανικὸν διὰ τοὺς στερουμένους τοῦ προνομίου τῆς καλλονῆς καὶ τῆς χάριτος. Τὸ χρῶμα δὲ τοῦτο ἔχει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ ἐξῆς τρομερὸν ἄτοπον, ὅτι ὡς ἐκ τοῦ ὁμοιοχρόου δύναται νὰ φέρῃ εἰς οἰκτρὰς καὶ ἀνεπανορθώτους ἀπάτας, ὥστε πᾶς τις, καὶ ὁ μᾶλλον εὐσεβής, νὰ ὑποπέσῃ εἰς θανάσιμον ἀμάρτημα καὶ ν' ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐκλαμβάνων τοὺς πράκτορας τοῦ Οὐρανοῦ ἀντὶ

τῶν ἐργατῶν τῆς Κολάσεως. Δυοῖν θάτερον: ἢ ὁ Διάβολος πρέπει ν' ἀλλάξῃ τὸ χρῶμα τῶν δαιμόνων ἢ ὁ Πάπας, ὁ τοῦ Θεοῦ τοποτηρητής, τὴν στολὴν τῶν κοράκιων· ἄλλη θεραπεία δὲν ὑπάρχει. Τὸ πρῶτον φαίνεται ὅπως οὖν δύσκολον, διότι τίς θ' ἀνελάμβανε νὰ πείσῃ τὸν Διάβολον; Ἡ Εὐρώπη δὲν θὰ ἔστεργε βεβαίως νὰ ἐξασκήσῃ πίεσιν ἀπέναντι δυνάμεως φιλικῆς καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ἀχέροντος τὴν πρὸ τοῦ Δουλτσίνου τῷ 1879 περιβόητον ἐκείνην διαδήλωσιν, χάριν ἀπλοῦ ζητήματος χρώματος. Φρονεῖ, ὡς ἡ Γαλλία, ὅτι «en fait de goût et de couleurs on n'en dispute pas». Ἡ δὲ Γαλλικὴ Δημοκρατία μόνον περὶ τοῦ χρώματος τῶν Τυνησίων ποιεῖται ἐξαιρέσιν καὶ διαφέρεται.

Τὸ καλύτερον λοιπὸν καὶ τὸ εὐκολώτερον θὰ ἦτο ἂν τὸ μαῦρον ράσον καὶ ἡ μαύρη σοττάνα¹ ἐγίνοντο γλαυκά, *chacun sa livrée* μετ' αὔξοντος ἀριθμοῦ ἀργυρῶν ἀστερῶν, πρὸς ἔνδειξιν τοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς ἀγιότητος τοῦ φέροντος, παρ' ὀρθοδόξοις τε καὶ καθολικοῖς, ἐξαιρέσει τῶν συνετῶν καρδιναλίων, οἷτινες δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην, ἐγκαίρως περὶ πορφυρόχρον στολῆς μεριμνήσαντες. Γλαυκὸν ἀστερόεν· ὁποῖον εὐφρόσυνον θέαμα! Καθ' ὁδόν, ἐν ναοῖς τελευταῖς, γάμοις, βαπτίσμασι καὶ εἰς αὐτὰς ἔτι τὰς κηδείας θὰ ἐβλέπομεν πανταχοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ οὐρανοῦ, φαιδρύνουσαν τὴν ὄρασιν καὶ πληροῦσαν εὐφροσύνης τὴν καρδίαν. Σήμερον ἡ αἰφνίδιος θέα ράσον ἢ σοττάνας ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν, ἣν δὲν δύναται τις νὰ καλέσῃ εὐχάριστον, ὅσον καὶ ἂν βασανίσῃ ἐξ ἀβροφροσύνης τὰ χεῖλη· οἱ δὲ ἄγαν δεισιδαίμονες καὶ προληπτικοί, καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, προοιωνίζονται νανάγιον ἢ ἀμάξης ἀνατροπὴν εἰ τυχόν καὶ ρασοφόρος ἢ σοττανοφόρος εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ ἐντὸς τοῦ ὀχήματος, ἐν οἷς καὶ αὐτοί. Ὡς ἐκ τοῦ μαύρου χρώματος τοῦ ράσου, — δὲν λέγει ὁ λαὸς τὸν Διάβολο Μαῦρο; — ἐγεννήθη βεβαίως τὸ δημῶδες ἐκεῖνο λόγιον: Παπᾶ παιδί, Διαβόλου ἐγγόνι. Μεταβάλετε ὅμως τὸ ταρτάρειον μέλαν εἰς τὸ οὐρανόχρον γλαυκὸν καὶ εὐθὺς ράσον καὶ σοττάνα θὰ καταστῶσι συμπαθῆ, προσφιλῆ τοῖς πᾶσι καὶ θὰ προσελκύνουσιν εἰς τὸν Θεὸν ὅσους πελάτας ἢ γυνῆ εἰς τὸν Διάβολον. Πάντες θὰ ἐκέρδαινον εἰς τὴν ἀλλαγὴν ταύτην, ἀπὸ τῆς οὐρανόχρου Αὐλῆς ἄχρι τῆς Ριζαρείου Σχολῆς. Ὁ οὐρανὸς θ' ἀντεπροσωπεύετο οὐρανοπρεπῶς, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸ χρῶμα καὶ τὰ σήματα, ὥστε ἀδύνατος θὰ ἦτο τοῦ λοιποῦ πᾶσα σύγχυσις καὶ ἀπάτη εἰς θανάσιμον ἄγρουσαι ἀμάρτημα. Οἱ δὲ νεαροὶ Ριζαρίται, οἱ πρὸ τινῶν ἐτῶν ἐπαναστατικὴν δόξαν θηρεύσαντες, δὲν θὰ ὠμοίαζον πλέον πρὸς δαιμονόπαιδας ὑποχρονίων Βαρβα-

1. *Sottana*, λέξις Ἰταλική, ἐξ ἧς καὶ τὸ γαλλικὸν *soutane*· μέλαν ποδήρης ἔνδυμα τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὅπερ ἐφόρουσαν ἄλλοτε καὶ οἱ τῆς Θέμιδος λειτουργοὶ ὑπὸ τὸν μανδύαν αὐτῶν, λέξις στερομένη ἰδίᾳ ὀνομασίας ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ. Ἡ σοττάνα εἶναι πολύχρους, μέλαινα, ἐρυθρά, ἰόχρους. Ὁ Πάπας φορεῖ σινηθῶς σοττάναν λευκὴν.

κείων· θὰ εἶχον καὶ οὗτοι τὴν γλαυκόχρουν αὐτῶν στολήν, μικρὰν καὶ κομψήν, δι' ἀργυροῦ ἐνδεικτικοῦ Ρ κεκοσμημένην, ἣτις θὰ προεφύλαττεν αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ποτηρᾶς βουλήσεως. Διότι, — ὡς εἶπωμεν τὴν μαύρην ἀλήθειαν, καὶ πράγματι ἐνταῦθα εἶναι μαύρη, — αἱ φοβεραὶ ἐκεῖναι στάσεις καὶ μηδενιστικαὶ ἀπόπειραι, αἱ, κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ σωτηρίου ἔτους 1881, ἐπισκιάσασαι, φεῦ! τὰς ἔτι λευκὰς σελίδας τοῦ βίου αὐτῶν, τί ἄλλο ἦσαν ἢ ζήτημα ἐπιδράσεως χρώματος; Φαντάσθητε νὰ εἶναι ἄνοιξις, ἢ φύσις νὰ ἐντρυφᾶ καὶ νὰ ἀγάλληται εἰς τὰ ἄπειρα αὐτῆς κάλλη, νὰ ἐκτυλίσῃ ἐνώπιόν σου δωρεὰν πανόραμα θανμάσιον, πλήρες πειρασμῶν:

Ἐπρίλης εἶναι, γύρω μας πετοῦν τὰ χελιδόνια,
καὶ δένδρα, κάμποι καὶ βουνά, ὅλα μοσχοβολᾶνε·
γλυκὰ λαλοῦν τὰ θρόνια,
καὶ ζευγαρῶν ἢ πέρικα κ' οἱ κοῦκοι κελαηδοῦν¹,

καὶ σὺ νὰ εἶσαι κεκλεισμένος ὡς κοῦκος ἐντὸς τεσσάρων τοίχων καὶ νὰ μὴ βλέπῃς παρὰ μαῦρα καὶ νὰ ζῆς μέσ' ἔς τὰ μαῦρα!... ἄλλο παρὰ στάσεις καὶ ἐπαναστάσεις, γίνεσαι ἢ δὲν γίνεσαι μηδενιστής, ἄλλος Ρουστακῶφ!...² Δι' ὁ καὶ δικαίως ἢ κοινὴ γνώμη ἡμνήστευσε τοὺς νεαροὺς ἐκείνους στασιαστάς, τοὺς στασιάζαντας ἐκ πλατωνικοῦ πρὸς τὴν ἄνοιξιν ἔρωτος, ὑπὲρ τῆς ταχείας τοῦ μέλανος εἰς γλαυκὸν μεταβολῆς. Πάντες θὰ ἐκέρδαιον, καὶ αὐτὴ ἢ μαύρη θεολογία· δὲν θὰ ἦτο πλέον ἢ ἐπιστήμη τοῦ σκότους, ὡς ἐκάλεσεν αὐτὴν ὁ ἀσεβέστατος Ἄγγλος φιλόσοφος Θωμᾶς Hobbes· θὰ ἀνεβαπτίζετο ἐν τῇ κολουμήθρῳ τοῦ οὐρανοῦ καὶ θὰ μετεκαλεῖτο ἢ γλαυκὴ ἐπιστήμη, la science bleue, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ οὐρανόχρους. Γλαυκὴ ἐπιστήμη! οἷα λέξις μαγική! Δὲν σὲ φέρει εἰς ρεμβασμόν, ὡς ρομαντικὸν τοῦ Schubert ἢ τοῦ Chopin μουσοῦργημα, δὲν σὲ ἀνυποῖ εἰς αἰθερίους σφαίρας, μακρὰν παντὸς μαύρου πειρασμοῦ πρὸς σιμωνιακὴν κτήσιν πατερίτσα·, διαρπαγὴν ταμείων, παραποίησιν γραμματοσήμων, παραχάραξιν καὶ μέδων, ἀργοναυτικῶν ἐπὶ τῆς Ἰωλκοῦ ἐπιχειρήσεων καὶ ἄλλων τοῦ σωτηρίου ἐκείνου ἔτους ἄθλων; Γλαυκὴ ἐπιστήμη! λέξις γόησσα, ἣτις σὲ μεταφέρει ταχύτερον εἰς τὴν χώραν τῶν κυανῶν ὄνειρων ἢ τοὺς Ἑπτὰ ἡμᾶς ὁ Μαχμουδιὲ εἰς Ἀγκῶνα. Φεῦ! ὄνειρον καὶ τοῦτο· ἢ πραγματικότης ἴστατο πάντοτε ἐκεῖ, ἐνώπιον ἡμῶν, ἐπὶ τοῦ κωδωνοστασίου τῆς μητροπόλεως, μαύρη, μαύρη, καὶ ἔκτοτε δὲν μετέβαλε χροῶμα, οὐδὲ στολήν.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Μαχμουδιὲ εἶχεν ἤδη ρίψει τὴν ἄγκυραν, ὁ δὲ πλοίαρχος παρεκάλεσε τοὺς ἐπιβάτας ν' ἀναβῶσιν ἐπὶ τὸ κατὰστρομα, τοῦ ὑγειονομικοῦ ἱατροῦ μέλλοντος νὰ ἔλθῃ πρὸς ἐπιθεώρησιν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ κομψὸς ἀσκλη-

1. Γ. Ζαλοκώστας, Τὸ Συνάντημα.

2. Περιβόητος τῶν χρόνων ἐκείνων μηδενιστής.

πιάδης, φέρων μόνοπτρον (*lognon*), ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ καθηλωμένον, ἀνέδυσεν ἐκ τῶν κυμάτων ὅλως πηδηκτός, καὶ χαιρετίσας μετ' εὐγενείας, ἤρξατο ἐπιθεωρῶν τοὺς ἐπιβάτας, ἐν γραμμῇ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος δίκην στραιωτῶν παρατεταγμένους. Ἡ θέα τῶν ἀνδρῶν θὰ εὐηρέστησε βεβαίως τὸν ἔξοχώτατον, καὶ θὰ εὔρεν αὐτοὺς καλῶς ἔχοντας, διότι διήλθεν ἐνώπιον αὐτῶν, μόλις βλέμμα ρίψας. Οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ τῶν κυριῶν, ὧν αἱ πλεῖσται Ἀγγλίδες, εἰς Ρώμην μεταβαίνουσαι. Φαίνεται ὅτι εἶχεν ὑπονοίας περὶ τῆς καλῆς αὐτῶν ὑγείας, διότι ἐπολλαπλασίαζε τὰ βλέμματα, παρατηρῶν αὐτὰς ἀπὸ κεφαλῆς ἄχρι ποδῶν. Ἀλλὰ μὴ ἀδικῶμεν τὸν ταλαίπωρον ἐκεῖνον ἰατρόν, τὸν ζῶντα ἐν μέσῳ τῶν ὠραίων τοῦ Ἀγκῶνος γυναικῶν, ἐκ τῶν ὠραιοτάτων τῆς Ἰταλίας. Εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ δεκάδα τοῦλάχιστον θαυμασιῶν ὀστεολογίας προτύπων, ἀναμνησκόντων αὐτῷ τὰς ἀνατομικὰς αὐτοῦ σπουδάς· καὶ ἤτο ποτε δυνατόν νὰ μείνῃ ἀπαθὴς καὶ ἀδιάφορος εἰς τὴν προσφιλῆ ἐκείνην τοῦ μαθητικοῦ βίου ἀνάμνησιν; Ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἐπίμονος περιεργία, μεθ' ἧς παρετήρει καὶ ἐξήταζεν αὐτάς, περιεργία ὅλως ἐπιστημονικῆ, ἄλλως ὅμως ἐκληφθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀγγλίδων δι' ὃ καὶ ἠκούσθησαν δύο ἢ τρία *Shocking!* Ἦσαν διαμαρτυρίαι τῶν συνταγματικῶν καὶ ἐλευθέρων τῆς Ἀλβίονος θυγατέρων, κατὰ τῆς τυραννίας ἐκείνης τοῦ παπισμοῦ. Εὐτυχῶς τὰ πάντα ἔληξαν εἰρηρικῶς, ἄνευ διπλωματικῶν ἐγγράφων, καὶ μετ' ὀλίγον πάντες ἤμεθα Ἀγκωνῖται, αἱ δὲ ἀποσκευαὶ ἡμῶν ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν βάσανον τῶν τελωνικῶν Ἀργων Γρηγορίου τοῦ *ΙΓ'*, αὐστηρῶς ἀπαγορευόντος τὴν εἴσοδον παντὸς εἴδους ἐντόπων, διότι ἐν τῷ χάρτῃ ἐνεφώλευε τότε τὸ φοβερὸν τῆς ἐλευθερίας μικρόβιον. [. . . . .]

Σεμνώνεται δὲ ὁ Ἀγκῶν ἐπὶ τῇ μεγαλοπρεπεστάτῃ αὐτοῦ προκυμαίᾳ, ἣν κοσμοῦσι δύο θριαμβευτικὰ τόξα. Καὶ τὸ μὲν, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ ἐν καλλίστῃ καταστάσει διατηρούμενον, ἀνηγέρθη πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, ἐπανερχομένου νικητοῦ ἐκ Δακίας καὶ εἰσερχομένου εἰς Ἀγκῶνα — πρὶν ἢ ἐπανέλθῃ εἰς Ρώμην — Μαῖω μηνὶ 108 μ.Χ., ἐν συνοδείᾳ τετρακοσίων γαλεῶν καὶ ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδων στραιωτῶν, ἀνεξάλειπτον τῇ πόλει καταλιπόντος μνήμην ὡς ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ τοῖς Ἀγκωνῖταις ἀγαθοεργιῶν δι' ὃ καὶ θεωροῦσιν οἳτοι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὡς τὴν μᾶλλον λαμπρὰν τῆς ἐπὶ Ρωμαίων ἱστορίας αὐτῶν. Τὸ δ' ἕτερον, τόξον Κλημέντειον (*arco Clementino*) καλούμενον, δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ μικρὸν τοῦ πρώτου περαιτέρω, ἐγένετο πρὸς ἀνάμνησιν Κλήμεντος τοῦ *ΙΒ'* (1730-1740), ἐδρῶντος τὴν προκυμαίαν, κηρύξαντος τὸν Ἀγκῶνα ἐλεύθερον λιμένα, διατηρηθέντα τοιοῦτον ἕως τῆς ἰταλικῆς ἐνώσεως, καὶ ὠραῖσαντος αὐτὴν δημοσίοις κτηρίοις, ἐν οἷς καὶ τὸ περίβλεπτον λοιμοκαθατήριον, οὗ ἡ ὀλικὴ δαπάνη ἀνῆλθεν εἰς τὸ ποσὸν 500.000 σκούδων, ἧτοι φράγκων 2.600.000. Πάντα δὲ ταῦτα, τόξον, προκυμαία, λοιμοκαθατήριόν εἰσιν ἔργα τοῦ διασήμεου Ῥωμαίου ἀρχιτέκτονος Οὐανουιτέλλη (*Vanvitelli*), αὐτοῦ ἐκεῖνου, ὅστις ᾤκοδόμησε τὸ

μεγαλοπρεπέστατον ἐν Κασέρτα τῶν Βουρβόνων τῆς Νεαπόλεως ἀνάκτορον, τὸ πρὸς τὰς Βερσαλλίας ἀμιλλώμενον. Ἡ προκουμαία ἀπεπερατώθη ἐπὶ Πίου τοῦ Γ' (1795-1800) καὶ εἰς ἄλλα τοῦ Ἀγκῶνος δημόσια ἔργα προθύμως παρασχόντος, δι' ὃ καὶ εὐγνωμονοῦντες οἱ Ἀγκωνῖται ἀνήγειραν αὐτῷ ἀνδριάντα, ὡς εἶχον στήσει καὶ τῷ Κλήμεντι, κοσμοῦντι ἔτι καὶ νῦν τὴν πλατείαν τῆς Νομαρχίας, ἀλλ' ὁ τοῦ Πίου κατεστράφη ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων, ὅτε τῷ 1797 κατέλαβον τὸν Ἀγκῶνα καὶ ἐγύμνωσαν τὸν περιήρημον ἐν Λορέτω Οἶκον τῆς Παναγίας (Santa Casa), περὶ οὗ κατωτέρω, φρονοῦντες, λογικῶς μὲν, ἀσεβῶς ὁμως, ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Θεοῦ, ἡ οὐρανίαν δόξαν περιβεβλημένη, οὐδεμίαν ἔχει ἀνάγκην ἐπιγείων κόσμων, χρυσοῦ καὶ ἀδαμάντων.

Ἄν δὲ νῦν στρέψωμεν τὰ νῶτα τῇ λαμπρῇ προκουμαίᾳ καὶ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ δαιδαλώδες τοῦ Ἀγκῶνος ἐσωτερικόν, ἢ καλῆ ἐντύπωσις, ἢ ἔξωθεν ἀπεκομίσασμεν, ἐξαφανίζεται ἐν ἀκαρεῖ· ἢ γυνή, ἢ μακροθεν φαινομένη ὠραία, παρίσταται ἤδη ἐν ἀπάσῃ τῇ ἀσχυμοσύνῃ αὐτῆς. Ἡ κυριωτάτη τῶν ὁδῶν ἦτο, τότε τοῦλάχιστον, οὕτω στενὴ, ὥστε μόλις μία μόνη ἄμαξα ἠδύνατο νὰ διέλθῃ αὐτὴν κατὰ μέτωπον· ἄλλαι δὲ τοσοῦτον εὐρείαι, ὥστε οἱ κατέναντι γείτονες εὐχερῶς θὰ ἔκειον ἀλλήλοις τὰς χεῖρας, εἰ τοιαύτην εἶχον διάθεσιν, τοῦθ' ὅπερ εἶναι βεβαίως εὐχάριστον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς συνδιαλέξεως, τῆς φιλίας, τοῦ ἔρωτος, οὐχὶ ὁμως καὶ ὑπὸ τὴν τῆς ὑγιεινῆς, τοῦ ἀποκαθαίροντος ἀέρος καὶ τοῦ ζωογονοῦντος ἡλίου ἀδυνατούντων νὰ εἰσδύσωσιν. Ἐν τούτοις ὑπῆρχε καὶ μία εὐρεία, παρὰ τὴν θάλασσαν, ὀφειλομένη Πίῳ τῷ Γ', ἢ τοῦ Ἀγίου Λαζάρου, οἶονεὶ προάγγελος τῆς μελλούσης τοῦ Ἀγκῶνος ἀναστάσεως ἀπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ αὐτοῦ τάφου. Ἡ Loggia dei Mercanti, ἦτοι ἡ Στοὰ τῶν Ἐμπόρων, — περιφανέστατον τοῦ Κερδῶον ἐνδιαίτημα, ὅτε ὁ Ἀγκῶν ἤκμαζεν ὡς πόλις ἐμπορικὴ —, ὑφούται ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου καὶ τοῦ μᾶλλον κατωκημένου μέρους τῆς πόλεως, ἐν μέσῳ τῆς περιβαλλούσης τὸν λιμένα ὁδοῦ, εἶναι κτήριον ἐπιβαλλόμενον διὰ τε τὴν λαμπρότητα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὴν ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν ὠραίαν διακόσμησιν, δύο ἔχον προσόψεις. Καὶ ἡ μὲν κυρία, μεγαλοπρεπεστάτη καὶ ἐξ ἀγαλμάτων καὶ λελαξευμένων λίθων κεκοσμημένη, βλέπει ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ· ἡ ἐτέρα δέ, ἢ ὠραῖζει ἀρχιτεκτονικὸς τις κόσμος, θεᾶται τὸν λιμένα, τῆς θεᾶς ἐπεκτεινομένης ἄχρι τῶν ὁρέων τοῦ Πισαύρου (Pesaro). Ἀξιοθέατος ὡσαύτως εἶναι καὶ ὁ ἐσωτερικὸς τοῦ μεγάρου διάκοσμος, ὁ διὰ τοιχογραφιῶν, ἀγαλμάτων καὶ ἄλλων καλλιτεχνικῶν ὠραῖσμων ποικιλλόμενος. Ὁκοδομήθη δὲ ἡ Στοὰ τῶν Ἐμπόρων κατὰ τοὺς χρονογράφους περὶ τὸ 1350, πολλάκις ἔκτοτε ἐπισκευασθεῖσα, τανῦν δὲ δὲν ἔχει ὠρισμένον σκοπὸν καὶ εἶναι ἀπλῶς ἐντενκτήριο τῶν ἐμπόρων καὶ ἄλλων ἀστῶν, ἀξιοθέατον ὁμως πάντοτε κτήριον, ἀντάξιον τῶν πρὸς τοὺς Ἑπτὰ συστάσεων τοῦ προξένου τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων οἰκοδομημάτων μνημεῖον ἐλευθέρου βίου, πολέμων καὶ δόξης εἶναι τὸ Palazzo del Comune ἢ Μέγαρον τοῦ Δήμου, οὗ τὴν κτίσιν ἢ παράδοσις ἀνάγει εἰς τὴν

Γάλλαν-Πλακιδίαν, τῷ 425 οἰκοδομήσαν αὐτό. Εἰκάζουσιν Ἕλληνα τὸν ἀρχιτέκτονα καὶ ἑλληνικῆς τέχνης ἔργον τὴν περιβλεπτον ἐκείνην οἰκοδομήν, ὀλοσχερῶς σχεδὸν ἀποτεφρωθεῖσαν τῷ 839, ὅτε οἱ Σαρακηνοὶ ἐπέπησαν τὴν πόλιν. Κατὰ τὸν Σαρακίνην εἶχε τρεῖς πύργους πρὸς τὴν θάλασσαν, δύο ἐν τοῖς ἄκροις καὶ τὸν τρίτον ἐν τῷ μέσῳ· αἰθούσας πολυτελεστάτας, θύρας ἐκ μετάλλου καὶ ἐκόσμου αὐτὸ γλυφαὶ ἐπὶ μαρμάρου. Ἀνωκοδομήθη ἢ ἀνεσκευάσθη τῷ 1272 κατὰ ἑλληνικὸν ρυθμὸν «*il disegno alla maniera greca*», λέγει ὁ τῶν ζωγράφων ἱστοριογράφος Οὐαζάρης (*Vasari*), ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἀρετίου Μαργαρίτου, — *Margaritone d'Arezzo*, κατὰ τοὺς Ἴταλοὺς —, ζωγράφου, γλύπτου καὶ ἀρχιτέκτονος, τῆς βυζαντιακῆς τέχνης μιμητοῦ. Ἀλλὰ φθαρὲν καὶ αἰθὺς ἐκ πυρκαϊᾶς τῷ 1348 ἐπεσκευάσθη ἐν ἔτει 1505, ἀνεκαινίσθη καὶ ἠρῴνθη τῷ 1647, τῷ δὲ 1824 ἐγένετο καινοουργὸς ἢ εἰς αὐτὸ φέρουσα κλίμαξ. Ἐκαλεῖτο κατὰ τὸν Μέσον Αἰῶνα *Palatium Farinae* ἢ Μέγαρον τῶν Ἀλεύρων· ἢ δὲ χρῆσις αὐτοῦ μαρτυρεῖ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ θρησκευτικὸν τῶν χρόνων ἐκείνων αἰσθημα· ἀπεφασίσθη ὅπως ἐν καιροῖς ἐμπορικῶν ἐλευθεριῶν καὶ ἀτελειῶν οἰκίσωσιν ἐν αὐτῷ τοὺς Τούρκους ἐμπόρους καὶ ἄλλους τοιούτους, τοῦ Μωάμεθ ὀπαδοῦς, ἵνα μὴ διαμένωσιν ἐν χριστιανικαῖς οἰκίαις. Τανῶν τὸ ἱστορικὸν τοῦτο μέγαρον εἶναι τὸ τῆς πόλεως Δημαρχεῖον. Περιέχει ἀρχεῖον, ἰδρυθὲν τῷ 1366, ἐνθα καὶ συλλογὴ χρονικῶν καὶ ἱστοριῶν τοῦ Ἀγκῶνος ἐκ τεσσάρων καὶ εἴκοσι χειρογράφων τόμων ἀπαρτιζομένη πρὸς ἄλλοις δὲ ἀρχαίοις ἐγγράφοις εἶναι καὶ γεωγραφικὸς τις χάρτης, ἐν ᾗ ἢ Ἀμερικῆ καλεῖται *isola de manè*, ἤτοι νῆσος τῆς ἀγῆς. Ὑπάρχει ἐν τῷ μεγάρῳ καὶ ἡ δημοσία βιβλιοθήκη, περιλαμβάνουσα 12.000 περίπου τόμους καὶ περὶ τὰ τριάκοντα χειρόγραφα. Πολλὰ τὰ ἐν τῷ Δημαρχεῖῳ, — οὗ τὴν μεγάλην αἴθουσαν κοσμοῦσι προτομαὶ καὶ εἰκόνες —, τὰ ἄξια παρατηρήσεως καὶ ἀναγραφῆς, ἰδίως δὲ ἡ τοῦ Συμβουλίου (*Sala del Consiglio*), ὡς ἔχουσα τοῦτο τὸ ἰδιαίτερον. Φέρει αὕτη ἐγγεγραμμένα ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὀροφῆς λόγια καὶ ἀποφθέγματα — καὶ διὰ τοῦ τύπου δημοσιευθέντα — παροτρύνοντα τοὺς συνδιασκεπτομένους πρὸς ἀρετὴν καὶ τοῦ καθήκοντος ἐπιτέλεσιν. Ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ, ἣν κοσμεῖ λαμπρὰ πινακοθήκη, ἀνήρτηται καὶ ὁ μέγας τοῦ Ποδέστα πίναξ: Ὁ τῶν Ἀγκωνιτῶν ὄρκος ὅτι θὰ μείνωσι πιστοὶ τῷ Βυζαντίῳ, γενόμενος παρουσίᾳ τοῦ ἐν μεγαλοπρεπεῖ στάσει παρισταμένου πρεσβευτοῦ Ἐμμανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, ἐκφράζοντος διὰ τοῦ ἱλαροῦ τῆς ὄψεως ἣν ἔχει περὶ τῆς νίκης βεβαιότητα. Ὁρκίζονται δὲ ὅτι θὰ πολεμήσωσιν ἄχρις ἐσχάτων, ὅτι θὰ πέσωσι πάντες ἐπὶ τοῦ πεδίου ἢ θὰ νικήσωσι τὰς ἀγρίας τοῦ αὐτοκράτορος Βαβαρόσσα ἢ Ἐρυθροπῶγωνος ὀρδάς, — ὃν ἠγείται ὁ τῆς Μαγουντίας ἐπίσκοπος, ὁ κρατῶν ἀνὰ χεῖρας ξίφος ἀντὶ ποιμαντικῆς ράβδου —, κατὰ τὴν ἀξιωμαγιμόνετον ἐκείνην πολιορκίαν, ἐξ ἧς οἱ Ἀγκωνῖται ἐξῆλθον νικηταί, ἐνδοξον ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῶν ἀναγράφαντες σελίδα.

[. . . . .]

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ Π. ΣΟΥΤΣΟΥ
ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΦΙΕΙΝ
ΤΩΝ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΩΝ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ

Στις 19 'Ιουλίου 1864, ημέρα Κυριακή, δύο μήνες ύστερα από την ύψωση τῆς ἑλληνικῆς σημαίας στὰ νησιά τοῦ 'Ιονίου, οἱ πληρεξούσιοι τῆς 'Επτανήσου φθάνουν στήν πρωτεύουσα.

'Ο λαός τῶν 'Αθηνῶν καί τοῦ Πειραιῶς δέχθηκε μέ θερμές ἐκδηλώσεις τοὺς ἐκπροσώπους τῶν ἀδελφῶν 'Επτανησίων. 'Ἦταν ἡ πρώτη φορά ἀπό τὴν ἴδρυσή τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους πού ἓνα μέρος ἀπὸ τοὺς ἀλύτρωτους ἀδελφούς μας ἐνωτόταν μέ τὴν μητέρα 'Ελλάδα.

Τὰ ἔθνικα ὄνειρα ἀρχισαν νὰ γίνωνται πραγματικότητα, γι' αὐτὸ ὁ ἐνθουσιασμός ἦταν ἀνυπέροβλητος.

'Ἡ ἐφημερὶς « Παλιγγενεσία »¹ γράφει σχετικὰ:

« Ἡ τελετὴ τῆς ὑποδοχῆς ἐγένετο ἐπισημοτέρα ἢ ὅσον ἐλπίζετο ἦτο δὲ τοιαύτη ὅταν δικαίως ἀνόμασαν πολλοὶ βασιλικὴν ὑποδοχὴν. Ὁ λαός τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν 'Αθηνῶν ἀπέδειξε τρανώτατα τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἀγαλλίασιν αὐτοῦ ἀσπαζόμενος εἰς τὸ πρόσωπον τῶν πληρεξουσίων ὀλόκληρον τὴν 'Επτανήσον, ἧς τὴν ἑνωσὶν ἐθεώρησεν πρόδρομον καὶ προάγγελον τῆς Πανελληνίου ἑνώσεως, ἧς τὴν ἐπιτέλεσιν εἶχεται καὶ ἐργάζεται καὶ προσδοκᾷ νὰ ἴδῃ μετ' οὐ πολὺν χρόνον καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας Γεωργίου Α' ».

Μία ἄλλη ἐφημερὶς τῆς ἐποχῆς, ἡ « Αὐγή »², περιγράφει ὡς ἑξῆς τὸ λαμπρὸ γεγονός:

« Ἐφθασαν εἰς τὰς 'Αθήνας. Ἡ πλατεῖα Ὀμονοίας ἐδέχθη πρώτη τὴν νέαν ἐπικράτειαν. . . μεθ' ὃ ἀπήλθεν ἐκεῖθεν διὰ τῆς ὁδοῦ Σταδίου, τῆς πλατείας Συντάγματος καὶ τῆς Ἐρμαϊκῆς ὁδοῦ εἰς τὸν ναὸν τῆς Μητροπόλεως ὅπου ἐτελέσθη λαμπρὰ δοξολογία, βρῖθοντος τοῦ ναοῦ ὑπὸ λαοῦ. Ἀκολού-

1. 'Εφημερὶς « Παλιγγενεσία », Δευτέρα 20 'Ιουλίου 1864. 'Αθήναι, ἀρ. 443.

2. 'Εφημερὶς « Αὐγή », 'Αθήναι, 20 'Ιουλίου 1864.

θως, ἦτοι μετὰ τὴν ἐκφώνησιν λαμπροῦ λόγου ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ Π. Σούτσου¹, ἕκαστος ἀπῆλθεν εἰς τὰ ἴδια.

Τὸν λόγο αὐτό, πού ἡ «μεγαλόφωνον νεολαία τῶν Ἀθηνῶν»² εἶχε ἀναθέσει στὸν Π. Σούτσο νὰ ἐκφωνήσῃ, βρῆκα σ' ἓνα μικρὸ φυλλάδιο καὶ θεώρησα σκόπιμο νὰ τὸν δημοσιεύσω καὶ ἐγώ. Τὸ φυλλάδιο αὐτὸ εἶναι τυπωμένο στὸ τυπογραφεῖο Νικήτα Γ. Πασσάρη στὴν Ἀθήνα στὰ 1864.

Μὲ πολλὴ ἀγάπη γιὰ τὰ Ἐπτάνησα, ὁ ποιητὴς μίλησε ξεπερνῶντας μὲ γρηγοράδα τὴν ἱστορία τῶν νήσων, τονίζοντας ἰδιαίτερα τὴν μὲ κάθε τρόπο συμμετοχὴ τῶν Ἐπτανησίων στοὺς ἀγῶνες τῆς φυλῆς.

Στὴν ἀρχὴ τῆς διμιλίας του, γιὰ νὰ δείξῃ τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν τῶν Ἰονίων νήσων, ἀναφέρεται στὴν γνωστὴ περικοπὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Ναπολέοντα πρὸς τὸ Διευθυντήριον στίς 16 Ἰουλίου 1797³.

«Ἡ Κέρκυρα, Ζάκυνθος καὶ Κεφαλληνία εἶναι δι' ἡμᾶς μᾶλλον διαφέροντα ἢ ἅπαντα ὁμοῦ ἢ Ἰταλία. Νομίζω ὅτι, ἐὰν ἀναγκασθῶμεν νὰ ἐκλέξωμεν, συμφέρει ἡμῖν ν' ἀποδώσωμεν τὴν Ἰταλίαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, νὰ τηρήσωμεν δὲ τὰς τέσσαρας νήσους, αἵτινες ἔσονται πηγὴ πλοῦτου καὶ εὐμερίας διὰ τὸ ἡμέτερον ἐμπόριον».

Συνεχίζει ἀναφέροντας τοὺς σημαντικώτερους καὶ ἀποφασιστικώτερους γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἐπτανήσου σταθμούς, δηλ. τὴν ἴδρυση τοῦ ἀνεξαρτήτου κράτους τῶν Ἰονίων νήσων στὰ 1815⁴, τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴ τῶν κατοίκων τῶν νήσων στὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα στὰ 1821⁵ καὶ τὸ λαμπρὸν

1. Ὁ ποιητὴς Π. Σούτσος, ἀδελφὸς τοῦ ἀγωνιστῆ καὶ πολιτικοῦ Ἀλ. Σούτσου καὶ τοῦ Δημ. Σούτσου, γεννήθηκε στὰ 1806. Ἐφοίτησε εἰς τὴν σχολὴν τῆς Χίου, εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῶν Παρισίων καὶ Παταβίου. Εἰς Παρισίους ἐδημοσίευσεν γαλλιστὶ τὴν ποιητικὴν συλλογὴν «Odes d'un Jeune Grec». Βραδύτερον εἰς Κρουστάνδην συνέθεσε τὸ δράμα του «Ὀδοιπὸρος». Τὸ 1833 ἐδημοσίευσεν τὸ πολιτικοφιλοσοφικὸ μυθιστόρημα «Λέανδρος» καὶ τὸ 1835 τὴν ποιητικὴν συλλογὴν «Κιθάρρα». Τὸ 1839 ἔγραψε τὸ δράμα «Μεσσίας» καὶ τὴν τραγωδίαν «Εὐθύμιος Βλαχάβας», τὸ δὲ 1842 τὸ δράμα «Ἄγνωστος καὶ Καραϊσκος». Ἐξέδωκε τὰς ἐφημερίδας «Ἥλιος», «Ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλάς», «Ἐνωσις». Εἰς τὴν μελέτην του «Νέα Σχολή» ἐξέθεσε τὰς περὶ γλώσσης καὶ ποιήσεως σκέψεις του. Συνέγραψε καὶ μυθιστόρημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Χριστίνα». Διετέλεσε δημόσιος ὑπάλληλος, νομάρχης καὶ γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας.

2. Τὸ ἀναφέρει σ' ἓνα σημεῖο τοῦ λόγου πού ἀκολουθεῖ.

3. Βλ. Γεωργίου Ε. Μαυρογιάννη, Ἱστορία τῶν Ἰονίων νήσων, τόμ. Α', Ἀθήναι 1889.

4. Βλ. Ἀνδρέα Μ. Ἰδρωμένου, Ὁ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ἀγὼν τῶν Ἐπτανήσων, Κέρκυρα 1889. Γεωργίου Ε. Μαυρογιάννη, Ἱστορία τῶν Ἰονίων νήσων, Ἀθήναι 1889, τόμ. Β'. Παν. Χιώτου, Ἱστορία τοῦ Ἰονίου Κράτους ἀπὸ τῆς συστάσεως μέχρι τῆς Ἐνώσεως, τόμ. Α', Ζάκυνθος 1874.

5. Βλ. Παν. Χιώτου, Ἱστορία τοῦ Ἰονίου Κράτους ἀπὸ τῆς συστάσεως

ἐπίτευγμα τῆς Ἑνώσεως στὰ 1864, πὺ πραγματοποιήθηκε ὕστερα ἀπὸ πολύχρονη πεισματική προσπάθεια.

Χαρακτηριστικά εἶναι ὅσα λέγει γιὰ τὴν προσπάθεια αὐτή:

«... (οἱ Ἑπτανήσιοι) ἐπὶ τριάκοντα καὶ τέσσαρας ἑνιαυτούς, ἀνέτρεψαν συνθήκας Βασιλέων καὶ μετέτρεψαν τὴν ἀμετάτρεπτον Ἀγγλίαν ... ἐπὶ σκοπέλοι πρὸς ὠκεανὸν ἀνθιστάμενοι, ἔστρεψαν τὸν ροῦν τοῦ Ὠκεανοῦ».

Οἱ Ἑπτανήσιοι στοὺς ἀγῶνες αὐτοὺς πηγὴ ἀπὸ ὅπου ἀντιλοῦσαν θάρρος καὶ τόλμη εἶχαν τοὺς «ὀλόσαρκους καὶ σχεδὸν ὀμιλοῦντας» Ἀγίους των. Ἀχώριστες ἦσαν γι' αὐτοὺς οἱ δύο ἔννοιες πίστις καὶ πατρίς.

Στὴν συνέχεια τοῦ λόγου του ὁ ποιητὴς παρουσιάζει χρονολογικὰ πλέον τὸ διάγραμμα τῆς ἱστορίας τῶν νήσων, ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς Ἑνώσεως.

Στὰ Ἐπτάνησα κατέφυγαν, μετὰ τὴν πτώση τῆς Πόλης, ἐπιφανεῖς οἰκογένειες καὶ συνέχισαν ἐκεῖ τὴν ἑλληνικὴ βυζαντινὴ παράδοση.

Διαπρεπεῖς λόγιοι βρῆκαν στὰ νησιὰ καταφύγιο γιὰ νὰ ἐξακολουθήσουν τὴν πνευματικὴ τους δημιουργία, ὅπως ὁ Γεώργιος Φραντζῆς¹, ἐνῶ ἄλλοι ἀφοῦ ἠρέμησαν καὶ «ἔλαβον τὰ ἐφόδια τῆς πορείας των», προχώρησαν στὴν Δύση, μεταλαμπαδεύται τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Σπουδαῖος ἦταν λοιπὸν ὁ ρόλος τῆς Ἐπτανήσου τὴν κρίσιμη γιὰ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ ἐκείνη ἐποχὴ, πὺ ἀπολίτιστοι κατακτηταὶ ἔπαιρναν τὴν μιὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλλη τὶς ἑλληνικὲς πόλεις. Ἡ κατακτητικὴ διάθεση τῶν Τούρκων, πὺ ἔγιναν κύριοι τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ ἐδαφῶν, Λέσβου, Ἐύβοίας, Πάρου, Ἰου, Σκύρου, Νάξου, Τήνου, Κύπρου, Μεθώνης², ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ τὰ Ἐπτάνησα ἔχανε τὴν δύναμή της καὶ γινόταν ἀνήμεροη νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς ὑπερασπιστὰς τῶν νήσων. Σὰν χαρακτηριστικὸ τῆς φοβίας τους, ὁ Π. Σοῦτσος ἀναφέρει τὴν περιέργη δοξασία, ὅτι δηλ. οἱ ὄρμοι τῆς Ἐπτανήσου εἶχαν μαγνητικὴ δύναμιν καὶ ἀπέσυρον τοὺς ἦλους τῶν Τουρκικῶν πλοίων καὶ αὐτὰ τότε ἐβυθίζοντο.

Δίπλα στὶς δυνάμεις τῆς Βενετίας οἱ Ἐπτανήσιοι πολέμησαν τοὺς Τούρκους καὶ διεκρίθησαν γιὰ τὶς ἡρωϊκὲς τους πράξεις, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι ὅσα πίστευαν οἱ Τούρκοι.

Γὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ Παν. Σοῦτσος στὴν ὀμιλία του ἀφιερώνει ἕνα μι-

---

μέχρι τῆς Ἑνώσεως», τόμ. Α', Ζάκυνθος 1874. Σπυρ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ. Α' - Β', Ἀθήναι 1888.

1. Βλ. Α. Α. Vasiliev, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, 324 - 1453, Ἀθήναι 1954. Κ. Σάθρα, Ἑλληνικὴ Φιλολογία, ἔκδοσις 1868.

2. Βλ. Γ. Φίνλεϋ, Ἱστορία τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἑνετοκρατίας στὴν Ἑλλάδα, Ἀθήναι 1958.

γάλο κομμάτι για να περιγράψει την γνωστή ναυμαχία της Ναυπάκτου, που έγινε στα 1571¹ και έγινε αφορμή να δείξουν οι Έπτανήσιοι την ναυτική τους αξία. Σ' όλες σχεδόν τις επιχειρήσεις των Ένετων κατά των Τούρκων έλαβον μέρος οι κάτοικοι των Ιονίων (κατάληψις Πρέβεζας, Κορώνης, Ζαργάτας, Παλαμηδίου, Πατρών, Αθηνών κ.ά.)².

Δέν είναι όμως μόνο τὸ πολεμικὸ πεδίο πὸν διεκρίθησαν οἱ Έπτανήσιοι, ἀλλὰ ἔχουν νὰ μᾶς παρουσιάσουν καὶ ἀξιολογώτατες μορφές στὸ πνευματικὸ πεδίο. Ξεχωριστὴ θέση ἀνάμεσα σ' αὐτὲς γιὰ τὸ ἔργο του καὶ τὴν ἐθνικὴ του δράση ἔχει ὁ Κερκυραῖος Εὐγ. Βούλγαρης³, γιὰ τὸν ὁποῖον ὁ ρήτωρ ἐπαινετικώτατα ὀμιλεῖ.

Σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο τῆς ὀμιλίας ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «Καὶ οὕτω, καθὼς ἐκ τοῦ Δουρλείου ἵππου ἐξῆλθον οἱ νικηταὶ τῶν Τρωαδιτῶν, ἐκ τῆς Έπτανήσου ἐξῆλθον οἱ νικηταὶ τῶν Όθωμανῶν». Έννοεῖ ὁ ποιητὴς τοὺς Έλληνας ἀγωνιστὰς, τὸν Θ. Κολοκοτρώνη, τὸν Νικηταρά, τὸν Ἀναγνωσταρά, τοὺς Πετμεζαίους, τοὺς Τζαβελαίους, τοὺς Μποτσαράους καὶ πλειάδα ἄλλων⁴, πού, παραμεινάντες γι' ἀρκετὸ χρόνο στὰ Έπτάνησα, ἔμαθαν τὴν στρατιωτικὴ τακτικὴ, χρησιμωτάτη στὴ μελλοντικὴ τους δράση, στὰ χρόνια τῆς Έλληνικῆς Έπαναστάσεως.

Πρὶν νὰ τελειώσῃ τὸ λόγο του καὶ νὰ ἐξάρῃ τὴν σημασίαν τῆς Ένώσεως, ὁ Π. Σοῦτσος ἀναφέρεται στὸ κίνημα τῆς Λευκάδος, «συνωμοσία» ὅπως τὸ ὀνομάζει, στὰ 1806 τοῦ Δημ. Παλαιοπούλου, μιλώντας γιὰ τοὺς μεμνημένους σ' αὐτὸ καὶ γιὰ τὰ ἀποτελέσματά του⁵.

Χαιρετίζει, στὴν συνέχεια τοῦ λόγου του, τὴν ἀρχαία Ἀθήνα καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τονίζει: «Ταῦτα τὰ μεγάλα ἔργα ἐγένοντο διότι εὐπίθεια ὑπῆρξεν ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἓνα τῆς πολιτείας ἄρχοντα».

Συνιστᾷ τὴν ἀπόλυτη ὁμόνοια ὄλων τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐκφράζει τὴν εὐχὴ νὰ ἐνωθοῦν ὅλοι οἱ ἀλύτρωτοι ἀδελφοί, προτείνει νὰ δοθῇ ψήφισμα στὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση, πὸν νὰ ἀναφέρῃ τὶς θυσίες τους καὶ νὰ ζητᾷ ἀπὸ τὶς μεγάλες δυνάμεις νὰ ἀναθεωρήσουν τὶς ἀπόψεις τους γιὰ τὰ ἑλληνικὰ δίκαια, ἐκφράζοντας τὴν πεποίθησιν ὅτι στὸ τέλος οἱ Ἕλληνες θὰ ἐπιτύ-

1. Στὸ κείμενο ἐκ τυπογραφικῆς μᾶλλον ἀβλεψίας ἔχει γραφῆ 1561.

2. Βλ. Ἐρμάνου Λούντζη, Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Έπτανήσου ἐπὶ Ένετων, Ἀθῆναι 1856. Γ. Φίλινεϋ, Ἱστορία τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ένετοκρατίας στὴν Ἑλλάδα, Ἀθῆναι 1958.

3. Βλ. Κων. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἐν Ἀθήναις 1868.

4. Βλ. Παν. Χιῶτου, Ἱστορία Ἰονίου Κράτους, ἐνθ' ἄν.

5. Βλ. E. L. u n z i, Republica settinsulare, Bologna 1863. Γερ. Μαυρογιάννη, Ἱστορία τῶν Ἰονίων Νήσων, Ἀθῆναι 1889. Σπυρ. Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορία Ἀλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλή, Ἀθῆναι 1895.

χουν και ὄχι «διὰ τοῦ καρυοφόλλου», ἀλλὰ «διὰ τοῦ διαβήτου τοῦ ὀρθοῦ λόγου». Δείχνει τέλος τὴν ἀπόλυτη ἱκανοποίησίν του γιὰ τὴν εἰρηνικὴ καταληψὴ τῆς Ἑπτανήσου καὶ ἐλπίζει στὴν εἰρηνικὴ δικαίωση τῶν πόθων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐξόδου του στὸν Ὀλυμπο, τὴν Πίνδο, τὸν Ἄθωνα καὶ τὴν Ἴδην.

Σήμερα, πὺν πέρασαν 100 χρόνια ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη πὺν ὁ Π. Σοῦτσος μίλησε χαιρετίζοντας τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ἑπτανήσου, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ὄνειρο τοῦ ποιητῆ ἐγίνε πραγματικότητα. Χύθηκαν ὁμως ποταμοὶ αἵματος καὶ χρειάσθηκε ἀνεξάντλητη προσπάθεια γι' αὐτό.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΣΟΥΤΣΟΥ
ΛΟΓΟΣ
ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ Τῆ 19 ΙΟΥΛΙΟΥ 1864,
ΕΙΣ ΤΟ
ΠΡΟΑΓΑΙΟΝ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΦΙΕΙΝ
ΤΩΝ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΩΝ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ

Ἄν ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῶν θαλασσίων ἀβύσσων ἐδύνατο ν' ἀποσπασθῆ, ἀπεσπᾶτο καὶ ἠσπάζετο ἐκάστην τῶν φιλτάτων θυγατέρων της, τὴν Κέρκυραν, τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Ζάκυνθον, τὴν Λευκάδα, τὴν Ἰθάκην τοὺς Παξοὺς καὶ τὰ Κόθηρα.

Ἡ Ἑλλὰς πανηγυρίζουσα σήμερον τοιαύτην τιμαλφῆ κτήσιν, προφέρει τὸν λόγον τοῦ Ναπολέοντος Πρώτου «Ἡ Ἑπτάνησος διὰ τὴν θέσιν της ἐστὶ πολυτιμότερα τῆς Ἰταλίας αὐτῆς».

Μήτηρ καὶ θυγατέρες ἠγμωλοτίσθησαν ἀλλ' ἡ μήτηρ εἰς ἀγορὰν ἐνὸς κράτους, αἱ δὲ θυγατέρες εἰς ἀγορὰν ἄλλου κράτους ἐπωλήθησαν μετὰ περίοδον χρόνου ἐλυτρώθησαν καὶ σήμερον ὦ τῆς ἀγαλλιᾶσεως! συνασπάζονται καὶ συνεννοῦνται μετὰ δακρύων γλυκυθύμων.

ὦ Ἕλληνες! Ἴδου οἱ παῖδες τῆς Ἑπτανήσου, οἵτινες τὸ ἔτος 1815 στηρίζοντες πολιτείαν αὐτόνομον καὶ συνταγματικὴν, ὑπέστησαν ἐξορίας εἰς Ἐνετίαν καὶ Παταύιον ὅτε δὲ ὁ ἑλληνικὸς ἐξεργάγῃ ἀγὼν, οἱ μὲν εἰς τὰς δημεύσεις παραιτοῦντες περιουσίας πολυταλάντους, οἱ δὲ πυροβολοῦντες τὰς φρουράς, οἱ δὲ κολυμβῶντες ὡς λέοντες θαλάσσιοι, ἔτρεξαν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν Φοῖνικα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνακαισμοῦ πρῶτοι ἔστησαν εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Τουρκικῆς Λάλας· παρεκάθησαν δὲ εἰς ὅλας τὰς πολιορκίας τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου πευναλέοι, διψαλέοι καὶ γυμνητῖαι καὶ ἤρδευσαν διὰ τοῦ αἱματός των πᾶσαν τὴν χέρσον Ἑλλάδα ἐκ τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Πέτας

μέχρι τοῦ Καματεροῦ, τοῦ Χαΐδαρίου καὶ τῆς Ἀκροπόλεως, καθ' ὃν χρόνον αἱ γυναῖκες τῶν ἐξέφαινον ξαντὰ διὰ τὰς πληγὰς τῶν ἐν Μεσολογγίῳ ἡρώων καὶ οἱ πρόκριτοὶ τῶν μετεκόμιζον κοφίνους πλήρεις ἄρτων διὰ τοὺς μαχητὰς τοῦ Βασιλαδίου, οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς τῶν, ὅτε κατὰ τὰς Ἐχινάδας νήσους ἐμάχοντο τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, προσηύχοντο καὶ ὕφουν τὰς χεῖρας ὡς τὸ πάλαι ἀπ' Αἰγίνης οἱ Αἰακίδαι πρὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας.

Ἰδοῦ, ὦ Ἕλληνες! οἱ παῖδες τῆς Ἑπτανήσου, οἵτινες ἅμα ἢ Ἑλλάς ἀνέκτησε τὴν αὐτονομίαν τῆς ἐξέχυσαν ἕναν λόγον, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν εἰς τὰ ἐκπεπληγμένα κύματα τοῦ Ἀδρίου καὶ κραυγάζοντες «Ζήτω ἢ ἔνωσις τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος» ἐπὶ τριάκοντα καὶ τέσσαρας ἔνιαυτούς, ἀνέτρεψαν συνθήκας βασιλέων καὶ μετέτρεψαν τὴν ἀμετάτρεπτον Ἀγγλίαν ἥτις εἰς τὴν ἰσχὸν αὐτῆς παριστᾷ οὐχὶ κράτος, ἀλλ' ἐν τῶν μεγάλων στοιχείων τῆς φύσεως . . . ἐνιαῖον φαινόμενον! ἐπτά σκόπελοι πρὸς ὠκεανὸν ἀνθιστάμενοι, ἔστρεψαν τὸν ροῦν τοῦ ὠκεανοῦ.

Ὁ Θεὸς ὡς φαίνεται προώρισε τοὺς Ἑπτανησίους διὰ μεγάλην ἀποστολήν· ἐπεμψε πρὸ πολλοῦ χρόνου εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας νήσους τῶν ὀλοσάρκους καὶ σχεδὸν ὁμιλοῦντας τὸν Ἅγιον Σπυρίδωνα, τὸν Ἅγιον Γεράσιμον καὶ τὸν Ἅγιον Διονύσιον, οἵτινες μετ' ἄλλων ἱερῶν ἐμπνεύσεως μεταδίδουσιν εἰς αὐτοὺς τὸ «μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος».

Ἀπώλεσαν τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας, ἀλλὰ διεφύλαξον τὰ φρούρια τῆς ἀπορρήτου τόλμης τῶν· ἀπώλεσαν τινὰς χειροκτίστους πέτρας, ἀλλὰ διεφύλαξαν τ' Ἀκροκεραυνεῖα ὄρη, ἔργα τῶν δακτύλων τοῦ Ὑψίστου.

Ἐκεῖθεν, ἐκεῖθεν καταβαίνει ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἐρχόμενος ἀπὸ τῆς Κρήτης, ὅθεν ἐνίκησε τὸν Ἀμουράτην καὶ τὸν Μωάμεθ, καὶ διερχόμενος τὴν παραθαλασσίαν τῆς Θεσπρωτίας κάθηται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Σελήνης ἀντικρὺ τῆς Κερκύρας· ἔχει δὲ γύρω του Κομνητὸν τὸν Ἀριανίτην ἄρχοντα τῆς Ἀργυροπολίχνης, καὶ Ἀνδρέαν τὸν Θωπιῶν ἄνακτα τῆς Χαονίας, καὶ Παῦλον καὶ Νικόλαον τοὺς Δουνεζίνας κυρίους τῶν ὄχθων τοῦ Δρύλωνος καὶ Λουκᾶν τὸν Ζαχαρίαν κυβερνήτην τῶν πέραν τοῦ Δρύλωνος, καὶ τὸν Στέφανον Ζερνοβίκον ἡγεμόνα τοῦ Μανροβοννίου, καὶ μετ' αὐτοῦ διαλέγεται περὶ ἐλευθερίας. Ἐνθουσιῶσι δὲ καὶ οἱ Ἀτιντᾶνες καὶ οἱ Κασσωπαῖοι καὶ οἱ Ἀθαμᾶνες καὶ οἱ Ὁρέστιοι καὶ οἱ Δρύοπες.

Κατὰ τὴν τελετὴν αὐτὴν, ὦ Ἕλληνες! τῆς Ἐνώσεως, προσκληθεὶς ὑπὸ τῆς μεγαλόφρονος τῶν Ἀθηῶν νεολαία, ἵνα λάβω τὸν λόγον, ἔρχομαι ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτῆς νὰ περιχρυσώσω τὴν ἄλυσιν τῆς ἐνώσεως καὶ πάντα κρῖνον τῆς διὰ μέγαλον ἀδάμαντος νὰ κοσμήσω, ἐξιστορῶν ἔργα τῶν Ἑπτανησίων, ἄγνωστα τοῖς πολλοῖς, ἔργα ἢ ἔθνωφελέστατα, ἢ δεικνύοντα τὸ ἑλληνικὸν αὐτῶν φρόνημα.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν δύο Ἀὐτοκρατοριῶν, τῆς ἐν Βυζαντίῳ τῶν Παλαιολόγων καὶ τῆς ἐν Τραπεζοῦντι τῶν Κομνηνῶν, πολλοὶ συγγενεῖς αὐτῶν,

πολλοὶ εὐπατριῖδαι, ὡς οἱ Φωκᾶδες, οἱ Μεταξάδες, οἱ Σκορδίλαι, οἱ Μελισσηνοί, οἱ Λογοθέται, ὁ Ἄλβανίτης, ὁ Ἰωάννης Ράλλης, οἱ Μουζάλαι, οἱ Μαμάλαι καὶ ἄλλοι, προσέφυγον εἰς τὴν Κέρκυραν, εἰς τὴν Κεφαλληνίαν καὶ εἰς τὴν Ζάκυνθον, ὡς πλωτῆρες φέροντες τὰς σημαίας δύο πλοίων ναυαγησάντων.

Ἡ Ἐπτάνησος ὑπῆρξε φάρος περιφανῆς τοῦ καταποντισθέντος Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Θωμᾶς Παλαιολόγος, ἀδελφὸς τοῦ μάρτυρος Ἀυτοκράτορος καὶ Δεσπότης τῆς Ἀχαΐας, ὅτε ὁ Μωάμεθ ἐγένετο κύριος τῶν Καλαμῶν, τῆς Μεσσηνίας, τῆς Κορώνης καὶ τοῦ Ἀβαρίνου, ἐγκατέλιπε τὴν Ἀχαΐαν καὶ προσέφυγεν εἰς τὴν Κέρκυραν.

Εἰς τὴν Λευκάδα προσέδραμεν ὁ Γεώργιος Φραντζῆς· εἰς τὴν Λευκάδα συνέγραψε τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ βίβλον καὶ λαβὼν μετὰ τῆς συμβίας αὐτοῦ Ἑλένης τὸ μοναχικὸν σχῆμα, εἰς τὴν Λευκάδα μετ' ἐκείνης ἐτελεύτησεν.

Ὅτε δὲ ἤρξατο καὶ τῶν λογίων Ἑλλήνων ἡ μετοικεσία εἰς τὴν Ἑσπερίαν Εὐρώπην, ἡ Ἐπτάνησος ὑπῆρξεν ὁ σταθμὸς τῶν ἑλληνικῶν Μουσῶν ἀπερχομένων πρὸς φωτισμὸν τοῦ κόσμου.

Διὰ τῆς Ἐπτανήσου διέβησαν καὶ εἰς τὴν Ἐπτάνησον ἐφησύχασαν ὀλίγον καὶ τὰ ἐφόδια τῆς πορείας των ἔλαβον παρ' αὐτῆς Ἰερώνυμος ὁ ἐκ Σπάρτης καὶ Ἀνδρόνικος ὁ Κάλλιστος, οἵτινες ἐγένοντο ἐν τῇ Γαλλίᾳ διδάσκαλοι Ἑλληνικῶν μαθημάτων.

Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, ὅστις ἐπὶ τεσσαρακονταετίαν ἐδίδαξε τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν εἰς πολλὰς Ἰταλικὰς πόλεις.

Καὶ ὁ Ἰωάννης Λάσκαρις, ὅστις εἰς Παρισίους ἵδρυσεν Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον.

Καὶ ὁ Γεώργιος Καλλέργης, ὅστις ἐδίδαξεν ἐν Ἐνετίᾳ τὰ Ἑλληνικὰ ἐγκύκλια μαθήματα.

Καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλιος, ὅστις συνέγραψεν Ἀνθολογίαν Ἑλληνικὴν πρὸς χρῆσιν τῶν Ἰταλῶν.

Καὶ Μάρκος ὁ Μουσοῦρος, ὅστις καθηγητὴς γενόμενος ἐν Πατανίῳ, σοφώτατος ἐκλήθη παρὰ τοῦ Ἑράσμου.

Καὶ Δημήτριος ὁ Μόσχος, ὅστις παρέδωκε τὰ πρῶτα μαθήματα τοῦ καλοῦ πεζοῦ καὶ ποιητικοῦ λόγου.

Καὶ Νικόλαος ὁ Σοφιανός, ὅστις ἐδημοσίευσεν τὸν πρῶτον Γεωγραφικὸν χάρτην τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ Ἐμμανουὴλ ὁ Ἀδραμησινὸς καὶ Νικόλαος ὁ Βλαστός ἀμφότεροι καθηγηταὶ καὶ συγγραφεῖς.

Αὐτοί, αὐτοὶ συνεπλήρωσαν τὸν φωτισμὸν τοῦ κόσμου, ὃν ἤρξαντο μὲν ὁ Μεθόδιος Μετοχίτης εἰσάγων εἰς τὴν Ἰταλίαν τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, ὁ Ἀπολλώνιος τὴν ζωγραφικὴν, ὁ Βουσκέτος τὴν γλυπτικὴν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν, καὶ ὁ Μοναχὸς Βαρλαάμ μετὰ Γεωργίου τοῦ Χρυσοκοκκίτου καὶ Αεον-

τίου τοῦ Πιλάτου τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τοὺς ποιητάς, ρήτορας καὶ ἱστορικοὺς τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐπεξέτειναν δὲ Ἰσαὰκ ὁ Ἀργύριος, Δημήτριος ὁ Κυδωνιεύς καὶ Ἐμμανουὴλ ὁ Χρυσολογῆς, ἐλθόντες εἰς Ἐνετίαν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Παλαιολόγου τῷ ἔτει 1400 καὶ κατόπιν Ἰωάννης ὁ Ἀργυρόπουλος καὶ Θεόδωρος ὁ Γαζῆς, ὅτε ἡ Θεσσαλονικὴ τῷ ἔτει 1430 ἠττήθη καὶ ἐπὶ τέλους, ὁ Γεώργιος Γεμιστός καὶ Ἰωάννης ὁ Βησσαρίων καὶ Δημήτριος ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅτε ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἦλθεν εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Φεραρίας τῷ ἔτει 1449· οὕτως ἡ Ἐπτανήσος συνέδραμε τὸν Ἑλληνικὸν Ἔσπερον, ὅτε αὐτὸς ἤραπτε τοὺς λύχνους εἰς τὸν ἐσκοτισμένον οὐρανὸν τῆς Εὐρώπης.

Ἡ Ἐπτανήσος ὑπὸ πολλῶν κατοικουμένη μεγαθύμων Ἑλλήνων, ἔχουσα ἴδιον ναυτικὸν πολὺ καὶ ἡσκημένον, καὶ ἔχουσα εἰς Κέρκυραν τὸ νεώριον τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας ὑπῆρξεν ὁ τρόμος τῶν Μωαμεθανῶν.

Ἀπαντες οἱ Σουλτάνοι ἐθεώρησαν τὰς Ἰονίους νήσους ὡς ὑποβρυχίους κρατῆρας ἐξεμοῦντας πῦρ καὶ πυρπολοῦντας τὰς τρόπεις τῶν πλοίων· κοινὸς δὲ ἦτο ὁ λόγος παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ὅτι οἱ ὄρμοι τῆς Ἐπτανήσου εἶχον μαγνητικὴν δύναμιν καὶ ἀπέσυρον τοὺς ἤλους τῶν πλοίων καὶ τὰ πλοῖα ἠροίγοντο.

Μωάμεθ ὁ δεῦτερος ἐξεπόρθησε τῷ ἔτει 1461 τὴν Λέσβον καὶ τὸν Γενοῦτιν ἡγεμόνα τῆς Νικόλαον Κατελούζιον παραδοθέντα καὶ φρενοβλαβήσαντα ἐκ τῶν βασανιστηρίων ἀπηγχόνησεν· ἔσχισε δὲ διὰ πρίονος τῷ ἔτει 1470 τὸν Ἐρικὸν φρούραρχον τῆς Ἐνετίας, ἐκπορθήσας τὴν Εὐβοίαν, ἀλλ' οὐδ' ὤνειροπόλησεν ἀπόβασιν κατὰ τῶν Ἰονίων νήσων.

Ὁ μετ' αὐτὸν Βεγιαζίτης ἠγείρει πυραμίδα ἐξ εἰκοσιπεντακισχιλίων κεφαλῶν Πελοποννησιακῶν κατὰ τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Ναύπακτον ἐξεπόρθησεν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ὑδάτων τῆς Ἐπτανήσου ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον μετὰ τρόμου.

Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Σουλεϊμάνης ἀφήρπασεν ἀπὸ τῶν Ἰπποτῶν τὴν Ρόδον καὶ διὰ τοῦ Βαρβαρούσου ναυάρχου του καὶ ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν τὴν Σύρον, τὴν Πάρον, τὴν Ἴον, τὴν Νάξον καὶ τὴν Τήνον. Ὑψώσας δὲ εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τὴν Τουρκίαν ἐμελέτησε τὴν ἐκπόρθησιν τῶν Ἰονίων νήσων, ἀλλ' ὅτε ἤκουσε ὅτι τριακόσια πλοῖα καὶ τεσσαράκοντα χιλιάδες ὄπλιτῶν τῆς Ἐπτανήσου καὶ γυναῖκες καὶ γέροντες καὶ παῖδες μετὰ λίθων εἰς χεῖρας τὸν περιέμενον, παρήτησε τοιαύτην κινδυνώδη ἐπιχείρησιν.

Ὁ Σελίμης, υἱὸς ἐκείνου, ἐγένετο κύριος τῆς Κύπρου, καὶ τριακοντακισχιλίους Κυπρίους ἔσφαξε· τότε, τότε οἱ Ἐπτανήσιοι ἠγέρθησαν πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ χυθέντος ἑλληνικοῦ αἵματος.

Μόλις ὁ συμμαχικὸς στόλος τῆς Ἐνετίας εἰς τὴν Κέρκυραν προσωρμίσθη συγκείμενος ὑπὸ ἐξήκοντα κατέργων Ἐνετικῶν, ὀκτῶ τριήρων Σικελιωτῶν, ἑκατὸν δώδεκα πλοίων Ἰσπανικῶν καὶ τριάκοντα Νεαπολιτικῶν καὶ κυβερνώμενος ὑπὸ τοῦ Δὸν Ἰωάννου τῆς Ἰσπανίας, ἀδελφοῦ τοῦ Καρόλου πέμπτου,

οἱ Ἑπτανήσιοι παρέσχον δώδεκα χιλιάδας ναυτῶν καὶ ἰσχυροποίησαν ἐξ Ἑνετικῶν κότεργα, τὰ μεγαλύτερα, καὶ πολλὰ τῶν ἄλλων διὰ πληρωμάτων ἀτρομήτων· εἴκοσι δὲ ἴδια πλοῖα μεγάλα ὤπλισαν κυβερνώμενα παρὰ τῶν γενναιοτέρων προκρίτων, ἐν οἷς διεκρίνοντο οἱ Λογοθέται τῆς Ζακύνθου.

Ἀνέτειλεν ἡ ἐβδόμη Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1571 ὅτε εἰς τὸν κόλπον τῆς Ναυπάκτου ἔνθα ἐλιμενίσθησαν τὰ πλοῖα τῆς Συμμαχίας, ἐρχόμενος ἐφάνη ὁ ναύαρχος τῶν Ὀθωμανῶν Πιάλης μετὰ στόλου συνισταμένου ἐκ διακοσίων ἐβδομήκοντα πλοίων· καὶ τὴν μὲν δεξιὰν πτέρυγα τῶν Ὀθωμανῶν ἐκυβέρενα ὁ ἀντιναύαρχος Σιττόκος, τὴν δὲ ἀριστερὰν ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀλγερίας Κουλούσατης.

Ὁ Δὸν Ἰωάννης ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ναυμαχίας καὶ πεντακόσια πλοῖα συνεπλάκησαν. Ὁ ναύαρχος τῶν Ὀθωμανῶν ἐφόρμησε κατὰ τοῦ ναύαρχου τῶν Χριστιανῶν, καὶ τότε δύο μὲν ὑποναυαρχίδες ἔδραμον πρὸς συνδρομὴν τοῦ Δὸν Ἰωάννου, ἐπτά δὲ τριήρεις πρὸς σωτηρίαν τοῦ Πιάλη, ἀλλ' οἱ Χριστιανοὶ ἐγένοντο κύριοι τῆς Ὀθωμανικῆς ναυαρχίδος καὶ διεμέλισαν τὸν Πιάλην· ὁ ὑποναύαρχος ὡσαύτως Σιττόκος πεσὼν εἰς τὴν θάλασσαν κατεκόπη τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τῶν Ἑπτανησίων, πληρουντῶν τὰ ἐξ Ἑνετικῶν κότεργα καὶ ἡ κεφαλὴ ἐκεῖνου ὑπὸ τῶν Ἑπτανησίων ἐπὶ λόγῃς ὑψώθη· ὁ δὲ ἡγεμὼν τῆς Ἀλγερίας Κουλούσατης μόλις μετὰ τριάκοντα νηῶν διεσώθη· ἡ ναυμαχία διήρκεσε ὥρας πέντε. Ὡς ξιφίαι φέροντες πρίονας καὶ διατέμνοντες τὰς φαλαίνας, τὰ Ἑνετικὰ κότεργα ἔνθα ἦσαν τὰ πληρώματα τῶν Ἑπτανησίων καὶ τὰ εἴκοσι πλοῖα τῆς Ἑπτανήσου, ἐδίωκον τὰ Ὀθωμανικὰ ὑπέπρυμνα σκάφη· διακόσια τεσσαράκοντα ἐξ αὐτῶν ἢ κατεποντίσθησαν ἢ συνετριβήσαν ἢ ἤχμαλτίσθησαν καὶ εἴκοσι πέντε χιλιάδες Ὀθωμανῶν ἐφθάρησαν.

Τῷ ἔτει 1684 ὡσαύτως ὁ Φραγγῖσκος Μοροζίνης, ἄγων εἴκοσι τέσσαρας τριήρεις Ἑνετικῶν, ἐξ μεγάλα κότεργα καὶ εἴκοσι ὀκτὼ μικρότερα σκάφη καὶ τινὰς ναῦς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ρώμης καὶ τοῦ Δουκὸς τῆς Ἑτρουρίας, ἀπεβιάσθη αἰφνης εἰς τὴν Λευκάδα· ὀκτακισχίλιοι Ἑπτανήσιοι ἔδραμον εἰς τὴν φωνὴν του, ὑπισχνουμένου τὴν ἀποδίωξιν τῶν Ὀθωμανῶν ἀπὸ τῆς Ἡπείρου, Πελοποννήσου καὶ Ἀττικῆς.

Τεθέντες ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτοῦ οἱ Ἑπτανήσιοι μετ' Ἑνετῶν ἐξεπόρθησαν πρῶτον τὴν Πρέβεζαν, εἶτα μετέβησαν εἰς τὴν Κορώνην, ἔνθα ἔδραμον πρὸς αὐτόν, τρισχίλιοι Λάκωνες φέροντες σφενδόνας, δρέπανα καὶ ρόπαλα· μετ' αὐτῶν νικήσαντες τὸν Σατράπην τοῦρκον τῆς Ναυπάκτου καὶ τὸν τῆς Τριπόλεως, ἤλωσαν τὴν Κορώνην καὶ τέσσαρα φρούρια ὀθωμανικὰ εἰς Ζαρνάταν Λακωνίας, ἐγεγρήντα πρὸ μικροῦ παρὰ τοῦ Ἀχμέδ Κυπριλῆ, καὶ τὸν Ἀβαρίνον καὶ τὴν Μεθώνην· ὅτε δὲ ἔξω τοῦ Ἄργους κατετρόπωσαν καὶ τὸν σταλέντα στρατάρχην τῶν Ὀθωμανῶν, ἐγένοντο κύριοι καὶ τοῦ Παλαμιδίου καὶ τῶν Πατρῶν καὶ ἀπηλευθέρωσαν ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον.

Οἱ Ἑπτανήσιοι τότε μετὰ πολλῶν Πελοποννησίων ἔφερον τὸν Μοροζί-

νην και τους 'Ενετους εις Πειραιᾶ· ἐκεῖ ἔδραμον οἱ πρόκριτοι τῶν 'Αθηναίων Δημήτριος και Πέτρος Γασπάρες, Σπυρίδων Περούδης και 'Αργυρός Βερνάλης ἀγγέλοντες ὅτι οἱ 'Οθωμανοὶ ἐκλείσθησαν εἰς τὴν 'Ακρόπολιν και τότε εἰσῆλθον οἱ 'Επτανήσιοι και οἱ Πελοποννήσιοι εἰς τὰς 'Αθήνας και τὴν 'Ακρόπολιν μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπηλευθέρωσαν και ἴσως ἐνταῦθα ἐδόξασαν τὸν Θεόν, ἔνθα δοξάζομεν αὐτὸν σήμερον διὰ τὴν ἔνωσιν τῆς 'Επτανήσου μετὰ τῆς 'Ελλάδος· ἐκ ταύτης τῆς νίκης ὠφεληθεὶς ὁ Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ 'Απορρητῶν ἐπεραίωσε τὴν ἐν Καρλοβίκῃ συνθήκην, καθ' ἣν περιώρισε τὴν 'Οθωμανικὴν τυραννίαν και πολλὰ προνόμια ἔδωκε τοῖς 'Ελλησι.

Κατὰ τὴν λήξιν τοῦ 18ου αἰῶνος παρέσχεν ἡ 'Επτάνησος και ἄλλην συνδρομὴν εἰς τὴν 'Ελλάδα.

Μετὰ τὴν μετοικεσίαν τῶν λογίων εἰς τὴν Ἐδρῶπην, τρεῖς ὑπῆρξαν αἱ πρῶτοι σχολαὶ τῆς 'Ελλάδος αἱ διατηρήσασαι ὡς Παρθένου 'Εστιάδες τὸ ἅγιον πῦρ τῆς ἐλευθερίας· ἡ πρώτη και ἡ ἀρχαιοτάτη ἡ ἐν τῷ Φαναρίῳ, ἡ ἀνιδρυθεῖσα ἔπειτα παρὰ τοῦ 'Εμμανουὴλ Καστοριανοῦ τῷ ἔτει 1684 και ὀκτῶ λαβοῦσα ἔδρας· ἡ δευτέρα ἡ τῆς Πάτμου, ἐν ἣ ἐδίδαξαν Γεράσιμος ὁ Κρής, ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Μακάριος και ὁ εὐγλωττος Δανιὴλ ὁ Κεραμεύς· ἡ τρίτη δὲ ἡ ἐν 'Ιωαννίνοις ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ φιλογενοῦς Γκιούμα. Πρῶτος αὐτῆς σχολάρχης ὑπῆρξε Μακρῆς ὁ Βησσαρίων· διεδέχθησαν δὲ αὐτὸν Γεώργιος ὁ Σουγδουρῆς, Μεθόδιος ὁ 'Ανθρακίτης και ὁ ἑλληνόμουσος και σοφὸς Μπαλλάνος.

Μαθητὴς τοῦ 'Ανθρακίτου και τοῦ Μπαλλάνου ὑπῆρξεν ὁ Κερκυραῖος Εὐγένιος Βούλγαρης, ὅστις, λαβὼν νοῦν διαναγέστατον, κρίσιν βαθυτάτην και μνήμην τεραστίαν, ἐξεπαιδεύθη και πολλὰ ἐξέμαθεν εἰς Παταῦιον. Προσκληθεὶς ἔπειτα παρὰ τῶν φιλομούσων Μαρουσῶν εἰς τὴν σχολὴν τῶν 'Ιωαννίνων, εἶτα μεταβάς εἰς Κοζάνην, πολίχνιον τῆς Μακεδονίας, ἔπειτα ἰδρῦσας μετὰ Νεοφύτου τοῦ Κασοκαλυβίτου και Παναγιώτου τοῦ Παλαμᾶ τὴν 'Αθωνίδα Σχολὴν, συνδρομῇ Σαμονῆλ τοῦ Πατριάρχου και τῶν ἡγεμόνων τοῦ Φαναρίου, εἰσήγαγεν εἰς τὴν 'Ελλάδα τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Οὐολφίου και τὰς θεωρίας τοῦ Λευκίου και τοῦ Λεϊβνιτίου και τοὺς κριτικοὺς κανόνας τῶν 'Ελλήνων συγγραφέων και ποιητῶν· ἐξ αὐτῶν τῶν σχολῶν διακόσιοι διδάσκαλοι και πλείονες ἐξελθόντες μετέδωκαν τὸ φῶς τῆς παιδείας κατὰ πᾶσαν τὴν 'Ελλάδα, καθὼς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς 'Αναστάσεως τοῦ Κυρίου ὀλίγοι λαμπαδοφόροι Χριστιανοὶ πλησιάζοντες τοὺς ἀναμμένους αὐτῶν κηροὺς εἰς τοὺς ἀνεπάρκους τῶν ἄλλων Χριστιανῶν, και ὄλους ἀνάπτοντες φωτίζουσι σύμπαντα τὸν ναόν.

Εἰς τὴν 'Επτάνησον ὡσαύτως, ὅπου ὠργανώθησαν τὰ 'Ελληνικὰ τάγματα τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ἐδιδάχθησαν τὴν τακτικὴν και ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, και ὁ Νικηταρᾶς, και ὁ 'Αναγνωσταρᾶς, και ὁ Χρυσοσπάθης, και ὁ 'Αλεξάνδης Βλαχόπουλος, και ἐξ μέλη τῆς ἡρωϊκῆς οἰκογενείας τῶν

Πετμεζαίων μετὰ τεσσαράκοντα ἐγχωρίων τῶν Σοδανῶν, καὶ ὁ Περραιβός, καὶ ὁ Γεώργιος Διάκος καὶ ὁ Λάμπρος Βεΐκος, καὶ ὁ Δαγκλῆς, καὶ δύο Τζαβέλλαι, καὶ δύο Βοτσάρεις καὶ πολλοὶ ἄλλοι στρατηγοὶ τῆς Ἑλλάδος· καὶ οὕτω, καθὼς ἐκ τοῦ Δουρείου ἵππου ἐξῆλθον οἱ νικηταὶ τῶν Τρωαδιτῶν, ἐκ τῆς Ἑπτανήσου ἐξῆλθον οἱ νικηταὶ τῶν Ὀθωμανῶν. Τῷ ἔτει 1806 ὡσαύτως εἰς τὴν Λευκάδα ἐξυφάνθη συνωμοσία Ἑλληνική, σκοπὸν ἔχουσα τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους παρὰ τοῦ Δημητρίου Παλαιοπούλου, ἐνωθέντος μετὰ πολλῶν προκοίτων τῆς Κερκύρας, τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου. Ἦλθον εἰς τὴν Λευκάδα πρὸς διάσκεψιν οἱ ἀρματοῦλοι τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἡπείρου.

Ἦλθεν ὁ Κατσαντώνης, μικρὸς μὲν τὸ σῶμα, ἀλλὰ μαχητής· ἦλθεν ὁ Δίπλας ἀρματοῦλός λεπτόσφυρος καὶ πελώριος· ἦλθεν ὁ Σκυλλοδήμος διαφυγὼν τὸ δεσμοτήριον τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ καὶ εἰς τὰς χεῖρας ἔφερεν ἀλύσεις καὶ ποδακάκην εἰς τὰς πτέρνας· ἦλθεν ὁ Στέργιος τοῦ Ὀλύμπου, ὅστις ἔκραζεν «ἐν ὄσῳ ἔχει χιόνας ὁ Ὀλυμπος Τούρκους ὁ Στέργιος δὲν προσκυνάει»· ἦλθεν ὁ Διάκος ὅστις ἔκραξε πρὸς τὸν Βεληγγέκον, ὅτι «Βεζίρην ἔχει τὸ σπαθί, Πασσᾶν τὸ καρνοφύλλι»· ἦλθεν ὁ ἀρματοῦλός παπᾶς Εὐθύμιος ὁ Βλαχάβας φέρων γένεια μακρὰ καὶ σοβαρὸν τὸ βᾶδισμα· ἦλθεν ὁ Νικοτσάρας ὅστις διὰ τῆς δαμασκηνῆς μαχαίρας του ἔκοψε τὴν ἄλυσιν τὴν συγκρατοῦσαν τὴν γέφυραν τοῦ Στρώμονος καὶ τοὺς Τούρκους ἐξέφυγε.

Συνελεύσεως δὲ γενομένης καὶ παρεστῶτος τοῦ φιλοπάτριδος καὶ μεγαλοπράγμονος Μητροπολίτου Ἀρτης Ἰγνατίου τοῦ ἐν Πίση ἀποθανόντος, οἱ ἀρματοῦλοι ἐπὶ τοῦ Εὐδαγγελίου ὤμοσαν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ὤρισαν τὸ ἐρχόμενον ἔαρ χρόνον τῆς πράξεως, τόπον δὲ τῆς ἐκρήξεως τὸ Καστρίον παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ὀλύμπου κείμενον· τὸ δὲ ταμεῖον τῆς ἐπαναστάσεως ἐπλοῦνισαν τοῦ μεγαλοφροῦς Ἰωάννου Καποδιστρίου οἱ ἐν Κερκύρα ἀδελφοὶ Βιάρος καὶ Αὔγουστινος, ὁ Ἀντώνιος Κουερίνης, ὁ Διονύσιος Ρώμας, ὁ Καῖσαρ Λογοθέτης τῆς Ζακύνθου καὶ οἱ Ἄρνινος καὶ Μεταξάδες τῆς Κεφαλληνίας καὶ ἄλλοι.

Προδοθείσης ὁμως τῆς συνωμοσίας ὑπὸ τινος Δηλιγιαννάκου προεστῶτος τοῦ Μετσόβου εἰς τὸν Ἀλῆ Πασσᾶν, ἔδραμεν αὐτὸς εἰς τὴν Λευκάδα μετὰ στρατοῦ ἐκ τῆς Πρεβεζῆς, ὅτε ὁ τσοῦτα ἔργα ὑπὲρ Ἑλλάδος πράξας μετὰ τοῦ Γερμανοῦ καὶ Ζαήμη καὶ Λόντου Ἰωάννης Βλασσόπουλος ὁ ἐξ Ἰθάκης ἀπεκώλισε τὸν Ἀλῆν ἐν ὀνόματι τῆς Ρωσίας, καὶ παριστῶν στόλον ρωσικὸν ἤδη ἐρχόμενον εἰς Λευκάδα.

Φίλτατοι Ἑπτανήσιοι! Περαινῶ τὸν λόγον ἀπευθυνόμενος πρὸς ὑμᾶς· ὑψώσατε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν ταύτην· ἐκτείνατε αὐτοὺς ἔπειτα ἐντεῦθεν πρὸς τὰς Ἀθήνας μέχρι τῆς Ἐλευσίνος. Ὁ μέγας Περικλῆς μετὰ τὸν Περσικὸν πόλεμον, καθιστῶν τὰς Ἀθήνας μητρόπολιν τῶν Ἑλλήνων, ἐκαλλώπισε αὐτὴν καὶ τὰ περίξ διὰ ναῶν πολυταλάντων, καὶ συλλέξας

λίθον, χαλκόν, ἑλέφαντα, χρυσόν, ἔβεννον καὶ κυπάρισσον καὶ συναγαγὼν τοὺς ταῦτα πάντα κατεργαζομένους λιθουργούς, χαλκοτόπους, χρυσοῦ μαλακτῆρας, ἑλέφαντος τέκτονας, ποιικιλτὰς καὶ τορνευτάς, ἀνύψωσεν ἔργα σώζοντα μέχρι τῆς σήμερον ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ἀγῆρατον ψυχὴν. Καὶ τὸν μὲν Ἑκατόμπεδον Παρθενῶνα Καλλικράτης καὶ Ἰκτίνος εἰργάσθησαν, τὸ δὲ τῆς θεᾶς χρυσοῦν ἔδος Φειδίας ἐδημιούργησεν, τὰ δ' ἐν Ἑλευσίνι τελεστήρια Κόρυβος καὶ Μεταγένης ὁ Εὐστιος ᾠκοδόμησαν, τὸ δὲ Μακρὸν Τεῖχος Καλλικράτης εἰργολάβησε, τὰ δὲ Προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως, Μνησικλῆς ἐξεργάσατο καὶ τὸ πολυάνδρον καὶ τὸ πολύστυλον Ὠδεῖον καὶ τὰ λοιπὰ ὑπερήφανα καὶ ἀμίμητα ἔργα μεγάλοι καλλιτέχναι καὶ ἀρχιτέκτονες ἐποίησαν. Καὶ τότε ὁ Περικλῆς ψήφισμα ἔγραψεν ὅπως πάντες οἱ Ἕλληνες οἱ ὀπουδήποτε κατοικοῦντες τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας πέμπωσιν εἰς Ἀθήνας τοὺς βουλευσομένους ἐν συλλόγῳ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἱερῶν, ἃ κατέκασαν οἱ Πέρσαι καὶ περὶ τῶν θυσιῶν ἃς ὀφείλουσιν εἰς τὰ θεῖα, ὅτι τοὺς Πέρσας ἐνίκησαν, καὶ περὶ τῆς θαλάσσης, πῶς τοῦ λοιποῦ χρόνου πλεύσουσιν αὐτὴν ἀφόβως ἀπὸ τῶν Ἡρακλείων στηλῶν μέχρι τοῦ Κιμμερινοῦ Βοσπόρου.

Ταῦτα τὰ μεγάλα ἔργα ἐγένοντο, διότι εὐπειθῆεια ὑπῆρξεν ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἕνα τῆς Πολιτείας ἄρχοντα καὶ ὁμονόουν οἱ Ἑπτανήσιοι καὶ οἱ Ἕλληνες· ἀλλ' ἅμα ἢ ἐν Ἀθήναις δημαγωγία τῶν ρητόρων ὑπερίσχυσε καὶ ἡ Κέρκυρα πρὸς τὴν Κόρινθον διχονοήσασα προσέδραμεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἡ αἰτία ἐγένετο τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ Ἕλληνες κατεστράφησαν ἀλληλομαχομένοι, Κορίνθιοι πρὸς Κερκυραίους, Ἀθηναῖοι πρὸς Σπαρτιάτας, Ἀχαιοὶ πρὸς Αἰτωλοὺς, Θηβαῖοι πρὸς Μακεδόνας, καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ Γότθοι, οἱ Σλάβοι, οἱ Γενουῖται, οἱ Ἐνετοί, οἱ Φλωρεντινοὶ, οἱ ἰππῶται τῆς Ρόδου καὶ τῆς Μελίτης καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ὡς τελχίνες ραντίζοντες τὴν καταστροφὴν ἠλλοίωσαν καὶ πόλεις καὶ ὄρη καὶ χώρας καὶ ἄφησαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καλλονῇ αὐτῶν ὅ,τι μόνον ἠδυνάτου ἵνα θίξωσι, τὴν γλαυκὴν θάλασσαν καὶ τὸν χρυσονέφελον οὐρανὸν τῆς Ἑλλάδος.

Ὁμόνοια λοιπὸν τῶν αὐτονόμων Ἰόνων καὶ Ἑλλήνων εἰς ἀέλποτε! καὶ ὑψιφροσύνη ἀπάντων ἡμῶν μὴ τοῦ λοιποῦ στρεφομένων ἡμῶν δίκην τυφλῶν ἡμιόνων περὶ τὸν ἀλευρόμυλον τῶν ὑλικῶν συμφερόντων· καὶ βασιλεία ἢ βᾶσις τοῦ λαοῦ οἷαν ὁ Λυκοῦργος ἐν τῇ Σπάρτῃ διωργάνωσε μετὰ βουλῆς καὶ Γερουσίας! βασιλεία οὐχὶ μετὰ τῆς ἀναρχίας καὶ τῆς τυραννίας ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἵσταμένη ὡς ἴστατο ὁ Κύριος μετὰ τῶν δύο ληστῶν, ἀλλὰ βασιλεία ἐπὶ θρόνου καθημένη καὶ ὀδηγοῦσα τὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος εἰς κράτος πρότυπον ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν λαμπρὰν ρῆσιν τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ ποῖον τὸ ἄξιον τῶν Ἑπτανησίων ἐσωτερικὸν πρόγραμμα.

Ποῖον ἔσται τὸ ἐξωτερικόν; ὅποιον αὐτὸς πάλιν ὁ βασιλεὺς ἔθετο, ἐν τῇ ἀειμνημονεύτῳ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Ναπολέοντα καθ' ἣν ἐγένετο μεσίτης ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἑλλήνων.

Ἀκούσατε, ὦ μεγάθυμοι Ἑπτανήσιοι, τὴν περὶ τούτου γνώμην μου.

Σήμερον ὀμιλοῦμεν εἰς τὴν Κέρκυραν, καὶ τὴν φωνὴν ἡμῶν ἀκούουσιν ἢ ἄνω καὶ ἢ κάτω Ἡπειρος· ὀμιλοῦμεν εἰς τὰ Κόθηρα, καὶ τὴν φωνὴν ἡμῶν ἀκούουσι καὶ ἢ Κρήτη καὶ ἢ Κάσσοι· ὀμιλοῦμεν εἰς τὴν Σκιάθον καὶ τὴν φωνὴν ἡμῶν ἀκούουσιν ἐντεῦθεν ἢ Θεσσαλία καὶ ἢ Μεσημβρινὴ Μακεδονία καὶ ἐκείθεν τὰ Ψαρά, ἢ Χίος καὶ ἢ Σάμος· ὅπως ἀκούσῃσι τὴν φωνὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἠχὴν αὐτῆς ἐπαναλάβῃσι μεθ' ὄλων τῶν ἀνέμων καὶ μεθ' ὄλων τῶν κυμάτων τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἢ ἄνω καὶ ἢ κάτω Ἡπειρος, καὶ ἢ Κρήτη καὶ ἢ Κάσσοι καὶ ἢ Θεσσαλία καὶ ἢ Μεσημβρινὴ Μακεδονία, καὶ τὰ Ψαρά, καὶ ἢ Σάμος καὶ ἢ Χίος, δεῦτε προτείνωμεν εἰς τὴν Ἑθνικὴν ἐν Ἀθήναις Συνέλευσιν τὴν ἐξῆς πρότασιν:

«Τριακοντακισχίλιοι Ἡπειρώται μαχόμενοι ἔπεσαν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος κατὰ τὴν χέρσον Ἑλλάδα καὶ κατὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰκοσακισχίλιοι Θεσσαλοὶ καὶ δεκακισχίλιοι Μακεδόνες· τριακοντακισχίλιοι Κρητες ἔπεσαν ὡσαύτως κατέχοντες τὴν ὁρμὴν κατὰ τῆς Πελοποννήσου τῶν ὀθωμανικῶν στρατῶν καὶ στόλων ἐπὶ ἐνιαυτοὺς τέσσαρας· τὰ Ψαρά καὶ ἢ Κάσσοι ἀπώλεσαν τὸ λαμπρὸν ναυτικὸν των ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος· οἱ Σάμιοι ναυτικοὶ καθ' ὄλον τῶν ἀγῶνα ἐνδόξως ἀντέστησαν κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ Χίοι ἐβδομηκοντακισχίλιοι ἐσφάγησαν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Πληρεξούσιοι αὐτῶν εἰς τὰς ἐν Ἐπιδαύρῳ, Ἀστρει, Τροιζῆνι καὶ Ἀργεὶ ἐθροισνελεύσεις ὤμοσαν μεθ' ἡμῶν τὸ ἀδιαχώριστον τῆς τύχης· ἀλλ' αἱ μεγάλαι τρεῖς Δυνάμεις δι' ὀρίων φειδωλῶν διεχώρησαν τὴν τύχην ἡμῶν καὶ αὐτῶν, διαμαρτυρομένων καὶ ἡμῶν καὶ αὐτῶν. Ἡ Ἑθνικὴ ἐν Ἀθήναις Συνέλευσις δεηθῆτω λοιπὸν τὰς μεγάλας δυνάμεις ὅπως ἀναθεωρήσωσι τὰ Ἑλληνικὰ δίκαια μείναντα διὰ τῶν διαμαρτυρήσεων ἀπαράγραπτα».

Ἄν ἢ Ἑθνικὴ Συνέλευσις τὸ περὶ τούτου συντάξῃ ψήφισμα καὶ ἢ δέησις τῆς αὐτονόμου Ἑλλάδος ἀποταθῇ πρὸς τὰς μεγάλας Δυνάμεις, τῆς αὐτονόμου Ἑλλάδος τῇ μιᾷ χειρὶ ἀναπλαττομένης πρότυπον κράτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ ἄλλῃ ἱκετενούσης τοὺς βασιλεῖς, ἀδύνατον ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ νὰ μὴ μεταλλαγῇ τῆς Εὐρώπης ἢ κοινὴ γνώμη βασίλισσα τῶν βασιλείων καὶ ἀδύνατον νὰ μὴ ζητήσωσι συγχρόνως τὰ δίκαιά των τῆς Ἀνατολῆς αἱ δοῦλαι χώραι.

Θέσωμεν, λοιπὸν, οὐχὶ ἐπὶ τοῦ στόματος τοῦ καρποφύλλου, ἄπαγε τρεῖς ἄπαγε! ἀλλ' εἰς τὸν διαβήτην τοῦ ὀρθοῦ λόγου τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα ὡς οἱ Σαρδῆνιοι ἔθεσαν τὸ Ἰταλικὸν πρὶν ἢ Ἐλευθερίᾳ καταβῆ ἀπὸ τῶν Ἀλπεων μετὰ κρότου τετρακοσίων κεραυνῶν εἰς τὰ πεδία τῆς Μαγέντας καὶ τοῦ Σουλφερίνου καὶ διαμείνωμεν περὶ αὐτὸ μετὰ τῆς αὐτῆς σιδηρίνου ἐπιμονῆς μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκενώτου λαλιᾶς μεθ' ὅσης διεμείνατε, ὦ μεγαλόφρονες Ἑπτανήσιοι, περὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος· τὸ μέγα ξίφος τῶν Ναπολεόντων τὸ λάμπον σήμερον εἰς τὸν ἥλιον τῆς Αὐστρελίτζης καὶ τοῦ Σουλφερίνου ὑποστηρίζει τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα ὡς σπηᾶδον μετὰ

τοῦ ζητήματος τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Γαλλίας τῶν περὶ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ρήνου Γάλλων. Ὁ ἱππότης βασιλεὺς ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουήλ στηρίζει τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα ὡς σύμφωνον πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν Ρωμαίων μετὰ τῆς Ἰταλίας. Ἡ Ἀγγλία, ἥτις ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴν τῶν ἐθνικοτήτων καὶ παρεχώρησε τὴν Ἐπτάνησον, οὐδέποτε ἀναδειχθήσεται ἀσυνεπὴς πρὸς ἑαυτήν. Ἡ Ρωσία οὐδέποτε ἀντέστη πρὸς προτάσεις Ἑλλαδοσώους.

Ἐν μέσῳ τοιούτων ἀρχῶν εἰρηρικῶν, αἵτινες οὔτε εἰς τηλεγραφήματα ξένα ὑπέικουσι, οὔτε ἀναγνωρίζουσι κύριον τοῦ μέλλοντος ἄλλον εἰμὴ τὸν θεόν, ἡμεῖς οἴτινες κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα ἐνίκησαμεν ἐπὶ ἐκστρατείας τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ γῆν καὶ ἐννεά κατὰ θάλασσαν καὶ σήμερον βάλλομεν τὸν θεμέλιον λίθον μεγάλου μέλλοντος οὐχὶ δι' ὅπλων καὶ κρυφῶν συνωμοσιῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ λόγου καὶ παρρησίας, δεῦτε ἀνακράξωμεν «ζήτω ὁ πεφιλημένος βασιλεὺς Γεώργιος ὁ Πρῶτος! ζήτω ἡ Ἐνωσις τῆς Ἐπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος! Ζήτωσαν καὶ βασιλεὺς καὶ Ἑλλάς καὶ Ἐπτάνησος πρὸς συνδρομὴν τῶν πανελλήνων.

(Ἐνθουσιασμὸς μέγιστος καὶ χειροκροτήσεις ἀπάντων)· ὁ ρήτωρ παύει καὶ μουσικοὶ παιᾶνες διαδέχονται τὴν λαλίαν του ὅτε πρὸς τοὺς μουσικοὺς ὁ ρήτωρ ἀποτεινόμενος λέγει τὰ ἑξῆς :

Μουσικοί! στῆτε καὶ εἰπέτε με, διατὶ παιανίζετε; ποῖον παιᾶνα παιανίζετε; παιανίζετε ἴσως τὸν παιᾶνα τῆς ἐξόδου τοῦ τυχηροῦ βασιλέως, ὅστις παρέλαβε τὴν Ἐπτάνησον, τῆς ἐξόδου του πρὸς τὸν Ὀλυμπον πρὸς τὴν Πίνδον πρὸς τὸν Ἄθωνα καὶ πρὸς τὴν Ἴδην; ἐξόδου του γεννησομένης οὐχὶ ληστρικῶς, οὐχὶ ἐπιδρομικῶς, ἀλλ' ὅταν ὁ θεὸς θελήσῃ καὶ ὅταν αἱ μεγάλαι δυνάμεις τῆς Ἑυρώπης συναινέσασαι γράψωσι τὰ περὶ τούτου πρωτόκολλα;

Χ ρ ο ν ι κ ά

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

Διὰ τοῦ μετὰ χεῖρας τεύχους συμπληροῦται ὁ ἑβδομος τόμος τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ φιλολογικοῦ περιοδικοῦ «Παρησσός». Εἰς αὐτὸ συνεργάζονται, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὁ ἀκαδημαϊκὸς καθηγητὴς κ. Ἐμμανουήλ Ἐμμανουήλ, οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ.κ. Κ. Βουρβέρης καὶ Κ. Μερεντίτης, ὁ πρεσβευτὴς κ. Β. Παπαδάκης, οἱ φιλόλογοι κ.κ. Α. Ζοῦμπος, Μ. Πάστη - Βενετσάνου, Χ. Πασιαρδῆς, Μ. Μαντουβάλου, Εὐθ. Σουλογιάννης, Σπ. Καββαδίας, Δ. Μινῶτος, ὁ δ. λατρικῆς κ. Ἰω. Δάμπασης, ἡ λογοτέχνης Δ. Ζευγώλη - Γλέζου, οἱ τακτικοὶ συνεργάται κ.κ. Σπ. Παναγιωτόπουλος καὶ Γ. Σκλάβος κ.ἄ. Πρὸς αὐτούς, πρὸς πάντας τοὺς συνεργάτας, ὡς καὶ πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ἠθικῶς καὶ ὀλικῶς συνέβαλον εἰς τὴν εὐδόωσιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ, ἡ διεύθυνσις τοῦ «Παρησσού» αἰσθάνεται τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἐκφράσῃ τὰς βαθυτάτας αὐτῆς εὐχαριστίας.

Πρὸς τοὺς συνεργάτας, συνδρομητὰς καὶ ἀναγνώστας ἡ διεύθυνσις τοῦ «Παρησσού» εὐχεται αἴσιον καὶ εὐτυχές τὸ Νέον Ἔτος 1966.

Γ. Θ. Ζ.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ

Ἀνθρωπιστικά

1. Τὸ Συνέδριον Κλασσικῶν Σπουδῶν ἐν Βουδαπέστη

Ἀπὸ 1-7 Νοεμβρίου 1965 συνήλθεν εἰς τὴν Βουδαπέστην τὸ ὑπὸ τῆς Οὐγγρικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν ὀργανωθὲν συνέδριον κλασσικῶν σπουδῶν. Εἰς τοῦτο ἡ Ἑλλάς ἀντεπροσωπεύθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Κωνστ. Ἰ. Βουρβέρη, ἐκτελοῦντος ἐντολὴν τοῦ Ἑπουργοῦ τῆς Παιδείας καὶ τοῦ Ἑπουργικοῦ Συμβουλίου. Τοῦ συνεδρίου μετέσχον δι' ἀντιπροσώπων των 15 ἐν ὄλῳ χώρῳ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης, τῆς δὲ ὀργανωτικῆς ἐπιτροπῆς προήδρευον οἱ Ἀκαδημαϊκοὶ καὶ καθηγηταὶ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βουδαπέστης κ.κ. Moravcsik, ξένος ἐταῖρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, καὶ Trepcsenyi - Waldapfel. Οὗτος, ὡς καὶ ὁ γενικὸς γραμματεὺς τοῦ συνεδρίου, Ἀκαδημαϊκὸς κ. Harmatta, καθηγητὴς τῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς γλωσσολογίας, ἔδωσαν διαλέξεις εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν. Χῶρος τοῦ συνεδρίου ἦτο τὸ περικαλλῆς μέγαρον τῆς Οὐγγρικῆς Ἀκαδημίας παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως ἐν Πέστη.

Τὰ γενικὰ θέματα τοῦ συνεδρίου ἦσαν τέσσαρα, ἦτοι:

- 1) Ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξις καὶ αἱ μορφαὶ πολιτείας εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον.
- 2) Αἱ σχέσεις καὶ ἐπαφαὶ μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς καὶ τῆς Κλασσικῆς Ἀρχαιότητος.
- 3) Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον.
- 4) Οἱ λαοὶ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ αἱ σχέσεις των μὲ τὸν ἀρχαῖον κόσμον.

Μὲ ἕκαστον ἐκ τῶν τεσσάρων θεμάτων ἡσχολεῖτο ἐν ἑκ τῶν τεσσάρων τμημάτων τοῦ συνεδρίου.

Ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος προήδρευσε τοῦ τρίτου τμήματος κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ συνεδρίου, τὴν δὲ ἀνακοίνωσίν του ἔκαμε γερμανιστὶ τὴν 3ην Νοεμβρίου 1965, μὲ θέμα : « Ἡ ἱστορία ὡς θεραπευτικὴ τῆς φιλοσοφίας παρὰ Πλάτωνι ». Μετάφρασις τῆς ἀνακοινώσεως δημοσιεύεται εἰς τὸ παρὸν τεύχος τοῦ « Παρνασσοῦ ». Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσαν εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν συζήτησιν ἔλαβον μέρος, πλὴν ἄλλων, οἱ καθηγηταὶ Irgmscher, Szabo καὶ ὁ πρόεδρος τοῦ συνεδρίου Waldarfel, ὅστις ἐπλέξε τὸ ἐγκώμιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἐταιρείας, τῆς ὁποίας τὰ δημοσιεύματα, εἰς πολλὰ ἀντίτυπα, εἶχον ἐκτεθῆ εἰς τὴν παρὰ τῷ συνεδρίῳ ἔκθεσιν βιβλίου καὶ διανεμήθησαν εἰς τοὺς συνέδρους δωρεάν.

Γλῶσσαι τοῦ συνεδρίου ἦσαν ἡ Γερμανικὴ, ἡ Γαλλικὴ, ἡ Ἀγγλική, ἡ Λατινικὴ καὶ ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ, τῆς ὁποίας ἔκαμε χρῆσιν μόνον ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τελικὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν.

Εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦ συνεδρίου προεβλέποντο ψυχαγωγικῆς φύσεως συγκεντρώσεις, παράστασις τῆς Λυρικῆς Σκηνῆς καὶ διήμερος ἐκδρομὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας πρὸς ἐπίσκεψιν ἀρχαιολογικῶν χώρων. Ἰδιαίτερον ἐντύπωσιν ἔκαμαν τὰ φιλόξενα αἰσθήματα τῶν 2 προέδρων τοῦ συνεδρίου εἰς τὰς οἰκογενειακὰς συγκεντρώσεις των.

Ἡ γενικὴ ἀτάσις καὶ θέλησις τοῦ συνεδρίου ἦτο βεβαίως ἡ θεραπεία τῆς ἐπιστήμης, δηλαδὴ τῆς ἀρχαιολογίας ὑπὸ τὰς τρεῖς ἐπὶ μέρους μορφάς της, ἦτοι τὴν φιλολογικὴν, τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν ἀρχαιολογικὴν, ἀλλ' ὁ τόνος τῆς ἐπιστημονικῆς προσπαθείας ἦτο ἰσχυρότερος εἰς ὠρισμένας περιοχὰς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ζωῆς. Τοιαῦτα ἦσαν ἡ περιοχὴ τῆς θεωρήσεως τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καὶ τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξεως, αἱ ἀπόψεις τῆς οἰκονομικῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, προσέτι δὲ ἡ ἔρευνα τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς, κοιλάδος τοῦ Δουνάβεως καὶ Ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Τὸ Ἰνστιτοῦτον Κλασσικῶν Σπουδῶν τῆς Βουδαπέστης ἀποκτῆ διαρκῶς καὶ περισσοτέρους ἐρευνητάς, ἀλλὰ καὶ τὸ γενικώτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν προβολὴν τοῦ παράγοντος Ἀνθρώπου μέσῳ τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀξιών τῆς Ἀρχαιότητος ἐξεδηλώθη εἰς τὴν βαθεῖαν κατανόησιν καὶ ἐκτίμησιν τοῦ ἔργου καὶ τῶν συνθημάτων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἐταιρείας περὶ συναδελφώσεως Τεχνικῆς καὶ Ἀνθρωπισμοῦ ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἑλληνικὴν μορφήν του, ἦτοι ὡς Ἀνθρωπισμοῦ ὄχι μόνον τῶν λογίων καὶ τῶν βιβλίων, ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ζωῆς.

2. Ἡ 15^η λαομορφωτικὴ περιοδεία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἐταιρείας εἰς Βοιωτίαν καὶ Φωκίδα

Αὕτη ἐπραγματοποιήθη τὴν 24^{ην} Νοεμβρίου (Θῆβαι) καὶ ἀπὸ 27 - 29 Νοεμβρίου (Ἀλίαρος - Λεβάδεια - Ἀράχωβα - Δελφοί). Εἰς τὰς ἀνωτέρω πόλεις ἐγένοντο συγκεντρώσεις τοῦ κοινοῦ καὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, τόσον τῶν πόλεων, ὅσον καὶ τῶν πέριξ αὐτῶν ἐκπαιδευτικῶν κέντρων. Τὸ κλιμάκιον τῶν ὀμιλητῶν ἀπέτελεσαν οἱ καθηγηταὶ κ.κ. Β. Δεντάκης καὶ Κ. Βουρβέρης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Θ. Κουγιουμζέλης τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, καὶ ὁ Γενικὸς Ἐπιθεωρητῆς Μ. Ἐκπαιδεύσεως Ἀθηνῶν κ. Μ. Τσίλαγας. Τὰ θέματα συνεζητοῦντο διαλογικῶς μεταξὺ τῶν ὀμιλητῶν ἐνώπιον τοῦ ἀκροατηρίου, κοινὸν δὲ πρόβλημα ἦτο : ἡ νεωτάτη Φυσικὴ καὶ Τεχνικὴ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀνθρώπου. Τῆς περιοδείας μετέσχον 25 περίπου πτυχιούχοι καὶ τελειόφοιτοι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ἔτι δὲ καὶ τακτικὰ τινὰ μέλη τῆς Ἐταιρείας.

Κ. Β.

ΕΙΚΑΣΤΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

Ἐκθέσεις

*Ἐκθέσεις Γλυπτικῆς, Ζωγραφικῆς, Χαρακτικῆς.
Καλλιτεχνικὲς ἐκδόσεις.*

Τὸ σημαντικώτερο γεγονός τῆς χρονιάς εἶναι ἡ *Μπιεννάλε τῆς Γλυπτικῆς*, πού ὀργάνωσε ὁ Ε.Ο.Τ. στὸ λόφο τοῦ Φιλοπάππου. Χάρη στὶς ἄοκνες προσπάθειες τοῦ Τώνη Σπατέρη κατορθώθη νὰ συγκεντρωθοῦν ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα γλυπτῶν διεθνoῦς φήμης. Παράλληλα ἐξετέθησαν γλυπτὰ Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν, δίχως ὁμως αὐστηρὴν ἐπιλογή. Ὁ μεγάλος μας *Χαλεπᾶς* ἀδικήθηκε μὲ τὴν παρουσίαση ἀντιγράφων ἔργων του κατωμένων πρόχειρα καὶ βαμμένων κακὰ. Ἀδικήθηκαν ἐπίσης κι ἄλλοι τεχνίτες τῆς σμίλης, ζῶντες καὶ νεκροί, γιατί ἡ ἐπιτροπὴ τοὺς ἀπέκλεισε ἀπὸ τὴν ἐκθεση.

Ἀπὸ τίς ἐκθέσεις τοῦ « Παρνασσοῦ » ἡ πιὸ ἐπιβλητικὴ ἦταν ἐκείνη πού ὀργάνωθη (4 - 23 Νοεμβρίου) ἀπὸ τὴν Καλλιτεχνικὴ Ὁμάδα « Ἐργαστήρι ».

Ἐλαβαν μέρος ἑννέα ζωγράφοι, πού βγήκαν ἀπὸ τὸ ἐργαστήριο τοῦ Κώστα Παρθένη, καὶ δύο γλύπτες.

Ὁ πρῶτος ζωγράφος στὴ σειρά τοῦ καταλόγου *Γιῶργος Βελισσαρίδης* παρουσίασε 6 πίνακες ἀπὸ λάδι καὶ πλαστικὸ καὶ 3 ξυλογραφίες του, πού μαρτυροῦν ἀνανεωτικὲς τάσεις.

Ὁ *Ἐμμ. Ζέπος* ἀντιπροσωπεύθη ἀπὸ 7 ἐλαιογραφίες του δουλεμένες μὲ οἶστρο. Ὑπάρχει σὲ κάθε του τοπιογραφία μιὰ ποιητικὴ νότα καὶ μιὰ ζεστή, καθαρὰ ἑλληνικὴ ἀτμόσφαιρα.

Τολμηρὲς οἱ 7 συνθέσεις τοῦ *Δημ. Κεντάνα* μὲ ὑποβλητικὰ σχήματα καὶ ἀρμονικὲς συζεύξεις. Οἱ Τοπιογραφίες τοῦ *Δημ. Κόκκορη* κερδίζουν τὴν κατάφαση τοῦ θεατοῦ μὲ τὴν εὐγένεια τῆς γραμμῆς καὶ τίς δομικὲς ἀρετές τους.

Ἡ *Ρέα Διονταρίου* ἐξέθεσε 6 ἐλαιογραφίες της πού εἶναι δείγματα καλλιεργημένης εὐαισθησίας καὶ γνήσιου κραδασμοῦ.

Οἱ ἐμπνευσμένες ἀπὸ τοὺς κόσμους τῆς Φαντασίας 4 συνθέσεις τοῦ *Χρήστου Δεφάκη* σφύζουν ἀπὸ ἐσωτερικὴ ζωὴ καὶ προσφέρουν στὸ θεατὴ μιὰ γνήσια αἰσθητικὴν ἀπόλαυση.

Οἱ 3 καλοχτισμένες συνθέσεις τοῦ *Γιῶργου Μόσχου* ἀποτελοῦν συνέχεια τῆς τελευταίας του παραγωγῆς.

Τὰ 8 λάδια τῆς *Ἰρας Οἰκονομίδου* ἀποπνέουν τὸ ἄρωμα μιᾶς εὐσυχκίνητης ψυχῆς πού οἰσθηλατεῖται ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἰδεῶδες. Οἱ τολμηρὲς ἀφαιρέσεις, τὰ λαμπρὰ χρώματα, τὰ παιγνιδίσματα τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιάς καὶ τὰ μυστηριώδη σχήματα τοῦ κάμπου (φόντου) κάνουν τὰ ἔργα βαθύτατα ὑποβλητικά.

Ἡ *Ἐλένη Παγκάλου* ἐξέθεσε 7 ἐλαιογραφίες μὲ ἄλλοῦ λίγο κι ἄλλοῦ πολὺ ἀφαιρετικὲς τάσεις. Ὑπάρχει ἓνα ποιητικὸ στοιχεῖο καὶ μιὰ σφραγίδα προσωπικῆς στοὺς πίνακες αὐτοῦς, πού ἔχουν δουλετῆ μὲ ἀγάπη σὲ στιγμὲς ψυχικῆς εὐφορίας.

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς *Ἀντώνης Σῶχος* ἐτίμησε τὴν ἐκθεση μ' ἓνα ρωμαλεὸ ξύλινο γλυπτὸ του (« Κύπρος »).

Τὰ 4 ἀπὸ σφουρήλατο μπροῦτζο ἔργα τῆς *Ἀλεξ. Μυλωνᾶ* εἶναι γενναῖες προσπάθειες γιὰ τὴ δημιουργίαν μιᾶς μοντέρνας γλυπτικῆς μὲ μνημειακὸ χαρακτῆρα.

Στὸν « Παρνασσὸ » παρουσίασαν ἔργα τους κ' οἱ *Ἐκτωρ Δούκας* (πού κατορθώνει ν' ἀντιστέκεται στὸ χρόνο καὶ νὰ ἐργάζεται μὲ τὸ πάθος ἑνὸς νέου), ὁ *Κ.*

Φάσος (πού σημειώνει σταθερή πρόοδο στήν απόδοση τῶν ἀτμοσφαιρικῶν χρωμάτων καί τῆς φυσιολογίας τῶν ἑλληνικῶν γραφικότητων), ὁ *Σωκράτης Ρωνᾶς* (πού στίς καλές του στιγμές γράφει κάποιες εὐχάριστες φυσιολογικές σελίδες), ἡ *Ἄν Τσοῦμα - Πίιπα* (πού ἀποδίδει μὲ ἐπιτυχία τίς κηλίδες τοῦ ἡλίου καί τῆ δροσιά τοῦ ὑπαίθρου), καθὼς καί μερικοὶ ἄλλοι.

Στίς 15 Δεκεμβρίου ἐγκαινιάσθη στή μεγάλη αἴθουσα τοῦ « Παρνασοῦ » ἡ Ε' Πανελληνίος Ἐκθεσις Φωτογραφικῆς Τέχνης.

Οἱ ἐντυπώσεις ἀπὸ τὰ ἀνηρημένα μὲ ὑποδειγματικὸ τρόπο ἔργα τῶν 78 μελῶν καί τῶν φίλων τῆς Ε.Φ.Ε., πού τόσο ἔχει συντελέσει στήν ἀληθινὰ ἀλματικὴ πρόοδο τῆς ἑλληνικῆς φωτογραφικῆς τέχνης, εἶναι ἄριστος. Ἡ ἐπιλογή τῶν ἐκθεμάτων ἔχει γίνεи μὲ προσοχὴ καί μὲ συναίσθηση εὐθύνης.

Λυπᾶμαι πού ὁ χώρος δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπεκταθῶ σὲ λεπτομέρειες ἢ ν' ἀναφέρω τὰ καλύτερα κομμάτια. Περιορίζομαι νὰ σημειώσω πὼς οἱ ἐπιδόσεις τόσο τῶν ἐρασιτεχνῶν, ὅσο καί τῶν ἐπαγγελματιῶν φωτογράφων μας εἶναι ἀξιόλογες, ἰδίως ἐκείνων πού ἐτόλμησαν νὰ καταπιασθοῦν μὲ τὴν ἀφηρημένη τέχνη, ἡ ὁποία δὲν ἀρκεῖται στήν ἔμφυτη καλαισθησία, τὴν ἀσκημένη δραση καί τὴν ἐμπειρία τοῦ τεχνίτη, ἀλλ' ἀπαιτεῖ γόνιμη φαντασία, ἐρευνητικὸ πνεῦμα καὶ ἀντιμετώπιση δυσεπίλυτων προβλημάτων γιὰ νὰ ἰκανοποιηθῇ.

Ἀπὸ τὰ 205 ἐκθέματα εἶναι πολλὰ ἐκείνα πού ἀποτελοῦν ἀξιοπρόσεκτες πραγματοποιήσεις. Δυστυχῶς γράφω ἀπὸ μνήμης καί δὲν μπορῶ παρὰ ν' ἀναφέρω μόνο τὰ ὀνόματα τῶν *Β. Χαριτάκη, Α. Κατσαροῦ, Σπ. Μελετζῆ, Ν. Κυθωνίως, Ἴω. Δάμπρου, Ἴ. Ἀποστολίδη, Ἀ. Τσαγκρῆ, Π. Μπροῦσαλη, Ἀ. Καλογερίδη, Κ. Τσίλιου, Δ. Μαρίνου, Γ. Μαυρομουστάκη, Ζ. Στέλλα, Γ. Μιχαλέτου, Ν. Διαμαντῆ, Ἀ. Δρυμιώτη* καί *Ε. Δημητριάδη*, τῶν ὁποίων ὠρισμένες φωτογραφίες μοῦ ἔκαναν ἰδιαίτερη ἐντύπωση.

Ἡ κυρία *Ὀλγα Ἀγγέλου Θεοδωροπούλου* ὠργάνωσε τὸ Νοέμβριο στίς « Νέες Μορφές » ἐκθεση χαρακτικῶν ἔργων τοῦ συντρόφου τῆς, πού ἐξέλιπε τὴν περασμένη ἀνοιξη. Γιὰ τὴν πνευματικὴ καταβολὴ τοῦ ἀξέχαστου μεγάλου χαρακτικῆ καὶ ζωγράφου ἔγραψα σὲ προηγούμενο τεῦχος τοῦ « Παρνασοῦ ». Ἡ συρροὴ τῶν καλλιτεχνῶν καί τῶν φιλοτέχνων, τὰ ἐγκώμια τῆς κριτικῆς, ἀκόμη κ' ἡ ζωηρὴ ἀγοραστικὴ κίνησις πού παρατηρήθησαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκθέσεως, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐπιβράβευσις μιᾶς καλλιτεχνικῆς προσφορᾶς ἀπὸ τίς πιδὸ πολῦτιμες.

Οἱ « Νέες Μορφές » στεγάζουν τώρα ἐκθεση 63 ζωγραφικῶν καί χαρακτικῶν ἔργων τοῦ *Δημήτρη Τηνιακοῦ*, πού ἐσπούδασε στὰ ἐργαστήρια τῶν Κώστα Παρθένη καί Γιάννη Κεφαλληνοῦ. Ὁ καλλιτέχνης ἀντλεῖ τίς ἐμπνεύσεις του ἀπὸ τὸν ἀντικειμενικὸ κόσμον, ξέρει ὅμως νὰ δίνη στοὺς πίνακές του μιὰν ὄνειρικὴ ἀτμόσφαιρα. Κολορίστας γερός, συνθέτει ἀντιστικτικὲς ἀρμονίες πού μᾶς ξαφνιαzoῦν εὐχάριστα. Ἡ χαρακτικὴ του « πίσω ἀπὸ διάφανη ὕλη » ἔχει τὰ χαρίσματα τῆς πρωτοτυπίας καί τῆς σιγουριάς.

Ἀπὸ τίς ἐκθέσεις πού ἐπραγματοποιήθησαν στήν Ἑλληνο - ἀμερικανικὴ Ἐνωση δὲν εἶδαμε παρὰ τοῦ *Υ. Κίμπωλλ*.

Ὁ Ἀμερικανὸς ζωγράφος φιλοτεχνεῖ πίνακες πού δὲν διακρίνονται παρὰ γιὰ τὰ φαναχτὰ τους χρώματα καί τὴν πρόσθετη (μὲ παχειὰ ὕλη) ἀναγλυφικότητά τους.

Ὁ *Π. Τάτσης*, πού παρουσίασε τὸ Νοέμβριο στὸ « Χίλτον » τὴν πρόσφατη παραγωγή του, εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους καλλιτέχνας μας. Ἡ ζωγραφικὴ του σφύζει ἀπὸ ἐσωτερικὴ ζωὴ. Ἐκεῖνο πού τὸν ἐνδιαφέρει κυριώτατα εἶναι ἡ ἀπό-

δοση όχι της επιφανείας τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ τῆς βαθύτερης οὐσίας τους και τοῦ ἀληθινοῦ τους χαρακτήρα. Καρποὶ ἐπίμονων ἀναζητήσεων τὰ νέα του πονήματα, κερδίζουν ἀμέσως τὸν θεατὴ μὲ τὴν ἐξαιρετὴ ἐνορχήστρωση τῶν χρωματικῶν τόνων, τὴ στερεότητα τῆς δομῆς και τὴ ζεστή τους ἀτμόσφαιρα.

Ὁ ζωγράφος και χαράκτης *Γεώργιος Βασιλάμος* ἐξέθεσε τελευταία στὴ « Γκαλερί "Ἄστρος" » τριάντα περίπου ὕδατογραφίες ἐμπνευσμένες ἀπὸ τ' ἀγριολούλουδα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπογοητευτικὴν ἐπεξεργασία, πού ὁ καλλιτέχνης ἐδίδαχθη στὸ ἐργαστήριο τοῦ Κεφαλληνοῦ, οἱ πίνακες ἔχουν τὴ ρευστότητα και τὴν ἐλαφράδα τῆς ὕλης τους, τὴ θελκτικὴ ἀρμονία πού ξέρουν νὰ δίνουν στὰ ἔργα τους οἱ γνήσιοι « κολορίστες » κι' ἀκόμη κατὰ τὴν ἀναγλυφικότητα τῶν ἐγκαρδίων.

Στὸ « "Ἄστρος" » ἐπίσης ἐξετέθησαν τὸν Δεκέμβριο ζωγραφικὰ και χαρακτικὰ ἔργα τοῦ πρόωρα χαμένου Συκιριανοῦ καλλιτέχνη *N. Λάμπρου* (1938 - 1963). Τὰ νεανικὰ αὐτὰ ἔργα φανερῶνουν εἰλικρίνεια προθέσεων, ἐκφραστικὴ δύναμη και ὀργανωτικὸ πνεῦμα.

Ὑστερα ἀπὸ μακρόχρονη σιωπὴ, ἡ ποιήτρια *Τίγκη Γκίκα* ἤρθε νὰ μᾶς μιλήσῃ μὲ τὴ γλῶσσα τῆς πλαστικῆς. Παρουσίασε στὴ « Γκαλερί Μέρλιν » μιὰ σειρά ἀλληγορικῶν συνθέσεων ἀπὸ γυαλισμένο χαλκὸ σὲ σχήματα μικροσκοπικὰ και σὲ πρωτότυπες φόρμες, πού εἶναι δείγματα γόνιμης φαντασίας και προχωρημένης τεχνικῆς.

Τὸ Ἀθηναϊκὸ Τεχνολογικὸ Ἰνστιτοῦτο ὠργάνωσε στὴ μεγάλη του αἴθουσα (τὸ Νοέμβριο) ἐκθεση ἔργων τοῦ καθηγητοῦ τῆς γλυπτικῆς *Θανάση Ἀπάρτη*, πού ἐσπούδασε στὸ ἐργαστήριο τοῦ φημισμένου Γάλλου διδασκάλου Ἀν. Μπουρντέλ. Ἀνάμυσά του ξεχώριζαν ἓνα πολὺ ἐκφραστικὸ κεφάλι και μιὰ εὐκίνητη, γεμάτη χάρι και τρυφερότητα, γυναικεία μορφή.

Ἐκεῖ ἔγινε κ' ἐκθεση τοῦ *Κόνρατ Φέτσαλ*. Δεξιότηνης τῆς γραμμῆς ὁ γνωστότατος στὸ ἔξωτερικὸ Γερμανὸς ζωγράφος, συνθέτει πίνακες πού διακρίνονται γιὰ τὰ πλαστικὰ τους χαρακτηριστά. Εἶναι λάτρης τῶν ἐλληνικῶν νησιῶν, τὰ ὁποῖα τοῦ ἔχουν ἐμπνεύσει ἀμύπητες ἀξιόλογες τοπιογραφίες.

Στὴν αἴθουσα τοῦ ξενοδοχείου « Χίλτον » ὁ *Βαλέριος Καλούτσης* παρουσίασε ἔργα του ἐξπρεσσιονιστικῆς τεχντροπίας (ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ πού ἔχουν φιλοτεχνηθῆ μὲ κάποιαν ἀρχιτεκτονικὴν ἀντίληψη). Ὁ νέος καλλιτέχνης ἐργάζεται μὲ δικὸ του τρόπο (χρησιμοποιεῖ γύψο, κόλλες, σκόνη κ.ἄ.) και ἀντλεῖ τὶς ἐμπνεύσεις του ἀπὸ τοὺς σκοτεινοὺς κόσμους τοῦ ὑποσυνείδητου.

Σὰν ἓνα μνημόσυνο γιὰ τὸ σύντροφό της *Ἀλέκο Δράκο*, πού χάθηκε πρόωρα πέφσει, ἡ μουσικοκριτικὸς κυρία Λίλυ Σπέρερ - Δράκου ἐξέδωσε τελευταία μὲ τὸν τίτλο « Ὁ Μαγικὸς Κύκλος » μιὰ σειρά μελετημάτων του γραμμένων ἀπὸ τὸ 1961 ὡς τὸ 1964.

Ὁ ἀλησμόνητος λογοτέχνης και κριτικὸς παρακολουθοῦσε μὲ ζήλο τὶς καλλιτεχνικὲς ἐκθέσεις κ' ἐδημοσίευε στὸν καθημερινὸ τύπο τὶς ἐντυπώσεις του. Τὰ ἐξ ἀνάγκης σύντομα αὐτὰ κείμενα (πού περιλαμβάνονται στὸ νέο βιβλίον) δὲν ἔχουν ἀπλῶς, ὅπως θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ, κατατοπιστικὸ χαρακτήρα. Τὸ διεσπυτικὸ πνεῦμα, τὸ θελκτικὸν ὕφος κ' ἡ ἐντατικὴ πνευματικὴ του καλλιέργεια ἐβοή-

θησαν τὸν συγγραφέα νὰ καταγράψῃ μὲ τὸν πειστικώτερο τρόπο τὶς συγκινήσεις του ἀπὸ τὴ συγνή ἐπικοινωνία μὲ τὸν κόσμον τῆς τέχνης καὶ νὰ δώσῃ στὰ εἰδωλία του τὴ μεγαλοπρέπεια ἀνδριάντων. Οἱ σύντομες κριτικές του ἦταν, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει στὸ 'Ημερολόγιό του, « μιὰ πνευματικὴ ἄσκηση ἀνωτέρας σχολῆς ».

Ἀναλύοντας ἢ περιγράφοντας τὰ καλλιτεχνήματα ὁ Ἄλέκος Δράκος, τὰ φώτιζε μὲ τὸν πυρσὸ τοῦ στοχασμοῦ κ' εὗρισκε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ νὰ καθοδηγῇ τοὺς τεχνίτες. Ἐχοντας ἓνα σπάνιο ὑλόστρωμα γνώσεων καὶ μιὰ προσωπικὴ ἀναγωγικὴ μέθοδο, ἐπλούτιζε τὰ γραπτὰ του μὲ γνωμικὰ μεγάλων ποιητῶν, φιλοσόφων καὶ καλλιτεχνῶν, δίνοντάς τους ἔτσι κάποιον ξεχωριστὸ θῆλυτρο. Ἐνθουσιώδης, αὐθόρμητος καὶ ἀπροκατάληπτος λάτρης κάθε γνήσιου ἔργου τέχνης, εἶδεινε τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τῶν φημισμένων τὰ ἐκθέματα καὶ γιὰ τῶν ἀγνώστων, καὶ γιὰ τὴν παραδοσιακὴ καὶ γιὰ τὴ μοντέρνα τέχνη. Ἀντικειμενικός, ἀπροσποίητος, ὅλο καρδιά ὁ καθαρῶταμος λογοτέχνης καὶ ἐξαιρετὸς ἄνθρωπος, ἀγκάλιαζε θερμὰ καθεστὶ πού τὸν τραβοῦσε καὶ πάσχιζε νὰ τὸ προβάλλῃ καὶ νὰ τὸ ἐπιβάλλῃ. Γι' αὐτὸ κι ὁ τόσο φροντισμένος καὶ πλούσιος εἰκονογραφημένος τόμος τοῦ « Μαγικοῦ Κύκλου » δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ σὰν μιὰ σειρὰ αὐστηρῶν κριτικῶν σημειωμάτων, ἀλλὰ σὰν μιὰ συλλογὴ λυρικῶν πεζογραφημάτων πού γεννήθηκαν ἀπὸ τὴν τετράχρονη στενὴ ἐπικοινωνία τοῦ δημιουργοῦ τους μὲ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν Ἑλλήνων ἐργατῶν τῆς σμίλης, τοῦ χρωστήρος καὶ τοῦ κοπιδιοῦ.

Ἡ πρόοδος τοῦ τόπου μας στὸν τομέα τῶν Γραφικῶν Τεχνῶν εἶναι ἀναμφισβήτητα μεγάλη. Λίγο πίσω ἂν γυρίσουμε, ἂν ξεχωρίσουμε τὶς καλύτερες ἑλληνικὲς ἐκδόσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα μας καὶ τὶς βάλουμε πλάι στὶς τωρινές, θὰ ἴδοῦμε πὼς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ καμμιά σύγκριση. Οἱ καλλιτεχνικὲς ἐκδόσεις πού κυκλοφοροῦν σήμερα στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔχουν τίποτα νὰ ζηλέψουν ἀπὸ κείνες τῶν πιὸ γνωστῶν οἴκων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Ἐκτύπωση λαμπρὴ, σελιδοποίηση ἄψογη καὶ εἰκονογράφηση αὐστηρὰ καλλιτεχνικὴ διακρίνουν ὠρισμένα βιβλία καὶ περιοδικὰ, ὅπως ἢ « Ἀρχιτεκτονικὴ », πού μοῦ δίνει τὴν ἀφορμὴ νὰ γράψω τὸ σύντομο τοῦτο σημείωμα. Ἐχῶ μπροστά μου τὸ νεώτερο τεῦχος τῆς καὶ πλάι δυὸ ξένα περιοδικὰ τέχνης ἀπὸ τὰ πιὸ φημισμένα — ἓνα ἑλβετικὸ κ' ἓνα γαλλικὸ. Τὰ φυλλομετρῶ ὅλα, τὰ ψάχνω, χαίρομαι τὶς ὁμορφιές τους, ἀλλὰ σὲ κανένα δὲ μπορῶ νὰ δώσω ξεχωριστὰ τὴν προτίμησή μου. Εἶναι ἰσάξια καὶ τὰ τρία, εἶναι τὸ ἴδιο ἔλκυστικά — εἶναι ὄρατα. Καὶ νιώθω μέσα μου κάτι πού αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ τὸ διακηρῶξω : ἓνα εἶδος ἐθνικῆς ὑπερηφάνειας !

ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΟΥΣΙΚΗ

Ἡ μουσικὴ κίνησις

Αἱ ἐκδηλώσεις σοβαρᾶς μουσικῆς διὰ τὴν χειμερινὴν περίοδον 1965 - 1966 ἤρχισαν ἐφέτος μὲ τὴν ἑκτακτον συναυλίαν, τὴν ὁποίαν ὄργάνωσεν ἡ Κρατικὴ Ὀρχήστρα ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ ἔτους Σιμπέλιους. Τὸ μεγάλο αὐτὸ τέκνον τῆς Φινλανδίας ἐγεννήθη τὸ 1865 καὶ ἀπέθανε τὸ 1957. Μπορεῖ δὲ νὰ πῆ κανεὶς ὅτι χάρις στὸν Σιμπέλιους ἡ Φινλανδία, πού ἀπετέλει τότε μέρος τῆς τσαρικῆς Ρωσίας, ἐπροβάλλετο διεθνῶς καὶ δὲν ἐλησμονεῖτο ἢ ὑπαρξῆς τῆς, ἰδίως διὰν ἐπαίξετο εἰς τὰς συναυλίας τὸ συμφωνικόν του ποίημα « Φινλανδία », ἔργον πού εἶχε γίνῃ ἓνα εἶδος ἐθνικοῦ συμβόλου, ἕνας ὕμνος γιὰ τὴν σκλαβωμένη πατρίδα τοῦ μουσουργοῦ. Στὴν συναυλία αὐτῇ, ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς τὰς 25 Ὀκτωβρίου 1965, ὁ Θεόδ. Βαβαγιάν-

νης μᾶς ἔδωσεν, εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν, τὴν Σουίτα γιὰ ὀρχήστρα « Καρέλια » καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν Δευτέραν Συμφωνίαν, κατὰ τρόπον ὄντως ἄνωτερον. Πραγματικὸς ὁμως ἤρωσ τῆς βραδυᾶς ὑπῆρξεν ὁ Τάτσης Ἀποστολίδης ὁ ὁποῖος παρουσιάσθη μὲ τὸ « Κοντσέρτο γιὰ βιολί » τοῦ Σιμπέλιους, ἀπὸ τὰ ὀρισιότερα ἔργα τοῦ Φινλανδοῦ μουσουργοῦ, ἔργον, παραλλήλως, νέον ὡς μορφή καὶ ἀπαιτοῦν ἐξαιρετικὴν δεξιότηχίαν. Ὁ Ἕλλην καλλιτέχνης ὑπερέβαλεν ἑαυτὸν καὶ μὲ τὴν ἄψογον ἐκτέλεσιν ἐτίμησεν, ὅπως ἤρμοιζεν, ὄχι μόνον τὸν Σιμπέλιους, ἀλλὰ καὶ τὸν ἑαυτὸν του.

Ἡ τακτικὴ ὁμως περίοδος τῆς Κρατικῆς ἤρχισε τὴν 1ην Νοεμβρίου, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν πάντοτε τοῦ κ. Βαβαγιάννη, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐγνώρισε διὰ πρώτην φορὰν εἰς Ἀθήνας τὴν « Πασσακάλια », τοῦ Τσεχοσλοβάκου μὲν τὴν καταγωγὴν, ἀλλ' εἰς τὸν Καναδᾶν διαβιοῦντος, συνθέτου Ὁσκαρ Μόραβετς. Τὸ ἔργον αὐτό, τὸ ὁποῖον βασίζεται ἐπάνω σ' ἓνα χορικὸ ἀπὸ τὰ « Κατὰ Ματθαῖον Πάθη » τοῦ Μπάχ, εἶναι γραμμικὸν σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου κάντορος, ἀλλὰ μὲ πλεον συγχρονισμένην ἐνορχήστρωσιν. Σολιστ τῆς πρώτης αὐτῆς συναυλίας ἦτο ἡ διακεκριμένη δεξιότηχίς τοῦ πιάνου Μαρία Χαιρογιώργου - Σιγάρα, ἡ ὁποία ἔπαιξε τὸ « Κοντσέρτο ἄρ. 3, σὲ Ντο ἔλ. » τοῦ Μπετόβεν. Ἡ Χαιρογιώργου εἶναι ἤδη μιὰ φθασμένη καλλιτέχνης καὶ μὲ ὄ,τι ἐπιλαμβάνεται θὰ τὸ φέρῃ πάντοτε εἰς πέρας κατὰ τὸν καλλίτερον τρόπον. Παραλλήλως ὁ Βαβαγιάννης μᾶς ἔδωσε πλειστάκις δείγματα ὅτι ἀγαπᾷ ἰδιαίτερος τὸν Μπροῦκνερ, τὴν Τετάρτην Συμφωνίαν τοῦ ὁποῖου, τὴν ἐπιλεγομένην καὶ « Ρωμαντικὴν », μᾶς παρουσίασε κατὰ τὴν συναυλίαν αὐτήν. Καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἐν λόγῳ συμφωνίας ἀπέδειξε, διὰ μιαν ἀκόμη φορὰν, ὅτι διαν κατέχη κανεὶς ἓνα ἔργον καὶ τὸ ἀγαπᾷ, ἢ ἀπόδοσίς του θὰ εἶναι ἀνταξία τῶν δημιουργικῶν προθέσεων τοῦ συνθέτου.

Τὴν Δευτέραν Συναυλίαν τῆς Κρατικῆς (8 - 11 - 65) διηύθυνεν ὁ Ἄνδρ. Παρίδης, ἔχων ὡς σολιστ τὸν πιανίσταν Ἀχ. Κολιάσην. Ἔργα καθιερωμένα ἐν τῷ συνόλω — Μπετόβεν, Μπράμς — πλὴν τῆς πρώτης ἐκτελέσεως ἐνὸς νέου ἑλληνικοῦ ἔργου : τῶν « Τριῶν Συμφωνικῶν Χορῶν » τοῦ Ἄνδρ. Νεζερίτη. Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ ὁ συνθέτης προσπαθεῖ καὶ ἐπιτυχᾶναι νὰ διατηρήσῃ τὸ ἑλληνικὸν χροῦμα, παρὰ τινὰς τολμηροὺς ἁρμονικοὺς συνδυασμοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν μᾶς εἶχε συνηθίσει ἔως τώρα. Ὁ πιανίστας Ἀχ. Κολιάσης στὸ « Κοντσέρτο ἄρ. 1 » τοῦ Μπετόβεν θὰ ἔλεγα ὅτι εἶναι ἀπόλυτα καλὸς ἐὰν δὲν ὑπεδείκνυε κάποια σκληρότητα ἤχου εἰς ὀρισμένα σημεῖα, πού εἶναι ἀντίθετα πρὸς τὴν μοζάρτειο τεχνοτροπία τῆς πρώτης περιόδου τοῦ συνθέτου τῆς « Ἡρωϊκῆς ».

Νέον πάλιν ἑλληνικὸν ἔργον — εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν — κατὰ τὴν Τρίτην Συναυλίαν τῆς Κρατικῆς (15 - 11 - 65), ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Θ. Βαβαγιάννη. Πρόκειται διὰ τὸ συμφωνικὸν ποίημα τοῦ Ἀ. Κουντούρωφ : « Ὁρφεὺς καὶ Εὐρυδίκη ». Δὲν διστάζω νὰ πῶ ὅτι πρόκειται περὶ συνθέσεως μὲ ἀξιώσεις, ἄριστα γραμμῆς, ἡ ὁποία ἱκανοποίησε τὸ ἀκροατήριον καὶ τιμᾷ τὴν ἑλληνικὴν τέχνην. Σολιστ τῆς συναυλίας ἦτο ἡ Ἀμερικανὴς ὑψίφωνος Τζάνετ Σέϋμουρ, ἡ ὁποία παρουσιάσθη μὲ τὸ « Ποίημα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς θάλασσης » τοῦ Ἑρν. Σωσσόν, ἔργο χαρακτηριστικὸ τῆς ψυχουσυνθέσεως τοῦ Γάλλου μουσουργοῦ καὶ μιᾶς τεχνοτροπίας πού τὸν ἀπομακρύνει, ἀρκετά, ἀπὸ τὸν ρομαντισμὸν. Ἡ Ἀμερικανὴς καλλιτέχνης, κάτοχος συμπληροῦς φωνῆς, ἀπέδωσε μὲ ἀπόλυτον μουσικότητα τὸ τρίπτυχον αὐτὸ διὰ τραγοῦδι (« Τὸ ἄνθος τῶν νερῶν » — « Ἰντερλούδιο » — « Ὁ θάνατος τῆς ἀγάπης »). Ὁ Βαβαγιάννης μᾶς ἔδωσε καὶ μιὰ μουσικωτάτη ἐρμηνεῖα τῆς « Συμφωνίας εἰς Μι μείζ. τοῦ Σοῦμπερτ.

Γεμάτος μένος καὶ ζῶν παρουσιάσθη ὁ Ἄνδρ. Παρίδης κατὰ τὴν Τετάρτην Συναυλίαν (22 - 11 - 65), ἥδη ἀπὸ τὰ πρῶτα μέτρα τῆς « Συμφωνίας ἄρ. 8 » τοῦ Μπε-

τόβεν. Ήκουσα πολλούς νά διαφωνοῦν διά τήν γοργήν ἀγωγήν τήν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἕλλην μαέστρος, εἰς τὸ 1ον, 3ον καὶ 4ον μέρος τῆς Συμφωνίας αὐτῆς. Ἐγὼ ἀντιθέτως εὐρίσκω ὅτι τὸ ἔργον μᾶλλον ἐκέδρισε καὶ παρουσιάσθη μὲ ἰδιαιτέρα λάμψι καὶ φῶς. Τὸ αὐτὸ μπορεῖ νά πῶ καὶ διά τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ προγράμματος : τὸν « Θάνατο τῆς Ἀντρείωμένης » τοῦ Καλομοίρη καὶ τὴν Εἰσαγωγή ἀπὸ τὴν « Δύναμιν τοῦ πεπρωμένου » τοῦ Βέρντι. Ὁ Ρουμᾶνος δεξιότηχης τῆς συναυλίας, ὁ πιανίστας Βαλεντίν Γκεοργκίου, μᾶς ἦτο ἤδη γνωστός. Αὐτὴν τὴν φορὰν παρουσιάσθη μὲ τὸ « Κοντσέρτο » τοῦ Σοῦμαν. Τὸ θαυμάσιο αὐτὸ ἔργο — ἀριστούργημα εἰς τὸ εἶδός του — ἀπεδόθη ἀπὸ τὸν Ρουμᾶνον δεξιότηχην — νεώτατον ἀκόμη — κατὰ τρόπον πού θὰ ἐξήλευον καὶ ὄριμοι πιανίσται. Δύσκολον εἶναι νά βρῆ κανεὶς καλλιτέχνην συνδυάζοντα τόσῃν αὐτοκυριαρχίαν καὶ μουσικότητα, τέτοιον πλοῦτον ἤχου.

Ἡ Πέμπτη Συναυλία τῆς Κρατικῆς (29 - 11 - 65) περιελάμβανε, μεταξὺ ἄλλων, εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν, τὴν Συμφωνίαν ἀρ. 5 τοῦ Τσεχοσλοβάκου μουσουργοῦ Μποχουσλάβ Μαρτινοῦ (1890 - 1959). Τὸ ἔργον αὐτὸ ἐγράφη ἀπὸ τὸν συνθέτην εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ὅπου εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἀπὸ τοῦ 1941, καὶ ἐμφανίζει ἰδιότυπον, μᾶλλον, τεχνοτροπίαν, ἀπουσίαν παντὸς λυρικοῦ στοιχείου καὶ ἐνορχήστρωσιν ἐνθυμίζουσαν συχνὰ τζάζ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐπηρεάσθη κατὰ τὴν παραμονήν του εἰς τὸν Νέον Κόσμον. Τὴν συναυλίαν παρηκολούθησε καὶ ἡ χήρα τοῦ Τσεχοσλοβάκου δημιουργοῦ, διηύθυνε δὲ ὁ κ. Βαβαγιάννης, ὁ ὁποῖος καὶ κατῴρθωσε νά ἀναδείξῃ ἓνα ἔργον ἀρκετὰ καινοφανές, μηδεμίαν σχέσιν ἔχον πρὸς τὰς καθιερωμένας μορφάς. Τὸ πρόγραμμα περιελάμβανεν ἐπίσης τὴν Φαντασίαν - Εἰσαγωγήν « Ρωμαῖος καὶ Ἰουλιέτα » τοῦ Τσαϊκόφσκι, ὡς καὶ τὸ Ἰντερμέτζο ἀπὸ τὴν « Κυρὰ Φροσύνη » τοῦ ὑποφαινομένου, ἀριστα ἐκτελεσθέντα ἀμφότερα, εἰς δὲ τὸ δεύτερον μέρος τὸ « Κοντσέρτο γιὰ πιάνο ἀρ. 2 » τοῦ Ραχμάνινοφ, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη ἡ Νόρα Λουκίδου, καλλιτέχνης ἀναπτύσσουσα τὴν δρᾶσίν της εἰς Μακεδονίαν, ὁπότεν ἔλκει τὸ γένος. Τὸ θαυμάσιο καὶ τόσον πλούσιον εἰς μελωδίαν ἔργον αὐτὸ τοῦ Ρώσου μουσουργοῦ, ἀνταξίου ἐπιγόνου τῆς ρομαντικῆς σχολῆς, ἐν μέσῳ εἰκοστῷ αἰῶνι, εὔρεν ἰδανικὸν ἐρμηνευτήν ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἑλληνίδος καλλιτέχνιδος.

Τὴν συναυλίαν τῆς 6ης Δεκεμβρίου διηύθυνεν ὁ Οὐγγρος μαέστρος καὶ ἐν Γαλίᾳ νῦν διαβίων Λουὶ Σολτές, ὁ ὁποῖος ἐτίμησε τὴν μουσικὴν τῆς πατρίδος του μὲ τὸ συμφωνικὸν ποίημα τοῦ Λίστ : « Μαζέππα ». Πραγματικὴ ὁμως ἀποκάλυψις ὑπῆρξεν ὁ 23 μόνον ἐτῶν Ἕλλην δεξιότηχης τοῦ πιάνου Ἄρης Γαρουφαλῆς, ὁ ὁποῖος ἔπαιξε τὸ « Κοντσέρτο » τοῦ Γκρήγκ κατὰ τρόπον ἀποδεικνύοντα πραγματικὴν ἰδιοφυίαν. Ὁ νέος αὐτὸς καλλιτέχνης ἀποτελεῖ τὴν ἐλπίδα τοῦ μέλλοντος.

Κατὰ τὴν 7ην Συναυλίαν (13 - 12 - 65) ἀντὶ τῆς προγραμματισθείσης « Μικρῆς Σουίτας γιὰ ἔγχορδα » τοῦ Σκαλκώτα, ἀκούσαμεν, ἐν ἀρχῇ, τὴν εἰσαγωγήν ἀπὸ τὴν « Ἀλκηστιν » τοῦ Γκλόκ, ἔργου ἀνταξίου τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἐν συνεχείᾳ παρουσιάσθη ὡς σολίστ ὁ Οὐγγρος πιανίστας Ἄντορ Φολντές, ὁ ὁποῖος ἔπαιξε τὸ Πέμπτον Κοντσέρτο τοῦ Μπετόβεν. Ἡ ὄριμος ἡλικία τοῦ ἐκτελεστοῦ συνεβάδιζε μὲ τὴν ὄριμότητα τῆς ἐκτελέσεως. Ἡ οὐγγρική του ἰδιοσυγκρασία ἦτο δύσκολον, βέβαια, νά συγκρατηθῇ. Τὸ ὄλον ὁμως ἔδιδεν ἐντόπωσιν ἀνωτερότητος, μᾶς ἐκτελέσεως πού ἐξέφευγεν ἀπὸ τὰ καθιερωμένα. Ὁ Ἄνδρ. Παρίδης, ὁ ὁποῖος διηύθυνε τὴν συναυλίαν μᾶς παρουσίασεν, ἐν συνεχείᾳ, τὴν « Φανταστικὴν Συμφωνίαν » τοῦ Μπεργλιόζ, τὸ ἀριστούργημα αὐτὸ τῆς γαλλικῆς τέχνης, τὸ ὁποῖον ἀνοίγει νέους ὀρίζοντας εἰς τὴν συμφωνικὴν μουσικὴν.

Ἡ 8η Συναυλία, τῆς 20.12, ὑπῆρξεν ἡ τελευταία τοῦ 1965. Ἀπὸ αὐτὴν θὰ ἐξάρω τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ κ. Βαβαγιάννη τοῦ νά παρουσιάσῃ, διά δευτέραν φορὰν μόνον ἀφ' ὅτου ὑφίστανται ἐν Ἀθήναις συμφωνικαὶ συναυλίαι, τὴν « Συμφωνίαν

άρ. 3 εις Ντο έλ. > του Σαιν - Σάνς, έργον άνωτέρας πράγματι πνοής, δια του οποίου κορυφούται ή δημιουργική δράσις του Γάλλου μουσουργού. Το έργον, βέβαια, άπαιτεί και έκκλ. όργανον, το όποιον δια την περίπτωσιν άντικατεστάθη από άρμόνιον. Πάντως ή έντύπωσις την όποιαν έπροκάλεσεν, ιδία δέ το Φινάλε, υπήρξε καταπληκτική. Ο κ. Βαβαγιάννης μάς έδωσεν, έπίσης, μίαν έξαιρετικήν έρμηνείαν της ώραιάς εισαγωγής από την < Αγίαν Βαρβάραν > του Μαρ. Βάρβογλη, ένφ ή Γερμανίς την καταγωγής δεξιότηχις του βιολιού Χέντι Γκίγκλερ - Ντόγκα (σύζυγος Έλληνοσ έπιστήμονος) έξετέλεσε το < Κοντσέρτο > του Ρωσο - Άρμενίου συνθέτου Άράμ Χατσατουριάν. Πρόκειται περι καλλιτέχνιδος πρώτης γραμμής, ή όποία ύπερπήδησε, κατά τον καλύτερον τρόπον, τας τεχνικάς δυσκολίας έργου, εις το όποιον άντανακλάται, καθ' όλην, σχεδόν, την γραμμήν, το φολκλόρ της πατρίδος του συνθέτου.

Εις το πλαίσιον των έξαιρετικών μουσικών έκδηλώσεων του 1965, πρέπει να τοποθετήσω την Συναυλιάν της Νέας Χορφδίας Κλασσικής Μουσικής, ή όποία έδόθη, το πρωί της Κυριακής, 19 Δεκ. εις την αίθουσαν του κινηματογράφου < Παλλάς >, παρουσιασθ των Α.Μ. των Βασιλέων, της βασιλίσης - μητρός Φρειδερίκης και της πριγκιπίσσης Ειρήνης. Εις την πρωτοβουλιάν, άλλως τε, της τελευταίας, ως και της πριγκιπίσσης Σοφίας, όφείλεται ή συγκρότησις της έν λόγω χορφδίας, ή όποία, χάρις εις την έπιμελημένην και καλλιτεχνικήν προπόνησιν του κ. Μιχ. Βούρτση, κατώρθωσε, κατά τας όλίγας μέχρι σήμερα εμφανίσεις της, να ίκανοποιήση άπόλυτα μουσικώς και τους δυσκολωτέρους. Κατά την τελευταίαν συναυλιάν, την όποιαν διήυθυνεν ο Γάλλος αιδεσιμώτατος Πατήρ Έμιλ Μαρτέν, έξαιρετος και ως μουσικός, έκτός από τα ώραιότατα Μοτέττα του Μοντεβέρντι, τα όποια ήκούοντο δια πρώτην φοράν εις Άθήνας, το κοινόν έθαύμασε την έξαιρετικήν έρμηνείαν του < Ρέκβιεμ > του Γκαμπριέλ Φωρέ, έργου μοναδικού εις το είδος του, λόγω της κατανύξεως την όποιαν προκαλεί. Ο Φωρέ, παραμερίζων την φρίκην της Τελευταίας Κρίσεως και των Σαλπίγγων της Δευτέρας Παρουσίας, δημιουργεί έργον το όποιον άναπαριστά μάλλον την μακαριότητα της αιωνίας άναπαύσεως και την γαλήνην. Έξ ού και τα σπανιώτατα κραυγαλέα χορφδιακά μέρη άποκτοϋν έκτάκτως μουσικήν έκτέλεσιν, πράγμα το όποιον έπέτυχεν άπόλυτα ο Πατήρ Μαρτέν, τόσον από την χορφδιάν, όσον και από την όρχήστραν. Οί χρωματισμοί ήσαν έξαιρετικοί και το τέλος των φράσεων έδιδε πάντοτε την έντύπωσιν της γαλήνης του ύπερπέραν. Έυγε εις το συγκρότημα και εις τους διευθύνοντας αυτό!

Η Έθνική Λυρική Σκηνή έκαμε την έναρξιν των παραστάσεών της, δια την νέαν χειμερινήν περίοδον, εις τας 19 Νοεμβρίου, με την < Τόσκαν > του Πουτσίνι. Το έργον αυτό είναι, βέβαια, πασίγνωστον στάς Άθήνας. Είχεν όμως ένδιαφέρον διότι το κοινόν το παρηκολούθησε με τρεις, ειδικώς μετακληθέντας, ξένους καλλιτέχνας: την Έλληνίδα ύψιφωνον της Όπερας του Στρασβούργου Ηρώ Πάλλη, ή όποία ύπεδύθη τον ρόλον της Τόσκας, τον Ιταλόν τενόρον Ντόρο Άντωνιόλι (Μάριο Καβαραντόσι) και τον Ρουμανο - Άρμένιον βαρύτονον Δ. Όχανεσιάν (Σκάρπια). Η όλη παράστασις, υπό την μουσικήν διεύθυνσιν του Τότη Καραλίβανου, ήτο, βέβαια, κάτι περισσότερον από εύπρόσωπος. Το μόνον πού έχει να παρατηρήση κανείς είναι ότι σήμερα παρουσιάζεται διεθνώς, και εις αυτήν την Ιταλιάν άκόμη, μεγάλη σπάνις φωνών. Έξ ού και ή μετακληθείσα Έλληνίς καλλιτέχνις Ηρώ Πάλλη, με όλην την ώραιάν της φωνήν, δέν ήτο άρκετά δραματική, δια τον ρόλον της πρωταγωνιστριας, ένφ εις άλλο έργον, πού θα προσηρμόζετο περισσότερον εις την φωνήν της, άσφαλώς θα έκαμνεν έντύπωσιν. Το αυτό ισχύει και δια τον ήδη γνωστόν,

ἀπό προηγουμένας ἐμφανίσεις, τενόρον Ἀντωνιάλλι, ἀπό τις ὠραιότερες φωνές πού ἔχουν περάσει ἀπό τὰς Ἀθήνας. Μὲ μέγαλον πλούτον φωνῆς παρουσιάσθη, ἀντιθέτως, ὁ βαρύτονος Ὁχανεσιάν, στὸν δραματικώτατο ρόλο τοῦ Σκάρπια.

Ἀξία ἰδιαίτερως μελέτης ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τῶν δύο μελοδραμάτων τὰ ὁποῖα ἡ Λυρική ἀνεβίβασεν ἀπὸ σκηνῆς, εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων ἡμερῶν, κατὰ τὸν Δεκέμβριον. Πρόκειται διὰ τὸν « Εὐγένιον Ὀνιέγκιν » καὶ τὴν « Ντάμα Πίκα » τοῦ Τσαϊκόφσκυ. Οἱ εἰδικοί τοποθετοῦν εἰς πρώτην μοῖραν τὸν « Ὀνιέγκιν », τὸν ὁποῖον θεωροῦν ὡς τὸ καλλίτερον ἀπὸ τὰ δέκα σκηνικά ἔργα τοῦ Ρώσου μουσουργοῦ. Ἐν τούτοις ἡ προκληθεῖσα ἐντύπωσις, εἰς Ἀθήνας τοῦλάχιστον, ὑπῆρξε περισσότερον εὐνοϊκῆ διὰ τὴν « Ντάμα Πίκα ». Καὶ αὐτὸ διότι τὸ ἔργον αὐτὸ εἶναι περισσότερον θεατρικόν, συναρπάζει τὸ κοινόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν « Ὀνιέγκιν », ὁ ὁποῖος παρὰ τὸν λυρισμὸν τῆς μουσικῆς του, ἀφήνει, μᾶλλον ἀδιάφορον τὸν θεατὴν. Πάντως καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἔργα εἶναι εἰς τὸ ἐνεργητικὸν τῆς Λυρικῆς μας Σκηνῆς καὶ τιμοῦν, πραγματικά, τὸν μοναδικὸν μελοδραματικὸν ὄργανισμὸν τῆς χώρας. Καὶ τὰ δύο ἔργα διηύθυνεν ὁ Ἑλληνο-Ρώσος (ἐγεννήθη εἰς Βατούμ) καλλιτέχνης Ὀδυσσεὺς Δημητριάδης, ἐκ τῶν διευθυντῶν ὀρχήστρας τοῦ Μπλοσόϊ τῆς Μόσχας, καλλιτέχνης ὀρχῆς, καταπληκτικός, μορῶ νὰ πῶ, εἰς τὸ εἶδος, ὁ ὁποῖος ἐχρωμάτισεν τὴν ὀρχήστραν, ὅσον σπανίως ἀκοῦμε στὰς Ἀθήνας. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται, κατὰ πρῶτον λόγον, ὁ στέφανος τῆς δάφνης καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τοὺς μετακληθέντας, τὸν Ρουμᾶνον βαρύτονον Ν. Ἰορντανέσκο (Ὀνιέγκιν) καὶ τὸν Γιουγκοσλαῦον τενόρον Ξ. Κρνέτις (Λένσκι). Ὀφείλω νὰ ἐξάρω, ἐπίσης, εἰς τὸν « Ὀνιέγκιν » τὴν συμβολὴν τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν : κατὰ πρῶτον λόγον τῆς πρωταγωνιστρίας Τ. Τσαχουρίδου, ὡς καὶ τῶν τριῶν μεσοφῶνων : Κ. Μορφονιοῦ, Λ. Σταματοπούλου καὶ Αἰμ. Κούση. Εἰς τοὺς ἀνδρικοὺς ρόλους διεκρίθησαν οἱ κ.κ. Φακίτσας, Πανταζηνᾶκος καὶ Σαρφατῆς.

Τὸν ρόλον τοῦ πρωταγωνιστοῦ εἰς τὴν « Ντάμα Πίκα » ὑπεδύθη ἕνας καταπληκτικὸς δραματικὸς τενόρος, ὁ Ρώσος Μ. Ἀντζαπαρίτζε, ἐνῶ παραλλήλως διεκρίθησαν εἰς τὸν βασικὸν ρόλον ἡ Μ. Κερεστέτζη, ὡς καὶ αἱ : Κ. Μορφονιοῦ, Λ. Σταματοπούλου, Ἀ. Δρακοπούλου καὶ Αἰμ. Κούση. Εἰς τοὺς ἀνδρικοὺς ρόλους πρέπει νὰ ἀναφερθῆ, κατὰ πρῶτον λόγον, ὁ βαρύτονος Κ. Δημητρακόπουλος, ὡς καὶ οἱ κ.κ. Ν. Παπαχρηστός, Ἀρ. Πανταζηνᾶκος, Τ. Μαρσέλλος, Χρ. Σαρφατῆς, Ε. Παλαιολόγος καὶ Ἰ. Μανιάτης. Τὴν σκηνοθεσίαν ἀμφοτέρων τῶν ἔργων εἶχεν ἀνάλαβει ὁ μετακληθεὶς, εἰδικῶς, Γιουγκοσλαῦος σκηνοθέτης Μ. Σάμπλις, ἐνῶ ὁ Γιάννης Στεφανέλλης παρουσίασε καλλιτεχνικώτατας σκηνογραφίας καὶ ἐνδυμασίας. Πρέπει νὰ ἐξαρθῆ ἐπίσης ἡ συμβολὴ τῶν κ.κ. Βούρτση καὶ Γριμάνη εἰς τοὺς τομεῖς τῆς χοροφodίας καὶ χορογραφίας, ὡς καὶ τῆς κ. Βέτυς Πεζοπούλου, ἡ ὁποία μᾶς ἐχάρισε μιὰ ὠραία καὶ ἀρίστην, ἀπὸ ἀπόψεως προσαρμογῆς, μετάφρασιν καὶ τῶν δύο ἔργων τοῦ Τσαϊκόφσκυ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΚΛΑΒΟΣ

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

Ἔορτασμός τῆς Ἑκατονταετηρίδος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου « Παρνασσός » 1865 - 1965

Ὁ ἐν ἔτει 1865 ἰδρυθεὶς « Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός », δρῶν ἔκτοτε, ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς χαλαιποτέρας στιγμὰς τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, πνευματικῶς καὶ κοινωνικῶς, κατὰ κοινὴν δὲ ἀναγνώρισιν, εὐεργετικῶς διὰ τὸ Ἔθνος, οὐδέποτε ἀπομακρυνθεὶς τῶν ὑγιῶν παραδόσεων αὐτοῦ, συνεπλήρωσε κατὰ τὸ τρέχον ἔτος τὴν πρῶτην ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του. Μαρτυρίαν τῆς μακρᾶς καὶ γονίμου δράσεως αὐτοῦ ἀποτελεῖ ὁ ἐπὶ τῇ ὀγδοηκοστῇ πέμπτῃ ἑπετείῳ ἐκδοθεὶς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχείων καὶ τῶν πρακτικῶν τοῦ Συλλόγου, ὀγκώδης τόμος, ἐπιμελεῖα τοῦ ἐπιλέκτου μέλους του κ. Κωνσταντίνου Βοβολίνη.

Ἡ ἐπέτειος τῆς ἑκατονταετηρίδος εὐρίσκει τὸν « Παρνασσόν » ἐν πλήρει ἀκμῇ καὶ δράσει. Πράγματι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κατεβλήθη προσπάθεια ὅπως ὁ Σύλλογος, μετὰ τὴν περιόδον τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς, ἐπανεύρῃ τὴν παλαιάν αὐτοῦ αἴγλην. Οὕτω, σὺν τοῖς ἄλλοις :

1) Τὸ μέγαρον τοῦ Συλλόγου ἐπεσκευάσθη καὶ ἐξωραίσθη καταλλήλως, ἵνα ἀνταποκριθῇ πλήρως εἰς τὰς πολλαπλὰς αὐτοῦ ἐκδηλώσεις. Ἀρμοδίᾳ ἐπιτροπῇ μελετᾷ ἤδη τὸ θέμα τῆς καλυτέρας καὶ ριζικωτέρας ἐμφανίσεως τοῦ Ἰδρύματος.

2) Ἐπανήρχισεν ἡ ἐκδοσις τοῦ περιοδικοῦ « Παρνασσός », τὸ ὁποῖον εἰσέρχεται ἤδη εἰς τὸ ὄγδοον ἔτος τῆς δευτέρας περιόδου. Καταβάλλονται προσπάθειαι ὅπως ἡ ἐκδοσις αὐτοῦ ἀντὶ κατὰ τρίμηνον γίνεται κατὰ δίμηνον.

3) Ἀπὸ δεκαετίας ἐπανήρχισεν ἡ λειτουργία τοῦ Φιλολογικοῦ καὶ Ἀρχαιολογικοῦ Τμηματος, ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς δὲ ἔτους ἀπεφασίσθη ἡ λειτουργία καὶ τῶν λοιπῶν τμημάτων τοῦ Συλλόγου.

4) Ἡ Βιβλιοθήκη ἐπλουτίσθη διὰ δωρεῶν καὶ ἀγορῶν νέων βιβλίων. Εἰδικῇ ἐπιτροπῇ μελετᾷ τὴν δυνατότητα καλυτέρας ὁργανώσεως καὶ λειτουργίας αὐτῆς.

5) Ὁργανώθη κατ' ἔτος σειρά τακτικῶν διαλέξεων ὡς καὶ περιοδικῶν καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων, τινὲς τῶν ὁποίων, ἔνεκα τῆς μεγάλης συρροῆς κόσμου, παρέστη ἀνάγκη νὰ ἐπαναληφθοῦν.

6) Ὁ « Παρνασσός » συμμετέσχεν ἐνεργῶς εἰς πάσας τὰς ἐθνικὰς ἐπετεῖους καὶ ἑορτασμούς, ὡς καὶ εἰς τὰς ἐθνικοῦ χαρακτῆρος ὑποθέσεις (ὀργάνωσεν ἢ μετέσχεν εἰς πάσας τὰς ὑπὲρ τῆς Κύπρου καὶ Βορείου Ἡπείρου ἐκδηλώσεις, ὕψωσε φωνὴν διαμαρτυρίας διὰ τοὺς διωγμοὺς κατὰ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔλαβε μέρος εἰς τὰς ἑορτὰς τῆς 50ῆς ἐπετείου τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς Ἐνώσεως τῆς Ἑπτανήσου, τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς ἑλληνικῆς Δυναστείας, τῶν ἑορτασμῶν διὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν κλπ.).

7) Ὁ Σύλλογος ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ ἑορτασμὸν τῶν μεγαλυτέρων πνευματικῶν ἐπετειῶν (Σολωμοῦ, Κάλβου, Παλαμᾶ, Μελά κλπ.).

8) Τὸ ἡμέτερον Ἰδρυμα κατέβαλε φροντίδας διὰ τὴν ἀριωτέραν λειτουργίαν τῶν Σχολῶν αὐτοῦ, εἰδικῇ δὲ ἐπιτροπῇ ἀνέλαβε τὴν μελέτην τῆς ἀναπροσαρμογῆς τούτων, συμφώνως πρὸς τὰς νεωτέρας κοινωνικὰς καὶ ἐκπαιδευτικὰς ἀπαιτήσεις.

9) Συνέβαλεν ἐπίσης εἰς πάσας τὰς ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν κατὰ καιροὺς ἀναληφθεῖσας ἐθνικὰς, ἐπιστημονικὰς καὶ κοινωνικὰς πρωτοβουλίας καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀπο-

νομήν τῶν βραβείων τοῦ Καλοκαιρινοῦ Θεατρικοῦ καὶ τοῦ Φιλαδελφείου Ποιητικοῦ Διαγωνισμοῦ.

10) Ἰδιαιτέρα προσοχὴ καὶ προσπάθεια κατεβλήθησαν διὰ τὴν συμφερωτέραν ἐκμετάλλευσιν τῆς κινήτης καὶ ἀκινήτου περιουσίας τοῦ Συλλόγου καὶ διὰ τὴν καλυτέραν οἰκονομικὴν διαχείρισιν αὐτῆς.

* *

Κατόπιν σχετικῆς ἀποφάσεως τῆς Ἐφορείας τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου « Παρνασσός », αἱ ἐορταστικαὶ ἐκδηλώσεις διὰ τὴν ἐπέτειον τῆς Ἑκατονταετηρίδος, αἰτινες ἤρχισαν τὴν 20ὴν Ἰουνίου 1965, διὰ τῆς ὀργανώσεως ἀρχιερατικῆς λειτουργίας μετ' ἀρτοκλασίας ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Καρύτση, καὶ μνημοσύνου ὑπὲρ τῶν ἰδρυτῶν, μεγάλων εὐεργετῶν, δωρητῶν καὶ ἀποβιωσάντων μελῶν αὐτοῦ, θὰ συνεχισθοῦν μέχρι τέλους Μαΐου 1966.

Ἦδη συντάσσεται λεπτομερὲς πρόγραμμα τοῦ ἐπισήμου τριήμερου ἐορτασμοῦ, ὅστις θὰ γίνῃ κατὰ μῆνα Μάρτιον, τῇ συμμετοχῇ ὅλων τῶν ἀνωτάτων ἐκκλησιαστικῶν, κρατικῶν, ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἰδρυμάτων τῆς χώρας. Τὴν ἐπίτιμον προεδρίαν τῆς Μεγάλης Ἐπιτροπῆς Ἐορτασμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέχουν ἐκπρόσωποι τοῦ Κράτους καὶ τῶν πνευματικῶν ὀργανώσεων, ἠδύοκησε νὰ ἀποδεχθῆ ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων Κωνσταντῖνος ὁ Β'. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπετείου θὰ ἐκδοθῆ εἰδικὸν τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ « Παρνασσού », θὰ κοπῆ εἰδικὸν ἀναμνηστικὸν μετάλλιον καὶ θὰ ἀνακηρυχθοῦν νέα ἐπίτιμα μέλη τοῦ Συλλόγου.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

- Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΕ', Ἀθῆναι 1964 - 1965.
- Ἀπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν : Ἰω. Βλαχογιάννης, Ἱστορικὴ Ἀνθολογία, Ἐπιμέλεια Γ. Κουρνούτου, Ἀθῆναι 1965.
- Ἐρνος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν, Ἀθήνα 1965.
- Γ. Κορίδη, Ποιητικὴ Ἀνθολογία 1930 - 1965, Ἀθήνα 1965.
- Κ. Καρυωτάκη, Ἀπαντα, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1965.
- Ἀγγ. Σικελιανοῦ, Λυρικός βίος, τόμ. Α', Ἀθήνα 1965.
- Τάκη Δόξα, Μικροζωές, Πύργος 1965.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ
(ΚΑΤ' ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗΝ ΣΕΙΡΑΝ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ)

	<i>Σελ.</i>
<i>Ἀλεξανδροπούλου Σπυρ.</i> , Ἡ Σκάλα τοῦ Ἀνταϊτικοῦ (Μελέτη)	208
<i>Ἀσωπίου Εἰρηναίου</i> , Ἀγκῶν (Ταξιδιωτικὰ κείμενα)	595
<i>Βαγιακάκου Δ. Β.</i> , Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικῆς (Μελέτη)	25
<i>Βουρβέρη Κ.</i> , Πλάτων καὶ ἱστορία (Μελέτη)	587
<i>Δάμπαση Ι. Ν.</i> , Κτησίας, ὁ Κνίδιος ἱστορικός καὶ ἰατρός (Μελέτη)	95
> Παλλάδιος ὁ ἰατροσοφιστής (Μελέτη)	542
<i>Δραγούμη Νικ.</i> , Κωνσταντινούπολις (Ταξιδιωτικὰ κείμενα)	299
<i>Ἐμμανουὴλ Ἐμμ.</i> , Ἡ πανάκεια τὸ ἀνεύρετο φάρμακο (Μελέτη)	477
<i>Ζακυνθνοῦ Δ.</i> , Αἱ ἱστορικαὶ τύχαι τῆς Ἐπτανήσου καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἑπτανησιακοῦ πολιτισμοῦ (Μελέτη)	333
<i>Ζευγώλη - Γλέζου Δ.</i> , Πολύγνατος Βαγῆς (Ποίημα)	549
<i>Ζώρα Γ. Θ.</i> , Ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος καὶ οἱ Ριζοσπάσται ("Ἀγνωστος ἀλληλογραφία μὲ τὸν Θωμαζαῖον) (Μελέτη)	135
> Δύο προφητεῖαι περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Βυζαντίου (Μελέτη)	185
> Τῆς Συντάξεως (Σημειώματα)	158, 321, 473, 617
<i>Ζούμπου Α. Ν.</i> , Τινὰ περὶ τῆς ἐν Ρώμῃ ἐλληνικῆς φιλοσοφίας (Μελέτη)	21
> Ἡ αἰσθητικὴ κρίσις ὡς βιολογικὸν φαινόμενον (Μελέτη)	277
> Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη (Μελέτη)	402
> Φιλοσοφικὰ ρεύματα κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖσι τοῦ παρόντος αἰῶνος (Μελέτη)	482
<i>Θεοδορακοπούλου Ἰω.</i> , Πίστις καὶ λογικὴ (Μελέτη)	381
<i>Θεοδωράτου Χρ.</i> , Τὸ ποιητικὸν ἔργο τοῦ Ἠλία Ζερβοῦ Ἰακωβάτου. Ἐνα ἀνέκδοτο ποίημά του (Μελέτη)	283
<i>Καββαδία Σπ. Α.</i> , Ἐνα λησμονημένο ἐρωτικὸ τοῦ Χριστοπούλου ("Ἀνακοίνωσις)	47
> Ἡ δῆλωσις τοῦ Μαρχοῦ γιὰ τὴν < Ἀπλῆ καὶ Καθαρεύουσα > (Μελέτη)	319
> Ἄγνωστα Ἀλφαβητάρια (Μελέτη)	441
> Ἀνέκδοτον ἀπολυτικίον τοῦ Ἀντ. Μαρτελάου ("Ἀνακοίνωσις)	448
> Ἄγνωστα Ζακυνθινὰ στιχογραφήματα (Μελέτη)	554
<i>Κασιμάτη Γρ.</i> , Οἱ Ἐπτανήσιοι καὶ ὁ πολιτικὸς βίος μετὰ τὴν ἔνωσιν (Μελέτη)	350
<i>Κατσουροῦ Ἀντ.</i> , Ψυχικὴ σωτηρία Μάρκου Κατελούζου φραγκοχωιώτικα γραμμένα (Μελέτη)	146
<i>Κουτσογιαννοπούλου Δημ.</i> , Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὴν Ἀριστοτελικὴν θεωρίαν τοῦ χρόνου (Μελέτη)	220
<i>Κρητικοῦ Παν. Γ.</i> , Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ Τεκτονισμὸς (Μελέτη)	101
<i>Λαζανά Β.</i> , Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ πρόβλημα τῶν κοφαλάων (Μελέτη)	212

	Σελ.
<i>Μαντουβάλου Μ.</i> , Περί τῶν πρώτων στίχων τοῦ Ἑρωτοκρίτου (Μελέτη) . . .	533
<i>Μερεντίτου Κ. Ι.</i> - <i>Schadewaldt</i> , Ὁ Θεὸς τῶν Δελφῶν καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ (Μελέτη)	49
» Ὁ ἔρωτος τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας παρὰ Πινδάρου (Μελέτη) . .	570
<i>Μινώτου Δ.</i> , Λόγος τοῦ Π. Σούτσου ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν ἄφιξιν τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἑπιτανήσου	603
<i>Mirambel Α.</i> , Ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς καὶ μερικὰ γλωσσικὰ προβλήματα τοῦ σημερινοῦ κόσμου (Μελέτη)	5
» Ὁ ἑλληνισμὸς καὶ μερικὲς σχέσεις του μετὰ τὴν Φοινίκη καὶ τὴν Συρία στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ στὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ (Μελέτη)	449
<i>Μουτσοπούλου Εὐ.</i> , Ἡ σημασία τοῦ θαυμαστοῦ ἐν τῷ πλατωνικῷ «Θεαίτητος» (Μελέτη)	83
<i>Μποζώνη Γ.</i> , Βιβλιοκριτικὰ σημειώματα	165
<i>Πάλλη Ἀλεξ.</i> , Κανάρης - Μεσολογγίτης (Ποιήματα)	88
<i>Παναγιωτοπούλου Σπ.</i> , Εἰκαστικὰ τέχνη (Ἐκθέσεις κλπ.)	165, 322, 619
<i>Παπαδάκη Β.</i> , Ἡ ἡμέρα τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν (Μελέτη)	501
<i>Παπαδοπούλου Ἀθ.</i> , Ἐπιδράσεις τῆς Τέχνης Ρητορικῆς τοῦ Φρ. Σκούφου ἐπὶ τῶν Διδαχῶν τοῦ Ἡλίου Μηνιάτη (Μελέτη)	305
<i>Παρερῆ Π.</i> , Βιβλιοκριτικὰ σημειώματα	164
<i>Πασιαρδῆ Χ.</i> , Στὸν ἥρωα ἀπαγχονισθέντα Μ. Καραολῆ (Ποίημα)	505
<i>Πάστη - Βενετσάνου Μ.</i> , Ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς καὶ ἡ δημοτικὴ ποίησις (Μελέτη)	491
<i>Πετροχείλου Μιχ.</i> , Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Ν. Σ. Καλούτση (Μελέτη)	405
<i>Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου Γλ.</i> , Ἀνέκδοτος Ζακυνθινὴ κωμῶδια τοῦ Διον. Λουκίσα (Μελέτη)	254
» Ἰντερμέτζο (Διήγημα)	434
<i>Ραγκαβῆ Ἀ. Ρ.</i> , Ἀμερικὴ. (Ταξιδιωτικὰ κείμενα)	149
<i>Schadewaldt W. - Μερεντίτου Κ. Ι.</i> , Ὁ Θεὸς τῶν Δελφῶν καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ (Μελέτη)	49
<i>Σκλάβου Γ.</i> , Ἡ μουσικὴ κίνησις	169, 326, 474, 622
<i>Σολομωνίδη Χρ.</i> , Χριστιανισμὸς καὶ σκηνὴ (Μελέτη)	194
<i>Σουλογιάννη Εὐθ.</i> , Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος τοῦ 1911 πρὸς τὸν Κλῆρον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα (Μελέτη - Ἀνακοίνωσις) . .	550
<i>Σπεράντζα Στ.</i> , Homo sum (ποίημα)	280
» Τὰ «Συμβολικὰ φυτὰ» καὶ «Τὸ δέντρο τῶν Χριστουγέννων» (Μελέτη)	415
<i>Στεργέλλη Ἀρ.</i> , Ἡ παραποίησις τῆς Ὀδυσσεΐας τοῦ Ἑφταλιώτη (Μελέτη) . .	428
<i>Σφυρόερα Ν.</i> , Ἰωνικὴ Ραψωδία (Ποίημα)	173
 ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	
<i>Ἀλεξ. Ραγκαβῆ</i> , Ἀμερικὴ	149
<i>Νικ. Δραγούμη</i> , Κωνσταντινούπολις	299
<i>Εἰρ. Ἀσωπίου</i> , Ἀγκῶν	595
 <i>Τζαννετάτου Θ.</i> , Ἡ γλῶσσα τοῦ ἔθνους καὶ οἱ Ἀρχαῖοι (Μελέτη)	238
<i>Τσιτσώνη Σ.</i> , Ἡ πρώτη ἐν πολέμῳ συνεργασία Ἑλλήνων καὶ Ἀμερικανῶν (Μελέτη)	89
<i>Φαρμακίδη Γ.</i> , Δημήτριος Χατσόπουλος (Μελέτη)	506
<i>Φραγκιάκη Δ.</i> , Ὅστρακα (Ποιήματα)	388

	Σελ.
Κ.Β., Ἀνθρωπιστικά	617
★ Ἡ κίνησις τοῦ Παρνασσοῦ	329, 627
★ Νέα βιβλία	331, 628

ΕΙΚΟΝΕΣ

Οἱ ἴδρυται τοῦ Παρνασσοῦ (Σπ. Λάμπρος, Μ. Δραγούμης, Μ. Λάμπρος, Σπ. Βασιλειάδης, Δημ. Παπαρηγόπουλος, Ν. Πολίτης)	2
Κωμῳδία Δ. Λουκίσα, Φωτοτυπία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4 ^τ φύλλ. τοῦ χειρογράφου . .	254

Κάθε

Πολύ

7

ΛΕΠΤΑ

ΛΑΪΚΟ
ΛΑΧΕΙΟ

Κάθε ΔΕΥΤΕΡΑ
.....μαζί σου.